משנה · אחרונים · לחם שמים · סדר נזיקין

לחם שמים על פרקי אבות

רבי יעקב ב"ר צבי [היעב"ץ] עמדין

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

לחם שמים על פרקי אבות

רבי יעקב ב"ר צבי [היעב"ץ] עמדין

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/לחם-שמים-על-פרקי-אבות/
הקובץ נוצר ב־17 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 5
משנה א 5
משנה ב 7
משנה ג 7
משנה ה 11
משנה ו 11
משנה ז 15
משנה ח 16
משנה י 17
משנה יא 19
משנה יב 20
משנה יג 21
משנה יד 21
משנה טו 21
משנה טז 22
משנה יז 22
משנה יח 23
פרק ב 24
משנה א 24
משנה ב 25
משנה ד 26
משנה ה 27
משנה ו 28
משנה ז 30
משנה ח 31
משנה ט 31
משנה י 33
משנה יא 35
משנה יב 36
משנה יג 36
משנה יד 38
משנה טו 40
משנה טז 41
פרק ג 41
משנה א 41
משנה ב 44
משנה ג 45
משנה ד 45
משנה ז 45
משנה ח 46
משנה ט 48
משנה י 49
משנה יא 51
משנה יב 52
משנה יג 52
משנה יד 53
משנה טו 54
משנה טז 61
משנה יז 61
משנה יח 62
פרק ד 66
משנה א 66
משנה ב 68
משנה ג 68
משנה ד 68
משנה ה 70
משנה ו 76
משנה ז 77
משנה ח 79
משנה ט 80
משנה י 81
משנה יא 83

משנה יב 88
משנה יג 88
משנה יד 89
משנה טו 90
משנה טז 91
משנה יז 92
משנה יח 92
משנה יט 93
משנה כב 94
פרק ה 98
משנה א 98
משנה ב 98
משנה ג 101
משנה ד 101
משנה ה 104
משנה ו 107
משנה ז 113
משנה ח 115
משנה ט 116
משנה י 116
משנה יא 118
משנה יב 118
משנה יג 119
משנה יד 119
משנה טז 119
משנה יז 119
משנה יח 119
משנה יט 120
משנה כ 121
משנה כא 123
משנה כב 125
משנה כג 128
פרק ו 129
משנה א 129
משנה ב 134
משנה ג 137
משנה ד 139
משנה ה 144
משנה ו 146
משנה ז 162
משנה ח 164
משנה ט 171
משנה י 178

פרק א

משנה א

משה. לא אמרו כאן משה רבינו. כמו במ"א. לרמוז שבשביל ענותנותו הגדולה כי לא חפץ בשם תואר המעלה. לכן זכה לקבל התורה. אף כי גדול מרבן שמו כנודע:

קבל תורה. לשון רע"ב לפי שמסכתא זאת אינה מיוסדת על פירוש מצוה כו' ולא אדע מנין לו. הלא ודאי אין בכל מסכתא זאת אלא פירוש המצות הכוללות שבתורה. ובפרטות הראשונות שהן חובות הלבבות המיוחדות והנחמדות בה נתבארו ללכת בדרכי השם ולשמור מצותיו. והנה שלשה דברים הראשונים אינם כי אם ביאור הצריך למה שכתוב בתורה. וכן כל המדות הישרות והמוסרים יש להם עיקר בתורה. והלכת בדרכיו. כמו שאמרו ז"ל מה הוא רחום כו' וכיוצא. או הם סמוכים על הכתוב העיקרי ואהבת לרעך כמוך. הכולל כל דברי מוסר הנוגע לתקון קבוץ המדיני. ובמה שבין אדם לחבירו אמרו רבותינו ז"ל מה דעלך סני לחברך לא תעביד. זהו כל התורה כולה. והנה הר"מ ז"ל בתחלת הלכות דעות מנה להם אחד עשר מצות ליסוד. לכן אין נגרע דבר מצות מוסריות הללו משאר מצות שבתורה. אלא שנקראו שכליות (או מפורסמות אצל המתחכמים) לפיכך עסקו גם חכמי או"ה במוסר. אך מה לתבן את הבר. אף כי נתקנאו בחז"ל. גנבו מהם דברי חכמה ומוסר גם שמו בכליהם וילכו ויצטיירו וילבישום בגדים אחרים ויתנכרו. ובא האות והמופת בספר המדות היווני המועתק ללה"ק שרוב דבריו מבולבלים משוללי הבנה בהרבה מקומות ממנו. אל עם עמקי שפה הוא שלוח. ולהג הרבה יגיעת בשר ולשון סרוח:

קבל. מ"ש תוי"ט בשם המפרשים טעם לשון קבלה ומסירה שאחריו. הוא דוחק מבואר ואין לו בית קבול בשכל. כי הלא כמקרה הקבלה כן מקרה המסירה. ואם פועל הקבלה יסבול השיור. גם מפעל המסירה כמוהו יסבלהו. כי אין בין מוסר למקבל. אלא שזה פועל יוצא. וזה עומד. כדמות נפעל. אבל באמת אין הוראת הקבלה שוללת השיור לעולם. וכן המסירה אינה כוללת. ויובנו לפי הענין אם בכולל. ואם בחלק. וכפי ענין הקבלה. כך היא ענין המסירה. מה שקבל המקבל. הוא שמסר. והדבור בזה הוא יתרון לבעל הלשון. ולא יעדיף בענין אמנם לפי דעתי לא הבינו אותם המפרשים הענין המבדיל בין שתי הלשונות. לו הכירוהו וידעו מה טיבו. אז לא היה קשה בעיניהם כלל חלוף הלשינות. שהוצרך לענין מכוון מאד. כי אמנם המסירה. אין בכללה חובה מוחלטת על מקבליה. כי הוראתה האמתית. ענין צוואה כתרגום פקד. מסר. ועדיין צריך לזה קיום הדבר מצד המקבל כדי שיהא עליו חוב ושעבוד גמור וקשר של קיימא לעשותו לעולם

חוק ולא יעבור. באופן שלא תועיל טענת אונס להפקיע מכל חיובה. ולהפטר ממנה משום טענה ואמתלא. והוא גדר ענין הקבלה. לקיים כל דבר. כמש"ה קיימו וקבלו. והיא חלה גם על הבנים. כמ"ש וקבלו עליהם ועל זרעם. כי מה שיקבל האדם ברצון טוב. יוכל לקבעו חובה לזרעו לדורות עולם. וכן הדבר בתורה. שלא יאמרו דורות הבאים מה לנו חלק בתורה שלא קבלנוה מרצוננו. לכן הודיעם שמשה היה שליח קבלה לכל זרע ישראל ועל ידו נתחייבו. ועמ"ש במ"א בענין השתעבדות הדורות בקיום התורה:

מסיני. מחמת סיני. מפני שעמוד שם בהר. למרק אכילה ושתיה שבמעיו לשומו כמלאכי השרת. כדאמרינן בפ"ק דיומא משה עלה בענן ונתקדש בענן כו'. ועמד ב"פ מ' יום בהר לקבולי שאר תורה. והיא שעמדה לו לקבלת תורה שבע"פ כמ"ש חז"ל. שבהר למד אותה. ולא היו ראוים כל ישראל לקבלם מפי הגבורה. אע"פ שכולם שמעו אנכי מפי הקב"ה:

אנשי כנה"ג עי"פ רע"ב. ירמיה (ל"ב) אמר כו' (דניאל ט') אמר וכו'. והוא לקוח מהגמרא (פ"ז דיומא) ומנין שהחזירו עטרה ליושנה. שכן מצינו בתפלת נחמיה (ט' פסוק ל"ב). וא"ת הלא זה היה מעשה אחר שעלו מבבל ובאו לא"י. ולא היה בזמנם שעבוד האומות ובטלה שליטתן בהיכל. אדרבה כבר חזרו לבנותו וסייעו בבנין. ומדוע לא יאמרו אז תארי השי"ת כמו שאמרם משה. ומה צורך בטעם הן הן גבורותיו כו'. י"ל ודאי ירמיה ודניאל שפיר עביד שלא כזבו בו. כי עדיין לא נודעה יד ה'. ולא יכלו להוכיח ולברר האמת שסוף יגאלם. ויכירו שהיא גבורת גבורתו. שנותן ארך אפים לעוברי רצונו. כי הם לא יאמינו לו. ע"כ הוכרחו לפי צורך שעה לשנות מפני דרכי שלום על דבר אמת וענוה צדק. עד עת ששבו מן הגולה. ונתקיים דבר ה' הטוב. להחיש הגאולה בעתה. אז הכירו וידעו כי יד ה' עשתה זאת לכבוש כעסו להאריך אף לרשעים. ונורא הוא ממקודשיו. לכן חזרו לאחוז בתוארי משה. ולא חשו לשנות נוסח הנביאים הקודמים. לבטל דבריהם ותקנתם שהיה מקום לומר אע"פ שבטל הטעם לא בטלה התקנה שתקנו הקודמים בזמן ובמעלה. וגם יש לחוש שיחזור הדבר לקלקולו. כמו שאירע בעונותינו שרבו. ואף בימי בית שני לא היה אלא פקידה בעלמא. וס"ד שלא היה כחם יפה. לסתור תקנת ירמיה ודניאל הגדולים מהם בחכמה ובמנין. ולפיכך הוצרכו לטעם שזכרו הן הן גבורותיו כו'. כלומר מעתה אין לחוש עוד אחר שנתפרסם קיום הבטחת הי"ת לישראל. משקבלו ענשם שהיה ראוי להם בעונם. הן בעונותיהם נמכרו ולא קצרה ידם מהושיעם. ולא התעלם מגאולתם לפקוד אותם בתום חטאתם. וידעו הגוים כי בעונם גלו בית ישראל והסתיר פניו מהם. כדבר הנביא (יחזקאל ל"ט:כ"ג) לכן מאז הסכימו לחזור לתואריו

של משה. וקיימו וקבלו עליהם ועל זרעם אחריהם שלא לשנות המטבע עוד כל ימי ארץ אף לכשיגרום העון ויצאו עוד בגלות כאשר לא נעלם מהם מאז היתה שומה בפיהם היכל ה' היכל ה' היכל ה' המה. וכן כתיב שבועים שבעים נחתך על עמך וגו'. מ"מ ובכל זמן יעמדו בתוארים הללו לא עדרו דבור. הבן בדברים וייטב לבך ועיין עוד בית מדות עליית הודאה:

[**הוו מתונים בדין**. דרש ב"ק מה"א מילתא דאמו"ר הוו מתונים בדין. דכתיב ול"ת במעלות. וסמיך ליה ואל"ה:]

והעמידו תלמידים הרבה לאפוקי מר"ג. עמ"ש בס"ד בדרוש **תפלת ישרים** מיהא ודאי לא אירי תנא דידן אלא בלומדים להתגדל בדברי תורה שמתוך שלא לשמה בא לשמה. אבל לא בתלמידים שאינם הגונים. שכל המלמד תורה לתלמיד שאינו הגון. כזורק אבן למרקוליס. וי"ל והעמידו תלמידים הרבה. ר"ל גם עניים שאין להם מה לתת להרב בשכר למודו. גם א"ל מה לאכול. ואם אין קמח אין תורה. זהו והעמידו תלמידים. שיעשו להם העמדה שתתקיים תורתם ויעמוד תלמודם בידם:

משנה ב

שמעון הצדיק. עיין ספר דורות עולם ואמרי בינה:

עומד. עב"י ריש טור ח"מ. ועמ"ש בס"ד שילהי פרקין:

וג"ח. לשמוח חתנים כו'. בודאי גם צדקה והלואה לעני ולנצרך בכלל. ולא בא לכלל זה אלא מפני שאמרו גדולה ג"ח מן הצדקה בשלשה דברים. לכן אמר בלשון זה. ואמנם גמילות חסד כוללת יותר מן הצדקה. אבל אף על פי שאין בכלל צדקה גמילות חסד. מכל מקום יש בכלל גמילות חסד צדקה. בלי ספק:

משנה ג

אל תהיו כעבדים וכו'. עתוי"ט שהאריך לשון בביאור מאמר זה ואינו מוטעם לחיך על כן לא ראיתי להתארך בתשובות לדוחקיו. והדברים ברורים על דרך התוס'. כי לא נתכוין התנא לשלול כי אם העובד על מנת שהוא תנאי מוחלט. ומשמעו שאם לא יותן לו הפרס שהוא מקוה בעבודתו אז הוא מתחרט ותוהא על עבודתו. שזו היא ודאי עבודה פסולה. ואין צורך לומר שאין לו יתב'. חפץ בו. כי היא מדת הנכרים. כמש"ה והיה כי ירעב והתקצף וגו'. אבל הישראלי אע"פ שמקוה בעבודתו שכר טוב אינו בועט ביסורין מחמת זה. ואינו מהרהר אחר מדת הדין שהכל לטובה. כי את אשר יאהב ה' יוכיח. כאשר ייסר איש את בנו. ולזה תפס התנא הלשון בכ"ף הדמיון כעבדים. לומר לך עם שבודאי אין צורך להזהיר על התנאי בעצם שהיא אסור. כי אין לחשוד זרע ישראל שיעיז אדם

פניו כל כך להקניט בוראו במעשה עבודתו כאלו יש לבורא צורך לברואיו. ויכנע להם למען יעבדוהו ויירואוהו יתעלה מזה עלוי רב. כי מי הקדימו שישלם. מי הקשה אליו וישלם. ואם יצדק אנוש מה יתן לו. הלא למען חפצו להצדיק בריותיו ולהיטיב להם. יעד להם גמול טוב בעבודתם הרצויה לפניו. אלא כך הזהיר שלא ידמו להם אפי' במחשבה. ובהרהור הלב לא יעלה על רוחו. להיות כוונת מעשהו זר נכריה עבודתו כאותן העבדים הנכרים: אכן יש להמתיק הענין עוד. כי אמנם הפרס ביאורו מחצית הדבר או חלק וחתיכה ממנו. כמשמעו בכמה מקומות. כמש"ה פרס פריסת מלכותך. וכן בלשון משנה אכילת פרס הוא חצי ככר והרבה כיוצא בה. גם כאן הכוונה על מקצת הגמול או מחציתו שמקוה אותו בעוה"ז כי אע"פ שיש שכר רב טוב הצפון לשומרי תורה בעקב. ונאמן הוא בעל מלאכתן ית' לשלם שכרן. אבל אין השכר המיועד אלא לעולם שכולו טוב כידוע מדרש רז"ל. היום לעשותם ומחר לקבל שכרם. כי בודאי הקב"ה אינו מקפח שכר כל בריה. אלא ששכירות אינה משתלמת אלא בסופה. לכן אין העולם הזה מוכשר לתשלום שכרן של צדיקים בחיוב. מחמת יעודי התורה. כנודע. עם שיש הבטחות מיוחדות לכלל האומה. בהיות ישראל מכשירים מעשיהם בא"י. שהובטחו בהסרת המונעים מקיום התורה. וסלוק המעיקים המכשלות את הרשעים בלבד. לא שילום שכר המצות כלל (ואין כאן מקום ביאור דבר זה בהרחבה) אמנם היחידים השרידים אשר ה' קורא. אין להם לצפות שום גמול ושכר בעוה"ז. אף אם יש צדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים. וכן להפך. כי אל דעות ה' ולו נתכנו עלילות בני אדם (יש דברים שאדם אוכל פירותיהם בעוה"ז. ולהיפך כמו כן. ויש שאוכלים בזכות אבותיהם. וכן יש שסובלים בעון אבותיהם. וכ"ש בעזר המזל הגורם לטוב ולהפכו. ואצ"ל מסוד הגלגול) לכן על זאת היתה אזהרת התנא הקדוש הלז. במאמרו המתוק לחיך הבריא. כשאמר א"ת כעבדים כו' על מנת. כי ידוע מ"ש כל האומר על מנת כאומר מעכשיו. והרי הטיל תנאי. שעל מנת כן הוא עובד. שיהא שכר לפעולתו מעתה מיד בעולם המעשה. ואינו מתרצה להמתין על עולם הגמול הבא אחר זה. ועל דעת כן עובד הוא לקבל על כל פנים פרס מחצית השכר בעוה"ז. אע"פ שאינו מבקש כולו. כי רוצה הוא שישאר לו ג"כ משכרו לעתיד להיות אחרית ותקוה לנפש. לעולם שכולו טוב וארוך. ואין רצונו לאכול עולמו כאן בפעם אחת. רק מקצתו מקוה ב"ת תיכף ומיד. (ומדת בינוני' היא. כמ"ש בר"מ דפלח ע"מ לזכאה בתרין עלמין). וגם כי כוונתו רצויה בזה. כדי שימצאו לו הכנות המצטרכות למעשה העבודה בלי מונע. אעפ"כ מנענו התנא מזה. שלא לעבוד כן בעל מנת. לפי שהתנאי אינו ראוי לעובד מאהבה. כי השי"ת לא ימנע הטוב להולכים בתמים ולאדם שטוב לפניו. גם

אינו דבר ראוי לתבוע שום חלק שכר בעוה"ז. לפיכך לא יעשה מתחלה ע"ד כך. כי מ"מ מנכין לו. ומכלה קרנו לעוה"ב. וכענין שאמרו בפרקא דחסידי גבי פתורא דרחב"ד (ומה שמצינו בחזקיה מ"י שאמר זכר נא את אשר התהלכתי לפניך וגו'. לא בקש על קבול שכר בעוה"ז אלא להצלת נפשו מענשו של גיהנם הפציר בתפלה שלא יכרת בחצי ימיו וילך לשאול בלא ולד. וכמ"ש לו ישעיה הנביא. כי מת אתה. משום דלא עסקת בפ"ו. לפיכך בכה ויתחנן לזכור לו מעשיו הטובים. ולהאריך לו הזמן בעוה"ז. כדי שיקיים פ"ו למלט נפשו מיד שאול סלה: עי"ל שלכך נתכוונו חז"ל כשאמרו מאי והטוב בעיניך עשיתי. שסמך גאולה לתפלה. שהקשה להם כי לא יתכן לשאול שכר מעשים טובים בעוה"ז כלל אפי' להציל ממות. מאחר שאין העוה"ז מקום התשלומין כאמור. לכן אמרו שנתכוין על דבר טוב שאינו מפורש בתורה היינו שעשה וקיים מצות תפלה. על דרך המובחר והמאושר שאפשר. וכבר מבואר אצלי במ"א. שאע"פ שאין שכר מצוה עצמה בעוה"ז. מ"מ שכר שבח מצוה משתלם בעוה"ז. והרי זה נכון):

ומה נמלצו לחכי דברי הנוסחא אחרינא שדחה תי"ט. דאית דגרסי **על מנת שלא לקבל פרס**. (והיא נוסח ספרדי קדום. שכ"ה בח"ה שער יחוד המעשה) שנתקשה הלשון למפרשים ולא יכלו לו להלמו אכן על פי הדברים שאמרנו יתכן ביאורו בטוב טעם מאד יאמר לא די שלא יתדמה במעשהו לאותן העבדים. אבל צריך להזהיר עוד שיעבוד דוקא על מנת ועל תנאי שלא לקבל שום חלק משכרו עתה. במשפט לאוהבי שמו יתברך. בשמרם עקב רב. כדי שיהא כל השכר קיים. עושר שמור לבעליו לטובתו. ובאמת לשון פרס הונח במקומות הרבה. להורות על שכר פעולה דוקא. הפך מה שאמרו המפרשים בו. דוק ותשכח שפירושם אינו אמיתי. אבל לדרכנו יצדק. בכל אופן כוונת התנא רצויה. להזהיר שלא יבקש לקבל השכר בידו. אלא להניחו ביד רבו (כדרך שעשה רחב"ד בכרעא דפתורא דדהבא. דבעי רחמי ושקלוה. כדי שישא שכרו פירות. ולא יכלה הקרן באופן זה. זה מצינו ברב"א) ובכן נתיישב אריכות לשון בכפל הענין. שלא הספיקה לתנא השלילה לבדה. ובכל זה לא מצאו כל אנשי חיל המפרשים ידיהם. לתקן לשון המאמר הנפלא כהלכתו. ועתה בעזה"י יצא מזורז ומלובן טוב תואר מאד. פתח דבריו מבין פתים. ופושעים יכשלו בם. ואלמלא דרשוהו צדוק ובייתוס כך. לא היו יוצאים לתרבות רעה. כי אדרבה זהו שנתכוין התנא בעצם וראשונה להשמר מהפסד השכר ואבוד הגמול הטוב. המקוה ליראי ה' ולחושבי שמו אשר לא יעדר בלי ספק. ולא אבד סברם לא בטל סכוים של הצדיקים לעתיד לבוא. ואם הצדיקים שואלים צרכיהם מהקב"ה. אינם מבקשים אלא מתנת חנם. אע"פ שיש להם לתלות במעשיהם הטובים כמ"ש רז"ל. כי אין זה

דבר ראוי לשאול מאת השם דבר בחיוב. מפני שני טעמים הנזכרים. ועוד בה שלישיה. כדי שלא להטריח לבוראו ביותר שאפשר לא איברי בשעתא דמזוני. כענין ר"א בן פדת. אלא אם ישאל צרכיו יתחנן אליו יתעלה דרך תחנה ובקשה חן וחסד. ועל זה אמרו הקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים. וגם בזאת לא יפצר מאד בתפלתו. להשיג בקשתו בעולם עובר. כמו שמצינו במרע"ה (שלא הפציר בתפלה אלא כדי לקיים מצות. שלא הי"ל אפשרות לקיימן במדבר). לפיכך הזהירם שלא יקשה בעיניהם לסבול צער ויסורין בעולם הכלה. ולא יבקשו לאבד אף מקצת שכרם בעולם ההפסד הלז. שאינו דבר של קיימא. והוי פסידא דלא הדר. וחסרון לא יוכל להמנות בשוה עם הצדיקים. במתן שכרם משלם. באותו עולם הקיים (כנזכר אצל פתורא דדהבא) וכדי בזיון. לכן לא יבקשוהו ברצון. אדרבא יעבדוהו על תנאי זה שלא יקבלו כלום מחלק שכרם בעוה"ז. שלא ינוכה להם מאומה. ויהא שמור כפול לעוה"ב בארצם משנה יירשו. כי בו יתברך בטחו לא בושו: וע"פ האמור מתיישב מה שמצינו לנחמיה שהרבה להתפלל לשי"ת לזכור לו מעשיו הטובים. כמ"ש זכרה לי אלהי על זאת ואל תמח חסדי. גם זאת זכרה לי אלהי וחוסה עלי כרוב חסדך. וכן סיים ספרו זכרה לי אלהי לטובה. ולכאורה הוא דבר מתמיה ומתנגד ביחוד למשנתנו בשתי הגרסאות. אבל הוא הדבר שאמרנו. שזהו דבר ברור שכל המעשים הטובים שהצדיקים עושים בעוה"ז. ודאי מצפים עליהם שכר טוב לעוה"ב. כל מעינם בו. ואמר המשורר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. חלילה לצדיקים להסתפק בו. כי ה' הוא האל הנאמן לשלם שכר (והתחיל בעשרת הדברות להודיע שעושה חסד לאלפים לאוהביו. מלבד שאר מקומות בתורה ובמקרא עצמו מספר. רק עוד אחת אביא להוכיח אמתת מ"ש בס"ד שהוא אמת ברור בלי שום גמגום בעולם. הלא הוא מ"ש מפורש באאע"ה כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו' ושמרו דרך ה' למען הביא ה' על אברהם וגו') ויבקשוהו בכל עוז כי הוא ההצלחה האחרונה. ומחמת יראתם פן נתלכלכו בחטא ואבדו שכרם ח"ו. לפיכך מתחננים ומתפללים בעדו שלא יאבד מהם. והיא היתה ג"כ בקשת נחמיה. שגברו זכיותיו שלא לזכור חטאותיו. כדי שיזכה לעולם הבא. והוא ע"ד לולי האמנתי לראות בטוב ה' כידוע. לפיכך תאות התפלה עליו. וכמו שאנו מתחננים בכל יום בסיום תפלתנו. יהי רצון שנשמור חוקיך כו'. ונזכה ונירש טובה וברכה כו'. ועיין מה שכתבתי עוד ליישב ענין משנתינו בטוב טעם. בחצר בית אל (דיט"ב ודכה"ב) שמים סודו נשגב. ומפורש בבית אל בס"ד. ותי"ט כתב מה שכתב לפי פשוטו. ולפי דרכו טוב היה לו לומר בקצור שהשמים כסאו והיה מספיק ויותר ישר:

משנה ה

יהי ביתך פתוח כו'. ויהיו עניים ב"ב. נראה לפרש דה"ק. יהי ביתך פתוח לג"ח ולפרנס כל דצריך. ואף אם רבים הם. אל תדאג כי לא יחסר לך ממון למצוה ולא תצמצם לאורחים ולנצרכים. אבל זאת העצה היעוצה לטובתך הנפשית (שלא תפזר שלא לצורך מצוה) עם בני ביתך נהוג בצמצום. שלא תרבה להם תפנוקים. אלא מנהג עניים הנהג בהם. על דרך שאמר דוד המלך עליו השלום. ואני בעניי הכינותי לבית אלהי. אמרו בירושלמי שהיה מתענה ומצמצם סעודתו ולא נהג שלחן מלך. כדי להרויח הוצאת בנין בית המקדש. וכן היה שהשיג על ידי כך עשירות מופלג לצור הבנין. כמו שמוזכר שם בענין. וכן מצינו בבר בוהיין שהיה סועד בטרקסימון. ונותן מודיא דדינרי למצות צדקה. ואמר בנפשי אנא רשיי. ברם למצותא דבריי לית אנא יכיל. ועיין בהרחבה **יד ד'** מעשר ידות לכסא שן:

מכאן אמרו עתוי"ט שהקשה לו על המפרשים שזה תוספת מחכמים שבאו אחר ר'. שאמר באשתו אמרו. שלמד כן מדברי ר' יוסי. שא"כ הם דברי יחיד. ואיך יאמר אמרו. ואין בזה קושי. שדבר מצוי הוא בתלמוד. ראה רבי דבריו של פ' ושנאן בלשון רבים כידוע:

משנה ו

עשה לך. מ"ש רע"ב בשם ר"מ אע"פ שאינו ראוי להיות לך רב. צריך תבלין (כ"ש לפמ"ש תוי"ט. נראה מתנגד לאמת ג"כ) ויש להטעימו יפה דמיירי בבן שירש כבוד אביו. אע"פ שאינו ממלא מקומו בחכמה. וכי הא דאמר רבי. אע"פ ששמעון בני חכם. גמליאל בני נשיא. עמ"ש לקמן מי"ג. זה דבר ברור. ועמ"ש בס"ד לקמן משנה ט"ו בדרך אחר פירוש נאה מאד. והפך מפיר"מ. איברא אדרבה דרב גדול עסקינן. שאינו רוצה לקבל עבדות. שזה צריך כפיה והכרח. שכופין אותו עד שיתרצה. אבל מי שאינו ראוי להיות רב. לא לבד שאין כופין אותו. אלא אפי' רוצה מוחין בידו. וכמ"ש על מי שלא הגיע להוראה ומורה. ואין נראה לחלק בין רב להוראה. או בלמוד פשוט בלי הוראה בפועל. חדא דכל סתם רב שבתלמוד הוא דוקא להורות ולהראות הלכה למעשה. ועוד שאפי' אינו מורה ממש. מ"מ עיקר הלימוד הוא לשמור ולעשות. ולדעת מה יעשה ישראל. וכיון שאינו ראוי ולא כדאי. אסור לו ללמד. דנפיק מיניה חורבא ושבשתא כיון דעל על. ולכן אין התלמיד רשאי אפי' לקבוע ישיבה בלי נטילת רשות מרבו. ואין לומר דמיירי היכא דליכא דעדיף מיניה. כי זה דוחק (אע"פ שכ"ה משמעות פיר"מ. אינו אמת בכוונת לשון התנא. דאי הכי צריכא למימר. דשפיר טפי מלישב בטל. וכמ"ש שני תלמידי חכמים המדגילים זה לזה בהלכה. הקב"ה אוהבן. והוא דלית להו רבה במתא. ותו דהאי לאו

שאינו ראוי מיקרי. ראוי הוא. ומחוורתא כדפרשינן ושמא פיר"מ נתן מכשול לבני דור טהור בעיניו. שעושין רב שאינו ראוי והגון. נוטעים אשרה אפי' במקום מזבח ה' וטעו בתרתי בדברי ר"מ. חדא דבמקום ת"ח ודאי לא אמר. דאיסור חמור הוא. ועוד דלא אמר להושיבו בראש להנהגת הצבור ולהורות ברבים אלא ללמוד עם היחיד לגרוס משנתו עמו כדדייק לישניה דר"מ. ול"ת בינך לבין עצמך ודייקא נמי מתני' עשה לך. ודילמא סברי הנך אינשי. פירושא דעשה לך משלך (כדאמרינן בעלמא) הלכך עבדי להו רב מדידהו מדקריב להו ודדמי להו. בין כשר בין פסול לא אכפת לה. והסבה בזה כמ"ש מהרש"א (בפא"נ) לפי שהממנים הרב והבוררים אותו הם בעלי בתים. לא ת"ח ולומדים (כמו שהיה מהראוי) בעם ככהן כגוי אובד עצות המה. אין בהם תבונה. אין לבם כ"א על בצעם ע"כ מקבלים לרב כל מי שיאות להם כפי רצונם. ולפי הנאתם וקירוב דעתם. ביחוד על פי הסרסור הגדול הממון האהוב בהמון. על זאת תפוג תורה. והיא כגרמה כמעט כיבוי גחלתה הנבארה:

וקנה לך חבר. מ"ש תי"ט על רע"ב. שדבריו שלא בדקדוק. שמפרש החבר בלמוד התורה. במ"כ דברי עצמו אינם מכוונים כי מה ראה בלשון הרע"ב לומר כך. לא בפירוש ולא מכללא איתמר. ולדידי פשיטא לי דבחבר בכל מילי איירי. סתמו בפירושו. וזיל בתר טעמא. טעמא מאי לא תני וקנה לך רב. משום דאסור ללמוד בשכר. א"ה חבר ותלמיד נמי כולהו בשכר אסירי. מה"ט דהרבה למדתי כו'. ומחברי יותר מהכל. א"כ כולם בכלל האיסור (אף שיש לדחות. אינו אמת. דא"ה ברב נמי משכחת לה. וקושטא הכי הוא כל מה דשרי לחבר בשכר. שרי נמי ברב ודו"ק) אלא הכי נמי קאמר רע"ב. ברב לא מיתני ליה זקנה. משום דלא אפשר. דהא צריך ללמד בחנם. משא"כ בחבר שלקנות אהבתו אתה צריך בכל דבר. לפיכך תקנה אותו בודאי. ואם תמצי לומר בחבר בלמוד תורה מיירי תנא דידן. (וכמ"ש באדר"ן בפירוש) ע"כ נפרשהו כמש"ל: ומש"ע תי"ט עמש"ה למה לא הזהיר שיקח תלמידים. ואמר שהקושיא מעיקרא ליתא. לפי שכבר קדמו אנשי כנה"ג שאמרו והעמידו תלמידים הרבה. אינו נראה בעיני כלל. כי כבר מצינו במסכתא זו מוסרים כפולים במלות שונות. והא ועשה לך רב. נמי איתא לקמן במשנה ט"ו. דוק ותשכח טובא. ועוד כי לא זו היא הקושיא המתורצת בדברי אנשי כנה"ג. שהם לא אמרו אלא והעמידו בחפץ ורצון התלמידים. לומר שלא ימנעו בר. ואל ירבו בעיניהם אלף אוהבי הלמוד לכשימצאו: אולם עדיין צריך להשמיענו שיקנה את התלמידים כדרך שקונה את החבר. והיא קושיא אלימתא לכאורה. והלא דברים ק"ו אם כשר הדבר לקנות החבר. כ"ש התלמיד. שמחכים את רבו יותר (ורחוק מאסור ג"כ שעכ"פ אינם מלמדים

אותו ממש) לכן אני אומר שהר"י לרי"א לא תירץ כלום. כי עם שבודאי אין העמדת תלמידים דבר התלוי ברב בהחלט מאחר שצריך לחפץ התלמיד ואין לצוות על זאת בחיוב. בהיותו דבר הנתלה ברצון הזולת. אמנם עדיין אין זה מספיק לתשובת הקושיא. כי היה לו להזהיר שיקנה אותם בכסף מלא. אם לא ימצא מי שירצה ללמוד אצלו בחנם. כי בדרך זה ימצא בלי ספק אוהבים רבים סרים למשמעתו. ואף אם לא ימצאם. יעשה הוא את שלו באופן זה. וכדרך ששנו וקנה לך חבר. עם היותו ג"כ דבר התלוי ברצון הזולת ואפשרי למצווה. אבל דברי מהר"ל נכונים מאד. ומשנה שלימה שנינו כן להלן בפרקין מ"י. ושנא את הרבנות: ועוד אני מוסיף לפרש (אי איתא דבתורה משתעי) וקנה לך חבר. לא בכסף ומחיר. כי דברי תורה אין מעות קונות (דאיברא בין חבר בין תלמיד תרווייהו אסירי. וקים להו בדרביה כדלעיל) אלא רוצה לומר לקנותו בחכמה (כמ"ש קנה חכמה קנה בינה. קונה לב ודומיהם) ודא קנה מה חסר דא חסר מה קנה. ככה ישתדל בקנין החבר במועצות ודעת כדי שיהא לו קנין עלמי. קנין כספו וחשקו הנמרץ. להתדבק בו בחברה עצומה. שלא תנתק ולא תמוט לעולם. ועל דרך זה יבואר היטב כוונת התנא. כי בודאי לא יצטרך הרב המובהק לחוד אחר תלמידים לקנותם ולרצותם ברצי כסף. אע"פ שלעולם גם הרב מרויח על ידיהם. שלומד הרבה מהם מ"מ אין ספק שהם צריכין לו יותר (ואפילו בתלמיד חבר שרבו צריך לו כר"ח לגבי ר"ה. מצינו שא"ל ר"ה חסדא ל"צ לך) לכך לא הוצרך להזהיר על זאת. אבל על בקשת החבר היתה האזהרה בפרטות. לפי שלא ימצא כל כך מי שירצה להתחבר אליו לשכון אצלו להיות עמו במדרגה שוה. שכל אחד יחזיק עצמו לחכם יותר ממנו. ולבעל מעלה יתירה עליו. אחר שהוא קרוב עמו במעלה (וכ"ש אי בחבר בכל מילי מיירי. כי לא יאות לכל אדם להיות דבוק בחברה תמידית עם זולתו) ולזה יצטרך לקנותו בחכמה ולקחתו בתבונה. אמנם הרב לפי דרכנו אין חכמה ואין תבונה להעבירו על דעתו בדברי ריצוי להיות עבד אלא בכפיה. או לדרכו של הר"מ אין צורך לקנותו בתחבולה. כי בנקל יקבל להשתרר. ומעטים הם בני עלייה המסרבים ובורחים מלקבל מעלה וגדולה. בפרט מי שאינו ראוי (כפי' ר"מ במשנתינו) ולא הגון. הוא ממציא עצמו לכך הדיוט קופץ לישב בראש להגדיל עצמו כדי לעלות מבור שפלותו האמיתית. ע"כ לא הוצרך אלא להזהיר ועשה לך רב. כלומר אע"פ שאינו ראוי כל כך להיות רב עליך כדר"מ. לפי שאינו גדול ממך. והוא מה שאמרו בכיוצא בה. יהא כבוד חברך כמורא רבך. שינהוג כבוד בחבירו כמו ברבו. ובזה יעשנו רב לו בלי ספק. ובכן נתיישב הכל על נכון. ועמ"ש עוד לקמן משנה ט"ז. ויתכן ביותר לשטת יב"פ שילהי מנחות. שאמר בתחלה כל האומר אלי עלה. אני מטיל עליו קומקום של חמין

ובסוף כל האומר לי לירד אני כופתו כו'. וזהו שאמר כאן אחר ועשה לך רב. סמך לו וקנה לך חבר. ירצה בזה אם פתוך יכלו לך לעשותך רב. זאת העצה היעוצה תקנה לך חבר (ע"ש דף כ"ו) כלפי הרב הוא מדבר כי הרבה ילמוד מחבירו. ואם אח"כ לא ירצה לעזוב כבודו. כיון שעלה באונס לא ירד. וסופו ברצון יחזיק בה. יש לדונו לכף זכות. שכך היא המדה כמו שלמדנו משאול:

עי"ל הקושיא שאמר וקנה לך חבר. ולא הזהיר לקנות תלמידים. כי אמנם החבר יספיק אחד (ולא יתכן להתחבר עם אנשים הרבה מאד תמיד להיות אנשי סודו. וכמ"ש גם בס' המדות היווני. שאין טוב לאדם להיות לו אוהבים רבים דבקים בו אע"פ שלא ירבו בעיניו אלף אוהבים. זהו לענין הראות סבר פנים יפות לכל אדם. אבל לא להתחבר עמהם בדבקות. לכן אחז התנא חבר לשון יחיד. משא"כ בתלמידים דכל כמה דנפישי טובא טפי מעלי. וכמ"ש והעמידו תלמידים הרבה. לפיכך ל"א וקנה תלמיד דהוה משמע בחד סגי. ואיידי דנקיט חבר. הוה צריך למנקט נמי תלמיד לשון יחיד. ותו דלקנות תלמידים הרבה הוא דבר שאין אדם יכול לעמוד בו. במילתא דלא שכיחא לגמרי לא קמיירי. גם נשמר התנא שלא לתת מכשול לפני עור לב. שלא יאמר אעשה סחורה עם תלמידים. ואקנה אותם כדי שלבסוף יקנו אותי. ואטול שכרי משלם מה אני בשכר. כדרך אלה התגרים (סבי דאזלי אתגרא) שמתחלה שוכרים איזה תלמידים בורים כדי שיצא להם שם. ויודיעו טבעם בעולם. נמצא לבסוף שוכרים אותן ומעלין להם בדמים כנכיס"י ברמוריו"ן (מורה הרעה. נכיס אבא לפום ברא) נמצא זה מרויח לעצמו ממון הרבה. וקונה לו שם כשם הגדולים אע"פ שלא הגיע לרואי בוקר אור כקטני שועלים. ומפסיד לאחרים שגזול את הרבים ומרבה המכשולים. על זה ידוו כל הדוים ועיני מקור נוזלים:

והוי דן כו'. עיין בית מדות בעליותו ותמצא דברים נכוחים נפש היפה משמחים ויש לדרוש סמוכין לשלפניו. לומר לך שאם מי שלא ירצה לקבל עליו להיות רב עם היותו ראוי והגון. וכן לא יחפוץ לקנות או להמכר לחבר. אל תדינהו לחובה במונע בר. אלא הפוך בזכותו. שמא מפני בני אדם שאינם הגונים נמנע. וכמ"ש יותם בפרשת הלוך הלכו העצים למשוח עליהם מלך. או שמא אדם חלוש הטבע הוא. שאינו יכול לשאת עול צבור. וכן יקשה לסבול דעת החבר. כשאינם מתדמי המזג. וכן הדבר בתלמידים. שהלומד עם תלמיד שאינו הגון. כזורק אבן למרקוליס (ואולם מ"ש רע"ב אבל אדם רשע מותר לדונו לחובה כו'. לא היה צריך להאריך בהוכחה. שהוא דבר מבואר בעצמו.

אבל גדולה מזו אחז"ל אפילו מה שלא חטא כלל נתלה בו. כמ"ש תולין את הקלקלה במקלקל):

משנה ז

הרחק. מ"ש תי"ט שהתנא אחז לו לשון המקרא בהרחקה. לפי שלא מנאו בלשון התפעל בכל המקרא. לא אמר כלום. כי לשון חכמים לחוד. וכבר מצינו פעמים רבות ששימשו בהתפעל מזה השורש. כאמרם מתרחק מן הכבוד וזולתו רבים מאד. ומדוע ימנעו מזה כאן. גם הכתוב הרחק וגו'. אינו דומה. מפני שהוא פועל יוצא לדרכך. משא"כ כאן שהוא חסר הנפעל. וצריך לפרשו לשון קצר. הרחק עצמך או דרכך. על כן טוב יותר לומר התרחק. לשון מבואר. אמנם לי נראה לתת טעם ללשון זה. ולא נשתמש כאן בהתפעל. לפי שהיה ושמעו שירחיק עצמו וגופו בלבד. שלא ישב עמו. ולא ידבר ויעסוק עמו בשכנו אצלו. ובזה די לו שלא ילקה עמו. אבל באמת אין זה מספיק. אלא צריך להרחיק כל ענייניו ממנו ולא ישכון בבית סמוך לו. וכן כל מעשיו ירחיק. לכן אחז בפועל יוצא הכולל הכל מן הסתם:

שכן רע. מדבר ברע לבריות ולא לשמים. שזה נקרא שכן רע לדעתי בבחינה ששכונתו בלבד רעה. אע"פ שאינו רשע. שהוא הרע לשמים. וזה אפשר שיוכל לעשות עמו חברה בעסק מרחוק. כשלא ישכנו יחדיו:

ואל תתחבר לרשע. הרע לשמים בלבד. אעפ"כ לא תעשה חברה עמו באיזה עסק אפי' למרחוק. ואצ"ל בקירוב מקום. פן יספה בחטאתו. א"נ הרחקה ומניעת החברה חדא מילתא. אלא דברישא מיירי בדר עמו בשכונה. כי לא ידע ולא הכיר ברעתו מתחלה. אשמעינן דצריך לעקור דירתו ולהרחיק שכונתו ממנו. וסיפא קמ"ל למנוע החברה אפי' בריחוק מקום וכנ"ל:

ואל תתיאש. לא אמר תדאג. לפי שמדבר ברשע שדרכיו מצליחים. ובשכנו הקרוב אליו בהצלחה ויפה כחו. כי הוא אינו רשע כמוהו. ולכן לא יעלה על לבו שום דאגה פן יום אידו קרוב. בעוד שמש הצלחתו זורח ולא נטה לערוב. לפיכך אחז לשון יאוש. לומר אע"פ שלא מצאה הדאגה מקום בלבך. לפי השעה המשחקת לך. משום זה אל תתיאש מכל וכל. כי פתאום לפתע יבוא שברו. ומ"ש בד"ח שהדאגה מן הפורענות היא מדה מגונה. במ"כ לא דיבר נכונה. כי מדת הרשעים היא שאינם דואגים מן הפורענות המעותדת להם. כי אין חרצובות למותם. אבל הצדיקים יראים וחרדים תמיד ממדת הדין. כמ"ש אשרי אדם יפחד תמיד. ואם הדאגה על עולם עובר ורדיפת המותרות. היא מדה רעה ודאי. אבל מדת החסידים היא לדאוג מעונש על חטאים. שאין המלט מהם (כי

אין צדיק בארץ וגו') וכמ"ש כי עוני אגיד אדאג מחטאתי. וכתוב ויירא יעקב. אחז"ל ירא שמא נתלכלך בחטא. וכן אף בעת שלותם. יראים ממדה"ד. כמ"ש ואני אמרתי בשלוי בל אמוט (ועמ"ש בס"ד בפי' הלל עה"פ ובימי אקרא) ואמר חכם אם דאגתך על עוה"ב. יוסיף ה' על דאגתך. אלא לפי שאינה מדת כל אדם לדאוג בעת טובה (וכמש"ה בעת טובה היה בטוב) לפיכך אמר ואל תתייאש. כי כן מעשים בכל יום. ברשעים שתחלתן שלוה סופן יסורין. לכן בהכרח תצטרך להרחיק היאוש מזה:

משנה ח

אל תעש עצמך כו'. מ"ש בו הרמב"ם ז"ל הוא רחוק בעיני. והוא אמנם מה שהזהיר עליו שמעון בן שטח חברו של יהודה בעל זה המאמר באמרו שיהא זהיר בדבריו. שאפי' השוגג בכך הוא נתפס. כ"ש המכוין ללמוד את הבע"ד לשקר. ותוך דבריו וק"ל. אבל מ"ש שאר המפרשים. הוא דבר מבואר בגמרא. כמ"ש הם ז"ל. ואני מוסיף נופך בס"ד בביאור הענין. וכך הוא. בודאי שבנתינת עצה טובה מדבר תנא זה. דהיינו באופן שמשתנה הפסק דין בתחבולה של היתר. וקס"ד הא משרי שרי. כי אני חכמה. שכנתי ערמה. וכיון דהיתירא הוא. מה לי לגבי דידיה גופיה מה לי לגבי חבריה. זכות היא לו להשיאו עצה נכונה שירוויח על ידיה. ודבר זה באות בשאר כל אדם שאינו דיין. מותר גמור ודבר הגון ונכון הוא. שיעזור אדם לאוהבו או לקרובו בעצתו בכל דבר הצריך לו. וכך נאה לת"ח ביחוד (עיין בהזהב ברב דא"ל לר"כ זיל הדר בך ורב"ח עם אושפיזיכניה שם ופי"ח בר"ב ואושפיזיכניה דראב"א). ועל זו שנו חכמים ונהנין ממנו עצה ותושיה. והכל לפי מה שהוא אדם. אם איש עני הוא. או קרוב ות"ח. וראיה מקריבתיה דר"י גם בשילהי פ' נערה. וגדולה מזו הא דאשכחן גבי משה בר עצרי ר"פ שום היתומים. דאמר אביי ליכא דלסביה עצה לר"ה בריה ואקשינן עלה ופרקינן. בריה שאני ת"ח שאני. אע"ג דבלא"ה רשע ערום הוי. שמפסיד לאחרים הפסד גמור. ומ"מ אביי גופיה הוה משתמיט מניה. ולא עביד עובדא בנפשיה. למסביה איהו עצה. והיינו מטעמא דחשדא בעלמא. כדהדר ביה ר"י מה"ט. משום דת"ח שאני. נמצא כך הוא הענין. שאם יש בדבר שום סרך מצוה. להיטיב לעני או לת"ח. אז זכות הוא ליועץ. ודבר טוב הוא עושה. וצדקה תחשב לו. והוי נמי בכלל גדול המעשה. (אע"פ שמצינו לרבא בעובדא דאיסור גיורא דאקפד ואמר מגמרי טענתא לאנשי ומפסדי לי. התם אע"ג דאהנו מעשיהם לת"ח אפסדו נמי לת"ח ומאי חזית דדמא דהאיך סומק טפי. אע"ג דר"מ בריה דאיסור הוא מ"מ הורתו שלא בקדושה הוה. אלא שיש לתמוה בזה. משום דרבא עשיר גדול הוה. כדאי' פא"מ דאמר תלת מילי בעאי משמיא כו'. שמא עדיין לא נתעשר. או שמא אין אדם רואה חובה

לעצמו). אלא שאדם חשוב ודיין עירו ביחוד. צריך ליזהר גם בזה. להרחיק מן הכיעור. שלא יתן לבריות מקום ללעוז עליו. ולחשדו שמייעץ לבני אדם בשביל הנאתו ואהבתו וגורם לו שם רע לעצמו. ונעשה שנאוי לבני אדם. ויפסלוהו מן הדין. ע"כ צריך הדיין שהוא הוא אדם חשוב ודאי. שלומדין ממנו ושוקלין את מעשיו. ועיני בני אדם על דרכיו את צעדיו יספירו. לכך אמר א"ת עצמך כו' כלומר לא תשתדל אתה בעצמך בזה. עם שתחשוב זה לדבר מצוה טוב והגון מאד. כי עורכי הדיינין להיטיב לבני אדם בדרך יושר ומותר. טובים ומותרים הם ודרכי ישרים. אף כי לגמול חסד לצריך אליו. טוב וישר הדבר ותרצה לעשות כמעשיהם אתה בעצמך. כי מצוה בו יותר מבשלוחו. להיות זריז לדבר מצוה. לכן אמר אל תעש עצמך כמוהם אע"פ שכשר הדבר וטוב מצד עצמו. אינו נאה לך בבחינת עצמך. כי תחת אשר אתה סבור להשתכר במצוה בעצמך. יצא שכרך בהפסדך. שתגרום רעה לעצמך. ואדם חשוב צריך לצאת ידי הבריות יותר מכל אדם. כך נראה לי. ובזה יבוא לנכון הלשון. והענין מתוקן טוב תיאר מאד. ומה נעים אמרו א"ת עצמך. ולא הספיק לו לשון קצר אל תהא. כי לפי דברינו בלשון חכמה זה נכלל כל מה שדקדקו בגמרא בענין הלז. וכ"פ כעורכי מבוארת ג"כ מאד. לפי שלדיין ולא"ח יזהיר. אבל עורכי הדיינין אינהו גופייהו. שריא להו היכא דאיכא דררא דמצוה. אדרבה דבר ראוי ונכון הוא. אלא שיד הדיין עצמו. לא תהיה בו. מפני חשד ההמון. ונתבאר הענין יפה. שאף שלא לקרובים. זימנין דמצוה נמי איכא שלא כדברי תוי"ט במהדורא. שנעלמו ממנו. דברי תלמוד ערוך. ועמ"ש בס"ד בהגהות לח"מ (ססי"ז):

יהיו כו'. מ"ש בד"ח שלא אמר יהיו כצדיקים כו'. דעדיפא הול"ל. משום דסתם דין באין עדים מיירי. והמלוה בלא עדים גורם קללה לעצמי:

משנה י

שמעיה כו'. עמ"ש המפרשים. ובודאי שהכרח לומר כן. דהא בעינן כל משימות שאתה משים עליך לא יהו אלא מקרב אחיך. ובהנזקין ל"א אלא מבני בניו של סנחריב למדו תורה ברבים. מאן נינהו שמעיה ואבטליון. איברא בס"פ בא לו. קרי להו כ"ג בני עממין (ואף הם הודי בכך) וי"ל אה"נ עשה שלא כדין. שגנה אותם מחמת שרשם הראשון (ועיין גם במ"ו פ"ה דעדיות):

אהוב המלאכה. לדעתי א"צ לטעם שזכר הרע"ב. ונתן מקום לקפידת תוי"ט. בחשבו כאלו נתכוון רע"ב לפסוק כת"ק דר"א. ונדחק בכך. אמנם לי יראה שאין ענין אותה משנה דפ"ה דכתובות לכאן. התם בכפיה מיירי. דכוותה באיש נמי חיובא הוי. שלא ישב בטל לגמרי. והכא במילי דחסידות איירי. אלא הכא במאי עסקינן בת"ח שאינו

יושב ובטל. אלא עוסק בתורה תדיר. אעפ"כ מוזהר לאהוב גם המלאכה. א"נ משום כדי חייו. שלא יצטרך לבריות כדאמר רש"י לר"כ. ואי משום בריאות הגוף. כדרבה ור"י דעסקו בכשורי. וגם אמרו גדולה מלאכה. כדאיתא בפ' מרובה. ור"י כי אזיל לבהמ"ד שקיל גולפא אכתפיה אמר גדולה מלאכה שמכבדת בעליה כדאיתא פ"ו דנדרים. וכן הסכימו כל חכמי הטבע. שרוב חלאים הבאים על האדם. בסבת מעוט התעמלות הם. ואמר החכם האמיתי. אדם לעמל יולד. ואחז"ל אדם לעמל נברא. ואף ע"ג דאוקמוה אעמל תורה. מ"מ אינו יוצא מידי פשוטו ג"כ (וכן הדבר במ"ש בתחלת בריאתו לעבדה ולשמרה) שצריך האדם לעמל עכ"פ. כדי לעזור טבעו שיעמוד על המזג הישר (ועמ"ש בס"ד בכסא שן מדרגה ב' ובחלון צורי ובנות חכם) ונראה דמתניתין אתיא אפי' אליבא דר"נ שילהי קדושין. דאמר מניח אני כל אומניות שבעולם. ואיני מלמד בני אלא תורה. היינו אומנות למזונות ולמחיה הוא דהניח. אבל מחמת זה לא מנע המלאכה. לחזק כחות הגוף. וכן אפי' רשב"י דבגמרא ר"פ כ"מ. דס"ל יכול יהא אדם חורש בשעת חרישה כו' תורה מה תהא עליה. מודה נמי בעסק מלאכה להעמיד הבריאות. וכמו שמצינו בו בפירוש דשקל צנא אפתפיה כי אזיל לבהמ"ד. ואמר גדולה מלאכה כו'. ואין נ"ל לומר דס"ל מעמד הבריאות יושג כמו כן בעסק התורה. כמו שסובר בענין הפרנסה והמזונות שיבוא הנס מ"מ ע"י אחרים. דהא אמרינן מאן קצירי ומריעי רבנן לפי שהתורה תושיה נקראת שמתשת כח. ובאמת התשות פח שלהם בא מחמת מיעוט עמל הגוף. ואע"פ שיגעים הם בתורה. ומעמל נפשם מיגיע שכלם ישבעו. אך רוב הזמן הם שוקדים על הספר ינוחו ולא ינועו. ולהתמיד בריאות הגוף צריך התנועעות והתעמלות גופני' הלכך בא התנא להזהיר על זאת לטובתם ולהנאתם ולתועלת נפשם כמו כן. וידעי רבנן להא מילתא ועברי עלה. משו"ה אכתי קצירי ומריעי נינהו. ומקיימי בנפשייהו אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה. והרוצה שיחיה ימות. לכן מ"מ יראו זרע יאריכו ימים. אף אם חלושים הם וחייהם אינן חיים עריבים ונעימים. מתמתקים הם בענני כבוד החופפים עליהם. ואמרו חש בראשו יעסוק בתורה. ועמ"ש עוד בס"ד בפרק קנין תורה. אמתני' דובתורה תהא עמל:

ושנא את הרבנות. לא הו"ל לומר אלא ושנא את הבטלה שהיא מקבילה אל המלאכה כמקרה השנאה אשר יקרה לה. בהפך האהבה הנאותה למלאכה. כי הבטלה הגמורה בידוע ששנואה היא. ולא הוצרך להזהיר עליה ביחוד. אלא על הרבנות. המביאה לידי ביטול מלאכה. לפי שאמרו כיון שעלה אדם לגדולה אסור לו לעסוק במלאכה לפני שלשה. ומי שעול אחרים עליו ורבים צריכים לו. לא ימצא לו הזמן והמקום שיוכל

לעסוק במלאכה ביחידי. נמצא יותר ממה שמרויח בתועלת הרבנות והנאתה. הוא מפסיד בכחו הכלה ובריאותו הכלה במיעוט יגיעה גופנית עם עמל נפשי רב מאד. מלבד אחריות רוחני וסכנה נפשות כנודע. לפיכך הזהיר שתשנא הרבנות. לאותה הסבה בעצמה הגורמת האהבה למלאכה. בהיותה נעדרת אצל הרבנות. ויתחייב הפכה. והזהירך שלא תתפתה בערבות הרבנות ולא תלכד במצודתה. כי י"ל שלא יצא שכרה בהפסדה:

ואל תתודע לרשות. ערע"ב מ"ש א"נ כו'. כמ"ש לדואג. וכן אירע גם ליואב במנותו את ישראל. אפי' שלא היתה דעתו מסכמת. עבר ע"ד קונו בעל כרחו. (ויותר נוח היה לו לרע"ב שיביא ראיה מזה. כי ממעשה דדואג בנוב עה"כ. ראיה לסתור. שהרי שם כתוב ולא אבוא עבדי המלך לשלוח את ידם לפגוע בכהני ה'. הרי כה"ג במלך ישראל אין אונס. כי כן יסד המלך ה' צבאות. יכול לעבור על ד"ת ת"ל רק (ודוד נכשל בטעות) אבל נפש רשע דואג אותה רע. לפיכך אין ממנו ראיה כלל) אך לא ידעתי מדוע לא נפרש הך רשות. כמו הוו זהירין ברשות דפ"ב מ"ג. דאיירי במלכי גוים ודאי. וכ"מ באבות דר"ן דהכא נמי מיירי דכוותה. ונ"ל להסמיכו לענין שלפניו (הפך מדרע"ב. אלא) כך אמר אע"פ שאני מזהירך שתאהוב המלאכה ותשנא הרבנות. משום זה לא תתודע לרשות לבקש אצלם מלאכה ועבודה אפי' כפי דרך רע"ב (בפי' וא"ת לרשות) ובענין שמצינו במנחם שיצא לעבודת המלך (ואצ"ל כפ"א) כי מתוך כך פורש מן התורה. לכן אמרו במרדכי מתוך שנעשה משנה למלך. פירשו ממנו רובה של סנהדרין נמצא הוא מעות לא יוכל לתקון. לפיכך ברח לך מעבודת המלכים לעולם שהיא עבדות ודאי. שהמלך נקרא עבד להעם. נמצאת עבד עבדים. אלא בחר מלאכת בן חורין עם ת"ת שיתקיים זה וזה בידך וא"ל ב"ח אלא מי שעסק בתורה:

משנה יא

שמא תחובו חובת גלות ותגלו. יל"ד הול"ל בקצור שמא תגלו. א"נ שמא תתחייבו גלות. מאי חובת. יתיר נפיש לגמרי. וי"ל ה"פ ודאי בחייב גלות ממש לא קמיירי. דהא קי"ל הרב שגלה מגלין ישיבתו עמו. עביד ליה מידי דליחי. ובתלמידיו אין לחוש לשתות מים הרעים. כדאמרינן לעולם ידור אדם במקום רבו שכל זמן ששמעי ב"ג קיים לא נשא שלמה את בת פרעה (והיינו דקאמר וישתו התלמידים הבאים אחריכם. ולא תלמידיכם) אלא הכא במאי עסקינן בחייב ואינו חייב גמור. כגון שבא לידו מכשול עון שחייבין עליו גלות. והוא לא חטא בידים אלא בגרמא שאחרים נכשלו מחמתו. כענין יהונתן ב"ג ששמע מרבו לעולם יעבוד אדם ע"ז ואל יצטרך לבריות. והבין שע"ז ממש מותרת

מפני העוני. והלך ועבד. וע"ז היא עון שחייב עליה גלות כמפורש במכלתין פ"ה. נמצא שהעובד בפועל בר גלות. והגורם. נכשל בחובת גלות דגרמא. א"נ כההוא עובדא דר"כ דשמטיה לקוטיה דההוא דבעי לאחויי אכריא דחבריה. וא"ל רב קום גלי. דאע"ג דלא בר חיוב גלות דבר תורה הוא. שאין גלות על המזיד וגם בדין הרגו. אלא כעין חובת גלות רצוני. הטיל עליו. ונראה דבהכי איירי נמי ההוא עובדא דראב"ע דאיקלע לאתרא דע"ש ואמשיך בתרייהו. שהיה עליו חיוב גלות רצוני. ובחר לו לגלות אל ארץ טובה. והפסיד עי"כ ונתחרט וחזר ואמר הוי גולה למקום תורה. כלומר כשיש עליך דין גלות מרצון. תבחר לגלות למקום תורה כו'. ובכה"ג מיירי הכא בגולה לרצונו. מחמת חובה דסבה בעלמא. הלכך מוזכר ביותר להזהר עוד בדבריו שלא יכשלו בו ב"א שאינן בני ישיבתו ולא יחושו לשאול לעמוד על דעתו היטב. כתלמידים היושבים לפני רבם ולבם גס בו. ודילמא היינו נמי מקום מים הרעים. כענין מי דיוחסת שהם יפים לגוף לבריאות. ורעים לשתיה כי מרים ומלוחים הם דמקרי רעים (עמ"ש בס"ד פ"ב דביצה) א"נ משום דרעים לנפש בסבת התענוג הנמשך מהם ומפסיד את הכח הנפשי. כמו שאירע לראב"ע. משו"ה קרי להו רעים. ואתי שפיר נמי וישתו התלמידים הבאים אחריכם פירוש התלמידים ילמדו ממנו לתור להם גם הם מנוחה ארץ נחלי מים להתענג. וילכו אחריו אל הארץ ההיא. ששמעו שהלך לשם ראב"ע ואשר כיוצא בו. ותשתכח תורה מהם. כי לא תמצא בארץ החיים במי שמחיה עצמו עלה:

וימותו. יגועו בבלי דעת. כי לא יבקשו רחמים עליהם. כדרך שעשו חבריו של ראב"ע דהדר תלמודיה:

ונמצא ש"ש מתחלל. כאמור עליהם עם ה' אלה ומארצו יצאו אל ארץ אחרת. לרעות את עצמן. וישכחו את ה' ואת תורתו:

משנה יב

הבריות. גם העכו"ם בכלל. מה שאמר הכתוב הלא משנאיך ה' אשנא וגו'. אינה אלא שנאת מעשיהם. וכן הוא אומר במקום אחר יתמו חטאים. וארז"ל ולא חוטאים ואפי' את המין לא רצה ריב"ל לקלל. אך אין כל המינין שוין. ועמ"ש בס"ד שם במקומו:

ומקרבן. מה שנתקשה בתוי"ט בלשון הרע"ב שנראה מתנגד למאמרו של נתאי. לק"מ. התם איירי להשתתף עמו בעסקיו. כענין יהושפט עם אחזיה. והכא מיירי להתקרב אליו בדברי אהבה וחבה. אמנם לשון אדר"ן שנתפייס בו תוי"ט. הקשה בעיני יותר והלא מקרא מלא הוא. אין שלום אמר ה' לרשעים. ואמר הכתוב שאת פני רשע לא טוב. אולם מזה הפסוק אין כל כך תשובה. סופו מוכיח על תחלתו. אך הראשון קשה הימנו. ובמ"ש

בדרוש מכתב לחזקיהו בס"ד יתיישב קצת. גם אמרו במ"א מחניפין לרשעים בעוה"ז. אף לא כל רשעים שוין. ובאדר"ן ברעים לשמים בלבד או בחוטאים בצינעא רק להשביע יצרם איירי:

משנה יג

הוא היה אומר נגיד. הטעם שאמר זה בלשון ארמית אע"פ שכבר נשתמש בעברית בראשונה. נ"ל פשוט משום שהיה ירא לדבר כן בפני המון העם. בלשון העברית. כי בא"י היה אז. כי ע"כ פתח בעברית תחלה. בדברים הנאהבים ומקובלים לכל העם. משא"כ זאת האחרת שהיה מסכן עצמו לדבר בה בפרסום להשמיעם לעם כלשונם בהיותם דברים קשים כחרבות לכמה מהם. לכן הסתירם ואמרם בלשונו שהיה בבלי. כדי שיבינו הצנועים כמותו. המכירים ומבינים ארמית:

יסיף. מ"ש רע"ב וי"ג כו'. כך הוא תלמוד ערוך בבתרא דתענית. תני ר"י תקבריניה קמיה:

ודאשתמש בכתרה של תורה. גם זה תלמוד ערוך פ"ק דנדרים (דסב"א) ומ"ש וי"מ תגא ר"ת כו'. כך יש ללמוד מהלכה ערוכה רפ"ד דמגלה דגרסינן תנן התם ודאשתמש בתגא חלף תני ר"ל זה המשתמש במי ששונה הלכות כתרה של תורה. ובתלמידיו ודאי שרי. דהא כל המונע תלמידו מלשמשו מונע ממנו חסד. וה"נ גרסינן התם דר"ל אזיל באורחא כו' אתא ההוא גברא ארכביה אכתפיה. א"ל ניחא לי דאשמעיה למר. א"ה גמור מני כו'. ומש"ע המשתמש בשם המפורש. ר"ל שהוא כתרו של עולם:

ילף. עיין לחם נקודים:

משנה יד

אם אין אני לי. יל"פ כמ"ש על אותה שאמרו בפ' החליל אם אני כאן כו'. דקאי על השכינה עמ"ש שם בס"ד:

לעצמי. נ"ל פירושו לבדי כלומר אע"פ שאני לי. אם אני לבדי אינני כלום. כמ"ש אם אין הקב"ה עוזרו. אינו יכול לעמוד בו. שנא' ה' לא יעזבנו בידו:

משנה טו

עשה כו' קבע. כרע"ב פ"א שלא תחמיר כו'. עתוי"ט. רבותא טפי הול"ל. דאשכחן בר"ג גופיה דמקיל לעצמו. אע"פ שבודאי היה מחמיר לאחרים. כאותה ששנינו ספ"ב דברכות (ועיין לח"ש רפ"ג דדמאי). וכה"ג אשכחן כמה מילי דמקילי לגבי ת"ח טפי מלע"ה. עיין אבן בוחן שלנו (דסא"ב) וזימנין טובא דמחמירי לת"ח. כאותה ששנו ואם מתחשב הוא לא ירחוץ. ובכמה דוכתא אמרינן אדם חשוב שאני. ואין כאן ביאור דבר זה:

והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות. תא חזי שבחא דתקיפי קמאי:

משנה טז

עשה לך רב. עמש"ל משנה ו' וכבר רמזתי שם ג"כ מה שנראה לי עוד לפרש ועשה. מלשון כפיה והכרח כמו גדול המעשה יותר מן העושה. לפי שראוי שיברח אדם מן הגדולה ומהרבנות שמקברת בעליה. וצוו חכמים ושנא את הרבנות וכיוצא בו הרבה. על כן יקשה להשיג את הרב. אם לא ע"י כפיה והכרח. אמנם אתה מצווה על כך לבקש לך רב עליך בכל אופן שתוכל. שכך יפה לך. כדי להסתלק מן הספק. שזכות היא לו. כמש"ד עה"פ ועצומים כל הרוגיה. וכן דרשו על זה ומונע בר כו'. ולכן כפה רשב"י את ר"ע ללמדו אף בשעת הסכנה. ובהגזמה שאם לא ילמדנו. יאמר לאביו שימסרנו למלכות. דטבא עבד ליה. שזכין לאדם בע"כ. שאל"כ אפשר שמתחייב בנפשו. אם יכול ללמד ואינו לומד. כמש"ל מי"ג בלחם נקודים:

וא"ת לעשר אומדות. עמ"ש בס"ד פ"ד דתרומות (וממוצא דבר תשכיל לשון חכמים תיטיב דעת. שאמרו כאן אומדות ל"ר. עי' ל"נ). ומ"ש דלא אסרו אלא במתכוון. מדתנן משובח משלשתן כו'. לאו דיוקא הוא. דיש לפרשו משובח מתוך שלשתן דוק ותשכח דוגמתו:

משנה יז

לגוף טוב כו'. מצאתי להרב החסיד בשל"ה ז"ל דבר הגון בפירוש משנה זו. באות שי"ן משער האותיות אשר לו. ואביאנו הנה בקצור נמרץ ובלתי שמירת הלשון. והנה דקדק ז"ל. תיבת לגוף היא מיותרת. ולמה תפס לו התנא לשון שלילה. אלא הענין הוא את אשר נודע לכל. כי הבדל מין האנושי ומעלתו על הב"ח. הוא בסגולת הדבור הנמצא בו. שבו עלה מדרגה החשובה שבדצח"מ. שאם לא היה מדבר. הוא והם שוין. ומותר האדם מן הבהמה אין כי אם בדבור פה. אמנם ודאי שהדבור יש לו מעלה יתירה וטובה כשהוא בחכמה. שאז מועיל לנשמה. כי החכמה מצד הנשמה. והדבור הקדוש הבא מכחה. ודאי טוב ויפה לה. והיא כל עיקר תקון האדם וצורתו המיוחדת. אבל הדבור החצוני הגופני. העוסק בדברי בטלה. ודאי הוא פוגם אותה. מזיק ורע לה ולגוף ביותר. כי אז אין לו יתרון מצד זה על מדרגת הב"ח. אדרבה מגרע גרע. הלואי עמד בראשונה. ולא יפסיד גם צורתו החיונית. ע"כ הדבור הרע. זהו שאמר התנא אע"פ שכל ימי גדלתי בין החכמים. שסגולתם המיוחדת היא הדבור. המוציא לאור תעלומות חכמה. א"כ בהכרח לומר שהדבור דבר טוב ומועיל ודאי. אכן הוא לנשמה שממנה החכמה. לכן טוב לה הדבור הטהור והקדוש היוצא מפעל החכמה. שהיא תולדת הנשמה אבל מ"מ לגוף לא מצאתי. דבר טוב לו. רחוק מהפסד וקרוב לשכר. אלא השתיקה. שאין בדבור גופיי

משולל החכמה. תועלת וטובה בטוחה. אם אין הדבור לטובת הנשמה. כי מצד הגוף. אין צורך לדבור. כמו שלא הוצרכו לו שאר ב"א:
וכל המרבה דברים. עמ"ש בס"ד. בהגהת אבות דר"ן:

משנה יח

העולם קיים. ע"פ רע"ב ותי"ט. דחוק מאד. אבל הרב"י יישב הענין יפה. ז"ל בהתחלת טור ח"מ. וא"ת והלא בשלשה שנברא יספיק לקיימו. שמי שהוא סבה להתהוות הדבר. כ"ש שיקיימנו. וי"ל ששמעון הצדיק דיבר כפי זמנו. שהיה בהמ"ק קיים. ורשב"ג בזמן החורבן. בא לומר שאע"פ שאין בהמ"ק קיים. ואין לנו עבודה. וגם אין אנו יכולים לעסוק בתורה ובגמ"ח כראוי. מפני עול הגלות (כי בגוים אין תורה) מ"מ מתקיים העולם בשלשה אחרים שדומים להם. כי יש הפרש בין שמירת הנמצא. להתהוות העובר ברחם. שהדברים שקבלו חומם באש חזק. ישמרו חומם באש שאינו חזק. ואלמלא היו חמים. לא יקבלו החום באותו האש. וכן בענין הזה כו'. והאריך לבאר איך ג' אלו האחרונים. מעין דוגמת הראשונים. אלא שאינן חזקים כמותן. ובזה נסתלק הקושיא לגמרי בטוב טעם. אבל מ"ש תוי"ט אינו מוטעם. כי בודאי גם שלשה הראשונים דשמעון הצדיק אין להם קיום והעמדה. אלא ע"י ישובן של ב"א והתחברם יחד והסכימם לדעת אחד. ומ"ש כל העולם לא נברא אלא בשביל חנינא בני כו'. אין הכוונה שברא הקב"ה עולמו בשביל חנינא לבדו. כי במה ואיך תתקיים התורה ע"י איש אחד פרטי. זהו דבר שאין לו ציור כלל. או הישוער בשכל שלא נברא העולם מתחלה אלא בשביל חנינא בלבד הא אין לך לומר אלא בשביל חנינא והדומה לו. וכן אמרו במ"א אפי' בשביל צדיק א' העולם עומד. ור"ל להגין על העולם שלא יכלה אפי' כל דורו רשעים. כדאי צדיק אחד כחנינא וכל כיוצא בו להציל העולם שלא יחרב. ומ"ש בשבילו נברא. היא עד"ש בקש הקב"ה להפוך העולם לתוהו ובוהו. כיון שנסתכל בצדקיהו נתקררה דעתו. והיה זה נחשב כבריאת עולם מחדש. וכן הדבר בחנינא שעל ידו מתקיים דורו. ודור אחד נקרא עולם. ועבדו לעולם. וישב שם עד עולם. ואפי' את"ל שמתחלת ברייתו של עולם מאז כך עלתה במחשבה לפניו ית'. לברוא העולם בשביל צדיקי יסודי עולם שבכל דור ודור. כחנינא וחבריו שיהיו זוכין ומזכין לאחרים ויחזירום למוטב. בשבילם נברא ודאי לא זולת. אבל לא שיהיה צדיק יחידי בעולם. זהו דבר שאין לו שחר. וע"פ תירוצו של הב"י. נתקיימה ג"כ נוסחת **קיים** בידינו. שהיא העיקרית:

פרק ב

משנה א

כל שהיא תפארת. עיין נדרים (כ"ב) פי' הרא"ש.

והוי זהיר במצוה קלה כבחמורה. ע"ש (סי"ח):

שאין אתה יודע מ"ש ש"מ. עמ"ש תי"ט בשם רבו בד"ח. לענין הטורח והזריזות. קרוב לזה בארתי באגדה ששאלו לר"נ במה הארכת ימים (עיין בהקשורים) ואמרתי אע"פ שאין שכר מצוה בעוה"ז. היינו שכר דמצוה עצמה. אבל שכר חבוב והדור מצוה מן המובחר. זהו ריוח של כל מצוה ופירותיה בעוה"ז ודאי. והמתקתי הענין הרבה. ומה מתוק מאד לפ"ז לשון מתן שכרן (עיין תי"ט) כי לפי מיטב הרצון ועוצם תשוקת המקיים צווי המלך. לעשותו על צד היותר טוב ומשובח האפשרי. יתר ממה שנצטוה. ככה מהראוי למלך לכפול שכרו ולהרחיב לו מתן ומשאת כיד המלך ברוח נדיבה. עודף על השכר הקצוב למוכרח במעשהו בלבד. ועמ"ש בבית מדות בעלית האהבה. ועמש"ע בס"ד שילהי פרקין ושילהי מכילתין.

והוי מחשב כו' כנגד שכרה. עמש"ל פ"ק מ"ג. במשנת אנטיגנוס בס"ד ויגל לבך:

ואין אתה בא לידי עבירה. רמז רבי בלשון זה. למ"ש חכמי האמת. כי מן החטאים נעשים מלאכי חבלה ר"ל. ואין דבר רע יורד מן השמים. מפי עליון לא תצא הרעות. אכן האדם עצמו בורא לו משחית לחבל. הוא שאמר הכתוב והוכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם. ושלמה אמר עונותיו ילכדונו את הרשע ובחבלי חטאתו יתמך. בלדד אמר אם בניך חטאו לו וישלחם ביד פשעם. וזהו שאמר רחב"ד אין הערוד ממית אלא החטא ממית. לפיכך נאה לנדיב רבי שפת יתר. כשאמר לידי עבירה. לומר שלא תגרום לבוא ביד העבירה. לשלוט עליך ולהנקם ממך. וחבל אותך מעשה ידיך ח"ו:

עין רואה. מ"ש תוי"ט בשם ד"ח. שלכך אמר בלשון יחיד. כי לא אדם הוא שעיני בשר לו. באמת נדחק בחנם והנה בכתובים עיני ה' צופות. ה' עיניו משוטטות. וכן רבים. אבל דרך לה"ק לתפוס פעמים היחיד בעד המין. כמו שן רועה רגל מועדת. עין תלעג. אוזן שומעת תוכחת חיים. ודומיהם הרבה מאד ועמ"ש בס"ד פ"ג מ"ב: איברא טפי מסתברא לקושטא דמילתא. ספר הנזכר כאן במשנה אינו ספר זכרונות דגמרא דברכות. כי אותו אינו אלא ספר זכרון ליראי ה' ולחושבי שמו. והוא הספר שזכר מרע"ה והוא המוזכר ג"כ בדברי ישעיה הנביא כל הכתוב לחיים. והנמחה משם הוא ענוש נצחי. וכאשר בדברי יחזקאל ובכתב ב"י לא יכתבו. משא"כ הספר השנוי כאן הוא עשוי לרעים בלבד. להכתב בו מעשה איש ופקודתו ויצרי מעללי גבר להעניש עליהם. ותי"ט ערבב שני הספרים

יחד. והם רחוקים זה מזה. וזה הפך מזה. זה לטובה וזה לרעה. ובכך תסור הקושיא. גם הקושיא שהוקשה לתו' ריש ברכות (שהבאתי לקמן רפ"ג) ממשנתנו. ונכנסו בדוחק עצום שאין לו ענין מובן כמ"ש שם בס"ד. אך באמת מה שדנו הם ק"ו מלבם למדה טובה. ק"ו פריכא הוא ע"פ מ"ש שם בס"ד. כי במדה טובה גם המחשבה מצטרפת למעשה. ברם במדה רעה אינו נחשב רק המעשה. לכך בדין שיהיו גם מעשה היחיד נכתבין בספר. ואמנם הצטרכות הספר. אע"פ שהקב"ה הוא העד והבע"ד והדיין כמ"ש ספ"ד. זהו משום שאין עד נעשה דיין. אך האדם נאמן על עצמו לחובתו. לכך מחתימין בספר כתב ידו של עצמו. הוא שאמר אליהו ביד כל אדם יחתום לדעת כל אנשי מעשהו. אך מחשבה טובה א"צ לכתיבת ידי האדם. כי נאמן בעל הגמול לשלם שכר טוב. אלא שיש חילוק בין שכר מחשבה לשכר מעשה בפועל. לפיכך זה נכתב להצטרף לחשבון גדול. וזאת אינה נכתבת. אלא מצטרפת למעשה. פירוש שכשזוכה לעשות גם מעשה טוב בפועל ממש. אז המחשבה הטובה נחשבת ג"כ למעשה. להיות נשכר עליה כמו על המעשה. ואז נכתבת ג"כ בדף המעשים הטובים. אבל אין מייחדים לה דף בפני עצמה. להביא בפנקס כל המחשבות בפ"ע. להביאן במנין הזכיות. להכריע הכ"ף נגד פנקס החובות של העבירות. שאין מחשבה מוציא מיד מעשה. רק ע"י צירוף המעשים דווקא. מוציא במספר צבאם. מעשה כנגד מעשה. ומה שחסר משלמת המחשבה. ואינה מצטרפת אלא לטובה:

וכל מעשיך בספר נכתבים. עתוי"ט שהביא משם פייטן (אשכנזי בונתנה תוקף) מה שהוא תלמוד ערוך ריש ברכות (דו"א) תרי מכתבן מלייהו בספר הזכרונות. גם הי"ל להביא עוד מקרא משולש מן הנביאים ויכתב ספר זכרון:

משנה ב

יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ. (עמ"ש בס"ד בבית נתיבות ובכ"מ מהבית הקדוש) במה דברים אמורים באדם פשוט. אבל מי שעלה לגדולה. ונתמנה פרנס על הציבור אסור במלאכה. כדאמרינן בפ"י יוחסין. אי נמי משכחת לה דעביד בצינעא. והכי צריך למימר אליבא דהר"מ לקמן פ"ד. במשנת א"ת עטרה לקרדום (עמ"ש שם בס"ד) ואתי שפיר הא דמסיק וכל המעלים עם הצבור. סמכו ענין לכאן. לומר לך שאף הראשים המתמנים לפקח בצרכי צבור. לא יעסקו כי אם לשם שמים. ולא על מנת לקבל פרס מן הצבור בעד עסקם וטרחם. ואע"פ שבטלים ממלאכת עצמם מחמת עסקי הצבור. כי טרדת הצבור ומשאם וטפולם מרובה. ואי אפשר לאחוז בזה ובזה. רצוני לומר לעסוק עמה במלאכה. א"כ מלאכתן מתי נעשית ומה יאכלו אלו העוסקים לש"ש. לזה אמר שאל ידאגו בשביל

פרנסתן. לפי שזכות אבותם מסייעתם כו'. וללשון ראשון נמי ניחא. דכולה בבא. בחדא מילתא מירי. והכי קאמר וכל העוסקים עם הצבור. אע"פ שמותרין הם בקבלת פרס מן הצבור. כי אינם רשאים לעסוק במלאכה מפני כבוד הצבור. וגם כדי שלא יתבטלו מעסקיהם של צבור בשביל מלאכתן. מ"מ יזהרו שיעשו לשם שמים. ולא תהא כוונתם להתעשר. אלא להחיות נפשם בלבד. ואל יתאוו להרבות הונם ואונם ע"י כך (שאפי' המלך נצטוה בכך) ואף אם הפרס שנוטלים מן הצבור. אינו מגיע לכדי צורך פרנסתם. לא יחסרו כל טוב. לפי שזכות אבותם מסייע לעוסקים לש"ש. לכפול שכרם. כי אין צדקה גדולה מזו. שטורחים עם הצבור לש"ש. ע"כ היא עומדת לעד לעולם ולעולמי עד גם לבניהם לדור אחרון:

סופה בטלה. קמ"ל שלא יסמוך על הנס. לחשוב שהתורה תזמין לו פרנסתו אפילו יושב ובטל. כמש"ל מי"ז פ"ג בס"ד אלא יהא לו עסק אפילו מועט. ולא יצטרך להרבות בסחורה יותר מדאי. כי כל העוסק בתורה. נכסיו מצליחים. לכן ודאי יוכל לסמוך ולבטוח בה'. לא ימנע טוב להולכים בתמים. בחסד אל יהא לבו בטוח סמוך לא ייירא מרעב ומרעה. ואף אם תדחיק השעה. אינה אלא נסיון ובחינה. ומוסר אב נאמן. לידע ולהוודע אם ישמח ביסורין יקבלם מאהבה. סוף סוף הכל לטובה. כמ"ש להטיבך באחריתך. סוף הכבוד לבוא. רק שיעשה לשם שמים. אליו יכוון לבו. ועל ה' ישליך יהבו:

משנה ד

עשה רצונו כו'. מ"ש תי"ט פעמים הקב"ה עושה רצונו ש"א באף כו'. עמ"ש בס"ד בבית אל עה"פ קרוב ה' לכל קוראיו באמת:

אל תפרוש מה"צ. שאינו רואה בנחמתן. נ"ל פשוט שהכוונה על יעודי הנביאים לעתיד. ובזה א"צ לדחקו של תי"ט. ולא כמ"ש בשם פירוש המכונה לרש"י. עמ"ש בהקדמה:

וא"ת בעצמך. והא דאמרינן שילהי פ' א"ל הממונה. כיון שיצאו רוב שנותיו ש"א ולא חטא שוב אינו חוטא. ההיא בצדיק מעיקרו. דגמירי טבא לא הוי בישא. כדאיתא פת"ה. ואמרינן נמי פא"ד. כל עמר דנקי אגב אמיה סליק. ולרבא נמי אפשר דהדר ביה. מיהו ביצאו רוב שנותיו בלא חטא בנתיים. דילמא לכ"ע שוב אינו חוטא:

שא"א לשמוע. נ"ל לפרשו על דבר שמועה וספור שנראה לכאורה כאלו הוא בלתי אפשרי רחוק וזר מלהמאמין המגיד עליו. שיהא הדבר כן באמת. ואעפי"כ אינו מן הנמנע בהחלט. כי יש דבר שיאמר ראה זה חדש. כבר היה לעולמים. אשר היה מלפנינו. זהו שאמר א"ת מיד על דבר נפלא בעיניך. דבר שא"א לשמעו הוא זה. לפי שסופו להשמע

והוא על דרך וא"ת מפליג לכל דבר שיהא. עם עוצם קשיו וזרותו. אל תשלול ממנו האפשרות בהשקפה ראשונה. ותחשבהו להפלגה וגוזמא בתחלת המחשבה ולכאורה. ולא תחוש להסכמת הטבעיים ובעלי החקירה (המכזיבים כל דבר שלא ראו עיניהם בראיה ברורה). ולא עוד אלא שקצת מכחישים גם ראות עיניהם (עמ"ש בס"ד בעליית הטבע) מה שלא תכיל איפת שכלם לשער אפשרותו. עליהם אמר הכתוב. אל תתחכם יותר למה תשומם. אם לא עמדת על בטולו בדרך הבחינה ע"פ מורי התורה. כי אז אל תהי סכל ופתי. יאמין לכל דבר. זה נראה נכון. וגרסת שאפשר לשמוע היה באמת דבר שא"א לשמוע. עיין פ"א דרע"ב. ויש להטעימו עם אותה שאמרו ספ"ג דמגלה. לעולם יהא זהיר בתשובתו. שמתוך מ"ש אהרן למשה ואשליכהו באש ויצא העגל הזה. פקרו המינין. ה"ז ממש מכוון לפירושו. וקרוב גם לענין משנת אבטליון דפ"ק:

שמא לא תפנה. נראה שזה השמא קרוב לודאי. אע"פ שמצינו לפעמים שעשו כך והצליחו כרב"ז. מ"מ מילתא דלא שכיחא היא. כי מחשבה מועלת אפי' לד"ת. לכן אל תדחה השעה. ועשה בעוד שאתה מוצא:

משנה ה

ולא כל המרבה. אינו נראה בעיני דרך המפרשים שהביאם תי"ט. ומ"ש שכבר נמצא מי שהרבה בסחורה ויחכם. כענין ראב"ח. לא ידעתי ראייתם מה היא. ואם אביו הניח לו אלף ספינות בים כו'. הלא אמרו ג"כ מימיו לא הלך וראה אותן. גם מאילפא ליכא למילפה. כי בודאי לא מרוב עסקו בסחורה החכים. אבל נתחכם. קודם שלמד. אח"כ פירש לעסוק בדרך ארץ. ומי יאמר שנתחכם ע"י כך. הלא ודאי הפסיד מחכמתו. יותר ממה שנשתכר (שכן כתוב כי העושק - ודרשו העסק - יהולל חכם וגו') ואע"ג דתלי נפשיה באסקריא דספינה. [דרך הלצה יל"פ. מ"ט דוקא בתורן הספינה. ואיך יש להבין שהסכים לאבד עצמו לדעת. ח"ו. לכן נ"ל דה"פ. שזהו אמתלא שלו והתנצלתו על שעסק בד"א. ופירש לים בספינה. מחמת שאם לא היה עושה כן היה מת ברעב. וממילא גם התורה בטלה. ואם אין קמח. אין תורה. והיה טובע בהכרח. וע"י שעסק במו"מ. נתקיימה תורתו בידו. שיוכל להשיב שואלו דבר. לכך אמר מאן דשאיל לי ולא פשיטנא ליה. נפלנא וטבענא. כי אמנם אדרבה על ידי שפרשתי לד"א. היא שעמדה לי שלא שקעתי. אף חכמתי עמדה לי. כמו שיוכיח. ואי לא הוה פשיטנא. היה מחמת העניות. שהיה חשוב כמת וטובע ונחנק בגרונו. על העדר מזונו. ועתה שהחיה גופו ונפשו לו חיה. יוכל להשיב דבר על אפניו. זהו תלי נפשיה ללמוד זכות על נפשו. תלה בספינה:] **ומפשט פשיט** כל בעיא ממתניתין. זו לא גרמה לו הסחורה שהרבה לעסוק בה. די שהראה שלא שכח תלמודו מחמת העסק בד"א. ולא אבד מה שהיה בידו. ר"ל משניותיו שהיו סדורים

ושגורים בפיו לשעבר. מקודם שעסק במו"מ. אעפ"כ בלי ספק לא לבד שלא נתחכם יותר בעודו עסוק בדרך ארץ. אבל פשיטא שנגרע גם מחכמתו הקודמת. דלא סגי בלא"ה כאמור. והראיה כי על כן לא בחרו בו למנותו ולהושיבו בראש. והמליכו לר"י על פניו. עם שהיה לו קדימה נגד ר"י וכמו שהודו לו שהיה ראוי לכך יותר מר"י. אלמלא לא פרש לד"א. הרי על כרחנו לומר שאין ראיה מאילפא. גם לא מחכמים אחרים כיוצא בו. שהוכרחו לבקש מחייתם במו"מ. ובודאי לא הוסיפו חכמה ע"י הרבותם בסחורה (אם לא במה שנוגע בדיני ממונות. יוכל להיות ריוח ושבח לתורה ע"י העסק במו"מ. שאין חכם כבעל הנסיון) וזה דבר מחויב בעצמו. שלא היה אדם מעולם שהחכים בתורה ע"י רבוי עסק סחורה. ואם ימצאון מי שלא הפסידו ע"י כך אפשר כולי האי ואולי. לכן האמת בפירושא דמתני. שכל המרבה בסחורה. אינו מחכים את עצמו. וכל החכמים (שנמצאו ודאי רבים) שעסקו בסחורה למצוא די טרפם בלבד. אבל לא הרבו בה יותר מדאי. אמנם פירוש מלת כל בכאן. כענין שום או מאומה. כמו ל"ת כל מלאכה לא יעיר כל חמתו. וכן בלשון משנה עוד. וא"ת מפליג לכל דבר. ביאורו לשום דבר. וכן נמצא בכמה מקומות עד"ז. ואמנם זה שאמרו כאן ל"א אלא להוציא ריבוי בלבד. כי ד"א הוא מח"ד שרובם קשה ומעוטן יפה. אבל יפה תורה עם ד"א שזה וזה מתקיים בידו (והרבה עשו כרי"ש. ועלתה בידם) כרובם של תנאים ואמוראים עמודי הדת שהי"ל עסק מלאכה אמו"מ עם תורתם אומנותם הקבועה. זה ודאי יותר מחכים. מאותם שעל הפלטר ופת ב"ב סומכים. ושמים בשר זרועם. כרובם שכחו אל מושיעם זרועם. והוא לחם כזבים סוף מתעפשים תורתם משתכחת. ורוב למודם אין להי"ת בו נחת:

ובמקום שא"א כו'. עמ"ש בס"ד פרק קנין תורה:

משנה ו

גולגולת יש לפרש שאחז לשון זה. ולא אמר שראה מת אדם. ואם אולי מעשה כך היה. הי"ל לומר ראש או קדקד. עוד יל"ד אחת למה ליה. ותו ע"פ המים למאי אתא. אלא האמת הוא שרצה להסתיר ענין הגלגול. בסוד ובכן ראיתי רשעים קבורים ובאו (ודור הולך הוא דור שבא ורמוז ג"כ בכתיב תוסף רוחם וגו'. והדר תשלח רוחך יבראון. אינהו דגופו) וכל הרשעים והרוצחים נמשכים ובאים משורש קין קינא דמסאבותא. והוא ותולדותיו נשטפו במבול. והיינו ראה גולגולת אחת (אחת ודאי מיוחדת בעצם וראשונה היתה בעולם באופן זה) שצפה ע"פ המים. הידועים שבאו לשחת. אחת היא בנין אב. ואם למקרה כולם. כל הבאים מכחו. על ששפך דם אחיו כמים. נשטף במים הזדונים:

וסוף מטיפיך. שופכי דמך. שמזמינן הקב"ה לפונדק אחד. כמשחז"ל. כי מ"מ גם הם יצאו משורש נחש. אפי' הורגי נפש בשגגה. וצריכין תקון או כפרה בגלות. העומדת במקום מיתה. ולכן אמרו אחד שוגג ואחד מזיד מקדימין לערי מקלט (ולא עוד אלא אפי' מקיימי מצוה בחבלה והוצאת דם בעלמא בלי שפיכת דם הנפש. במצות מילה שאין למעלה הימנה. או אפי' הריגת ב"ח ובדרך מצוה. כולם נאחזים מצד הדין כמ"ש רז"ל האי מאן דבמאדים או טבחא או מהולא. אלא המה בסטרא שמאלא דקדושה. ואשיד דמא. הוא מתוקף הדין בסטרא מסאבא) ובזה יתיישב היטב גם כל מה שהוקשה לתוי"ט ונדחק מאד ומאריך טרחא בלשון רחב הרבה מאד. וקצר מלהשתרע במצע השכל. והמסכה הארוכה צרה מהתכנס בלב שומע מבין דבר לאשורו. על אפי ועל חמתי היתה לי מלאכת העתקתו בכאן. ולא היה חביב לי דבורו. הכפול ומכופל במ"כ בטיח טפל בנוי על יסוד נופל מעיקרו. ועתה בעזה"י בקוצר דברים חזר הלשון טוב וישר יפה תוארו. נאמן וקיים במאמרו:

עי"ל בדרך הנגלה. ויל"ד עוד יותר על כל הנזכר. כי מאין ידע שאיש אחר הציף לזאת הגולגולת. שמא מעצמו נפל וטבע במים. בסבה מן השמים. לא ע"י בחירת אדם כלל. ודבר רחוק הוא בלתי מצוי שיציף אדם את חברו במים. וכי אי אפשר לו להרגו בכמה אופנים אחרים קרובים ומצויים. לכן בדרך הפשט אני אומר לפרשו על בעלי הדעות הנפסדות. המשולות במים הזדונים. כנז"ל בפ"א במשנת אבטליון. ומשכן המחשבות והדעת. במוח. שמקומו בגולגולת. וראה הלל והביט בגולגולת אחת שנתרוקן המוח ממנה. לפי שטבע במים הרעים המרים המאררים (גם בהל' טרפות אם המים מקיפין את המוח טרפה) שהשקוהו מלמדיו לאיש ההוא ושקע בהם שכלו. ונשארה גולגלתו ריקנית. צפה על פני המים הזדונים האלה. והביט וצפה כי היה הנטבע ההוא במורדי אור מתחנתו. ומוריו גם המה היו בעוכריו. ודאי טינא היתה בלבו. דכל עמר דנחית ליורה סליק. וכמו שאמרו בדואג ואחיתופל. ואחר שהיו רשעים מעיקרם. לפיכך מצאו פתחים ופתחון פה לטמאם ולהכשילם יותר. דגמירי טבא לא הוי בישא. ושפט צדק בשכלו ללמד דעת את העם. שלא יתרעמו על נורא עלילה על בני אדם. שנתן מכשול לבני אדם להחטיאם לפי תומם. וכפי הבנתם בדעת רבם. כמו שאירע לצדוק ובייתוס ולאלישע אחר וחבריהם. לכן הודיעם כי זה השוטה החוטא במוח גלגלתו. שאבד ושקע ביון הסכלות. עם היות עילה מצא לטעות. מכל מקום הוא עיקר הגרם בנזקין לעצמו. שכבר חטא והחטיא את הרבים. בנטייתו ותאותו הרעה. לפיכך נתנו לפניו אבן מכשול

לאבדו וסוף רבותיו שגרמו לו נקה לא ינקו. שהיה להם להזהר בדבריהם. כמאמרו של אבטליון. רבו של הלל בעל זה המאמר:

יטופון. לענין מ"ש תוי"ט בשם הר"מ מענין הבחירה. עמ"ש בס"ד מט"ו פ"ג:

משנה ז

מרבה רמה. כתי"ט ולא הבינותי מה יתאונן כו'. תמהתי מראות מ"ש כאן. הלא אשר יש לו לב לדעת כל אשר בארץ ולידע את הנולד. הוא יתבונן. כי יתחמץ לבבו וכליותיו ישתונן. בלי ספק במסתרים תבכה נפשו במר ותתאונן. על האי שופרא דבלי בעפרא בחושך ירפד יצועיו חרו"ץ עלי טיט היון. לשחת יקרא אביו אמו ואחותו לרמה. ואיך יערב אכול ושתה לאדם החי המסתכל בסופו (אם לא שכך נגזר על המת שישתכח מן הלב. שאל"כ לא היו אפי' חיי שעה נמצאים בעולם. אעפ"כ לב חכמים בבית אבל) לא יפה אמר עקביא הסתכל בג"ד וא"א בא לידי עבירה. לאן אתה הולך. אבל מ"מ האמת אתו בזה שהקושי מגיע לנפשו של מת. כי היא אמנם אינה נפרדת ממנו ושוכנת עמו בקבר. והוא שאמר הכתוב הנוגע במת בנפש. והיא מרגשת ודאי הרגשה רוחנית. לא הרגשת תנועה גשמית. ותמיהני על ביאור תוי"ט שהיה נבוך להביא ראיה על הקרא הנפש בשם מת. מהכתוב ודורש אל העתים (שילד"א בקל) והי"ל להביא מקרא יותר מפורש. הלא הוא האמור בענין פעל המיתה (וכ"ע תמות נפשי). בנפש האדם אשר ימות. וכתוב בו הנוגע. הרי שהנפש מקבלת הנגיעה המטמאה. מכלל שאליה נוגע מקרה המיתה. ובאמת אין המיתה השחתה (רק לצורת החומר להחליפה במשובחת בעתה) אלא מנוחת התנועה והשקט הכחות הנפשיות ורוחות חיוניות. שפעולתם נכרת בחיים חייתם. ונעדרת במותם. לכן יתכן לומר שאין מקרה המיתה מגיע אלא לנפש בעצם וראשונה (הפך מדעת חכמי ב"א האומרים שהנפש חיה בעצם ומתה במקרה והגוף חי במקרה ומת בעצם. אלא בלשון הזה צריך לומר הנפש חי בעצם ומת בעצם. והגוף חי במקרה ומת במקרה. אבל אין מות זה כמות זה. כי מיתת הנפש תקרא שביתה. ומיתת הגוף בטולו לשעתו למה שהיא נושא החיות. בהיות חומרו משכן וכלי לרוח החיוני. האומן הפועל בתוכו. ואליהם בלבד נוגע דבר המיתה העצמית. שהיא השבת הפעולה בלבד. ולא תורה על אבדת הנושא ובטולו חלילה. אף פעולת תנועתו לא כבתה מכל וכל אלא שאינה נרגשת עוד לחוש כמו שהיתה במקום אשר היה שם אהלה בתחלה. בעודה בחיים גופניים מוחשים. כי אז היתה תנועתה גשמית. ובמות שבה והיתה רוחנית אם לא בכרת התוריי. שהוא הוראה על אבוד הנפש והשחתתה רחמנא ליצלן. וההעדר. סבת

ההויה. על כן יש בו תנועה כחניית נסתרת (עמ"ש בס"ד בפי' ש"ה ליום רביעי בסופו) ועיין עוד מ"ש בעזה"י בעליית המות. ובאגרת הבקורת (ד"כ ע"ב):

מרבה חכמה. כרע"ב מי שמרבה בתלמידים התלמידים מחדדים אותו כו'. תלמוד ערוך הוא בידינו. פ"ק דנדה (יד"ב):

משנה ח

לכך נוצרת. לענין תכלית היצירה. עיין מ"ש בס"ד בסולם בית אל ומשם תבין מ"ט אמרו כאן שלכך נוצרת ללמוד תורה הרבה. להיות תבלין הרבה למנוול. שלא יקדיח תבשילו:

אשרי יולדתו. עיין דרוש תפלת ישרים:

משנה ט

שידבק בה. עתוי"ט מ"י בכוונת רבי דר"פ. שבכל מדה כו'. שיבחין בה שכך ראוי שיפעול ושיעשה דבר גדול דיבר בזה. והיטיב מאד את אשר דיבר. כי בודאי צריך עיון עצום וחקירה רבה בכל מדה מהמדות הטובות והרעות. המעולות והגרועות. לעמוד עליהן באמת להחליט ההסכמה. השנואה היא אם אהובה ונעימה. הטובה היא אם רעה. ובודאי לפעמים תקשה מאד ההכרעה. כי כבר תובחר המגונה שבכולן כמו האכזריות לצורך שעה. וכן בכל המדות מקצה לפיכך צריך לשמור נפשו מאונאה ושכלו מהטעאה וכמ"ש באורך בחלון צורי. ולתכלית זה בנינו לשם ה' בית מדות ועליות מדוחים. לברר מקרי המדות ומשיגיהן:

שכן טוב. כרע"ב מצוי אצלו בין ביום בין בלילה. אין הכוונה שלא תזוז ידו מתוך ידו. שכבר אמר החכם. הוקר רגלך מבית רעך. אלא ר"ל קרוב וסמוך לו. על כן הוא נמצא אליו בכל עת שיבקש ואין צריך לטרוח ולחפש אחריו לעת הצורך. משא"כ בחבר הנפרד והולך למרחוק אחר התחברו בשעה ידועה ועונה קבועה ולא יסף שוב אליו בנתים. ועיין עליית בחינת האוהבים. והבקור והחברה:

איזו היא דרך רעה. לא הבין מדבריהם הראשונים כו' ואפשר היה לומר בקשת היתרונות אינה דרך רעה. לפי שאינו מזיק לשום אדם בזה ע"כ. ר"ל שיש לטועה שיטעה כך. אמנם ע"ד האמת אין מזיק גדול מזה לעצמו ולזולתו שהרי מפני כך אמרה תורה על ב"ס ומורה שיסקל. מתוך שירדה תורה לסוף דעתו. סופו מבקש למודו ואינו מוצא. עומד ומלסטם הבריות. ולכן באמת אמר האומר בדרך רעה שיתרחק ממנה. עין רעה. שהוא הפך עין טובה. ור"ל המקנא במה שאינו שלו ועינו צרה במה שיש לזולתו שהוא בעיניו כנשלל ממנו. שלא יוכל להשיג בו מותרי תאותיו. ואע"פ שידיעת ההפכים אחת. ובידיעת הטוב. נודע שהפכו רע. מ"מ לא יחויב זה המשפט במדרגה. רצוני כי אף אם

נגזור שידבק במדת העין טובה יותר משאר המדות הטובות. לא יתחייב מזה בהפכו שיתרחק ממדת עין רעה יותר משאר מדות הרעות:

הלוה ואינו משלם. עמ"ש תוי"ט בשם הרי"ל. בטעם שלא אחז התנא דרכו. ומדוע שינה בכאן שלא הודיע הפכו. של הדרך הטוב בלשון כולל. ואמר ז"ל שהבלתי רואה את הנולד. אינה דרך רעה. שמצינו אנשים אינם רואים הנולד. הולכים בדרך ישרה. או האנשים המקיימים התורה לש"ש. לא לתקות שכר כו' שזאת היא העבודה היותר שלמה ע"כ. לפי דרכו זה כבר יאמר מי שאינו רואה את הנולד. טוב יותר ממי שרואה הנולד. אלא שנבחר המאמר בזה התואר. מפני היותו נכון בכולל. ולא יתכן התהפכו אם לא בתנאי ובשולל. כך אני אומר ע"פ דרכם של המפרשים. אבל דבריהם דחוקים רחוקים מכליותי. כי מ"ש שנמצאים אנשים מקיימי התורה והולכי דרך ישרה. בלי שיראו הנולד משכר ועונש. גם זו דרך לא טובה היא. כי מי שאינו יודע לגמרי מהטוב הנמשך לשומרי תורה. ולא מהרע אשר ימצא את עובריה. אינו מבחין בין טוב לרע. אין ממש במעשיו. ולא יקראו רע וטוב בעצם. אלא בשתוף השם בלבד. ועל זה אמר הכתוב גם בלא דעת נפש לא טוב. כי אחר כוונת הלב הן הדברים. הן במעשה רצוי. או הפכו. לכן לפחות צריך העושה שידע שישמח בעשיית הטוב ובהמנע מהרע. ושיתחרט ויצטער בבטול המצות ובעברו עליהן. והרי הוא רואה הנולד בזה. אע"פ שאינו עובד לתקות שכר. או ליראת עונש. שאם לא קדמה לו ידיעת הטוב והרע. אין מעשהו אלא מעשה קוף בעלמא. וגם לא יהיה בטוח ללכת בדרך ישרה. וכ"ש לפמ"ש במשנת א"ת כעבדים המשמשים כו' שאמנם מדת צדיקים היא לצפות על שכר עוה"ב בודאי. ולא לחנם הרבו נביאים וחכמים להודיע רב טוב הצפון לצדיקים. ואשר אינם מיחלים לחסד ה' לחסות בצל כנפיו. לא בחר ה' באלה. ודרך כלל בודאי כל מי שאינו רואה את הנולד אינו בדרך טובה. לפיכך אף דברי הרע"ב תמוהים ואין להאריך בזה. ועל כן לא נתיישב בדבריהם שינוי הלשון. הפרטי הלז שבמשנתנו. התמוה בעיני הכל שיצא מכלל הפך הדרך הטובה. גם מ"ש הרע"ב בטעם ריחוק הלוה וא"מ. שאינו מוצא מי שילונו כו'. אינו נראה. דמידי הוא טעמא אלא משום דאחד הלוה מן האדם כלוה מן המקום. דמשמע משום דרא דממונא דמלוה היא. ואי איתא הא משום תקנתא דידיה היא. ולא דמלוה. ולישנא דמתני' נמי קשיא טובא. לכאורה ברשיעי עסקינן וכדדייק נמי קרא לוה רשע וגו'. והא דאורייתא היא צריכא למימר דאסור לעשוק את חבירו. וכולה מתני' ומסכתא סתמא לא איירי אלא במדות טובות. ומילי דחסידות. ותו מאי האי דקאמר הלוה מן האדם כלוה מן המקום. היכי שמעינן לה מהך קרא. וקרא גופיה לא ידענא פרושיה מ"ט הפסיק רשע באמצע.

הכי הול"ל רשע לוה וגו'. או ולא ישלם רשע. ותו דלאו רישיה סיפיה מה ענין חנינה ונתינה. להלואה. ואי נמי בקב"ה משתעי הכי הול"ל וצדיק ישלם. ותו קשיא אטו כל לוה ואינו משלם. הקב"ה משלם בעדו. א"כ התנצלות טובה היא לרשעים. שהמלוה אינו מפסיד על הידיהם כלום. ולא אתמר הכי בשום דוכתא. וחזינן נמי דלאו הכי הוא. הלכך נ"ל פירושא דמתני' הכי. ודאי כל שאיני רואה הנולד אינו בדרך טוב כאמור. כי איזהו חכם הרואה את הנולד. לכן לא הוצרך לומר הפכו. דהיינו איזו היא דרך רעה מי שאינו רואה הנולד. פשיטא דא חסר מה קנה. אלא דהוה אמינא הני מילי בדברים שבין אדם למקום. או בין אדם לחבירו. ולא אפשר בחזרה ובמחילה. משא"כ בממון דנקנה בשני דרכים הללו. ס"ד לית לן בה. אע"ג דהשתא לית ליה מידי לשל מי. ולאו ברשיעי ממש איירי הכא. אלא הב"ע בעני שלוה לצורך פרנסתו. אלא שהמלוה אינו יודע שלוה על מנת לאכול ולא לשלם. וחושב שיש לו מה לשלם. ומפני שמטעה את המלוה. מעלה עליו הכתוב כאלו רשע הוא. אע"פ שי"ל להתנצל בעניו ודחקו. דהו"ל לאסוקי אדעתיה ולראות הנולד. דלא שכיח שיתעשר. והלה יתבע את שלו וגורם רעה לעצמו. אלא הי"ל להודיע למלוה שלוה על מנת לאכול ולכשתשיג ידו ישלם. שאז המלוה בטוח בערב שלו שיפרע (עד"ש לוו עלי, עיין בפרוזדור דמוסך השבת) זהו שאמר התנא אפילו הלוה ואינו משלם. שיש לו התנצלות גדול מפני הדוחק. וגם שישנו בחזרה. ומתחלה ברצון נתן לו. אעפ"כ גם הוא בכלל שאינו רואה הנולד. ולא עוד אלא שנחשב כרשע. דהכי דייק קרא לוה רשע. ר"ל שלוה מתחלה על דעת שלא לפרוע. הרי מתחלת הלואה נעשה רשע. מחמת שיודע שאין בידו מאומה ולא ישלם. ומשו"ה לא כתיב רשע לוה וגו'. או לוה ולא ישלם רשע. דהו"א שי"ל ואינו רוצה לשלם. השתא דהפסיק הענין. ה"פ. לוה רשע. מחמת הלואתו רשע הוא. שהי"ל לראות הנולד. אע"פ שאינו רשע מחמת ולא ישלם. דמאי אית ליה למיעבד אנוס הוא. מ"מ נקרא רשע מטעמא דאמרן. שאם היה מודיע למלוה האמת. היה חונן אותו בהלואה שריא במתנה על דעת שישלם כשתמצא ידו. וסבר וקבל. שאם לא תשיג ידו. מ"מ חובו בטוח. כי מלוה ה' חונן דל וגו'. ובלוה כזה הדברים אמורים. שהלוה מן האדם כלוה מן המקום ודאי. ומדת חסידות שנו כאן בלי ספק. ובכן פירוש משנה זו עולה יפה מאד בס"ד:

משנה י

יהי כבוד חברך כו'. עמ"ש תוי"ט בשם מד"ש. אמנם בתלמיד יצדק היטב יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך. כי דיו לעבד להיות כרבו. ע"כ. ופשיטא שזה דבר בטל. ואם הוא אינו מקפיד על כבודו. ודאי אינו רשאי לומר על כבוד תלמידו. אבל בראוי ובנאה

ומשובח התנא מדבר. אטו בשופטני עסקינן. דלא חס על כבוד עצמו. טוב ממנו הנפל. והמקום חס על כבוד הבריות. וכמו שאכתוב בדבור הסמוך בס"ד. ועמי"ב:

חביב עליך כשלך. הרי זה בא ללמד. ונמצא למד. שגם זה הוא דבר ראוי. שיהא אדם מקפיד על כבודו ודאי. לפי שהוא נברא בצלם אלהים. על כן ניתנה בו הרגשה עצומה בבזיון הנעשה לו. אף שענוה מדה טובה היא ומן המעלות הגדולות. כדי לכבוש היצר ולזכור סופו. לזה נבחרה מדת הענוה. שלא ינקם מן המבזים אותו. אבל פשיטא יש לאדם להרגיש ולהבחין בבזיונו (וכבר אמרו. צערא דגופא ניחא ליה לאינש מבזיוניה) ביחוד אם הוא ת"ח (כל הכבוד הוא נחלתו. כמ"ש כבוד חכמים ינחלו. וכתוב סלסלה ותרוממך) וכמ"ש דנקיט ליה בלביה. והותר לו לענוש ולנדות לכבודו ודהמע"ה התאונן והתלונן עד מה כבודי לכלימה. וכזה נמצא הרבה במקרא ובגמרא. שחסו מאד על כבודם כי הבלתי מרגיש הוא כמת. כדברי הר"מ בהל' דעות ועיין בנוה חכם שלנו. ובחלונות אטומות. ועליית הכבוד. והענוה בעז"ה) ואף שלדברי החסיד בח"ה הגדולה שבמעלות היא מדת הנשתוין עיין עליית הכניעה ואכמ"ל. ודבר ברור הוא שדרך המוצע הוא היותר טוב בכל הענינים. ולכן ודאי האדם השוה והשלם בדעותיו (שממנו דיבר התנא) ראוי לו להיות כבוד עצמו חביב עליו מאד (ולא לרדוף אחר הכבוד. שהיא מדה מאוסה ומגונה. אלא לשמור כבודו מכלימה. וכדרך שאמרו ג"כ בממון צדיקים. ממונם חביב עליהם. לשמרו מהפסד) ור"י קרי למאניה מכבדותי. ואמרו ז"ל אל ישנה אדם מהרבנות שלו. וכן מוכיח מ"ש ואל תחמוד כבוד יותר מלמודך עם שיהא נבזה בעיניו היינו שמראה עצמו כמקצר בעבודה ובעשיית הטוב ויבחין ויסתכל תמיד בפחיתיות שבו. שלא תזוח דעתו עליו. וזהו כבודו העצמי בלי ספק. שעל ידי כך יזכה לכל האושר והכבוד. ויקנה לו כתר שם טוב. והשפלתו היא הגבהתו:

שנשיכתן. עתוי"ט מ"ש נ"ל שאלו הלשונות הם כנוים לחרמות כו'. חלם חלום אמת. ולא פתר כראוי במ"כ. כי אמנם במראה ולא בחידות מצאנו ראינו שנשתמשו חז"ל בלשונות הללו במקום נדוים ושמתות. כמ"ש ר"ש מאן דעקץ ליעקציה עקרבא. ר"פ פסולי המוקדשין (דלא"ב ופירש"י עקרבא שמתא. ואמרינן נמי חויא דרבנן טרקיה. דל"ל אסותא (שבת דק"י ע"א ע"ז דכז"ב) גם אמרו כל ת"ח שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו ת"ח:

לחישת שרף. כרע"ב פ"א השרף הזה אינו מקבל לחש כד' (וכ"כ נחשים צפעונים אשר א"ל לחש) כך ת"ח אם תקניטנו כו' אינו מקבל פיוס. אם אמנם מצינו מדה זו לקצת חכמי התלמוד כענין ר"י עם ר"ל. בפ' הפועלים. ור"ח עם רב שילהי יומא. ור"ש עם עולא משגש אורחתיה דאמיה פ"ק דב"ב. ור"א עם ר"ע תלמידו רפא"ד. ועם ר' ב"ד פ"ק דחגיגה וזולתם והנפלא מכל זה מ"ש

בהוריות על רבי אע"ג דענותנא הוה. לא רצה מתחלה למחול אפי' לרבותיו ר"מ ור"כ שלא חטאו לו אלא לאביו ולא אהנו מעשיהם. וכבר נפטרו לג"ע. עכ"ז זכר להם חטאם. וקרא עליהם האויב תמו חרבות לנצח. והוא דבר מתמיה מאד. אם אמנם אותן המענישין. ודאי מזלם גרם ג"כ. כמ"ש על רבה דהוה במאדים. דענישׁ וקטיל. גם מצינו מהם מי שאינו מעביר על מידותיו. ומי שמעביר עמ"ד כר"ע כמ"ש בגמ' דס"פ סדר תעניות. ע"כ. הא דלא כדשנינן רפ"ב דיומא דמפייסו ליה ומפייס אלא כך פרשהו. שאין לו הצלה ומנוס. למי שפגעה בו מכת פרושים. כדאיתא כל מקום שנתנו בו חכמים עיניהם. מיתה או עוני. ואמרו עוד כל המבזה תלמיד חכם. אין תרופה למכתו. כי אש דת יוקדת היא. וקודשא בריך הוא תבע ביקריה:

[**וכל דבריהם כו'**. עתי"ט שכתב בשם רש"י. כגון יחוד דפנויה כו' ותנן תנוקת בת יום א' מטמאה בנדה כו'. איני יודע אם זה כולו לשון רש"י המדומה. או הוסיף תי"ט מדעתו. כי אמנם לא גזרו יחוד אלא עם הראויה לביאה. כמבואר בא"ע סכ"ב:]

משנה יא

עין הרע. מ"ש רע"ב וי"מ שמכניס עין הרע בממון ש"ח או בבניו כו'. ודאי יש עין מזקת וכן א"ח עה"פ והסיר ה' ממך כל חולי זו העין. ואמר יעקב אבינו ע"ה לבניו למה תתראו וכן הרבה. אכן לפ"ז לא הוי דומיא דאיכא דמוציאין את האדם עצמו ולא לאחרים:

ושנאת הבריות. רע"ב מביא ג"פ. ואינן אלא אחד. שמי שמואס חברת הבריות מחמת קנאה. והיא שנאת חנם עצמה. אבל מי שמואס חברתם מפני רוע מעשיהם. משובח הוא. והוא מ"ש אח"ז וישיבת בתי כנסיות של ע"ה (ולכן צריך הת"ח להודות לה' שלא שם חלקו מיושבי קרנות) ומי ששונא הבריות. ודאי גם הוא שנוי מן הבריות. כי כמים הפנים לפנים וגו'. אכן מי שמביא עליו שנאת הבריות. מאהבת בוראו. שצוה להוכיחם ולהדריכם אל היושר והאמת ומשפט שלום שעל הרוב הוא נשנא. כמ"ש האי צ"מ דלא מרחמו ליה בני מתאיה כו'. וכן אם יעשה משפט ולא יגור מפני איש. גורם לו איבה. כמ"ש החושך עצמו מן הדין כו'. (ודוד המע"ה בכ"מ מ"ס תהלים צווח על אויביו וצריו מה רבו ורבים לוחמים לי מרום. וכן רובן של הנביאים היו רדופים ועלובים מבני דורם. ביחוד הגדולים אליהו. ישעיה. יחזקאל. וירמיהו ביותר כמ"ש עצמו איש ריב ואיש מדון לכל הארץ וגו' כלה מקללוני) זה ודאי אינו בכלל הזה. אדרבה דברים הללו מביאין אותו לחיי עולם. כי שנאה זו אינה מחויבת אלא מב"א בצורה (לא בעלי נפש) משלמי רעה תחת טובה ושנאה תחת אהבה. כי המוכיח לעם ועושה משפט צדק. הוא האוהב הנאמן. שראוי להוסיף על אהבתו:

משנה יב

יהי ממון חברך חביב. מה שציין תי"ט על מ"י. לומר שאע"פ שאינו חס על ממונו. מ"מ צריך להיות ממון חבירו חביב עליו. ושם הביאו ללמד וכאן נמצא למד על עצמו. ובאמת לא היה צריך שם וכאן. כי פשוט הוא מאד. ודבר תימה הוא שהוצרך שם ללמוד מכאן. וכי איזה דבר חמור. כבוד גופו או ממונו. פשיטא דגופיה עדיף מממוניה. אע"ג דגבי צדיקים אשכחן זימנין דממונם חביב עליהם מגופם. מ"מ לגבי חבריה ליכא למימר הכי דרוב ב"א מוחלין יותר על ממונם. מעל כבודם. ואיך שיהא מאי עדיפותיה דממון מכבוד. כיון דאיכא דקפדי אהאי טפי ואיכא דהאי חשיב להו. ומאי אולמיה דהאי מהאי. דליגמר ממון טפי אכבוד. ומסברא תרווייהו שוו בהא. ותנינהו נמי. בשלו הוא רשאי. ואינו רשאי בשל עניים לדר"מ פ"ז דפאה. ובשילהי החובל. בעצמו אע"פ שאינו רשאי פטור. באחרים חייבין. ועמ"ש בס"ד מ"י ובסמוך:

כשלך. לאו דוקא. עתי"ט מ"ה פ"ג דב"ק. שהוכיחו תו'. שיותר צריך ליזהר שלא יזיק. משלא יוזק. ובנזקי ממון איירי התם:

והתקן עצמך ללמוד תורה כו'. שלא תאמר הואיל ואבא חכם ואבי אבא כו' לשונו זה מדויק. דדוקא כי האי גוונא דאכתי לא מוחזק באבהתא. אז אינו מובטח עדיין שלא תפסוק תורה מזרעו. דבעינן שלשה דורות. אתה וזרעך וזרע זרעך. אבל מכאן ואילך ודאי תו לא צריך. ובזה לא הרגיש תי"ט. והוא דבר ברור. ונתיישב לי עוד בו דבר קשה. שכך אמרו גם בבתרא דנדרים. מפני מה אין מצוין בת"ח בניהם ת"ח. שלא יאמרו תורה ירושה להם. שנראה כסותר לאותה שאר"י בפ' הפועלים. תו לא צריכנא תורה מחזרת על אכסניא שלה. והוא סתירה גמורה לכאורה. והשתא לק"מ. כמ"ש בס"ד שם בפי' אגדות:

משנה יג

הוי זהיר כו'. מ"ש במד"ש ג"א א"ל עיקר. והפירוש א"ל טעם. אטו צריכה למימר דק"ש דאורייתא. חמורה מתפלה דרבנן.

אלא רחמים ותחנונים לפני המקום. עמ"ש בס"ד בדרוש תפלת ישרים בחלק הדרושים אשר לי. הנקראים הקשורים ליעקב:

וא"ת רשע בפ"ע. ע"פ רע"ב בשם הר"מ. כלומר לא תחזיק עצמך רשע. צ"ע. דהא אמרינן בהמפלת. שמשביעין את האדם קודם שיוצא לאויר העולם. ואומרים לו אפי' כל העולם אומרים לך צדיק אתה. היה בעיניך כרשע. אלא שיש להשיב לכך אמרו כרשע. בכ"ף הדמיון. שאין הוראתה שוה בכל כנודע. ר"ל שיהא בעיניו כרשע לענין שלא תזוח דעתו עליו. אפי' אם באמת יהיו בו מדות טובות כצדיק. אל יאמין בעצמו עד יום מותו. ויחשוב

ג"כ שלא השלים חובתו. גם כי האדם יראה לעינים. על כן לא ישים לב למה שמשבחים אותו ב"א. ואל יבטח בדבריהם להתרשל במעשה הטוב מחמת זה. אמנם כאן התנא מדבר. במי שיצרו עליו מתגבר. ומתחכם ומתחבל עליו להקשות לבו מיראה. ולסתום בפניו דרכי התשובה. באמור אליו. הלא עצמו חטאותיך. רבו פשעיך. ולא יועיל לך נתר התשובה. גם כי תרבה בורית להמלט בבור כפיך. לא תוכל נקיון. נכתם עוניך. אין לך תקנה אבדה תקותך. אין ישועתה לו באלקים סלה. לכן עשה זאת איפוא. ותהנה מעולמך להשביע יצרך מעבירה (כמ"ש באלישע אחר) למען ספות הרוה. ולא תירת תרתי גיהנם. ויכלו ימיך באפס תקוה. כזה וכזה יעץ אחי תופ"ל. המאבד עצמו לדעת לכרות שוחה כי יפול הנופל. אל מקום צלמות ואופל. וילכד ברשת האבדון אם ישמע אליו. לפיכך הזהירו שיעמוד על דם נפשו להשיב מני שחת. מלפול בפחת. וקמ"ל כדר' אלעאי. שאם רואה אדם יצרו מתגבר עליו. ילך למקום שאין מכירין אותו והיינו נמי בפני עצמך דתנן הכא. ר"ל שלא תשאר בפני עצמך במקומך. כאלו הוא נמנע ובלתי אפשרי לשוב לדרך הטוב. אף המושרש בחטא. לא יגזור על עצמו הכליון המוחלט. לומר בלבו היהפוך כושי עורו. אלא ינוע ממקומו למקום אחר שאין מכירין בו ואין יודעין מה טיבו. אולי יתבייש מהם. כי אינו דומה המבייש עצמו. למתבייש מאחרים. ושלא במקומו שאין לו מכירים. בודאי לא ישאו לו פנים. ולא יחוסו על כבודו. ויחוסו. אם יעשה שם ג"כ מה שלבו חפץ. משא"כ במקום שיש לו אוהבים שמחפים עליו. כך נראה לי בפירוש דברי ר' אלעאי הנ"ל. גם יזכור שלפעמים החטא הקודם. טובה הוא לאדם כמ"ש החסיד בח"ה. על כן אל יתייאש מן הרחמים. שאפי' שלשה מלכים וד' הדיוטות אם היו באין לשוב. היו מקבלים אותם. וכמ"ש כל האומר מנשה א"ל חלק לעוה"ב. מרפה ידיהם של ב"ת. וי"ל עוד לקושיא הנ"ל בד"א וקצרה. וזה שיש שני מיני יצר רע. כי לפעמים הוא מכשיל אותו באמור אליו הלא צדיק אתה. וצריך אתה לפרסם מעשיך הטובים. וכדומה לזה. וכמ"ש בח"ה. לזה אמר היה בעיניך כרשע. ולפעמים בא לפתותו להכשילו בהפכו. בהחליטו אותו לרשע גמור. שאין לו תקנה ומיעצו לפי דרכו כל כך נטרד ההוא גברא. ליזל לתהני בההוא עלמא. ולא לירת תרתי גיהנם. לזה הזהירו א"ת רשע בפני עצמך דייקא כי אין אדם משים עצמו רשע. ויתחכם לעמוד כנגדו. בלמוד זכות על עצמו. ובזכור חסדי בוראו. באופן שלא ינעול דלת התשובה בפניו. וזה טוב וישר. ע"פ הדברים האלה מתיישב ג"כ מ"ש בהרואה (דסא"ב) לידע אינש בנפשיה אי צדיק גמור הוא. שנראה לכאורה כסותר למשנתנו בקצה האחד. ולאגדה דר"ש הנ"ל בקצה האחר. ומעתה צדקו יחדו יהיו תמים:

משנה יד

הוי שקוד ללמוד תורה. ודע מה שתשיב. נ"ל הכי פירושו. מה שאני אומר לך שתשקוד על התורה. לא לבד בשביל אהבת תלמודה. ושמירתה. לידע איך לקיימה ולעשותה. שזהו תכלית תלמוד תורה. שמביא לידי מעשה. אלא גם תשים לבך. בלמודה לדעת מה שתשיב. בכל מקום שפקרו המינין. כגון נעשה אדם. והדומה לו ממקראות שנכתבו בתורה. הרוצה לטעות יטעה בהם. לפיכך הזהירך שתעמוד על המשמר. בלמדך התורה. כשתפגוש מאמר שמצאו המינין והפוקרים פתחון פה. להכשיל רבים בתורה. תדע מה להשיב להם. כענין שאמר המלך החסיד. ואענה חורפי דבר. ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש. וכתיב ענה כסיל כאולתו פן יהיה חכם בעיניו. דמוקמינן ליה בד"ת. כדאי' בפב"מ. אע"ג דהתם במינין איירי. אבל לא ללמוד דעות האומות בקביעות שהוא אסור לכל אדם. ואמר החכם אילת אהבים ויעלת חן דדיה ירווך בכל עת. ולמה תשגה בני בזרה. שיש לחוש למינות דמשכא. שכך כתוב ואל תקרב אל פתח ביתה. לכך זה הפירוש שאמרנו במשנתנו. מוכרח וישר מאד. וקרוב לפיר"י. לא כדברי המפרשים שמעדו רגלי הבנתם מלעמוד על פירושה האמיתי. ועפ"ז נתקיימה בידינו גירסת ודע כו'. ר"ל גם צריך שתדע מה להשיב כו'. (ובאמת דתי"ט תמוהים וזרים במ"ש דל"ג ודע. וליתא לגמרי. אדרבה מלשון כ"ה הכי משמע דגרסי לה ודאי. כי מה להם עם אפיקורוס בכאן. אם רבי לא שנאו. אלא ענין הסמיכות הוא שבאו ליישב אבל הניחו לנו מקום לבארו היטב). אע"פ שאין זה עיקר המכוון בתכלית הלמוד מ"מ גם הוא צריך ללמודה. להשמר מהטעאה וממכשול. והוא פירוש ברור ביותר. אע"פ שכבר כתבתי בר"פ חלק. על מ"ש והקורא בספרים החצונים. לחתור דרך התר במקצת. ר"ל לעיין בהם דרך עראי. משום כדי לידע מה להשיב. כמו שרשמתי שם והראיתי מקום לכאן. שם נטיתי אחר דברי הר"מ בכאן. ובאמת לא שמיע לי כלומר לא ס"ל כפירושו במשנתנו. דלא דריש סמוכים. וכי מה ענין שמטת כזבים דעות האומות. אצל הר סיני שממנו נתנה תורה וירדה שנאה לאומות מה לנו ולדעותיהם הזרות. אשר השם אלוה חכמה ולא חלק להם בבינה. מה לכהן (ממלאכת כהנים וגוי קדוש) בבית הקברות. לדרוש בעד דעות אלהים חיים. אל המתים. ומי יתיר לנו מה שאסרו חז"ל בפירוש שלא ללמוד דבר מן המינין. ואמרו הלומד מן המגוש חייב מיתה. ואם הרב ר"מ חשב זכות לעצמו לעסוק בחכמותיהם ודעותיהם. שסמך על המקרא שמע דברי חכמים ולבך תשית לדעתי. כדמסיק תלמודא אליבא דר"ס דגמר מפומיה דאחר. רמון מצא תוכו אכל קליפתו זרק אין אדם רואה חובה לעצמו. כי באמת אין משם ראיה. התם בלומד תורת מרע"ה על אמתתה משתעי קרא

ולא בשופטני ובדברי מינות עסקינן. לפיכך אינה לעזר ולא להועיל. ואף גם זאת אינה משנת חסידים. ולאו דהלכתא היא. והראיה דהא ר"א נתפס למינות. על שלמד דבר אחד של ד"ת מפי מין ישראל והנאהו. כדאיתא פ"ק דע"ז. עאכ"ו שלא לקבוע למוד אצלם ובספרי מינות שלהם. כמו שעשה הר"מ. שנתחבר להם ועסק עמהם בפלסיפיא ובהגיון בשקידה רבה (כמו שהעיד על עצמו שלמד עם המין הישמעאלי. אבובכר בן אלצאיג כמ"ש בסמ"נ שרי ליה מריה. איהו דעבד לגרמיה הוא דעבד) עם שי"ל עליו זכות שצורך שעה היה. כי מלאה הארץ מינות הפלוסופיא בימיו והאפיקורסים שבדורו הציקוהו ויאלצוהו לעסוק בחכמה יונית למען יוכל לעמוד נגדם כמ"ש בס"ד בש"י ססמ"א וראה מה עלתה לו. כי צלל במים אדירים והעלה חרס בידו. בספר מורה נבוכים אשר הלך חשכים. לא הרחיב צעדו. קרסוליו מעדו בחלקות אמונת דעות נכריות אשר נטה בהם אחר מלמדו. כי הסכנה רבה מאד. וכי קלה היא ששנו חכמים והלומד בספרים החצונים עם אותן שא"ל חלק לעוה"ב. ואע"פ שכוונת הר"מ לשמים היתה בלי ספק. ובודאי ראוי ללמד עליו זכות. ברם זכור הוא לטוב האיש אשר האיר עיני ישראל בחבורו הגדול היד החזקה. גם מצינו בשמואל ירחינאה דאזיל לבי אבידן. ומר בר יוסף אמר מנייהו אנא ולא מסתפינא מנייהו. ואפ"ה זימנא חדא בעו לספוניה. (ושל בית ר"ג התירו להם ללמוד חכמת יונית משום דקרובים למלכות היו. וכבר זכרתי ג"כ בעלית הטבע מה שנ"ל כי סמ"נ אינו מעשה ידי אומן המחבר הגדול הר"מ ז"ל אלא מאחד שרצה ליחנק תלה באילן גדול) והאמת חכמים גדולים שמלאו כרסם בלחם וביין התורה ובשר הגמרא. הותר להם לעיין בכל החכמות החצונות שתכשיטין הן להם והסנהדרין היו צריכין לידע אפי' הכישוף. מיהו דוקא באקראי (בשעה שאינה לא יום ולא לילה. א"נ בבית הכסא וכמנהגנו בהם ע"פ אמ"ה ז"ל עש"י ס"י) ודרך עראי. אבל לשאר כל אדם אינו אלא גנאי וכ"ש שלא לקבוע למוד אצלם במדרשיהם כמ"ש בס"ד בש"י שם. וכתוב מלא הוא א"ת אל פתח ביתה. וכבר נראה לפעמים מי שהרגיל עצמו אצלם והשכים לפתחם. לווכח עמהם לקפחם ולנצחם. סוף נלכד ברשתם קלט ריח רע ויצא מפוחם וכן כתוב הולך את חכמים יחכם וגו'. ואצ"ל שלא לטפל עם אפיקורסי ישראל אפי' ע"מ להשיב להם על מינותם. כדגרסי' בפ' אלו ד"מ דל"ח. תנן התם ודע מה שתשיב לאפיקורוס. א"ר יוחנן ל"ש אלא אפיקורוס עכו"ם. אבל אפיקורוס ישראל. כ"ש דפקר טפי. וצריך ליזהר בזה. ועליו נאמר באזני כסיל א"ת פן יבוז לשכל מליך וכתוב אל תען כסיל כאולתו. פן תשוה לו גם אתה. ולאלה יפה לדחותם באמ"ת הבנין. ובקנ"ה המדה שמדדו בה בשאלם שלא כענין. וכמו שנהג ריב"ז בתשובותיו לצדוקים בכ"מ. ועמש"ל בס"ד בסמוך:

ודע מ"ש בשם הרמ"ל דעהו אתה ולא תהא תשובת מקובל או מלומד מאחר נראה בעיני דברי הבאי כי מה לאפיקורוס בכך. אם התשובה נכונה. תבוא מהיכן שתבוא. צריך לקבל האמת ממי שאמרו. ומניין ידע האפיקורוס אם היא מקובלת או מלומדת. אבל מצינו ההפך בב"ר. כששאלו המינין לר"ש וא"ל תלמידיו רבינו לזה דחיתו בקנה כו'. הרי שלא נמנעו חז"ל להשיב לאפיקורוס בכל אופן אע"פ שאין התשובה אמיתית בעצמה. אולי נתכוון רמא"ל למה שאמרו התלמידים. לנו מה אתה משיב. שהוצרך להשיבם תשובה ברורה. אבל אין זו תשובה לאפיקורוס. ואיך יוקח משם ראיה. למה שאמר. שצ"ל בידיעה שלימה מה שישיב והרי מבואר בהפך. וכן נראה בכמה מקומות שנתכוונו חז"ל בתשובתם למינים לדחותם בדברים בעלמא. כמ"ש בפ' החליל בהנהו תרי מיני דחד שמיה ששון כו' יע"ש (ועשי"ע סמ"א) וכך נהג ריב"ז (ע"פ י"נ) ותלמידו ריב"ח (באגדתא דסבי דבי אתונא ובכמה דוכתי) וזולתם בויכוחם עם המינין. ותחשב להם לחכמה ויש להם מקרא. ענה כסיל כאולתו:

משנה טו

היום קצר. ואלו חיה אדם אלף שנים. הלא הם כיום אתמול כי יעבור בבוא חליפתו אין להשיג תמורתו. לפיכך לא תאבדנו. כי הזמן יקר המציאות. שאי אפשר לקנותו בדמים. והמלאכה מרובה. ואין לעשותה אלא ביום. היום לעשותם:

והפועלים. האיברים הכליים הצריכים למלאכה. להשלימה ולהוציאה לפועל. לפיכך תפס כאן לשון רבים:

עצלים. בטבע לחולשתם. כי כבד עליהם הדבר לעמוד במלאכה ותושיה יקרא שמה. אף כי מרובה היא. נגד זה אמר והשכר הרבה. לפום צערא אגרא. וזהו כל האדם. לעמל יולד. נפש עמל עמלה לו. ולחם עצלות לא תאכל. אם אין טורח. שכר מנין. ואולי תחשוב שתטול שכרך מיד. כי אמנם ובעל הבית דוחק לאמר כלה מעשי דבר יום ביומו. ואינני מניח לך ריוח לאכול פרי מעשיך כאן. כדי שלא תפסיד הרבה בבטול המלאכה. אם יהא לי פנאי להתעסק בהוצאת השכר. ויכלה קרן יגיעך. לפיכך דוחק אותך. אגרא דכול"ה דוחקא. ובזה תראה טוב בעולמך מחר לקבל שכרך. באופן ישאר קיים. ולא תשלוט בו יד ההפסד והכליון. ובאמרו ובעל הבית. רוצה לומר בעל ואדון גופך בית חומר. כלומר אם הוא דוחק את הבית לא תתרעם עליו בשלו הוא רשאי. כחומר ביד היוצר:

ד"א והפועלים עצלים. מחמת שרואין מלאכה מרובה וארוכה מאד. באופן שאי אפשר להגיע לתכליתה. לכן מתרשלים ממנה לגמרי. והם אינם יודעים כי אמנם השכר הרבה להגדיל תורה ולהאדירה. לכן רחבה ונסבה למעלה. ולא לקפח שכר הממעיט. או

מי שאינו גומרה כדמפרש תנא. בבבא דבסמוך ובעה"ב דוחק הוא בעל בית החכמה (בחכמה יבנה בית נאמן עמ"ש בס"ד במעמד ליום חמישי על הפיסקא דאשר בנה אשר ארס) שבעלה ודאי דוחק לעסוק בבנינו:

משנה טז

ונאמן הוא בעל מלאכתך אם אינו נותן שכרך מהר. אל תצטער ולא תהרהר. כי הלא לטובתך הוא. בודאי נאמן הוא לשלם לאיש כמעשהו. ומכאן תדע שהוא האל הנאמן. בראותך שאין הבטחה לצדיקים בעוה"ז. ותראה שמשלם לשונאיו. אל פניהם מיד מיעוט מע"ט. תדע לך כי כך היא המדה. לפי שלא עשו אלא ע"מ לקבל שכר עובר. משא"כ הצדיקים שבנו בנינים קיימים נצחיים. מהראוי שיקחו חלקם שכר נצחי בלתי פוסק ולא תמצא בארץ החיים. לא ידע אנוש ערכה. עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו. הוא שסיים **ודע שמתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא**. לדיוקא אתיא. הא לרשעים אינו לע"ל. אלא כאן מוכן ומזומן. ואי אפשר לחשוד בעל הבירה. שיקפח שכר הבנין. וישלם שכר על הסתירה. הא אין לך לומר אלא שמתן שכרן של צדיקים לע"ל שמורה. כי בלי ספק היא להנאתם ולטובתם הגמורה. כאמור לפי שאין כאן שום שכר קיים שידמה לו. וכל חפצי עוה"ז לא ישוו בה לא ישקל כסף מחירה:

שמתן שכרן. ער"פ. עי"ל שנקרא מתן שכר של צדיקים. מפני שצדיקים אע"פ שי"ל לתלות במע"ט אינן מבקשים אלא מתנת חנם כמ"ש רש"י ר"פ ואתחנן. לפיכך אצל צדיקים הוא מתן שכר וק"ל:

ומ"ש מד"ש הוא מתנגד לאמת:

פרק ג

משנה א

הסתכל בשלשה דברים. יל"ד תסגי ליה בחד. ותו מאי צריך לפרושי להו. אטו כי קאמר מאין באת. לא ידענא מהיכן. וכן כולהו. ודקאמר תו למקום עפר כו' הו"ל לאשמועי' רבותא טפי. דאיהו גופיה עפר. כמ"ש כי עפר אתה. וכן הוא עצמו רמה ותולעה. כדקאמר בלדד. אף כי אנוש רמה ובן אדם תולעה. ונ"ל לפרש ודאי כולהו תלתא צריכי. דמאין באת. היא בושה וכלימה. ולאן אתה הולך חרדה ואימה. אמנם ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון. היא בשורה טובה ונחמה. ואי תני קמייתא. הו"א אדרבה היא הנותנת. מפני שבא מטפה סרוחה לפיכך עלול הוא להתלכלך בחטאים ולהכשל בעבירות כמ"ש המלך החסיד הן בעון חוללתי ובחטא יחמתני אמי ונאמר ונהי כטמא

כולנו וכבגד עדים כל צדקותינו. וכתיב הן במלאכיו ישים תהלה אף כי שוכני בתי חומר. על כן כמעט נמנע שלא יבוא לידי עברה. ואי תני מציעתא. ס"ד למימר א"ה פשיטא יהנה בעולמו בכל אופן שיוכל. אם בהיתר אם באסור. מה לו במצוה או בעבירה כיון שעתיד לילך למקום עפר כו'. (לשחת יקרא אבי אמי ואחותי לרמה. בדי שאול תרדנה יחד על עפר נחת. ואיה איפה תקותו. כי ימנע עצמו מכל שמחה. ולא ימלא תאותו בכל עת ועונה. בעוד כפתו רעננה. בהיות לאל ידו לתת חלק לשבע"ה ולשכרה את יום אקמה יין ונסבאה שכר הרוג בקר ושחוט צאן ועגלי מרבק העורכים לגד שולתן. לשחוק עושים לחם. בשיר ישתו יין ישמח חיים כי מאד ימותו ותפר האביונה. הלא טוב לשאת חלקו לשמוח בעמלי ותהי לו למנה. בטרם ירד לשכון חורי עפר וכפים לחבוק חיק רגבים להתעלס באהבים עם רמה ותולעה מכיריו ומיודעיו להתעדן על חדודי חדש לרפוד בשאול יצועיו. להענג בחלאת כרסו וצואת מעיו. שמה קלנה קפוז בחיקו תשכב ותנין על חלקת צוארי ירכב עכביש בנאי אומן בונה כעש ביתו בית נאמן. והיכלי עונג מתקו לו רגבי נחל כדבש ופכג. שממית בידיה תתפש לארוג לו בגדי חופש. ובתי הנפש. יאכל בדיו בכור מות יכיר בלהות צלמות. הנה הנם אוהביו רעיו. בהם כל געגועיו עמהם יתמיד כל שעשועיו. ואין דין וחשבון בשאול אשר הולך שמה. וכמ"ש המוכר עולם עומד בעולם עובר. הנני הולך למות. ולמה זה לי בחירה בטוב מיאוס ברע. ככל השאת היצר בפרט אם כבר נכשל בעבירה וכמש"ל בס"ד פ"ב מי"ג בד"ה וא"ת רשע בפ"ע:) להכי קתני. ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון כו'. היא משיבת נפש שמחה ובטוחה. שלא תאמר אבד תוחלתה ונצחה. אלא תדע שהיא נגמלת כפי מעשיה שפועלת. הכל בדין ישר. מה טובו ומה יפיו של הצדיק המאושר. גם כי ילך בגי צלמות לא ייראַ רע. אף בשרו ישכון לבטח. לא תשלוט בו רמה ותולעה. לענין שאמרו בשבעה צדיקים ידועים. מלבד מ"ש גם בחכמי התלמוד. כמו ראבר"ש ורבי וראבי"א וזולתם הוא שרמז התנא ויבחר לשון ערומים. באמרו למקום עפר רמה כו'. ר"ל אבל אינו מחויב שישוב לעפר רק שעה א' קודם ת"ה. ולא מוכרח שיהא עצמו רמה ותולעה. כי אמנם בבחירתו יש בכחו להמציא גם לגוף תשועה. אם שלש אלה יעשה לו ויסתכל בהם ישכון עולם במנוחות שאננות וזאת המרגעה. ונראה להמליץ עוד בזה. כי אלה השלשה דברים מכוונים נגד שלשה הבאים לדין. עני עשיר ורשע. הנה העני אין מספיק לו זכרון יום הדין. כי העניות מעביר אותו ע"ד וע"ד קונו. רשע ג"כ אין פחד אלהים לנגד עיניו אמר נבל בלבו אין אלהים. משו"ה לא סגי ליה לתנא בודע לפני מי אתה עתיד ליתן דין. משום הני תרתי. גם יום המיתה. אינו מחריד לעני. כי הלא חייו אינן חיים אלא מיתה תדירה. ומחכה למות. כי טוב מחיי צער מתמיד. כל שכן שיצא מלבו מה שעבר מעבר השתן. מאי דהוי הוי. משום הכי לא סגי לתנא דידן בחדא ותרתי. מגו הנך תלתא דפורענותא. כנגד שלשה אלה בני נוח להם שיפשפשו במעשיהם ולא יאבדו בסכלותם.

הנכך לעני שיאמר טרוד במזונותי הייתי. אומרים לו כלום עני היית יותר מעולל. כאשר היית בתחלת יצירתו בבטן אמך שבאת מטפה סרוחה. ר"ל סרוחה ממש. דלכי גביל מסרח (וא"צ לדחקם של המפרשים. אלא ודאי מוכרח להסריח תחלה. וכן ידוע בחכמה הטבעית שההעדר קודם להויה. והוא אחד מארבעת סבותיו. מ"ש בפר"ע שאחר גי' אינו זרע הראוי להזריע להיות נוצר ממנו ולד. ודאי כ"ה לפי שכבר נקלט בתוך שלשה הברור שבו שממנו נוצר. ע"י שסרח כבר. והשאר מיא בעלמא או זרע נפסד שלא קלט. ואחר שלשה נשחת לגמרי. ואינו ראוי לקליטה עוד אבל הנקלט. ע"י שהסריח מתחלה הוא בא שנברר ממנו הטוב והמוצלח והניח הפסולת. והוא שאז"ל זריתני וזרזתני זה דבר ברור) ועשאך הי"ת יש מאין והזמין לך מזונותיך ברווחה. בלי יגיעה וטירחא. על כן אין לך התנצלות מצד זה שאינו אלא מקוטן אמנה ומעוט הבטחה. רשע מהו אומר. טרוד ביצרי הייתי משיבין לו תשובה נצוחה. דע לאן אתה הולך אל עומק שוחה. אז יברח היצר מהר. עד"ש עה"פ רגזו ואל תחטאו וגו'. לעולם ירגיז אדם יצ"ט על יצה"ר אם נצחו מוטב. וא"ל יזכיר לו יום המיתה. שנא' ודומו סלה. שבזכרונה מיתת היצר בטוחה. מ"מ ל"א כאן כלשון הזה. משום דברשע עסקינן. דבחייו קרוי מת. ואינו חושש למיתת נפשו. פ"א למיתת גופו וכליון בשרו ושארו במקום אופל וצלמות. לזאת יחרד לבו מאד אך בשרו עליו יכאב האוכל למעדנים ולובש שני עם עדנים האמון עלי תולע יחבק אשפתות תאכלנו התולעת יכרה להם כרה מחלבו ודמו יאכלו וירוו ויעשו משתה ושמחה. אך העשיר המלא ששון ושמחה. וטרוד בממונו המניס כל יגון ואנחה. אין חרצובות למותם ולבם בריא אולם כרתו ברית את מות דיה לצרה בשעתה לא לאקדומי פורענותא בלא עתה היינו עזובה היינו שכוחה. כ"ש שלא ישים לבו אל העבר אין. בפרטות כי אין לו פנאי לחשוב בדברים הללו להתבטל מעסקיו. כי י"ל מלאכה גדולה ועבודה רבה בבית ובשדה והרצאת אגרותיו למקומות הרחוקות למדינחא ולמערבא ולהחזיק פנקסיו שלא יאבד חשבון ממונו כספו וזהבו עד קולבון. אומרים לו. מאחר שאתה בקי בחשבונות חכם ונבון. הלא תדע שהכל לפי החשבון. ואם מעותיך האובדים אינך מניח על קרן הצבי ותחזיק סופרים וספרים לכוון חשבונותיך בהם עאכ"ו בנכסים הקיימים לעולמי עולמים. שלא תנהוג בהם מנהג הפקר ותזכור שיהא חשבונך מכוון לפני בעה"ד והרבון. שאין לפניו שכחה ולא חשש טעות בפנקס הפתוח והכל נתון בערבון:

דע. לפי שהאריך לשון והפסיק הענין באמרו וא"א בא לידי עבירה הוצרך לחזור ולהשתמש במלת דע. הנרדפת למלת הסתכל. וכך נאה בלשון. דוק ותשכח. ומ"ש תי"ט משם מד"ש. אין בו טעם כלל. כי הלא בשני דברים הראשונים אין מקום לאמונה. אבל

הם ודאי בראיה מוחשת. ואיך יגרור האחד המוזכר באחרונה. את השנים הנוסעים ראשונה. גם אין האמנה ידיעה בעצם (אם לא בדרך העברה והשאלה) וחלוקים הם בענינים בלי ספק. וגם הסתכלות אינה ראיה מוחשת גשמית. אלא הבנת הלב. כך הוא ענינה בכ"מ. אמנם ידיעה בכאן אינה אלא לשון זכרון. שלא תשכח ושלא יליזו ג"ד הללו מנגד עיני שכלו:

משנה ב

מושב לצים. עיין מד"ש בשם החסיד שנדחק בו קצת. ויתר על כן אמרו על הפסוק כי דבר ה' בזה. זה שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק. והיינו דוקא כשיושבים ואין להם עסק כלל לדבר בו. ועוסקים בדברים בטלים. אבל אין הכוונה על היושבים ומדברים בעניני העולם הצריכים. דא"כ לא שבקת חיי לכל בריה. זוהי מדת רשב"י ובנו כשיצאו פ"א מן המערה והחזירום אליהו שיצאה ב"ק ואמרה להחריב עולמי יצאתם:

ועוסק בתורה. כתי"ט שהיחיד אינו רגיל להוציא ד"ת מפיו. לא ידעתי מה ראה לומר כן הלא בפירוש אמרו חיים הם למוצאיהם בפה. וההוא תלמודא דהוה גריס בלחישה. בטשא ביה ברוריא. ודכוותה אשכחן טובא דאף היחידים גורסין ומשננין למודם בחתוך הלשון והדבור. אבל עם מה שכתבתי בס"ד בגמרא פ"ק דברכות. יתיישב לשון משנתנו בטוב טעם ודעת. לכן אעתיקנו הנה ואציגנו עמך. ז"ל שם (דו"א) על מ"ש תוס' ד"ה חד לא מכתבן מיליה בס' הזכרונות. כלומר עם אחרים. אבל בספר לבדו נכתבין. כדאמרו וכל מעשיך בספר נכתבים. כ"ש מדה טובה. עכ"ל. וכתבתי על זה. לא ידענא מאי נפקא מינה. ולי נראה. במעשה ודאי אין בין חד לתרי. פשיטא שהכל נכתב בספר. והיא זו ששנה רבי. אבל במחשבה ודבור. הוא דאיכא בין חד לתרי. דתרי מכתבן מילייהו דייקא היינו דבור. וכדכתיב נמי קרא. אז נדברו יראי ה' וגו' ויקשב ה' וישמע. ור"ל המחשבה הטובה בלבד. ג"כ נכתבת בספר הזכרונות. כדמפרש ואזיל. מאי ולחושבי שמו. שאפי' נאנס ולא משהה למצוה שחשב לעשותה כו'. וסמיך אריש דקרא דמיירי במחשבת דבור. ע"י שנועדים יחדו יראי ה'. ומדברים זה עם זה. האיך לעשות מצוה (וכן הוא בכולא תלמודא המחשבה היא דבור. כמו במחשב בעבודה. החושב לשלוח יד בפקדון ודכוותייהו) ואז אפי' נאנס אחד מהם ולא עשאה מעלין כו'. דמחשבה כי האי קרויה מעשה. ונכתב בספר. משא"כ בחד דלא מכתבן מיליה. פרוש דבריו שדבר וחשב לעשות מצוה. ולא הוציאה לפועל אפי' שהיה אנוס. דבורו ומחשבתו אינו נחשב להכתב בספר הזכרונות שאינו עשוי אלא למחשבה טובה דרבים. דנפיש זכותייהו (ולא סגי דלית בהו חד דמביאה לידי מעשה) הלכך הקב"ה מצרפה למעשה. והוא דבר נכון

בודאי בישוב דברי הגמרא שם עמ"ש בס"ד עוד רפ"ב. ועל פי זה מה טוב ויפה מתפרש לשון משנתנו ג"כ שבשנים תפס לשון דברי תורה. ר"ל שאין עוסקין בתורה עצמה. אלא בדברים המביאים לידי קיומה. שהם קרוים דברים של תורה. ואע"פ שהם במדרגת מחשבה בלבד. שלא באו לידי מעשה. כנזכר. מ"מ כשר הדבר בעיני ה' להכתב בספר. כמו שאמרנו. משא"כ באחד אחז לו התנא לשון עוסק בתורה. כוונתו שצריך לעסוק בתורה ממש בעצם למודה. לשיקבע לו שכר קצוב ככתוב בספר. כי לא יספיקו לו דברים בעלמא. שלא עשי פרי בתורה ובמצוה. והוא שנשתמש ג"כ בלשון ועוסק. ולא אמר ולומד. כי העסק הוא בעמל וביגיעה. יותר מלמוד פשוט:

כי נטל. מה שכתב בפירוש המיוחס לרש"י. פ"א לשון סכך. היא הריסה גדולה וסתירה. בחומת לשון הקודש הבצורה. כי נטל הוא מהחסרים. ותטל שבארמי הוא לגזרת הכפולים: בתשלומו ותטלל. ופשטיה דקרא נ"ל מלשון נטל החול. ענין כובד משא. ואמר ישב בדד וידום נאלם. כרחל לפני גוזזיה. מפני שכבד עליו המשא. כי כבד פה וכבד לשון הוא. מרוב שיחו וכעסו עניו ומרודו והם הושיבוהו בדד הרחיקו ממנו אוהב ורע. או ירצה כי נטל. אף אם נטל והכביד עליו. ישתוק יסבול ויקבל מאהבה וידום. כי אז לא יזנח לעולם ה' ישוב ירחם. וממילא נשמע לענין המשנה. שהיושב דומם ויחיל לה'. יש לו שכר בעמלו ואחריתו יסגא:

משנה ג

שלשה שאכלו עש"א. עיין במפרשים שהביא תי"ט שנדחקו מאד בזה. ואנא אמינא דעדיפא מדכולהו בס"ד. לדידי היינו טעמא דנקט שלשה דוקא על פי דרך המפרשים דבבהמ"ז יוצאין י"ח. א"כ ביחיד. או בשנים שמברך כל א' לעצמו. לית לן בה. אבל בשלש'. דאחד מברך. והאחרים יוצאין על ידו. נמצא שהם לא אמרו ד"ת על השלחן. אע"פ ששומע כעונה לענין גוף הדין. אך לא לענין זה דבמילי דחסידות עסקינן וצריך אמירה ממש להוציא בשפתיו. והשתא לק"מ מ"ש תו"ט אטו ברשיעי עסקינן וטבא פלפלתא חדא. והשתא מתני' נמי דיקא דקושטא הכי הוא דבבהמ"מ י"ח כשכל אחד מברך לעצמו. ובאמת שזה דבר מחויב ומוכרע מעצמו שאם ברכו בה"מ. אי אפשר לומר שאכלו ז"מ ח"ו כי המברך מתברך:

משנה ד

והמפנה. מ"ש תי"ט בשם ד"ח א"ל הבנה:

משנה ז

ר' יעקב. לענין מ"ש תי"ט דר"מ קדים לר"ש. עמ"ש בס"ד מ"ד פ"ק דשבועות:

המהלך. נ"ל ביחידי מיירי. ואמרינן ההולך בדרך ואין עמו לויה. יעסוק בתורה לוית חן לפיכך המהלך יחידי. דרכו להיות שונה. לכן כשמפסיק בה. מסתכן בעצמו. שכל הדרכים בחזקת סכנה. עם שהאמת בכל גוונא סכנה איכא:

משנה ח

כל השוכח ד"א. מ"ש מד"ש אפי' מחמת טרדתו להביא טרף לביתו כו'. הפליג והפריז על המדה. ולא שביק חיי לכל בריה. ומשנה שלמה שנינו אם אין קמח אין תורה ובפירוש אמרו יכול אפי' יושב ובטל ת"ל למען יברכך ה' בכל אשר תעשה. ולית הלכתא כרשב"י. אלא כר"יש דאמר הנהג בהן מנהג ד"א (ואף רשב"י גופיה הדר ביה. דאל"ה קשיא דידיה אדידיה איברא מתריצנא ליה בחי' פש"ה עמ"ש שם בס"ד. ותו רמי רשב"י ארשב"י דמכילתא פ' המן) ואמר ר"ז לרבנן במטותא מנייכו לא תיתו קמאי ביומו ניסן כו'. וכה"ג אשכחן טובא תנאי ואמוראי דעסקי בד"א נמי. ולא ניחא למדייהו למימר עלייהו דמתחייבי בנפשייהו. אי אתעקר להו מילתא מתלמודייהו אגב טרדייהו בד"א (מי לנו גדולים בתורה וביו"ח מר"ח ובניו. ששקולים כאבות העולם. ונפוק לקרייתא ואתעקור להו תלמודייהו. מחמת טרדתם להביא טרף לביתם ועמש"ל פ"ב מ"ה) ח"ו. שרי ליה מריה לבעל מד"ש. ותמה אני אם קיימה בעצמו. ואע"פ שאמרו הלל מחייב את העניים. מ"מ אין העני המחזר אחר פרנסתו. מתחייב בנפשו חלילה. לא נתכוונו רז"ל לומר אלא שאין העני רשאי לפטור עצמו לגמרי מעסק התורה בטענת עניותו. כי על כן נפסק בש"ע (י"ד סרמ"ו) שכל אדם מישראל חייב לקבוע עתים לתורה. בין עני בין בעל יסורין איש לא נעדר. אבל לא באו לחייב את העניים לשקוד על הלמוד מבלי בקשת הטרף כדי שלא ישכחו דבר ממשנתן ויתחייבו בנפשם. מי לחשך לומר כן. ויותר ממה שירויחו יפסידו באופן זה. כי דקדוקי עניות מעבירין את האדם ע"ד ועד"ק. ורב"א דמשתעי אליהו בהדיה שכח הרבה ממשנתו בסבת העניות כמ"ש בארבע לא מצינא כו'. ורשב"י גופיה אמר אפי' לא קרא אדם אלא ק"ש שו"ע קיים מקרא דלא ימוש. [ובענין זה מה נמלצו לחכי דברי רבב"ח במאמרו המופלא ז"ל א"ל ההוא טייעא תא ואחוי לך היכא דנשקי ארעא ורקיעא אהדדי. אזלי וחזאי דעביד כוי וכוי. שקלתיה לסלתאי אנחיתיה בכוותא דרקיעא אדמצלינא בעיתיה ולא אשכחיתיה. אמינא ליה איכא גנבי הכא. אמר לי האי גלגלא דרקיעא הוא דהדר. נטר עד למחר היא ומשכחת ליה. יראה לי דקאי אדסמיך לעיל מבלועי דקרח. דאמרי משה ותורתו אמת. ובמדבר היתה תורת אמת ודאי (שהלומדה אינה מצפה לתשלום שכר מב"א) ולהכי אמרינן לא נתנה תורה אלא לאוכלי המן. כי ע"י שלא היו סומכין על ב"א ולא טרורים במזונותם. כל למודם היה תורת אמת ולשמה. היינו דקאמר קרא חסד ואמת נפגשו כדאמרינן פלי"ע ותורת חסד ע"ל. וכי יש תורה

שאינה של חסד. אלא זו תורה לשמה. ע"י כך צדק ושלום נשקו. ר"ל עד"ה ברך בניך בקרבך (ר"ל כמו וכל בניך למודי ה' (והיינו לשמה) אז ורב שלום בניך. כן יאמר נא) מעתה השם גבילך שלום חלב חטים ישביעך. שע"י למוד תורה לשמה מתרבה השפע והברכה משתלת במזונות. וזה"ש אמת מארץ תצמח. אז גם השם יתן הטוב וגו'. מתוך הערה זו הסכים רבב"ח לעזוב כל עסקי עולם עובר ושם אל לבו אשר לא יתגאל בלחם כזבים להשיג מחיתו ע"י מו"מ ואומנות או שאר עסקים למען היות לו פת בסלו. אלא הניח כל אומנות שבעולם ולא בקש ללמוד אלא תורה כו' כמ"ש ר"נ שלהי קדושין. ופרק ממנו עול ד"א לגמרי. גם לא זכר אפי' להתפלל על מזונו (כמי שתורתו אומנותו דפטור מן התפלה) ולא עסק אלא בתורה. בה שטח לבו שתזמין לו פרנסתו כל ימי חלדו. כי ימטיר לו הי"ת לחם מ"ה כמו בדור המדבר. דכתיב בהו. דלתי שמים פתח. ואמרינן בבתרא דיומא כמה ארובות יש בדלת ארבע. היינו דקאמר דעביד כו' וכו'. כי הנה ה' עושה ארובות בשמים. לעוסקים בתורת אמת. אנחתיה לסלתאי סל הלחם ועזבתיו בכוותא דרקיעא בחשבי כי משם יספיקו לו בלי שום טורח. אדמצלינא אין הפירוש בתוך שהייתי מתפלל. אלא כך משמעו עד שהתפללתי. ר"ל קודם שהתפללתי על המזון והפרנסה הייתי מצפה לבוא הטרף אל פי בקשתיו ולא מצאתיו. אמר איכא גנבי הכא. משום דאמרינן פב"מ בעון גזל הגובאי עולה והרעב הווה כו'. סבור שמא על ידיהם נמנע השובע. א"ל לאו גלגלא הוא דהדר. כמ"ש פ' שואל עה"פ בגלל הדבר הזה תדר"י לעולם יבקש אדם רחמים שלא יבוא לידי מדה זו כו' שנא' בגלל גלגל הוא שחוזר בעולם. ולפיכך עכ"פ צריך לבקשת רחמים על ספוק המזון. וכמ"ש מ"מ לא ירד מן לישראל פ"א בשנה כו' נמצאו כל ישראל מכוונין את לבם לאביהם שבשמים. מלה"ד לבן מלך שקצב לו אביו פרנסתו כל יום. כדי שיקבל פני אביו כל יום. ואמרו הקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים. הלכך לא סגי בלא"ה. לעורר רחמים בתפלה שיצליחו עסקיו. ושתחיל הברכה בהם. הרי אלי תפיחי זהב. השכל במשכיות כסף הדעת משובצים במלואתם. ויבושו הפתאים המלגלגים על האגדות המופלאות במלותם. ושתו הלצים לעג כמים שלא ירדו לסוף דעת קדושים בינה להבין דברי חכמים וחידותם:] וארז"ל לא נתנה תורה אלא לאוכלי המן ומצינו בתלמוד כמה מעשים בחכמים גדולים שבאו לידי שכחה ושגגת תלמוד מחמת הדוחק וטרדת הפרנסה. ויש שאמר בהתנצלות לבא בכיסא תליא. אמנם הכתוב השלך על ה' יהבך גו'. אינו מתנגד לכל זה. שאינו שולל אלא ממון שאינו של יושר בעושק ובצע רע ושלל. שמשליך משאו על ב"ו ונותן עיניו במה שאינו שלו והבוטח באדם ומסיר בטחונו מן ה' בעל הסבות ית' אבל האמת יורה דרכו. שגם הטריד בהשגת פרנסתו המוכרח' והננדבת מאד אנוס הוי. ורחמנא פטריה. וכן הדבר במי שאינו יכול לחזור על תלמודו. בסבת יסורין ותשות כח וזקנה לא נגרע מערכו וכמ"ש הזהרו בזקן ששכח תלמודו מחמת אנסו וה"ה בכלל שתקפה עליו משנתו. ואין להניא לב ב"א מעבור אל גבול הלמוד. מדאגתה כחה האנוסית. ועמ"ש בס"ד מי"ז:

משנה ט

ר"ח בן דוסא. חשב הרב בעל כפתור ופרח (פמ"ד) שר' חנינא זה הוא בנו של ר"ד בן הרכינס. וכמדומה טעות הוא בידו. כי רחב"ד כבר היה נודע לאיש מסוים בחסידותו והפלגת פליאות מעשיו בימי ריב"ז. כנראה שילהי פא"ע. ובריש מדרש חזית נראה שהיה בזמן הבית. ורדב"ה היה בימי תלמידי ריב"ז כדאי' ספ"ק דיבמות. והוא אז עשיר גדול מאד. ור"ח כל ימיו עני מופלג. שהיה די לו בקב חרובין מע"ש לע"ש (ולמה נצטער כל כך עד שהוצרך לבקש רחמים שיעשו לו נס. דליתבו ליה מידי. ועשו לו נס גדול יותר מאד. יהבו ליה משמיא פתורא דדהבא. ולבסוף אהדרה. למה ליה כולי האי. והו"ל לאתהנויי מעותרא דאבוה מידי. ולא לגלגל עצמו בצער גדול. ולמטרח קמי אבוה דבשמיא. משו"ה לא דמי לדרפב"י שלא נהנה מסעודת אביו מיום שעמד על דעתו. שלא היה דחקו כל כך עצום. שהרי לא הוצרך לבקש שיעשו לו נס בהשגת מזונותיו. שמא היה יודע מלאכה ובקי באומנות. דכפנא אבבא אומנא לא חליף (סנהדרין כט, א). וגם אולי לא היה אביו עשיר כל כך ואפשר היה דחוק במזונותיו וטורח ויגע מאד לפרנסתו. לכן בדין היה שלא יטיל משאו עליו ממדת חסידות על כל פנים) וגם מסדר משנה זו מוכרח לומר כן. מאחר שהקדים דברי ר"ח. לדברי ר"ד הסמוכים. ואע"פ שכבר הפסיק שלשלת הסדר. בקודמים שנזכרו בפרק ה'. מכל מקום היה מהראוי להקדים דברי האב לדברי הבן. מה גם בהיותם שייכים יותר לבבא הקודמת וק"ל:

כל שיראת חטאו קודמת. כ' רע"ב במחשבתו. ובהכי מתרץ דל"פ אדהלל כו' תי"ט. לא ידענא מאי קשיא ליה. בור מאן דכר שמיה. אטו בשופטני עסקינן הכא במאי עסקינן בתלמיד שלומד כדי להיות חכם. ועדיין לא נתחכם. וק"ל:

שיראת חטאו. מ"ש ד"ח דהול"ל כל שיראתו מהחטא כו'. לאו דוקא הוא לגמרי. דאי תני הכי. הוה אמינא שירא מחטא חברו. להכי נקט לישנא דיראת חטאו. דדייק טפי שירא אחטא של עצמו. ותו בלא"ה נמי אינו דקדוק של כלום. כי וי"ו הכינוי דחטאו נופל גם על יראת. ששתי מלות הדבוקות נחשבות לאחת. והכינוי מוסב על שתיהן כאחת. וכך נאה בלשון לקצר. גם לשון י"ח לישנא קלילא הוא טפי:

כל שמעשיו מרובין. השאלה שנזכרה בד"ח. כי נמצאו חכמים באומות שחכמתם מרובה ממעשיהם ומתקיימת. נראה ודאי כי לא מחכמה שאלוה השואלים. וא"צ לדחקו של תי"ט. שאין בו טעם כל עיקר (עם אריכותו הכבד. ולא ימנע מחלוקה. אם הקבלה כמעשה וכמו שנחשבה באמת כמ"ש פ"ק דברכות וספ"ק דקידושין מחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה. א"כ הדר קושיא לדוכתה הול"ל כל שמעשיו קודמין. ואם אינה

נחשבת מעשה. איך יתכן לומר שמעשיו מרובין. הלא בפועל אין כאן מעשים. אלא מחשבה שאין לה דין מעשים. והיה צריך שיאמר שמעשיו מרובין במחשבתו. הא ודאי אין כל הרחבת לשונו בכאן. אלא דברי הבאי במ"כ ומאריך טירחא במילי בכדי) ואמנם דבר ה' אמת בפי רבו בד"ח. במ"ש דהכא בחכמת התורה איירי. ובודאי לא נתכוון התנא לחכמת הטבע או הלמודית והמלאכותית כי אינן חכמות עצמיות. רק על דרך השאלה הן נקראין חכמות (בהיותן כלים ומשרתים לחכמה עצמית אמיתית. היא האלהית. כי חכמת מה להן) אבל החכמה האמיתית. היא המצלחת והמאשרת ומחיה בעליה בזה ובבא. אשר אין בה דופי. והיא המעשרת אנשיה בדעות ובמדות ישרות. וזוכים על ידיה לכל טוב הקנינים הגופנים והרוחנים את הכל נמצא באוצרה הטוב. מלא ברכת ה'. היא ודאי החכמה השלימה. הנקראת סתם חכמה בעצם וראשונה. בה יקרא האדם חכם ונבון ומשכיל באמת. אשר לא יכזב. וכמש"ה ראשית חכמה יראת ה'. יראת ה' ראשית דעת. וכתיב ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה. וכן שנה התנא אם אין יראה. אין חכמה. גם בעלי המחקר אשר זכו להתעטר בכתר חכמת המוסר ומעלות המדות ההגונות. והפרישה מן המגונות. מתוך מעשים הגונים נתקיימה בידם. אף חכמתם עמדה להם על ידי שהשיגו יראת שמים והכירו שיש מנהיג לבירה מושל עולם השי"ת ב"ה. לולי זאת ודאי לא דבקו בה (ואמר הפלוסוף בפ"ט מששי למדות. א"א היות נבון מבלי טוב המדות. וא"א להיות בעל מדות טובות אם אינו נבון. הוא דבר חז"ל אם אין יראה כו' ואין בור ירא חטא) אמנם אשר אין להם חלק ונחלה בחכמה האמיתית. והמה חכמים בידיעות האנושיות בלבד. הם אומנים נבונים יקראו בשמם (ואוילים מחודדים קראם החוקר היווני הנ"ל שם) בעל מלאכה פועלים משכילים יחשבו. כחרש ונגר ובעלי חנות וסוחרי ארץ. העושים מלאכתן בחכמת החשבון. והציור והערך ומדה ומשקל ובכלל כל המלאכות. ועל כרחך אתה אומר שאין כל אלה חכמות עצמיות שהרי אפי' הלסטים והרוצחים וכן המנאפים וכל הכתות הרעות ב"א הדומין לבהמות. בקיאין באלה. וגם מעשי שקוציהם ותועבותיהם נעשים בחכמה המדומה בעקבה ובמרמה. וכן נקראין כל בעלי התחבולות הרעות והמאוסות לכל בן דעת. חכמים ע"ד העברה (כמעשה קוף המתדמה ג"כ חכם) וביחוד אצל אנשיהם. הלבעבור זה יהיו נחשבים חכמים אמתיים. אחר שהשם אלוה חכמה ולא חלק להם בבינה ולא זכרון בשכל האלהי:

משנה י

כל שרוח הבריות נוחה הימנו. וא"ת הא בהדיא אמרינן בבתרא דכתובות. האי צ"מ דמרחמו ליה בני מתיה. לאו משום דמעלי. אלא משום דלא מונח להו במילי דשמיא.

והכי נמי איפכא. אשכחן רבה דסנו ליה כולהו פומבדיתא. כדאיתא שילהי פ' שואל. ודכוותיה טובא. וי"ל הכי פירושא כל שרוח הבריות כולן שוין לטובה באהבתם אותו. ואת אות ומופת ברור. שהוא אהוב לשמים כמו כן (עיין בעלית יחוד המעשה. שכיוונתי לדעת בח"ה בזה בס"ד) ואם אין הכל אוהביו. ולא הכל שונאיו. זוהי מדת אדם בינוני. ואפשר שהוא טוב וישר בעיני ה'. או להפך. וכן הדבר בקצה האחד. שאם כל אדם שונא אותו. ורוח הבריות כולן אינה נוחה הימנו. בידוע שאין רוח המקום נוחה ממנו. אע"פ שנראה ככשר ופושט טלפיו. ונזם זהב באפיו. שאל"כ לא ימלט מהיות לו קצת אוהבים ג"כ. וההוא צ"מ דמרחמו ליה ב"מ. ה"ק אביי. דאינה הוכחה על כשרותו מה שבני מקומו אוהבים אותו. כי עדיין צריך לבדוק אחריו. אם הוא נאהב כמו כן משאר בני אדם. ואם לאו. יש לחוש שאיננה אהבה עצמית ואמיתית. אלא יש לתלותה בדבר מניעת התוכחה. עם שאין זה בהחלט. ורבה ג"כ לא היה שנוי אלא מבני פומבדיתא. לסבה שהיה מוכיחם ולא היה מחניפם. ואולם שאר כל אדם וכ"ש תלמידיו. היו אוהבים אותו כנפשם. וכמו שאמר מסתיין את ורבה בר חנן (ואע"פ שהי"ל תלמידים רבים כמ"ש דקמבטל תריסר אלפי גברא כו'. הם היו ממ"א. והיה לומד עמהם בשדות לעתים ידועות בשנה. אח"כ נפרדים ממנו. ושמא לא יהיו מצוים עמו בעת פטירתו) וזה שלא כדברי במד"ש. דאזיל בתר רובא. מדלא קתני רוח כל הבריות. והא לאו מילתא. דסתמא נמי כולא משמע (גם מ"ש מן הכתוב ואת רוחי וגו'. אין בו טעם) ואפ"ה לק"מ ממרדכי. כדאמרינן דתנא דידן לא קאתי אלא לאשמועינן סימן מובהק ומוחלט. ובשקול. או במוכרע מפני הרוב לא קמיירי. דאיכא למימר הכי. ואיכא למימר הכי. מאן מפיס. אז אין הדבר מסור אלא לאל דעות ה' ולו נתכנו עלילות מצעדי גבר. ועיין פ"י מעלית האהבה. כתבתי ד"א נכון ונאה:

שינה של שחרית. שישן עד שתעבור עונת ק"ש כפרע"ב. אבל אם אינו עובר זמן ק"ש. משובחת כאצטמא לפרזלא כדי שיהא בריא לעבודת ה'. ומי שיכול לעשות כדוד המע"ה. שיהא הוא מעיר השחר הרי זה משובח בודאי. אם איש בריא הוא. ועמ"ש בס"ד במו"ק טא"ח ס"א לענין קימת מצות:

ויין של צהרים. לא אבין מ"ש ד"ח. כי בשחרית האדם עצל. מה רצה בכך. אדרבה א"כ הי"ל למשוך ביין בשרו העצל ועצב מן השינה. כדי לשמחו. גם מ"ש בצהרים האדם בכחו ביותר. אין בו בנ"ט שיהא שמח ביין ושוגה בו מחמת כן. ואמנם אין האדם חזק בכחו כמו בבוקר שנעשה בריה חדשה אחר ששקט ונח זמן מסוים מעצבו ומרגזו ומעמל נפשו ולכן א"צ רק לטעימה בעלמא (וכן בעלי הטבע קורין אותה שעה של שחר שעה של זהב. לפי שהאדם בה שמח וטוב לב ומענה רך מצוי בפיו אז) אבל בנוהג שבעולם

דבר התנא כי צהרים הוא זמן סעודה. לפי שכבר נתייגעו החושים וצריך למלאות החסר בהתכה להשלים כחו הנחסר ולשמח נפשו מעצבונה ולקבוע סעודתו לאכול לשבעה. ולשתות לרויה. אז רגיל להמשך אחר היין. לכן הוצרך להזהיר מן השכרות. זה פשוט. ואמנם לא הזהיר משינת בצהרים. כי רובה קשה. ולפ"ד הרופאים אינה יפה כלל לגוף הבריא. כמ"ש הר"מ בהל' דעות (עיין נוה חכם חא ב') מ"מ הכל לפי מה שהוא אדם בטבעו ומזגו כחו ובריאותו יש בני אדם שאי אפשר להם בלתה. וכתוב באיש בושת והוא שוכב משכב הצהרים וקרי ליה דוד איש צדיק. ואביי הוה ניים כמבי כובי עד אקרא דתולבנקי. והטור א"ח (סרל"א) מביאו להיתר:

משנה יא

והמלבין כ' רע"ב המתבייש פניו מאדימות תחלה. בזה י"ל מ"ש החוקר היוני בהפך (בסמ"ד) כמ"ש בס' כפתור ופרח (פ"כ) כמדומה שלכך נתכוון רע"ב באורך לשונו זה. אבל ביאור הענין הוא. שמפני היות הבושת הפעלות מחמת דבר הנוגע לכבוד. שהוא דבר מבחוץ לכן מתנועע הרוח והדם שהוא הנפש אל חיצוני הגוף. כדי לבקש דרך ואופן להמלט מהדופי. והפגם. או להנקם בתוכחה וסבה והכזבה למביא הדבה. כגבור יצא כאיש מלחמה. לעשות נקמה באף ובחמה. שפניו מתלהבות ומתאדמות מאד. על כן תחלת הבושת הוא כענין קצף וחרי אף ממש. אין ביניהם רק ערך חוזק החימה. שהבושת הוא מדרגה קטנה ממנה ובא בנחת תחלתו רך וסופו קשה כמות ושצף קצף לפי ערך הבוז והכלימה. תסבב פני המלחמה להשמיד ולהחרים בחימה. אך בהעדר הטענה ובאפס יד סבות ההמלטה. וכי יראה עצמו נלכד בכח הבזיון והבושה. ונגעה חר"ף עד הנפש. ימות לבו בקרבו. ויכנס הרוח החיוני ודם הנפש אל הלב למקורו ומשכנו בעצם וראשונה. למען הציל לו מרעתו. כאשר יעשה בפחד ומורא. שיכנס בעומק הלב. לברוח מפני הסכנה המצויה ולשמור שורש חייו בלבד. אחר שלא יוכל לנצח את האויב ומתקומם. לא ישגיח כי אם לשמירת עצמו. לכן אז יאסף לפני מי חדרי חללי מבצר האבר הראשיי להשגב בתוכו. ונשארו חיצוני הקלסתר פנים משוללים מן הדם והרוח. כי נסגרו לבוא בחדרים פנימיים על כן הפנים מתכרכמים ומתלבנים. מ"ש תי"ט על מד"ש מבראשית נמי מאמר. לא אדע מה בקש להוסיף בכך. והוא שפת יתר כנטול דמי. והמגלה (הביא תי"ט בשם רש"י מה שהוא גמרא ערוכה פ' חלק) עמ"ש בס"ד מ"ט פ"ד דמגילה:

משנה יב

הוי קל. נ"ל שלא עמדה במישור רגל המפרשים. בהבנת אמיתת הוראת לשון משנה זאת. כי הראש כמשמעו. הוא המלך או המושל והשליט במדינה (אף אם מצינו פעם בלשון מקרא סמך לפי' רע"ב. ככתוב זקן ונשוא פנים. הוא הראש) כמוהו. על זה הזכיר שיהא אדם נקל בעיניו לעמוד לפניו. לשרתו לשמור מצותיו ומשפטיו וגזרתיו. ואל יקל ראש נגדו (הוא שאמר החכם אל תתהדר לפני מלך) ולא ירים ידו ורגלו בלעדו. באשר דבר מלך שלטון הוקם על. להנהגת העם ושמירת הקבוץ המדיני וסדריו. מאת ה' היתה לו. וכבר הוכרז בשמים ממעל ולכן מתעברו חוטא נפשו. וכן הזהיר החכם ירא את ה' בני ומלך. כי מלכותא דארעא. כעין מלכותא דרקיעא. אח"כ אמר עוד. והוי נוח כו'. ר"ל כי אף לעבד. המושל תהא נוח רצוי ומקובל. כי עבד מלך. מלך. עם היותו במדרגה קטנת השררה. ולפיכך אינך צריך להיות כפוף לפניו כל כך. מ"מ תראה כמו כן להתרצות אליו למצוא חן בעיניו אחר שהוא מעבדי המלך ופקידיו. ומלת תשחורת. ענין שררה קטנה. בלשון משנה וארמית. כמו הדבק לשחוור וישתחוו לך ממטיליה ולחמריה לשחוור. ומזה מה שתרגם אונקלוס. לא חמור אחד מהם נשאתי. שחרית. ובעצם וראשונה מורה על גזבר הממונה לגבות מנת המלך. גם היא קרויה תשחורת בלשון חז"ל. מן התשחורת והזימיות. ונ"ל שגם מזה הוא לשון שחרור. בעבד שעשאו רבו בן חורין. אלא שהוא כפול למ"ד הפעל:

והוי מקבל את כל האדם בשמחה. אחר שהזהירו על המלך שיעמוד לפניו באימה ובהכנעה בכובד ראש. ולתת חלקו ברצון טוב לעבדיו ולפקידיו. ולהתנהג עמהם בנחת רוח. ביראה מפני כבוד המלכות. אחר כך חזר לצוות ולהזהיר עוד על הקבלת שאר כל אדם בשמחה ופנים מאירות. כי גדול המלבין פנים לחברו. ממשקהו חלב:

משנה יג

ר"ע אומר שחוק כו'. הוא שב על דברי ר"י שלפניו. לומר לך אע"פ שהשמחה להקבלת פני חבר מותרת וטובה. וכן מנהג הקלות נגד הראש. דבר רצוי הוא. אך השמר מן השחוק כי הוא מתועב לשחוק אמרתי מהולל. טוב כעס משחוק הכסיל. וכן קלות ראש הוא דבר מגונה. מטעם שזכר התנא עצמו. ובזה מיושב דקדוקו של תי"ט:

מסורת כו'. מ"ש תו' מזידין. והעתיק הר"מ אנוסים. לא פליגן אהדדי. ויפה כוון הר"מ. והיינו אנוסים היינו מזידים תרווייהו בידיעה וכוונה. ואפריון נמטייה לר"מ ז"ל דנימוקו עמו לפרושי הכי. דבודאי ליכא לאוקמה במזידין לעבור על ד"ת. אטו ברשיעי עסקינן. פשיטא אין במעשיהם כלום. לשום דבר בעולם. וביחוד בעיבור שנים וחדשים אפי'

כהוגן. אין במנינן ממש. כדאמרינן בהדיא (פז"ב) קשר רשעים אינו מן המנין. אלא על כרחך הנהו מזידין לא דמו למזידין דעלמא. אלא הכא במזידין בידיעה תחלה. שעושין שלא כסדר הראוי. וקובעים החודש שלא בזמנו. לסבה וטעם והכרח או אונס הידוע להם שחייבם להסכים על כך. לא שהדין כך אלא שהשעה צריכה לכך. קמיירי:

סיג לחכמה שתיקה. הורה בזה. כי זה הסיג משונה מהקודמים. שהם על ידי מעשה וטורח גדול. וזה מתקיים בלי עמל ויגיעה. ואינו צריך לשום מעשה אלא שתיקה גרידא:

משנה יד

חביב אדם. בתי"ט האריך פה הרחיב לשון במשנה זו. כל דברים אנו שומעים. ותמונה אין אנו רואים ממש בכל עתרת והפצרת רבוי דבריו להטות כוונת התנא לרצונו. ואין מהצורך להטריח בתשובה עליו. כי ההפצרה הגדולה מעידה על הלחץ זה הדחק שנלחץ בפירושו אל קיר ההבנה. הרחק מאד מן המכוון. וכמעט ברוב דבריו לא יחדל חטא הסתירה מניה וביה. ונקל למבין להשיגו. בשגם אין בו כל כך נפקותא. ולא אתנגד בכח למי שיקבל פירושו בסבר פנים יפות. אולם לא אחשך פי להגיד האמת בהבנתה על דעתי. והוא שהבבא הראשונה ודאי אינה מדברת מישראל ביחוד. גם לא על או"ה בפרט היתה כוונת האומר. אבל על אדה"ר הוא המכוון בעצם. אף אם הכתוב נאמר בבני נח. גם לאדם נודעה לו חבה זו מקדם. שנתפרשה אח"כ לב"נ להזהירם עוד מש"ד. להיותם כולם בני אדם יציר כפיו של אלהים. העשוי בצלמו. ומה שלא זכר שם אלהים זהו רק קצור הנאות בלשון. לאשר עתיד להזכירו מיד בלשון הכתוב. ולמה זה יכפול הזכרת השם בחנם וזהו ההבדל המיוחד שבין בבא ראשונה לשניה. שהיא מגעת לישראל בלבד. ובכן נתקיימו גם דברי תי"ט במקצת. וכך היה נוח לומר בלי שום דוחק ואריכות בלתי צריך:

חבה יתרה הראה הקב"ה לאדם שהודיעו כו'. הוא שאמרו חכמים. הנותן מתנה לחברו צריך להודיעו. והפירוש השני שזכר הרע"ב. דבר אחד הוא עם הראשון. כי לכן חביב המודיע לחברו הטובה שעשה עמו מפני שבזה מראה אהבתו גלויה והיא טובה ואהבה מסותרת. ואי לאו הכי מאי נפקא מינה:

כלי חמדה. גם כאן לא נאוה לנדיב בתי"ט שפת יתר בויתורו על הלשונות בהארכה והרחבה בלתי חביבה. הן הנה היו סבה לשכחה רבה. כי באמרו והטוב שייך בדברים הגשמיים מחמת שמצא פעם טוב למאכל שאינו אלא דרך השאלה פרטית בדרך מקרה. נעלם ממנו מקרא מלא. מטוב כולל ועצמי הקודם בתורה ובחשיבות. הוא שאמר הכתוב וירא אלהים את האור כי טוב. וכן נאמר בכל הבריאה בכללה עליונים ותחתונים. ומה לנו יותר והקב"ה קרוי טוב בהרבה מקומות. ואין שייכות לדברים גשמיים אליו ית'.

ומש"ע תי"ט בחמדה. שהיא יותר קרובה אל הדברים השכליים. שכח פסוק בעשרת הדברות. לא תחמוד וגו'. שאינו מדבר אלא בדברים חומריים בעצם וראשונה. ואין מביאין ראיה משמות ופעולות המושאלות במקומות פרטיים. לשמושם העצמי והנחתם הראשונה:

משנה טו

הכל צפוי כו'. מאד האריך מענית תי"ט בטירחא גדולה כדי להציל דברי הרי"ו מהשגת הר"א. ובאמת דברי התנצלותו רחוקים מן הענין. כי מה טיבה של משנת אין דורשין לכאן. א"כ בכל המניעות והאזהרות נאמר כן. ולמה הוקשה לו יותר בזאת ומדוע בחר בה. לא אוכל להבין זה. ואמנם על זאת וכזאת לא תמה שום אדם מעולם. כי ההכרח חייב להודיע לבני אדם הטוב והרע. וזוהי כל התורה. וכמש"ה ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב.. את המות ואת הרע. ואף אם יצמח מהודעה זו איזה נזק למוכנים אל הרע. שעל כיוצא בזו אמר הכתוב כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם וגו'. וכן אמר ריב"ז (כלים פי"ז) והשגת הר"א היא על השאלה הבלתי מועילה והחקירה בספיקות אשר לא תוסיף תת כחה בהתרתן. ואם באמת אולי אינה מנועה. כמו שיראה ממה ששתקו חכמים. ולא זכרו חז"ל שאסורה גם היא. מ"מ לא נמלט הר"מ מתלונה לפ"ד הר"א. שלא נהג מנהג אנשים חכמים. שאינם מתחילים בדבר שלא ידעו השלמתו. והרי הוא קרוב להפסד ורחוק משכר אחר שלא יוכל למצוא רפואת תעלה למחלת הספק. ולא יגהה ממנו מזור למכת הקושיא [ובעיקר הדבר שנתקשו בו אבות העולם מענין הידיעה והבחירה. איך קורא אני אליהם יעמדו יחדו. נפלאתי איך לא שתו לבם. הלא ככה הוא דבר הבחירה והגזרה. בפי הקדמונים היתה שומה שאם הגזרה אמת. החריצות שקר. וכל בני העול' יחד קיימו וקבלו גזירת משפט הכוכבים. א"נ יכול ישב אדם ובטל. לא יעסוק בדרך ארץ. לא יזרע לא יטע. לא יבנה לא ימכור ולא יקנה. לא יאכל ולא ישתה. לא ילבש ויכסה. ולא יבקש לו מסתור ומחסה. לא ישתדל כלל במלאכה. לא יפעל ולא יעשה. ויאמר אם נגזר עליו לחיות. בהכרח יחיה. לא ימנעהו דבר ואשר עתיד להיות ככה יהיה. וכבר אמר שלמה בחכמתו מחורש עצל לא יחרוש שומר רוח לא יזרע. וכדומה לזה הרבה ואמר ג"כ יד חרוצים תעשיר. אף הוא אמר מחשבות חרוץ אך למותר. וכיצד יתקיימו שני דברי' הללו. גם הפלוסופי' המאמינים בהוראת משפטי הכוכבים בחיוב החלטי. אינם רוצים לבטל עסקי בני אדם והשתדלותם ומגנים עצלותם ומשבחים. חריצותם ומעוררים אותם על זריזותם. ועמ"ש בס"ד בלח"ש ספ"ק דקדושין (יעוין בית העצל מעמד יום ראשון בית אל) ואין כאן המקום להאריך יותר בזה. על כל פנים בדרך שיתקיימו בידינו הבחירה והגזרה. אף אם אזלת יד החקירה. ככה יקוימו הידיעה והבחירה בלי סתירה:] גם מש"ע תי"ט מב"ר בהריגת קין להבל. אין לו מקום בדרושנו הלז כלל. כי אין כוונת המ"ר לבטל הבחירה הכללית לגמרי. רק הוקשה לו הסרת ההשגחה

מן הצדיק. אבל על הנחת הבחירה בשאר הדברים לא הוקשה לו כלום. ולא לאדם מעולם. כי זה כל האדם לבחור בטוב ולמאוס ברע. על מנת כן בא לעולם. זוהי תכלית הבריאה בכללה. וזו כל התורה כי בשלילת הבחירה. אין ענין למצוה לכן כל מ"ש תי"ט בזה. אין לו טעם. במ"כ מאריך טירחא יתרה בדברי הבאי. סותר ובונה חיץ בטיח תפל וטלאי ע"ג טלאי. שיש בו לת"ח גנאי. לצאת בהבלי דברי סמ"נ הבדאי. להשיב על כל השבושים אין כדאי. אבל מי זה שיאמר שהיה לו להשי"ת למחות בעוברי עבירה. זה הבל ושבוש עצום. ואפי' על הרציחה שיש עושק לאדם אחר. אין שייך להקשות מדוע יראה יה ויחריש בבלע רשע צדיק ממנו. ושאלת המינים היא איכה ידע אל וגו' כי מכל מקום ראוי היה זה להריגה. אשר הוא רשע למות (אף אם לא נדע ולא נכיר ברשעו חטאתו ופשעו) ונזדמן לפונדק אחד עם הרוצח. אשר גם הוא רצועה. וכלי מפצו של השי"ת גם רשע ליום רעה (עם שלא ינקה מעונש אחרי שפעל הרע בבחירתו הרעה. ואם לא היה רוצה. לא היה מוכרח במעשה. והרבה שלוחים לו ית' מבלעדי האדם) על כל פנים כך הוא על פי הרוב הנרצחים חייבי מיתה לשמים הם והוסרה ההשגחה מהם. כשלו ונפלו ביד פועלי הרע כשנזדמנו. וכמ"ש כי יפול הנופל ממנו. ראוי זה ליפול משׁשׁת י"ב. והדומה לזה הרבה נמצא בדברי חז"ל. לפיכך מזה הצד. אין כאן תמיהא כלל וכלל. רק לראות צדיק מט לפני רשע. על זה ידוו כל הדווים. ועל זאת יתמה כל מתמיה בודאי. כמו שהוא ענין הבל הטוב לפני האלהים באמת. כמו שנראה מבואר בכתוב. וקין הוא הרע לפניו ית' כמפורש. איך א"כ נהפכה השטה. תחתונים למעלה עליונים למטה (כיוצא בדבר מצינו בזכריה עם יואש. ואוריה עם יהויקים. וכן כמה נביאים נהרגו בידי עע"א. ואצ"ל מעשרה ה"מ. והרוגי לוד וקדושי הדורות לאלפים ולרבבות. וכמש"ה נתנו את נבלת עבדיך וגו'. בשר חסידיך וגו'. פעמים רבות שחו טובים לפני רעים. נפלו חללי חרב רשעים לסבה ידועה לו ית') זאת היתה התעוררות רשב"י. ורמזהו בכתוב כי על כן נעשה השי"ת עד ודיין ובעל דין לתבוע מקין עונש כפול עצום מאד. לא לבד מחמת בחירתו הרעה לשפך דם חנם. מחמס אחיו שלא עשה לו רע. אלא שהוא היה טוב וישר בעיני ה'. שנמצא הבל תובעו כביכול על שראה החמס הנעשה לו ושתק. והניח לעושה הרע שיעשה הרע כחפצו. עם שכבר היה יכול להפרישו ולמחות בידו. מצד היות הבל צדיק נקי. אין לו חטא משפט מות כמות נבל. אשר על כן היה בדין שיפרישהו ה' לרשע שלא יכהו מכת מות. אע"פ שכבר נתן בידו הבחירה. במקום שאין מגינה זכות. המונעת ומעכבת את הפועל הרע מלעשות מלאכתו. משא"כ בזכאי וצדיק שיפול שדוד תחת ידי רשע. זה נראה כעול ח"ו בחקו ית'. אשר בידו לסלק יד הרשע מעל הצדיק. וע"כ נדמה כאלו הוא

ית' נתבע מן הצדיק הנרצח (אף אם בלי ספק היה גם להבל ולכיוצא בו העשוקים מבלי סבה גלויה. עון נסתר צרור צפון. הגורם הסתרת פנים לשעה רעה. ונאמרו בו דברים מקובלים נמסרים. וכבר נודע מה שאמרו חז"ל צדיק ממנו בולע. ברוך נורא עלילה גדול דעה) זהו צועקים אלי חמס איה אלהי המשפט והודיעו לקין עונו הכבד בזה. לגבות חובו ממנו משלם. כפי חומר העון וכבדו. וזה ברור פשוט. באופן שכל אריכותו של תי"ט בכאן. ללא תועלת כל מאומה. ואולם בצדק הם כל דברי הר"מ ז"ל בכאן אין בהם נפתל ועקש. ונהג מנהג חכמי קדם אנשי השם אשר מעולם. פה אחד דברו הנביאים רובם ככולם. בזה האופן מההערה והחקירה אע"פ שלא השיגו תכלית הענין. ולא חשו להרהור רע. אדרבה בזה עשו גדר ושמירה. בל יוסיף האיש ההמוני להביט בדברים כאלה. שהם למעלה מגבול שכל האנושי. וייאש לבו מזה. בראותו גדולי עולם נצטערו על כך. וחקרו ולא עלתה בידם. א"כ מה יעשו קטני ארץ. הלא יקחו מוסר. ישמעו לעצת חכמים ומזקנים יתבוננו. ואל יטריחו שכלם בכך. כי לא יצליחו. ולא ירויחו רק בלבול דעתם. זאת היתה בלי ספק כוונת האלהיים בכאלה. ומעתה אזכיר מעט לאמת ולברר דברי. ראה נא דבר איתן מושבו. סוף מזמור פ"ט. [בפסוק הנמשך יל"ד מ"ש מי גבר יחיה ולא יראה מות. ימלט וגו'. שכולו כפול ומשולש במלות שונות. הלא יספיק לומר מי גבר לא יראה מות. או מי גבר ימלט נפשו וגו'. ועוד יקשה מאד. וכי לא מצאנו לפחות אליהו ז"ל שלא ראה מות ומלט נפשו מיד שאול סלה. כמפורש בכתוב. ויראה לי כ"פ עד"ש זקני הנגב מה יעשה אדם ויחיה. ימית וכו'. וכן ארז"ל עה"פ זאת התורה אדם כי ימות וגו' אין התורה (שהיא ע"ח וסמא דחיי) מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה. ולא תמצא בארץ החיים. במי שמחיה עצמו עליה. לכן אליהו ז"ל שמסר עצמו למיתה בקנאתו לה'. בריתו היתה אתו החיים והשלום. דרך כלל הצדיקים שלא נהנו מעוה"ז והמיתו גופם עודם בו. הם ודאי אינם רואים מת ומלטו נפשם מיד שאול סלה. ואפי' שנאמרה בהם מיתה אינה אלא השאלה לפטירה מעוה"ז. שהיא התחיה הגמורה בודאי. לכן אמרו ביעקב אע"ה לא מת. וכן במרע"ה. אבל כל שלא טעם טעם מיתה בעוה"ז א"א לו שיחיה חיים אמיתיים בעוה"ב. זה"ש מי גבר שיחיה עצמו כאן ולא יראה מות בעוה"ז. ואם זה ימלט נפשו וגו' סלה. זהו דבר. נמנע. אם לא שיראה מות בעוה"ז. אז ודאי יוכל מלט מיד שאול סלה זה נכון וישר:] זכר אני מה חלד על מה שוא בראת כל בני אדם. החל בשאלה. ולא כלה דבר התשובה. וכה עשה אסף במזמור ע"ג. ואמרו איכה ידע אל וגו'. אסף את חרפתו באמרו ואחשבה לדעת זאת עמל הוא בעיני (כפירוש אב"ע) כי נלאה להשיג ידיעת דבר זה. וכן הורו על זה כמה מהנביאים הראשונים. ואף משה רבינו ע"ה נתקשה בדבר רשע וטוב לו. צדיק ורע לו. (ובתפלתו הודיע צערו מי יודע עוז אפך) והודיעהו הי"ת וחנותי את אשר אחון. אע"פ שאינו כדאי. ישעיה ס"ג ס"ד. התלונן למה תתענו ה' מדרכיך וגו'. פגעת את שש ועושה צדק וגו'.

ירמיהו הטיח דברים כלפי מעלה. צדיק אתה ה' כי אריב אליך. אך משפטים אדבר אותך וגו'. מאי אהדרו ליה את רגלים רצתה וילאוך. חבקוק נתרעם על מדותיו של הקב"ה. למה תראני עמל. כי רשע מכתיר את הצדיק וגו'. על כן יצא משפט מעוקל. והשיבוהו וצדיק באמונתו יחיה. וחותם הנביאים חתם דבריו בתלונה זאת:

חזקו עלי דבריכם. אמרתם שוא עבוד אלקים וגו'. ועתה אנחנו מאשרים זדים. כי נבנו עושי רשעה וגו'. ולימים רבים הוא נבא. כי הנה היום בא. וכן דבר אסף בתחלת מזמור הנ"ל. אך טוב לישראל. אלהים לברי לבב. ולא יועיל ללב עקש הולך שובב. איוב קצרה רוחו ולבש בשרו פלצות בסי' כ"א מדוע רשעים יחיו וגו'. הלאל ילמד דעת וגו'. יחד על עפר ישכבו. צוח ולית דמשגח (אכן נצחו אליהוא בהודיעו קצור השגתו ועומק המושג. באמרו מי פקד עליו ארצה וגו'. הן אל ישגיב בכחו. וכן נשתמש השי"ת עצמו בזה האופן מהויכוח בשתי פרשיות גדולות. באמור אשאלך והודיעני וגו'. הגד אם ידעת בינה. עד שהשתיקו מתלונותיו. והודה לו) התשובה נעלמה. ומה נאמר ונדבר דנפלא מאד ונתמה. מדברי קהלת החכם מכל אדם וכל דבריו אינן אלא תימה על תימה. בדברי הנהגת העולם השפל הלז הנראים תמוהים וזרים. נבוכים הם עשתונותיו בארץ עיפתה צלמות ולא סדרים מיושרים. והעיר עליהם מראש הספר עד תכליתו סובב סובב על קוטב הערות ערות יסוד עד צואר עתק. לא הוסיף אלא מבוכה ורעיון רוח לתועי רוח. אמנם לזכי הרעיון ולישרים בלבותם. הועיל ודאי ולמדם דעת. כי הלא ממנו יראו שהיה חכם מכל האדם אשר ע"פ האדמה. ואמר אחכמה. והיא רחוקה. ואמר עוד ואל תתחכם יותר למה תשומם. וככה אמר עוד. וראיתי את כל מעשה האלהים כי לא יוכל האדם למצוא את המעשה אשר נעשה תחת השמש בשל אשר יעמול האדם ולא ימצא. וגם אם יאמר החכם לדעת לא יוכל למצוא. עוד הוסיף בחתימת הספר. כאשר אינך יודע מה דרך הרוח וגו'. ככה לא תדע את מעשה האלהים אשר יעשה את הכל. הואיל באר לחכמי לב כי לא יהרסו אל ה' לראות לעלות אליו בעיונם. לחקור אחר מעשיו והנהגתו. יותר ממה שהורשו להתבונן. ואל יבטחו בחכמתם גם לא יתאוננו וישתוממו על מיעוט השגתם. בזו ובכיוצא בה כי גבול נתן ה' לחקירה טבעית. ומעמד שם לשכל אנושי. עד פה יבוא לא יוסיף עבור. אכן רוח היא באנוש כלואה במסגר החומר. אשר לא יכיל מצע מדעו להתפשט באלהיות. על כן הוא מהנמנע בחק שוכני בתי חומר יסוד הארצי. ויש לו טבע קיים חוק עולם ולא יעברונהו כל באי עולם. ואם המו גלי חכמתם. יגעו לריק כל חכמתם תתבלע. רוח יזרעו וילדו דמיונות לבהלה זרעם נכון למועדי רגל מוקש אדם ילע. אם יתאמצו לעלות במרכבה. ויפרצו גדר מצבם לעלות בחקירתם השמימה. להביט אל

האלהים. אשר לו נתכנו עלילות מצעדי גבר. מי עמד בסוד ה' לדעת עומק דינו. ולחשוף מצפוני סודותיו. אשר העלים והסתיר מבריותיו. למען לא יתהלל חכם בחכמתו. מתת ה' היא לישרים סודו. לאשר יחפוץ המלך מ"ה הקב"ה לחלוק לו מכבודו. ולתת עליו מהודו. חלק מה ברצון ונדבה כמתנת ידו. אך לא בכח חקירתו יגבר איש. אשר לא זכה להיות מעבדי המלך משרתיו עושי רצונו העומדים לפניו. למצוא חן בעיניו. וזאת העצה היעוצה לכל איש חכם לב בשר. ישתמש במותר לו. ישמח בחלקו ויסתפק במעט אשר נפל בגורלו. אל יתאוה יותר מהראוי לו. לא ירדוף אחרי היתרונות. לדרוך על במותי התבונות. שגבו ממנו פן ימעדו קרסוליו ויפול. יאבד מה שבידו. כמש"ל הקדמוני גמלא בעי קרני כו'. ועל זה אמר החכם דבש מלאת אכול דייך וגו'. ואם תתחכם יותר מדאי. תשוב סכל ותמות בלא עתך. ואל תהי חכם בעיניך לומר אני ארבה ולא אסור מני הדרך הכבושה. כי תכסך בושה. ורבים הושחתו בתואר אשה זרה החכמה המדומה הוכו בסנורי האולת מכה אנושה. לא יוכלו הרפא ותשובתם קשה. ע"כ שמע דברי חכמים במופלא ממך בל תדרוש אין לך עסק בנסתרות. לכן יפה דיבר הר"מ ז"ל אור הגולה אשרי לו ואשרי חלקו בג"ע זכה [לעצמו שלא השיאה אותו חכמתו לפרוץ גדרו של עולם לחפש בנעלם כאשר עשו המתפלספים הבאים אחריו הממשמשים כעורים קירי לעשות להם יד ושם. להציב הדר בן כחכם ורבן. בהגבילם הדיעה בכללים לא בפרטים. אוי לשוטים בועטים. לא ייראו לשלוח רסן מפיהם לדבר באלהים לא שמעו לעצת החכם האמיתי כי האלהים בשמים ואתה על בארץ. ע"כ יהיו דבריך מעטים. וראוים לעשות בהם. שפטים. ליסרם בעקרבים כאוילים לגו כסילים שבעים ושוטים. לא כן עשה הר"מ עם כל רוחב לבו ועומק תבונתו. שמר פיו ולשונו בס' המדע והיד הגדולה אשר עשה לשם ולתהלה. על כן יפה אמרתי והכרזתי בבית מדות. כי ס' מ"נ לא יצא מת"י המחבר הגדול הלז תחת ידיו לא תהיה המכשלה ומי שישים עין שכלו על מ"ש בהל"מ. על המקיים ז"מ ב"נ מהכרע הדעת בלבד. אינו מחסידי או"ה ולא מחכמיהם. יודה בהכרח שכוונתי אל האמת. מלבד מה שיש להוכיח כן מכ"מ בס' הי"ד המורים באצבע על גנות המתפלספים החכמי' בעיניהם שלא הי"ל ז"ל חלק עמהם. ורחקה דעתו מדעותיהם. כי חכמת מה להם. ואכמ"ל רק אחד מהפלוסופים אשר אין לו עמנו חלק ונחלה. באילן גדול תלה. להשביח מקחו הרע למען לא יהרהר אדם אחריו:] וזיכה את הרבים. והוא השיב בזה תכלית מה שבחק האדם להשיג בחקירות ספיקות כאלה והיא השגה גדולה. וכבר הגיע למדרגה העליונה האפשרית המכיר את מקומו ושמח בחלקו בידיעות אשר חננו קונו. ולא יבקש לו גדולות ונפלאות ממנו. כדבר האומר תכלית שידעתי. שלא ידעתי והוא ודאי החכם הנאמן. וההורם לדעת לחקור במה שאי אפשר לו להשיגו. הוא חוטא חומס נפשו. סכלות והוללות רעה תתשב לו. כמעשה המפציר להסתכל בשמש. יעור עיניו בלי ספק. וכאלו יעיז פניו ילוד אשה. להסתכל ולעיין ולדרוש במחשבתו

מהות הבורא ית' שאין שוטה כסיל גס ועב הטבע יותר ממנו. כי לא שיער שכלו קיום טבע הנמנע. טוב ממנו הנפל. ולא בלבד השגת מהות הבורא ית' נמנעת. בלתי אפשרית כמאמר חכם אלו ידעתיו. הייתיו כי הוא המדע היודע והידוע. ואינו נודע לזולתו. כ"א על ידי פעולותיו בלבד. אך אפי' אחד ממעשיו ובריאותיו אינן מושגים בעצם תכונתם. ולשוא עמלו ויגעו כל חכמי קדם. להשיג חלק מן החלק. בחכמת היצירה והטבע אפילו בבריאות השפלות (וכאשר הוכיח ה' את איוב מן הסערה) כ"ש שנלאו לחקור ולחתור ולא יכלו לעמוד על עצם ומהות גרם השמימיי. אף לא השיגה יד חכמתם לדעת עצמות הדבר המקיים. והגורם התנועה בבעלי חיים. מן הגדול שבהם עד רמש האדמה ושרץ המים [ואפי' בנראה המוחש נבער כל אדם מדעת סבת משיכת אבן מגניט"ש את הברזל וכדומה הרבה כמ"ש בס"ד בעלית הטבע. יגידו נא חוקרי הטבע מה הם הרוחניים הקטנים ודקים מאד מבהיקים הדמות תולעים שטים באויר בערבוביא הנה והנה. כמושב לעין ביום ברור וצלול. וכהנה רבות מפליאים ומלאים המחשבות ומי לא יעמוד משתאה משתומם מחכמת האומנים המופלאים בקיאים הזריזים. העכביש והנמלה והדבורה ותולעת המשי ביחוד. ועל כולם פליאה. נשגבה מיתתו של זה האחרון וחדושו ומחיתו אחרי בלותו היתה לו עדנה. כפתי וערשו רעננה יעמדו נא חוברי שמים ויגידו סבת תנועת סולמת יעקב בגלות מעת היותה ומתחלת מציאותה זה כמה אלפים שנים. לא כלו המקרי שינויי הזמנים אף אם נתנה למשיסה. מחיות היער לא נרמסה. הן במלות והיא קיימ' מתחדש' כנשר נעורי' כנף רנני' נעלסה:] ואיך לא יחשב פתי וסכל המתעקש לחקור במכוסה כל מעשה ה' הגדול אשר יעשה. ואפי' משוכב' חיקך נפשך השכונה בחדרי גופך. שמור פתחי פיך מלחפש עצמותה. ומהותה ומעשיה ופעולותיה איך ובמה תפעלם ואיה כלי מלאכתה. בלום פיך מלדבר ולבך מלהרהר. כי להבל תיגע לתוהו תכלה כחך. על אחת כמה וכמה שתהא זהיר ברוחך. מלשער מלאכת מחשבת בוראך. נבער כל אדם מדעת. ומי שאין לו הכרה בנמנע. שהוא מושכל ראשון. אינו בן אדם כי אם בשתוף השם ודמיון הצורה בלבד ויספיק זה למבין בהצלת דברי הר"מ. ומ"ש מד"ש בשם רמא"ל במ"כ הלך בדרך המדברים. לא הוסיף רק מבוכה. כי לקרות העתיד. הווה או עבר. הוא מאמר סותר את עצמו (ואינו אלא דיבור בלי כוונה כצפצוף העופות) ונמנע. כמו שלא יתכן לייחס להשי"ת שיעשה את העבר. לא היה כבר. אין הפרש בין זה לזה. אך מה שהכתובים מדברים על העתידות המיועדות בנבואה בלשון עבר בדרך דמיון כאלו היו כבר עשוים. הוא בבחינת אמתותם והאמנת העשותם בודאי מוחלנו בעתם. על כן נחשבים כאלו נעשו בשכבר. אך לא יתכן לשכל לצייר חלוף העתיד בעבר. כאשר לא יצויר חלוף העבר בעתיד. אם לא בדרך ההדמות בלבד. וזה דבר מבואר בעצמו. סוף דבר החכם הגמור

יודה על האמת. ולא יבוש בהכרת קיצור ידיעתו בבלתי ראוי אליו. היותו אדם מאדמה. זוהי חכמה נשגבה רמה. כנזכר בפי החכם מכל האדם היתה שומה. בס' קהלת תחלתו וסופו. וכן חתם ס' משלי שלשה המה נפלאו ממני וגו' ולא תחשב לו לכלימה:

ובטוב העולם נדון. במדת רחמים. ודאי. כי גם הדין ממוזג ברחמים רבים (עמ"ש בס"ד בסולם בית אל) וכן אמרו חז"ל עה"פ. הודו לה' כי טוב. שגובה חובתו של אדם בטובתו. עשיר בשורו. עני בשיו כו'. הרי זה ממש מה ששנו כאן. ובטוב הוא איך ומה העולם נדון. בכל מדה טובתו היא:

והכל לפי רוב המעשה. מ"ש בו הר"מ לפי מה שכופל כו'. שאינו דומה המחלק מאה זהו' לצדקה במאה פעמים לנותן אותן בפ"א. אינו נראה לי להחזיקו במושלם כי לדעתי הוא בהפך. אדרבה יותר שכר יש לנותן מאה זהובים בפעם אחת משני צדדים. אם מחמת שכופה יצרו בדבר גדול שהוא חשוב יותר מאד. מנותן במאה פעמים. שאינו כבד עליו כל כך. ואפי' אם נותנן בבת אחת. איו בה כבישת היצר. כמו בנותן אותן לאחד. כל שכן אם יחלקם לעתות ולפרקים. הרי מצד הנותן יפה כחו באחד מבהרבה. וראוי על כל פנים לשכר גדול יותר דלפום צערא אגרא. ואם מצד המקבל ג"כ. טוב יותר שיתן לעני אחד דבר מסוים שיוכל להתפרנס בו. משיתן להרבה עניים. ולא יגיע לאחד מהם מתנה מרובה שתספיק לו ותהא טובה שלמה. שכבר אמרו אין הצדקה משתלמת אלא לפי חסד שבה. שנא' זרעו לכם לצדקה וקצרו לפי חסד. והיא עצמה כוונת התנא כאן. באמרו והכל לפי רוב המעשה. כי רוב ישמש גם בעד גודל כמות מתדבק. כמו ורב יעבוד צעיר פירוש גדול. וכן רב ביתו. מלך רב. וכ"פ ותשועה ברוב יועץ. וזה נכון בעצמו. ואע"פ שאמרו כל הנותן מתנותיו לכהן אחד. מביא רעב לעולם. זהו בכהן דוקא. לפי שיש לו לטול בבתי הגרנות רבים. ויש לו די ספקו. ועוד על כרחך לא בכל כהן אמרו כן. אלא בעשיר דוקא. כענין פירא היאירי עם דוד. משא"כ בכהן עני ודאי לא אמרו. תדע שהרי עשו את שאינו זוכה כזוכה במכרי כהונה. מכלל שדבר טוב הוא. וכן אמרו כל טובתן של רשעים אינה שלמה. על כן הדבר ברור בעיני. שהדבר בהפך ממה שחשב בו הר"מ בהניחו כלל זה בהחלט. אם אמנם יצדק בתנאי. דהיינו על דרך שאמרו בעני המחזר על הפתחים. שאין נזקקין לו למתנה מרובה. אבל לעני חשוב ונכבד שאינו מיקל בעצמו לחזר אחר הנותנים. טוב לתת לו מתנה מרובה ודבר חשוב. משיתנו לו במאה פעמים. אם לא שידוע ודאי שכך היא טובתו. וכך יפה לו לחלק פעמים רבות כל פעם דבר מועט משיתנו לו הרבה בפעם אחת. ויש לחוש שיפסידנו. והכל לפי הענין והאדם וכל זה נכלל לפי דעתי. במה ששנו כאן והכל לפי רוב המעשה. רצו לומר

גודל המעשה בטובו המורגש. ובמיטב ענינו וכוונתו הרצויה. בכל דבר מצוה הבאה לידו. ומכוון שיעשנה בשלמות על צד היותר טוב האפשרי. כראוי לאותה מצוה. לפי מה שהיא צריכה להביאה למדרגת שלמותה ותמימותה הנבחר. טוב הכוונה הנבחנת עמה. ההיא יקרא רוב המעשה. בודאי. לא הכופל המעשה (מבלי דעת וחפץ הנכסף ו)בלי שישלים חוק אפי' פעם אחת. לענין פירושו של הרע"ב. עמ"ש בס"ד בלח"ש ספ"ק דקדושין אכול וייטב לבך:

משנה טז

והפנקס פתוח. לראות כל אחד חשבון חובותיו. אעפ"כ היד כותבת חותמת שטרות מחדש להוסיף על חובו. והיד כידוע שאין הרגל כותבת. אלא היד עצמה שמקפת היא הכותבת. כמ"ש וביד כל אדם יחתום. והכל מתוקן לסעודה אבל לא הכל לאכילה. אלא הללו לאכול ולשבוע והללו לראות ולקהיון שנים. כמש"ה הנה עבדי יאכלו. ואתם תרעבו וגו'. ועיין בקתדרא דכסא שן:

משנה יז

אם אין קמח. פירוש שלא יסמוך על הנס לישב בטל ממלאכה מכל וכל. בסמכו על עסק התורה. להשיג די מחיתו. שלא בדרך הטבע. כרשב"י ובנו במערה. ובדרך אוכלי המן במדבר וארץ גזרה (או כמי שעשה עצמו אכזרי על בניו כעורב ואמר שלימו קורמי באגמא. שאינה מדת כל אדם) או להיות בטוח לחיות מבלי טרף. כשיעסוק בתורה כדרך שעמד מרע"ה ארבעים יום בלי אכילה וכן אליהו ז"ל. כי להם לבדם נתנה הארץ להעביר ממשלת הטבע הנתן לבני אדם. לא עבר זר בתוכם (ואף הם בהיותם בישוב הוצרכו לאכול לשבר רעבונם. כמו שמצינו באליהו ז"ל עם הצרפית. וגם בדרך הביאו לו העורבים לחם ובשר. ואפי' האבות ז"ל לא ביקשו להתקיים בלי מאכל. שא"כ לא היה יעקב אע"ה תולה נדרו בלחם לאכול וגו') כי מן אז והלאה רצה הקב"ה שישכים איש לעבודתו להביא טרף לביתו. ודי חלב עזים ללחמו לחם ביתו וחיים לנערותיו ואי לא לאי לא אכיל. וארז"ל ראה חיים עם אשה זו אומנות. ואף לדברי ר' נהוראי שילהי קדושין. חייב כל אדם לעסוק במלאכה ובאומנות עכ"פ ולא יסמוך על הנס. שהרי כבר שנינו כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה בלי חולק הא על כרחך לא אמר ר"נ. אלא שהאב יכול לפטור עצמו מללמוד אומנות לבנו זולת התורה. ושיוצא בכך ידי חובת מצות הבן על האב. אבל הבן יחוש לעצמו בודאי. כדי שתתקיים תורתו בידו. ויחזר מעצמו אחר השגת מזונותיו ולהספיק צרכי גופו ונשמתו. אשר לא יתכן לו עמידתו בלתם. והוא שאמרו חז"ל לא נתנה תורה אלא לאוכלי המן. שהיה לבם פנוי מכל טרדה

אחרת ומעסק גופני ומשבאו לארץ הוכרחו לעבוד את האדמה לאכול מפריה ולשבוע מטובה. ונצטוו על ככה לעסוק בחיי שעה בנטיעה וזריעה. כמ"ש רז"ל עה"פ ונטעתם כל עץ מאכל. והוצרכו להבטחה גשמית. כדי שתתקיים התורה בידיהם ויסורו מהם המונעים והמעיקים. לא ליעוד שכר כלה ואבד הוצרכו. כמחשבת ההמון ביעודי התורה. שבאו להבטיח במותרי התענוגים הגופניים (שהם ודאי בטלים הרבה כנגד עסק התורה) ולכן הדתות המזוייפות אשר קצרה ידיהן לאמת הבטחותיהן. התחכמו לייעד בשכר תענוג רוחני בלבד. כרוצה לשקר ירחיק עדיו. אבל אנו נוחלי האמת. ידענו נאמנה שכר מצוה בהאי עלמא ליכא. וכל הבטחות ההצלחות המיועדות בשמירת התורה. הם רק להבטיח בהסרת המכשולים ולמנוע המעיקים מדרך עם ה'. שיקל עליהם עבודת ה' וקיום תורתו ולא יעכבם דבר. ואי אפשר להתקיים התורה בידינו באופן שלם. מבלתי הטובות הגופניות. כל עוד היותנו שוכני בתי חומר. לזה בלבד באו יעודי התורה האלהית בטובות העולמיות הזמניות. על דרך כל המקיים התורה מעוני. סופה לקיימה מעושר (שנתקיים בבני דור המדבר בשלמות. שאחר שקיימוה בעינוי ורעבון בארץ לא זרועה. זכו אחר כך לקיימה בארץ נושבת יושבים ספונים בבתים מלאים כל טוב ובמרעה שמן ונחת שולחנם מלא דשן) כי אז תתקיים בידו ביתר שאת ויתר עז על צד היותר טוב ומועיל. לעשותה בשמחה ובטוב לבב מרב כל. וזהו שכר מצוה מצוה כי ע"י הטובה הגשמית. תפרה ותרבה הרוחנית ויגדל האושר הנפשי האמיתי לאין חקר. עמש"ל מ"ה בס"ד:

קמח נאמר בו רמז הוא ר"ת. **ק**מח **מ**לבוש **ח**יים. כי אם שלש אלה לא יעשה לה. ויצאה התורה חנם. אין כוסף. ולפיכך לא אמר אם אין לחם (שרומז כמו כן בר"ת) כי היכי דנידוק הכי מדשני ולישנא. ואי נקיט לחם. לא הוה דייקינן הכי. דמשתמע שפיר כפשטיה:

משנה יח

וגימטריאות. עם כל מה שהאריך בתוי"ט להוכיח פירוש גימטריאות של חז"ל על ההנדסה (מלבד הדוחק הנרגש מדברי תי"ט עצמו שמעתיר ומפציר להכניסו בלב הקורא בפיתוי לשון. וזה כלל בלשונו של תי"ט על פי הרוב. בכל מקום שמאריך טירחא בשפת יתר. סימן הוא לחולשת הענין שרצה לבארו ולהסבירו. על כן בא החלום ברוב ענין. אולי יוכל הועיל לקרב הרחוק ולהסכימו לדעתו הרצונית וזה דבר מורגל אצלו ז"ל להוכיח בדברים ולשונות רחבים מבחוץ וצרים מבפנים. בפנימיות ותוכן הענינים. גם מחברים זולתו נהגו כן וכמ"ש גם רלב"ג) אינו נכנס באזני כלל. אע"פ שבלשון יוון כך

הוא. אבל לשון חכמים לחוד. גם מי שיודע ומכיר במוצא הלשונות ומקורם. הוא ידע כי גם היוונית תולדת העברית היא באמת. אמנם היוונים משתמשים במלה זו לענין חשבון המדידה. אבל חז"ל נהגו להשתמש בה לענין מספרי האותיות והתיבות. וזהו האמת בפירוש לשון גימטריא המצוי בדברי רז"ל. גם אע"פ שלדעת הר"מ כוונת אמרם ז"ל על הפסוק. כי היא חכמתכם ובינתכם. איזוהי חכמה לעיני העמים. הוי אומר זה חשבון תקופות כו' (ולא נזכר שם גימטריאות. לכן לא אדע במה נסתייע בד"ח משם) שהיא חכמת התכונה של או"ה. רחוקה היא מכליותי. לייחס דעה זו המגונה לרז"ל. חלילה וחס להו לרבנן קדישי. שיתפארו בחכמת הגוים. רעיוני אנשי העולם הבודים מלבם חכמה שאין לה עיקר ויסוד. רק כפי העולה על רוחם. נשענים על יסודות הנולדות במוחם. לקרב כל דבר אל השכל להוליכו במנהגי הטבע המוחש. ועם כל זה הם עצמן נבוכים מאד. ומודים שאין מציאות אמתי לגלגל יוצא מרכז וגלגל נושא והדומה להם. וכן במציאות גלגל היומי נחלקו איזהו. והרבה כאלה קשות נמצאו באותה חכמה. ונתחלקו לכתות כתות בהנחותיה ולא נחו שקטו גלגלי רעיוניהם. עד שהמציאו תכונה חדשה לגמרי. מקרוב באה לא שערוה ראשוניהם (וי"א שנמצא גם בקדמונים מאד. מי שחשב עליה כזאת של קופירניקו"ס) יהי מה אינה ראויה להקרא חכמה כלל. אחר שאינה אלא דמיונות ורעיונות ודתיה שונות. כפי מחלקות לבב בני אדם אשר חכמת מה להם. ולא זכתה לקנות עטרת האמתות לראשה. אשר בה חכמים מלכי קדם ימלוכו. ואיה איפה החכמה והבינה הנמצאת פה עמנו לעיני העמים והם שחדשוה והמציאוה. מבלי יסוד ושורש בדאוה. ואיך נתפאר בה אנחנו עליהם. לא לנו לא לנו היא. ולא ניחא להו למרייהו חז"ל דלימא הכי. אבל האמת הגמור שאין חישוב תקופות ומזלות. אלא סוד העיבור שקבעו חז"ל ומסרוהו לנו בגולה. ועליו היתה השבועה שלא לגלותו לאו"ה (לא כן חכמת התכונה הבדויה שהיא גלויה לאו"ה. ונסתרה ממנו בהיותה בלתי צריכה אלינו. טורח זה למה לנו. מה ריוח ושכר יש בה לגוף. ואצ"ל לנפש לא תוסיף תת כח) כדאיתא שילהי כתובות וכפירש"י ותו' שם. ומ"ש רש"י פ"א טעמי תורה היא. היא. כי בלי ספק אין הכוונה על החשבון. שאין בו סוד. ולא כל כך עומק. שמחמת זה יקרא חכמה ובינה. שכל אדם יכול ללמדו בשלשה וארבעה ימים. ופמ"ש הר"מ. ולכן מיאן שתהא כוונת חז"ל עליו. באמרם שזוהי בינה לעיני העמים. ובעבור זאת החליט שאינה אלא לידע הנחותיה בתכונת גלגלי הכוכבים והלוכם הגשמי (ואמנם אף לפי מה שחשב הרב שאין שם אלא תיקון החשבון החומרי בלבד. מכל מקום לא ירוחק בשביל כך לקרותה חכמה ובינה. ביחוד לעיני העמים כולם. כי כל חכמי קדם אנשי השם באומות

אשר מעולם. יגעו מאד למצוא מסלול ודרך להשוות ירחי הלבנה עם שנת החמה. חתרו להשיב אל יבשת ההשואה. ולא יכולו להשיג פשר דבר נאה. להיות להם סדר מתמיד וחשבון קבוע בל ימוט לעולם. לריק יגיעם של חכמי התכונה בעם ועם. כי על כן הוצרכו לשנות סדרי חשבונות עבוריהם כמה פעמים. מפני שבאו תקופות הימים וחגיהם שלא בזמנם הראוי. אכן בחשבון סוד העבור של חז"ל לא נמצא בו שמץ דבר. שיביא לשנות מאומה. כי חוק לישראל הוא ולא יעבור לא ימוש לעולם כמלא נימא. שבועות חוקות קציר ישמר לנו. ואביב ואסיף בעתם יבואו. ומועדי ה' המקודשים בזמנם יקראו. על כן הודו או"ה ולא בושו להכיר ממנו חכמת חז"ל הנשגבה ורמה מאד ומהם עצמה. ונתקנאו בנו על חכמה גדולה זו הנפלאה. הקולעת אל השערה ולא תחטיא כל ימות עולם לפיכך בודאי לזאת יקרא חכמה ובינה לעיני העמים ולפני כל החכמים. בבחינת התכלית. בין שתהא בנויה על שרשי התכונה הבדויה להג הרבה יגיעת בשר אין בינה. או זולתה הנה היא לבדה קנתה כתר האמת. בצאת על ידיה לפועל הסבה התכליתית חיה וקיימת) אכן הסוד הגמור הוא בטעמי העבור הנעלמים. הנודעים בחכמת האמת בלבד. עליו אנו מושבעים שלא לגלותו לאו"ה. כי לא עשה כן לכל גוי (להודיעם טעמי תורה הכמוסים. ומכוסים אפי' מהמון הישראלי) לרוב עמקו וגבהו בחכמה הקדושה. על כל פנים כל מי שיש לו מוח בקדקדו יצטרך להודות בזה. שלא כיוונו רז"ל על חכמת האמת המסופקת ורפויה בידיהם. כי אם דוקא על חכמה אמתית שלמה. בראיית התכלית. המושג ממנו בחוש לעיני הכל. אולם יסודותיה ועל מה הטבעו אדניה ואשיותיה. זהו הסוד שלא נתגלה לעיני בשר. כי אם לעינים רוחניים הצופות במאורות אלהיים ועליה באה אזהרת ההעלמה והשבועה. ודי בזו למודה על האמת. ובלתי מתעקש שעל כרחו יאמר שהיא חכמה שאו"ה מתפלאים עליה ושעיקר טעמה גנוז ומכוסה מהם. ולא שנצטרך לבוא וללמדה מהם. להוסיף על ידיה מבוכה על מבוכה. ולהתהלך בחשכה. אבל לישראל לבדם ניתנה החכמה האמיתית אשרי העם שלו ככה:

פרפראות. לפי מה שכתבתי לעיל יהא כפשוטו. מקביל למה שאמר תחלה. הן הן גופי הלכות. כלומר דברים עיקריים בתורה. שאי אפשר לאדם הישראלי מבלעדי ידיעתם. יאמר נא עתה על תקופות וגימטריאות. שהן פרפראות בלבד. לומר שעם היותן דברים יקרים. ונחשבים כערך הפרפראות שנאכלין לתענוג אל עיקר הסעודה. כי הפרפראות עם חשיבותן (כי על כן נאכלין באחרונה מפני טעמן המשובח ולהשאיר מתיקותן בפה) ונמכרין ביוקר. אין בהן צורך כל כך ואינן שוין לכל נפש. כלחם ומזון העיקריים בעצם וראשונה. כך אלו הידיעות היקרות והמפוארות בערך זה אל גופי תורה. שהן צריכין

לכל נפש. ואלו אינן הכרחיים ולא יאותו לכל אדם לדעתם ולהשיגם. ומאן דלא ידע להו נמי גברא רבה מיקרי. כי אם יודע חשבון תקופות ההכרחי המעשי. אע"פ שאינו יודע טעמו ונעדר ממנו ידיעתו העיונית. לא חיסר מעלת חכם סתמי. שהוא היודע בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל. וכן היודע. הלכה בנזיר. סתם נזירות שלשים יום ואינו יודע למוד הגימטריא. יהיה תלתין. אינו מעכב. ונפקא מניה למדחי הא מקמי האי שחייב לטרוח בידיעת גופי הלכות תחלה. אח"כ יבקש לדעת טעמיהם. וכמו שאמרו לגמר אינש והדר לסבר. ולא יעשה את העיקר טפל. וטפל עיקר. וגם יוצא לנו כלל גדול צריך מאד. ומה שהודיעונו בזה ערך גופי התורה לגוף. וגימטריאות לפרפרת. כי ממנו נדע שהגימטריות אע"פ שהן עינים לתורה. מ"מ אינן עיקר כגופי תורה שנמסרו בידי כל אדם מישראל. משא"כ גימטריאות לא נמסרו אלא ביד החכמים האמתיים. כי יש בהם דרכים לדבר והפכו. ונדרשים לכל חפציהם. מראים פנים לכל צד לטוב ולרע. כענין ענג נגע. בסוד פנים ואחור וחזרת הגלגל. ובכאן הרשת פרושה ליד מעגל. לצוד את הפתאים שראשן סגלגל. וכצבאים הרוקדים כעג"ל. בהמצאת חריפות של הבל לטהר השר"ץ מן התורה. ודורשים מקראות לעצמו בגימטריאות בדויות לפרוק עול תורה ולהתהלל באלילים הרבו פצעי נכשלים והפילו רבים חללים. לצאת מן הדת ולהאמין בפסולים פגרי אדם וישמעאלים ככת הארורה שיצאה מקרבינו מחדש להסית ולהדיח בני ישראל יבחרו להם אלקים חדשים מקרוב באו להאמין בצבי מודח בחלומות והבלים. וגימטריות מבודים בלתי מקובלים. אוי לנפשם המטומאה אותה רע רעה אחר רעה תבוא לרשעים הללו המקוללים. פנים שלא כהלכה בתורה מגלים. כאלו ניתנה התורה ביד כל סכל ונואל. לדרשה בגמטריות עריות לבנות במה לעצמו להקריב עליה לחם מגואל. זאת היתה חטאת הכופרים הראשונים שעסקו בדרשות של דופי. ויחפאו דברים אשר לא כן על ה'. ואין דעת אחת משובשת מכל המינים השונים ומשונים שאינן יכולין להתלות במקראות בארחות עקלקלות. שזו להם מהתלות. ואם הגימטריא מייפה ומוסיף נוי לנוה ויפ"ה בנשי"ם. עיניה ברכות בחשבו"ן. נגד זה הרשעים עושים מהם נזם שוא באף חזיר להוסיף כיעור בעינים תרוטות וכמ"ה המלא עינים שמהם פנים מוריקות. ובעז"ה נראה לענות לכסילים כאולתן. לרצץ מוחם של אותם שרצים להכות על קדקדם. ועיין חבור תה"ק וע"ע חכ"מ שפקרו המינין תשובתן בצדם. וכללו של דבר גימטריא וג"ש דינן שוה. שאין אדם דן אותן מעצמו על מנת לחדש דברים אשר לא שערים אבותינו הקדמונים בעלי הקבלה האמתיים. רק אם לקיים דברי חכמים ומסורת רבותינו. הן זה וזה מותר ויישר כחו. שכר הרבה יטול. בזה האופן רשאי חכם לחפש אחר גימטריא

לסמוך עליה דברים ישרים הנאמרים באמת לא לעקל בית הבו"דה ולא לסתור בנין זקנים ולקלקל. ושלא לבדות דבר לחדש דבר מעתה לזלזל בד"ת ראש להקל. כזה ראה וקדש מצוה להביא מן החדש וכל המרבה ה"ז משובח כסף מחירה לא ישקל. וההולך חשכים ומתחכם להמציא גימטריאות לפרוץ גדר ולהסיג גבול עולם ישכנו נחש וכבן מורה יירה או סקול יסקל. לזה היתה כוונת התנא בעצם וראשונה להעיר על זה להסיר המכשלה והמסלה לסקל להודיע נאמנה שאין הגי' עיקריים. ולא יאותו לאורן אלא אותן שזכו וקנו גופי תורה תמלה לא ישאל בעצו יגיד לו המקל. ולברר דברי ולמען הראותך קצת מהתהפכות הגימטריאות. אציגה עמך פה שנים שלשה גרגרים בראש אמי"ר ויהיו לך למופת ולאות על הגאולה והתמורה הבט נא ותראה נפלאות. הנה תורה גי' הוי"ה אלה"י ישרא"ל. וגי' הוי"ה אהי"ה אדנ"י צבאו"ת. נגד זה היא ג"פ גי' סמא"ל לילי"ת. הרי דרך החיים ודרך המות שאמר הכתוב. וכן אמרו החכמים האלהיים מאן דזכי לה סמא דחיי כו'. כי היא להט החרב המתהפכת לשמור את דרך עץ החיים (בל יקרב איש זר לאכול מפרי עץ החיים. וכמ"ש בס"ה) וכן משה גי' א"ל שד"י. וגי' אלהי"ם אחרי"ם. גם שמד"א. תלמוד גי' השכינ"ה. וגי' לילי"ת. כי העוסק בזה ובזו ניצול מזה ומזו ומאלה. ובלבד שיעסוק בה לשמה. כי אז ניצול מן מקוצים ומן הברקנים. שנסבכים בהם בורים ריקנים. שעושים ממנו כנור מנגנים. לשחוק עושים לחם כזבים ומשתה שמרים שמנים השי"ת ברחמיו יאיר עינינו בתורת אמת לאמתה וישים חלקנו עם חכמיה הנאמנים:

פרק ד

משנה א

בן זומא. עיין פירוש רע"ב. ועיין גמרא דריש הוריות תלמיד והוא ראוי להוראה. כגון שמעון בן זומא ושמעון בן עזאי:

איזהו חכם שראוי שיתהלל כו'. הקשה תי"ט מן הכתוב דירמיה. כ"א בזאת יתהלל המתהלל גו'. והאריך בדחוקיו כדרכו. עם שיש קצת טעם בדבריו. אין הלשון מתיישב היטב. ואין להאריך בכך. איברא מעיקרא לא קשיא מידי. אפילו אם תמצא לומר דתנא נמי בחכמה דעלמא קמיירי. כי אין כוונת הרע"ב לומר. שראוי לו שיתהלל הוא בעצמו. אלא רצה לומר שראוי להתהלל מאחרים. כי ודאי החכם ראוי שיתהלל. ולו נאוה תהלה מבני אדם. כמש"ה לפי שכלו יהולל איש. אבל מכל מקום אין לו להתהלל ולהשתבח בעצמו. שאין זו ממדת החכם. וכמ"ש החכם יהללך זר ולא פיך. ואזהרת הנביא ירמיה נמי. אי בעית אימא בדידיה משתעי. ר"ל שלא יתהלל החכם עצמו. לפי שאינה חכמה

עצמית. וגם אינה בטוחה לעמוד לו. לפיכך אינו דבר נאה שיתהלל בה. אף אם יהולל מאחרים. משא"כ בהשכל וידוע אותי. כי היא החכמה האמתית בעצם. והיא דבר של קיימא. בה ראוי להתהלל המשכיל אשר השיגה. אפי' הוא בעצמו. ולא יחשב לו גנות וגסות רוח. כי המתפאר בה באמת. לא יקוה לאיש ולא ייחל לבני אדם. לקבל ע"י כך איזה תועלת מהם. כי אז תשוב לו מעטה התהלה. לחרפה ולתהלה. אם יחשוב לטול ע"י התפארותו עטרה וגדולה. ואי בעית אימא נביא נמי לא קאמר שיתהלל עצמו בשום אופן. אלא גם בהשכל וידוע אותי. זר יהללהו. לא פיו. ואין צריך לומר בחכמה זולתה. ותנא דידן נמי אפילו תימא בחכם דהשכל וידוע את ה' איירי. מיהא בדידיה לאשתבוחי בנפשיה לא קמיירי לגמרי. אלא איזה חכם שראוי שיתהלל מאחרים קאמר:

הלמד מכל אדם. זה הכלל צריך לפרט. ואין למדין ממנו אלא לענין הכניעה והשפלות בלבד. לומר שלא יבוש ללמוד גם מקטן ממנו. אבל צ"ל בו חוץ. שאסור ללמוד אפי' מרב שאינו הגון. כמ"ש אם הרב דומה למלאך ה'. תורה יבקשו מפיהו כו'. וכן הרבה. אצ"ל הלומד מן המגוש שחייב מיתה. ור"א בשביל שלמד ד"א הגון מן המין. נתפס למינות. ועמ"ש בס"ד באגרת שום שהרחבתי בחקירה זו:

איזהו עשיר כו'. עיין מ"ש בס"ד בבית נתיבות בעליית העשירות:

שנא' יגיע כפיך. עיין הקדמת בית נתיבות. מ"ש רע"ב והעושר הזוכה בו הוא נכבד בעיני אלהים ואדם. דבר זה צריך ביאור. כי אם אמנם ודאי ברכת ה' היא תעשיר. ואם לא שמצא חן בעיני ה' שיהא נכבד. לא היה נותן לו עשירות. מ"מ נראה לי שאין הלשון מדויק. כי אף אם האדם העשיר נכבד ונשוא פנים לפני אדוניו השם ית'. מחמת מעשיו וזכותו. או זכות אבותיו שקדמו לו או שמא חן וחסד חנם הוא. כמ"ש וחנותי את אשר אחון. אע"פ שאינו כדאי הלא עם כל זאת. ודאי לא בשביל עשרו מוצא חן גם בעיני השי"ת. הלואי שלא יקל בעיניו ית'. מחמת העושר כי אין גבהות לפני המקום. ואל זה יביט אל עני ונכה רוח ולא אסגי אלא לדאזעיר. כ"ש אם העושר עשוי שלא במשפט באחריתו יהיה נבל. ויש עושר שמור לבעליו לרעתו. אמנם אם יש מקום לומר שהעשיר ימצא חן בעיני אלהים ואדם. הלא הוא אם מתת ה' הוא והשליטו האלהים לאכול ממנו ולשאת את חלקו לעולם הנצחי. בהיותו עשיר בדעת עם הממון שזכו לו בו מן השמים. ומתנהג לעצמו כעני עם עשרו הגדול. כענין שמצינו בדוד המלך החסיד ע"ה. שלא קרא עצמו אלא עני. פנה אלי וחנני כי יחיד ועני אני. כי עני ואביון אנכי. ראה כי יחיד ועני אני. וכאלה רבות עמו. שלא התגאה בעשרו הרב. ולא נהנה ממנו. אלא הצניעו לחפצי שמים. אז הראה עושר כבוד מלכותו לכבוד קונו כמ"ש ואני בעניי הכינותי לבית אלהי.

כמ"ש בס"ד לעיל מ"ה דפ"ק. על אותה ששנינו ויהיו עניים ב"ב. אז ודאי ימצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם. גם מצד העושר. שלא הכשילו עשרו כמדת רוב העשירים לנטות מדרכי כושר. ועמ"ש בס"ד במעמד ליום רביעי בסוף פירושנו למאמר מעוט הירח:

הכובש את יצרו. מ"ש הרי"ק שנקרא יצר סתם לפי שקדם בגוף. עמ"ש בס"ד בעלית יצ"ט בשם הריס"ל:

משנה ב

ושכר עבירה עבירה. וא"ת הא אמרינן שילהי פ"ק דקידושין. עבירה יש קרן ואין לה פירות וי"ל דהא רמינן לה התם מקרא דכתיב ומפרי דרכם ישבעו. ושנינן עבירה שעושה פירות. יש לה פירות. ועמ"ש בס"ד להלן משנה י'. והא דקרי ליה שכר עבירה. ויותר היה ראוי להקרא עונש. היינו משום דלרשע האומר אין אלוה. לית דין ולית דיין. ודאי שכר הוא לו שממלא תאותו ועושה נחת רוח ליצרו. שיהא שבע מן העבירות. ואינו אלא שכר מדומה. הוא ש"ה וזורע צדקה שכר אמת פירוש שהזורע צדקה ר"ל כדי שתשא פירות. זה ודאי י"ל שכר אמת. מכלל שיש שכר שאינו אמת:

משנה ג

לכל אדם. פירושו. לכל אדם שיהא. לשום אדם כל שהוא. וכן לכל דבר. ר"ל כל מאומה. כמו ל"ת כל מלאכה. וכן רבים:

ואין לך דבר שא"ל מקום. זה תבין אם תעלה בעליות מרוחים של בית מדות שיסדנו בעז"ה לשם כך ביחוד. ואז תשכיל כל מעגל טוב ורע. המצוים בכל דבר. ומתפרשים לפי המקום ומעין המאורע:

משנה ד

שתקות אנוש. בודאי לחנם נתלבטו המפרשים בפירוש מלה זו. ותי"ט יותר מכולם. כאשר יעיד המעיין הישר בלי ספק שאין הלשון סובל פירושו כלל. ואין זה ענין לדרך הדרש של ב"ר שחשב להסתייע ממנו. גם מ"ש שהמפרשים חשבו ששרשו קוה. ואינו כן אבל שרשו קו. לא הלך בדרך המאמתים מהמדקדקים. שכבר הוסכם ביניהם. שאין שורש משתי אותיות אכן קו לקו. גם הוא משורש קוה בלי ספק. עם שיפרר בענינו. אבל מה צורך לכל הטורח הלז. ואין הלשון יוצא מידי משמע פשוטו. שסתם בן אדם המלוכלך בדמי עונות. הוא מובטח שילבש בשרו רמה. ואין לו תקוה אחרת להמלט מזה. וכן אמר (איוב י"ז:י"ד) אם אקוה שאול ביתי וגו' לשחת קראתי אבי אתה אמי ואחותי לרמה וגו'. אך ודאי לא כל אדם בכלל. כי על כן לא אמר התנא שתקות אדם רמה. כי אמנם אדם כשנברא לא היתה זאת תקותו. כי אמר ה' אלהים הוא (וארז"ל שבעה

לא שלטה בהם רמה. וכן אמר דוד אף בשרי ישכון לבטח). ומשחטא נגזר עליו למות ולהיות מאכל לרמה. לפיכך אחז לשון אנוש. כי אז הוחל לקרוא בשם ה'. שהוא היה הראשון שחטא בע"ז. וגדול עונו להענש ברמה מחמת כן (וע"ש כך נקרא. כי אנושה מכתו) כדרך שנא' בנ"נ. שעשה עצמו אלוה תחתך יוצע רמה. אבל אדם אע"פ שבחטאו מת. היתה מיתתו כפרתו. ולא נענש גם ברמה שהרי אמרו שתי עקביו דומות לשני גלגלי חמה (ואפי' דור המדבר דמו בדמיבסמי) על כן נשמר שלא לומר שתקות אדם רמה. כי אז היה משמע שמתחלתו לכך נברא. ואין זה אמת אפי' אחר שחטא. אינו מעותד לכך כמ"ש. וזה ברור והעיד בנ"ד שאפי' מלכי או"ה כשרים נמצאו שלמים קיימים אחר מותם כמה מאות שנים וע"ס החיים דבר נפלא ממה שאירע בימיו בקברי ק"ק אמשטרדם. ואצ"ל ממ"ש בתלמוד מראב"י וזולתם ורבי וראב"ש:

כל המחלל ש"ש בסתר. מ"ש תי"ט דמשכחת לה בעבירה שאי אפשר כ"א בהצטרף כו'. שהאשה אנוסה כו'. בכאן נזרקה האמת בפיו. והו"ל לאתויי קרא דמעשה שהיה. דכתיב ביה כי אתה עשית בסתר. והוה התם ח"ה. כדכתיב בענינא אפס כי נאץ נאצת את אויבי ה' בדבר הזה. כלומר אע"פ שבאמת לא חטא. כמ"ש רז"ל. מ"מ אם לפניו ית' גלוי לפניהם אינו גלוי כל כך וגרם ח"ה. וי"ל עוד שאע"פ שאדם העובר חושב שעושה בסתר. מ"מ יש אחרים שרואים ויודעים. וכן היה ג"כ באותו מעשה. וקרי ליה בסתר לפי מחשבתו. ועל שלא עשה בפומבי ובגלוי. נקרא כך הרוצה להסתיר ולעשות במחשך זר מעשהו אף אם לא יכול על כך זה פשוט. א"כ בכל העבירות נמי משכחת לה. ועוד כל הטורח הזה למה. דבחוטא ומחטיא ודאי נמי שייך בסתר. ונעלם מבעל תוספת יום טוב ורבו ובכלל כל המפרשים. מקרא מלא בתורה כי יסיתך גו' בסתר. הרי מפורש בחוטא ומחטיא בסתר. אם כן לריק יגעו למצוא לו פשר דבר. בדרכים רחוקים. אלא בכל אופן שייך חלול השם בסתר. כשמתחבא מבני אדם ומתיירא לעשות העבירה בפרהסיא. ואין מכיר בו אלא איש סודו. וכענין שנא' והיה במחשך מעשיהם. עי"ל אע"ג דהתם ביומא בח"ה שמחטיא אחרים קמיירי. היינו ח"ה דחמיר שאין לו כפרה גמורה אלא עם המיתה. מיהו איכא נמי ח"ה בגוונא אחרינא כדאיירי הכא. ועוד אפי' בסתר ממש שאין יודע בו אלא הוא. מיקרי ח"ה כשעושה בזדון. כדאמרינן פיק (דקידושין דף ל"א) כל העובר עבירה בסתר. כאלו דוחק רגלי השכינה. וגרוע מעושה בגלוי שלא להכעיס. שלא השוה כבוד עבד לרבו:

אחד שוגג. מ"ש הר"מ ושאר מפרשים שגם עונש השוגג בגלוי. זה עולה לפי מה שפירשנו למעלה בתחלה. שאי אפשר לח"ה ממש מבלי שידעו בו בני אדם זולתו. אמנם

למה שכתבנו עוד. שגם העובר בסתר ממש. יקרא מחלל ה' על דרך העברה. לפי דרך זה אינו נוח לי בפירוש הר"מ. שמפרש אחד שוגג כו'. לענין העונש בגלוי. כי אין בזה טעם. וגם זה אינו מיושר המשפט חלילה לאל מעול. אלא הא כדאיתא. והא כדאיתא רצוני במזיד ודאי שוה הסתר לגלוי. ובעונש חמור. אבל בשוגג החילוק מחויב. ואי אפשר להשוות בו קו המשפט. אלא הגלוי מקבל עונשו הקל בגלוי. והנעשה בסתר. שלא הכיר בו אדם. דיו לסבול איזה עונש בסתר. וכן מוכיח לשון המשנה. שהוא לענין איזה עונש בלבד. לא לענין איכות וכמות העונש. וק"ל:

משנה ה

הלומד ע"מ ללמד. לא ידעתי מדוע נדחקו בו המפרשים והוציאוהו מפשוטו ללא דבר. כי לענ"ד אינו אלא כמשמעו. שצריך להיות כוונת למודו לפחות ע"מ ללמד לאחרים. שאם לא כן. אין לו שכר על למודו. ואין מספיקין בידו כלום. כי לחד מ"ד הוי בכלל דבר ה' בזה. מי שיש בידו ללמד תורה. ואינו מלמדה. ולכך סמכו ענין למתני' דלעיל. וזה שלא כדברי המפרשים שחשבו דעל מנת ללמוד בלבד נמי מעליותא היא. וליתא אלא ודאי תחלת למודו צריך להיות ע"מ כך. שאחר שילמד כל צרכו. ילמד חכמתו לאחרים. הלכך לק"מ דלא תני ליה בהדיא. מדת הלמד ע"מ שילמוד. שאין זו מן המדה כלל. אלא ללמד אצטרכא ליה. דאפ"ה יספיקו בידו ללמוד נמי. ואין לו לדאוג מלמוד עצמו. כי אדרבה חבריו ותלמידיו יקיימוהו בידו. איברא הא דקשיא למפרשים הלמד ע"מ ללמד. אמאי אין מספיקין בידו לעשות נמי. דהא פשיטא לאו ברשיעי עסקינן. כמ"ש תי"ט ופשוט. הא כבר תרצה רע"ב. גם י"ל עוד דפירושו שרוצה להיות תורתו אומנותו. דפטור מכל המצות המעשיות. שתלמוד תורה כנגד כולן. לזה ודאי אין מספיקין בידו לעשות. שאין לו אלא כפי מחשבתו וכוונתו הטובה. וכרשב"י וחבריו. ובן עזאי שאמר מה אעשה ונפשי חשקה בתורה. ור"י דמצלי מתלתין יומין לתלתין יומין. ודידן עדיפא מדהרע"ב. דאין ת"ח רשאי ליפטר מג"ח כשיש סיפוק בידו. דאמר רב הונא האומר אין לי אלא תורה. אף תורה אין לו. והיינו כהאי גוונא. ורבה דלא עסק בג"ח. משום דעני הוה ואנוס פטור. ובזה א"צ לדחקו של בכ"מ. שתמוה מאד. אטו ברשיעי עסקינן. חס ליה למימר הכי. אבל הלמד שלא לשמה. לא די שאין לו שכר. ואין מספיקין בידו מאומה. לא מיבעיא ללמד דלא. שהרי אסור ללמוד מרב שאינו הגון (ואפי' היו חכמים צריכין לו. מבטלין ישיבתו. אפי' נכשל רק בעון מקרי. כההוא דסנו שומעניה פא"מ) ואיך יסייעו מן השמים לעוברי עבירה. אשר נוח לו שלא נברא. ושנהפכה שלייתו על פניו. אלא אפי' תלמודו אינו מתקיים בידו. ואינו רואה בו סימן יפה כדאמרינן דואג ואחיתופל

לא גמרי שמעתא אליבא דהלכתא (ומ"ש לעול' ילמוד אדם תורה אפי' שלא לשמה כו'. היינו בתחלת למודו לעצמו. אבל ודאי לא יזכה על ידיה ללמד לאחרים תורת אמת שהרי אפי' לעצמו לא יזכה להסכים להלכה כדאמרן. ואיך ישפיע לזולתו מה שאין לו. הא על כרחך לא יגיע למדה זו אלא אחר שכבר זכה לעצמו ללמוד לשמה משא"כ בעוד שאינו עוסק בה לשמה ומעמיד תלמידים. אין תורתו סם חיים. זה פשוט. ובכן עלה פירוש משנתנו ברור בס"ד:

לשמור ולעשות. גם בכאן מעדו קרסולי המפרשים מלעמוד על סלע פירוש המשנה הפשוט. ורחקו לדרך עקלתון. פליאה נשגבה איך עלה על דעתם דבר זר כזה. לומר אע"פ שלא היתה כוונתו אלא לעשות מצות ולא לשמור מעבירות. בהכי איכפל ואיירי תנא. באמת נראה בעיני כשטות. במ"כ האומר שרצה להראות שכל וחדוש בכל מלה שלא תהא לבטלה. ויצא לשבושים רבים. דכל יתר כנטול דמי. ועל זו נאמר ואל תתחכם יותר. כי טעה מאד בזה שחשב שהשמירה הזאת רומזת על ל"ת. גם אין לשון לשמור מעבירות מכוון. כי העיקר חסר. אבל הוא לשון מורגל מאד בתורה. על השמירה בלב. כמו ואביו שמר את הדבר. שמור משמעת. תשמרון לעשות. ושמרת ועשית. לשמור ולעשות. ושמרתם ועשיתם. הרי אלו שמירות הרבה שהם עשאין. ורבים מאד ככה. כולם הוראתם על הזכירה. כדי לקיים ולעשות המצות וגם המניעה מעבירות בכלל לעשות היא. שכל היושב ולא עבר עבירה נותנין לו שכר כעושה מצוה כדתנן שילהי מכות. על כל פנים זה פשוט שהשמירה האמורה כאן במשנה אינה אלא כאותה שנאמרה במקראות הנ"ל ממש. והיא שמירת המצוה במחשבה ובזכרון. כענין שכתוב כי נעים כי תשמרם בבטנך ואין בזה ספק לכן ח"ו למחוק תיבת לשמור. כמ"ש בנוסחת הספר הבא ליד התי"ט. דספרא בצירא כתביה. אע"ג דאתי מהתם. וישכח מחוקק. ואלו הכא שבע סופר. נוסחא דידן ספרא דווקנא כתביה ודאי:

ולא קרדום לחפור בו. מ"ש הרע"ב ואם ת"ח חולה כו'. דברים הללו לקח מפירוש הר"מ ז"ל. אמנם הר"מ גדש המדה שלא מצא זכות לת"ח העני אם הוא בריא ליהנות מב"א. ולא צד היתר לראשי ישיבות ותלמידיהם לקבל מתנות ושכר לימודם כלל וכלל. והרבה לגנות ולחרף ולגדף נוטלי פרס מן הצבור או מיחידים כ"ש מקבלי מתנות בלתי החולים ומדוכאים ביסורים. ושרי ליה מריה שהאריך פה הרחיב לשון ושפת יתר על צדיקי יסודי עולם. כנראה שהיה חוק בישראל מימות עולם להספיק חכמיהם ותלמידיהם וככתוב במורי התורה. ויאמר לתת מנת הלוים למען יחזקו בתורת ה'. ואיך יתחזקו הת"ח על הלמוד. אם אין להם מה לאכול. ואם אין קמח אין תורה. ולכן היה מנהג פשוט. גם בזמן

חכמי התלמוד ליהנות ת"ח אפי' ממתנות. ולא עוד אלא שאדם חשוב זוכה בהם לעצמו. אפי' לא נתנו לו בפירוש. דאדעתא דידיה קאתי. כדאיתא פ' הזרוע. בעובדא דההוא שקא דדינרי דאתא לבי מדרשא. קדים ר' אמי זכה בה. וכן נהגו בישיבות הגאונים הקדמונים בבבל כנזכר בספר קבלת ראב"ד ויוחסין. כי ממרחק הביאו לחמם. וכן ישיבות א"י אשר מעולם היתה פרנסתם מצויה מהספקות מתנות ודורנות ואמרו בפירוש כל המביא דורון לת"ח כמקריב ביכורים. כדאי' ר"פ שני דייני. ולא הותנה בזה. שצריך שיהא חולה מוטל במטה. וכנראה מרב ענן שקבל. שלא היה חולה גם לא מדוחק קבל הדורון. אלא רק לזכות המביא במצוה. ולדעת הר"מ יצא שכרו בהפסדו. שנתן מכשול עון לפניו. חלילה לו מלומר כדבר הזה לתת דופי ופגם בחכמי התלמוד יסודי תורתנו. וכן הגאונים ז"ל עמודי הקבלה הם חלילה להרהר אחריהם ולהטיל קוצים בעיניהם. והאמת בכל מה שהרבה הר"מ דברים להוכיח אמתת דעתו. אין בהם הכרח כלל. שבנה יסודו על מה שמצינו מחסידים הראשונים. שלא ביקשו ליהנות מכבוד תורה. ועסקו במלאכה. כלום מביאין ראיה מדורות ראשונים. וכבר אמרו בכיוצא בה. בוא וראה מה בין דורות ראשונים לדורות אחרונים כדאיתא כ"א ר"פ כ"מ. וזה אפי' בתנאים החסידים הגדולים. ותינח מאן דאפשר ליה במלאכה ובחכמה אשר תחיה בעליה כדרך שנתפרנס הר"מ ברפואה (ואף היא אינה אומנות נקיה ולא נמלטה ממכשול כפול. וק"ל) ח"ו להקל בשביל כך בכבוד ת"ח. שלא למד מלאכה ואומנות. ומוכרח להתפרנס מזולתו לכדי חייו. למען תתקיים תורתו בידו. ותמה אני עוד אטו לא סבר לה מר להא דאמר רב. כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור אסור לו לעשות מלאכה בפני שלשה כדאי' ר"פ עשרה יוחסין ובודאי מי שיעסוק במלאכה קבועה בכל יום. הרי הוא כעושה בפרהסיא. אחר שהדבר ידוע ויש לו קול. ודבר שאסרו חכמים מפני מראית העין. אפי' בחדרי חדרים אסור בודאי גם בכאן כמו במקום אחר. ולא אמרו בפני שלשה. אלא לאסור כל מלאכה אפי' קלה ובמקרה. אבל בקביעות שהכל מכירין בו. אפי' עושה בהצנע. הרי הוא כעושה בפומבי בפני הרבה בני אדם. ולא הוצרכו אלא להשמיענו רבותא. שלא יגרום בשום אופן לבוא להקל בכבודו זה פשוט. והכי מוכח נמי מההיא דתנן אהוב המלאכה ושנא את הרבנות. מכלל שהמלאכה והרבנות אינן משתתפים. ולא יתקבצו יחד. הא על כרחך צריך לומר שכל אותן חכמים שעסקו במלאכה לצורך פרנסתם כהלל ורחב"ד וזולתן (שהביא הר"מ ראיה מהם לדבריו) ודאי לא היו ממונים פרנסים על הצבור. ולפי זה הלא עכ"פ אין ראיה לאסור ההנאות וההספקות לראש ישיבה. שמניח כל עסקיו ולומד עם התלמידים. ובפירוש מצינו בפ"ג דהוריות כריב"ג וראב"ח שלא הי"ל לחם לאכול.

ונתן ר"ג עיניו בהם להושיבן בראש כדי שיהא להם פרנסה בכבוד. והכי נמי אשכחן פא"נ בר"א דמן עכו דהו"ל ב"ח. ואימנו עליה לריש מתיבתא. ופירש"י שהיו מעשירים אותו. כמ"ש בכ"ג גדלהו משל אחיו. וכדאי' בהדיא ס"פ הזרוע. ואין הוכחה מאותן חסידים יחידים שקדשו עצמן במותר להם. כמו בשאר דברים שהיו מופלגים בחסידות. ואינה מדת כל אדם ולא חובה כלל. ואפי' אותן חסידים עצמן. כמו הלל הזקן שנשתכר בטרפעיק. אע"פ שנהג חסידות זו קודם שעלה לגדולה. מ"מ אחר שעלה לנשיאות בודאי לא היה עוסק במלאכה כלל. שאינו רשאי כנ"ל. ועל כל פנים היה צריך לקבל חוקו הקצוב לנשיא מן הצבור. כראוי לכבוד הנשיא. וכמו שמוכיחים הדברים במקומות רבים בגמרא. אמנם אף מי שלא עלה במדרגת ראש ישיבה ופרנס הצבור. אם איש עני הוא מדוע לא יטול. והרי ר"ג נתרעם על ר"י שפחמי היה. לומר שלא הי"ל לזלזל בכבוד תורתו בכך. אע"פ שחזר ופייסו ונענה לו. משום דר"י בעל מעשה הוה וחסיד גדול יתר מאד. איך שיהא למה יגרע כח ת"ח עני מן סתם עני שבישראל. הרי משנה שלמה שנינו. שאפי' יש לו חמשים זוז חסר דינר ונושא ונותן. או מאתים חסר דינר ואינו נושא ונותן בהם. אפי' אלף נותנין לו כאחד. הרי זה יטול. מעתה הת"ח שאין לו די ספוקו ופרנסתו. על מה זה יורע כחו בכך. ולא מצינו שהותנה על העני שיהא דוקא בעל מום ומוטל במטה שאינו ראוי למלאכה. אלא אדרבה אע"פ שהרי הוא עסוק במשא ומתן ובמלאכה. ואינו מספיק לו. יטול אפי' מאלף כאחת. ואם בסתם עני הבריא ובעל מלאכה כך. כל שכן בת"ח שסתמו אינו ראוי למלאכה. ואם עוסק. בטלתו מרובה ונמצא מפסיד כל תלמודו. דאי ספרא לא סייפא כו'. ועוד שסתם ת"ח חשוב חולה. כדאמרינן מאן קצירי ומריעי רבנן ואם בחכמי התלמוד כך אמרו. בדורות אחרונים שירדה חולשה לעולם. לכ"ש. ואנן יתמי דיתמי עאכ"ו. ואין ראיה מאותן יחידים חסידים הראשונים שהיו כמלאכים. ויש מהן שלא נהנה אפי' מסעודת אביו מיום שעמד על דעתו. והראיה שהביא הר"מ מר"ט שאכל תאנים אחר שהוקפלו רוב המקצועות שאמר אוי לי שנשתמשתי בכתרה של תורה (נדרים כ"ט) אינה ענין לכאן. שבודאי לא יפה עשה שהציל עצמו בכתר תורה. במקום שהיה חייב לפייסו בממון. שהיה מצוי לו. כי עשיר גדול היה. אמנם מה שהביא עוד הר"מ מיונתן בן עמרם. היא לענ"ד סותרת דעתו שהרי רבי נצטער על שחשב שנתן פתו לע"ה. א"כ חלילה לרבי שירצה להכשיל לת"ח שיהנה ממנו. גם כבר אמרו בפירוש כל הנביאים לא נתנבאו אלא כו' ולמהנה ת"ח מנכסיו (פ' חלק דצ"ט) ור"ח עם כל חסידותו. נהנה הרבה משל רבי. ותו קשיא דר' נהוראי שילהי קדושין דאמר מניח אני כל אומניות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה. וא"כ איך מצא ידיו ורגליו לפ"ד

הר"מ. שבודאי לא נתכוון ר"נ לומר שסמך על הנס שימצא חרוב ועין מים. כדרך שאירע לרשב"י ובנו במערה. אבל הדבר ברור שלא נחלק ר"נ עם ת"ק בזה. שכל שאינו לומד אומנות כלומר לסטות. שאם אין לו מה יאכל. מה יעשה. ולא יבוזו לגנב וגו' למלא נפשו כי ירעב. אבל סבור היה ר"נ שלמוד תורה הוא ג"כ אומנות. המפרנסת לאדם בנערותו ובזקנותו. שפרנסתו מצויה תמיד ע"י המחזיקים בעץ החיים. כל שכן אם יעלה לגדולה. שמצווים לגדלו ולהעשירו. הנה כל בנינו של הר"מ בענין זה נסתר מעיקרו. וגם לקבל מתנות. אע"פ שכתוב ושונא מתנות יחיה. לא כתוב מי שאינו שונא מתנות ימות. ועוד זה כתוב ג"כ לא נאמר על העני אפי' ממדת חסידות. אלא בדיין היושב על המשפט משתעי קרא ובחכמים עשירים מדת חסידות היא ודאי. כמ"ש בר' נחוניא הגדול כששאלו ר"ע במה הארכת ימים. והשיב לא קבלתי מתנות. והוא אדם גדול בעושר היה. כנראה שהיו לו סריסים. (וכמ"ש בס"ד בפי' למעמדות יום א') באדם כזה ודאי חסידות ראוי הוא. אך בעני הצריך לכך. ואינו מקבל. לא מצינו חסידות זו בפירוש. אע"פ שמצינו במשנה כל מי שצריך ליטול ואינו נוטל כו' עליו הכתוב אומר ברוך הגבר אשר יבטח בה'. בצדקה ובמתנות עניים הדברים אמורים וכדי שלא לדחוק על עניים אחרים מניח להם חלקו הראוי לו. אבל הנהנה ממה שנותנין לו במתנה מרצון טוב בעין יפה. פשיטא שאין זה בכלל. שאפי' העשיר אינו נמנע ממנו. אלא ממדת חסידות גדולה ויתרה. כאמור. וכדמוכח מעובדי טובא. ולכן הנודר מתנה אפי' לעשיר. אסור לחזור בו. היכא דסמכה דעתיה. וקבעו ברכה בשם ומלכות להמקבל ואלמלא היה בו שום חשש לא היו קובעים ברכה על הקלקלה בלשון הטבה. והיה מהראוי לברך עליה דיין האמת לפ"ד הר"מ. וצריך לידע שעם כל מה שלמדנו זכות לת"ח ליהנות מבני אדם. לצורך פרנסתו ומשום כדי חייו. ולראש ישיבה אפי' להעשירו כדי שיהא חשוב ונכבד ודבריו נשמעים דוקא בלומדי תורה ומלמדיה שאינן דיינים קבועים בעיר. ועם כל זה. חלילה לו לבזות עצמו ולהחניף לבני אדם כדי שיתנו לו מנה יפה. כי אין לך חלול תורה גדול מזה. ואפי' להתקרב לעשירים בדברי רצוי למען יתנו על פיו. הרי זה שני לגזל בעיני. וכמ"ש עילויא דידי היינו עשויא. וע"ז המלצתי הכאוב את מי רצותי. עב"מ. ולכן אינו מותר כי אם בדבר קצוב מן הצבור שנותנין לו לחם חוקו מקופת הקהל. עמ"ש בסיד בעליית האהבה (קנ"ט) ברם ליושב על המשפט שנתמנה דיין בעירו. דבר פשוט שאסר לו לקבל משום אדם בעולם שום מתנה או דורון כל שהוא. דאפי' שאיל שאילתא פסיל לדינא וכמ"ש בס"ד בח"י לח"מ ס"ט וביי"ד ס"ס רמ"ו. והא דריש מתיבתא שרי לקבולי דורונות. היינו אם נותנין לו שלא בשביל הלמוד. משא"כ בשכר למודו. אסור לו לקבל שכר כמ"ש

בי"ד ס' רמ"ו שאסור לקבל שכר על תורה שבע"פ. אלא שכבר נתקלקלו הדורות. שכל הדיוט קופץ ויושב בראש. שאין עיניו כי אם על בצעו. ותקנתו קלקלתו. שבודאי אינו נוטל שכר למוד תורה. כ"א על בטולה. שמבלה איזה זמן בלומד שוא ושקר ושל תוהו. ומבחר הזמן הולך בשחוק וקלות ראש וליצנות. וכל כיעור וגנות'. שאין להאריך בהם. על זה ידוו כל הדווים. אוי לנו מה עלתה בימינו. דאילין דמיקרי נטורי קרתא. אינון חרובי קרתא. עושים מעשי זמרי זמיר עריצים. ומבקשים שכר כפנחס. ומקפחים פרנסת העניים ההגונים. והלומדים הישרים והנאמנים. ודי בזו הערה למי שלא נפגע ולא נשתגע. נחזור ללשון הרע"ב. מ"ש וכן ת"ח שמינו אותו הצבור. מותר לו ליקח פרס כו'. זה הוסיף מדעתו. או לקחו משאר המפרשים שקדמוהו. ולא מדעת הר"מ. איברא היינו דר"א דמן עכו. שהבאנו למעלה (ועיין מ"ש מהרש"א שם) ונ"ל שלא בא רע"ב למעט הת"ח היגע בתורה. ולא קיימא ליה שעתא. כי אם כן לקתה מדת הדין. דבתר עניא אזלא עניותא בלא"ה. בודאי מזונותיו מועטים ופרנסתו מצומצמת מאחר שמזלו עומד לו מנגד. אף חכמתו לא עמדה לו להושיבו בראש להחשיבו בעיני העם. מסתמא יקשה עליהם להספיקו אפי' לחם צר ומים לחץ. דיו חיי צער. ואין לו לדאוג שיאכילוהו לחם לשובע. פן ישמן ויבעט. כל שכן שבטוח הוא שלא יעשירוהו בלי ספק. ואיך ננעול הדלת שאינה פתוחה לרווחה. ונוסיף לה מסגר חזק ומנעול קשה. שלא להניח מחיה ומזון לעבדי ה' הבוחרים בחיי עולם. ומניחים חיי שעה ח"ו לא תהא כזאת בישראל למנוע מדת חסד. מהדבקים בתורת חסד. ונותנים נפשם עליה. ואיך יתקיים תלמודם בידם. כשהם טרודי' ולהוטים אחר פרנסתם. וכבר מצינו גם לחכמי התלמוד מי שאמר לבא ביסא תליא. כי אם אין לחם אין תורה. ורבה ב"א דממשתעי אליהו בהדיה. אמר בארבעה לא מצינא. ואמרו לא ניתנה תורה אלא לאוכלי המן. וכמה הפליגו חז"ל בשכר המחזיק בידי ת"ח ומהנהו מנכסיו. הא לא בא הרע"ב להוציא. אלא מי שאינו צריך למתנות. וממציא עצמו לכך. ליהנות מבני אדם. בשביל תוספת מעלה של למוד. והוא כמות לא ישבע (וכדרך רוב רבני דורנו בעו"ה המכבידים עולם על הצבור. לצבור כחול כסף. לא שבתה מדהבה) שהרי נמצא זה תלמודו שלא לשם שמים. וטוב ממנו הנפל. ולא אמרו גדלהו אלא למצוה ומרצון טוב ורוח נדיבה. לא לעשות תחבולות ונכלים ועולים כמוכס שאין לו קצבה. כי אלה הם גזלנים מובהקים בדרך כבוד. וכן הלמד מתחלה על מנת כן. כדי שיהא לו הלמוד למשענת חייו. ולהיות פרנסתו מצויה בכבוד. אע"פ שיש לו דרך ואופן להתפרנס מבלתי הנאה מד"ת. הרי זה בכלל כי דבר ה' בזה. ור' נהוראי (מלבד דיחידאה הוא) לא כוון שימנע אדם עצמו ממלאכה. ולא חלק גם על שמעיה

דפ"ק דמכלתין אלא עצמו פטר מחיוב למוד אומנות אחרת לבנו. שאם יזכה בה ישיג פרנסתו מכל מקום אם ע"י ריוח אחר. או ע"י מעלת התורה שתכלכלהו בכבוד. כנ"ל. גם לא היה לו ברירה לר"נ. בודאי לא היה בקי במלאכה ואומנות אחרת. אך חלילה לא נתכוון שצריך שיתפרנס דוקא מן התורה ח"ו. שאין זו תורה לשמה (ולא הקשינו ממנו לר"מ ז"ל. כי אם מצד שהחליט איסור הנאת התורה כלל רק לחולים ולבעלי יסורין שאי אפשר להם לעסוק במלאכה. דהא ודאי הוי תיובתיה ודו"ק) אבל הת"ח שלמד תורה לשמה מה לו לעשות אם לא השפיעו לו מן השמים עושר די ספוקו. ההכרח לא יגונה לקבל מתנות מב"א לכלכל עצמו וביתו די הצריך ללחם חוקו. ובלי ספק גם מצוה היא בידו שנכנע לסבול גזרת בוראו לטעום מרירות. יותר מזית (בתנאי שאי אפשר לו להשיג מחייתו ופרנסתו ע"י מלאכה ואומנות או סחורה. אם לא שיתבטל מעסק התורה מכל וכל שיצטרך לשוט למזרח ולמערב. ברחובות ובשווקים כל היום עד הערב) וזכות גדול הוא לנותנין ומהנין אותו. כדי שיוכל להתמיד ולשקוד על עסק התורה. ומקרא מלא הוא ויאמר לתת מנת הכהנים והלוים למען יחזקו בתורת ה'. ומדוע יגרע מנת החכם המורה בתורה שאין לו כ"ד מתנות וכמש"ל. ע"פ היה נוטל (בא"א) עה"פ בוז יבוזו לו לא כשמעון אחי עזריה ור' יוסי נשיאה שהיו מפרנסים אותם כדי שיעסקו בתורה וא"ח בת"ח שמניח מלאכתו ועוסק במלאכת שמים שבני עירו מצווין לעשות לו מלאכתו:

משנה ו

המכבד את התורה. האמת ודאי כמ"ש הרע"ב בשני הדרכים. תרווייהו איתנהו. והמכבד לת"ח ומהנהו מנכסיו. בודאי הרי הוא מכבד את התורה. שהן כס"ת ממש. כמ"ש ר"א על עצמו בשעת פטירתו (שילהי פד"מ) ואפי' כל אדם מישראל הוא חשוב כס"ת. ולכן צריך לקרוע עליו. העומד עליו בשעת יציאת נשמתו. כדאמרינן פ' האורג. שהוא כרואה ס"ת שנשרף. אבל ת"ח כבודו יתר שאת על הס"ת. כמ"ש כמה טפשאי הנך אינשי דקיימי מקמי ס"ת. ולא קיימי מקמי גברא רבא. איברא הני מילי דהוי כבוד תורה כשנהנה הת"ח מבני אדם. בדלא אפשר ליה ולא סגי בלא"ה כדאמרן במשנה דלעיל. ברם בדאפשר ליה בלאו הכי. וממצי נפשיה. הא אמרינן דהו"ל בכלל כי דבר ה' בזה. ואם יכול להתפרנס בצמצום. ומתרחק ליהנות מכבוד התורה. כענין בבא הקודמת. זה הת"ח הוא ודאי ג"כ בכלל המכבד את התורה. ולא יתקרב ת"ח אצל ע"ה כדי שיהנהו כי זהו חלול כבוד התורה. וכדי בזיון. והרי הוא בודאי בכלל דבר ה' בזה. ובוזה דרכיו. כי היה להם דבר ה' לחרפה חרפת רעב וקלסה לע"ה. וקלון על כבודם. להבזות בעליה בעיניה. כי יבואו עמי הארץ וישתבחו בעיר אשר כן עשו. כמה נבזים ושפלי' הם בעלי

תורה. המשכימים לפתחי נדיבים. ויהיו מלעיגים עליהם ומלעיבים. אוי לה לאותה בושה וכלימה. אוי לנו מיום הדין. והתוכחה. אין יעמדו אותם אנשים. המשכירים עצמן בפתותי לחם עצובים. להשכים ולהעריב בבית העשיר. וכמו ספר תורת ה' בכנפיו נמצא כגרזן ביד החוצב בו. לגנוב לבבו. להראות כמלמד דעת. מביא סחורתו בידו. למכרה לבעלי כיסים. ונעשים כקוצים ושכים בצדיהם. ומלגלגים ומרמזים עליו באצבע והיה בעיניהם לשחוק. בראותם אותו מרחוק. יאמרו הנה בעל החלומות בא אוהב לגימות. סוף שאינו עוסק אלא בדברי בטלה. למצוא חן בעיני שוכריו. שעל פי הרוב אין כוונתם רק להרויח לנפשם. בדברים מרבים הבל של חטא. לא זז משם עד שמרבה שיחה עם האשה בעלת הבית ושואלה איך אכלה ואיך ישנה. וקרובים אלו להיות מארבע כתות שאינן מקבלות פני שכינה נמצא זה חוטא מחנויא. תחת אשר היה לו ללמד להועיל. אמנם יש להתאונן על כמה מהלומדים העניים ישרי לבב שאנוסים הם. ולא ידעו דרך אחר להשיג פרנסתם. גם הרבה מבעלי בתים השוכרים לומדים לבוא לביתם ללמוד שיעורין דרבנן. תמימי דרך הם וכוונתם לשמים ודאי לזכות בעץ החיים. וחסרון ידיעתם היא שגרמה להקל בכבוד התורה. שילך המלמד אחר התלמיד. וכי ומי מחזר אחר מי. על בעל האבדה. לחזר אחר אבדתו. ואם המלמד מבקש צרכי גויתו. הלא על התלמיד לבקש צרכי נפשו ונשמתו. שהם בבית המלמד. ולא צרכי הנפש בלבד. אלא הצלחת הגוף ואושר שני עולמות נמצאים אתו. אם רב הגון הוא ומורה הטוב. ומדוע יבוש לילך אחריו והיא כבודו ותהלתו. ועוד שמועיל יותר לקיים תלמודו בידו. שאפי' הרב ששכח דבר מתלמודו יפה לו שילך אצל התלמוד להזכירו מטעם זה. דהכי מסתייעא מילתא טפי. כדאי' פ"ק דמנחות באבימי ור"ח. ועד"ז פירשנו וא"ת שהיא תבוא אחריך. ע"ל מ"ד:

משנה ז

החשך עצמו מה"ד. במקום שיש גדול ממנו כו'. כפי' רע"ב. ומוכרח הוא. שהרי איוב משתבח בעצמו. וריב לא ידעתי אחקרהו. ואשברה מתלעות עול. ומרע"ה בהיותו בורח וגולה בארץ נכריה. עשה דין ומשפט לבנות כומר ע"א. וכל הנביאים פה אחד. הוכיחו על מניעת המשפט. והרבו להזהיר עליו. ומשבחים כל עושי דין ומשפט:

פורק ממנו איבה. משום דבדאיכא דעדיף מניה עסקינן. הא לאו הכי. אין זו טענה להסתלק מן הדין. והדיין שחושך עצמו מן הדין. מפני אימת בעל דין. הרי הוא עובר על דברי תורה. ועוקר ל"ת שלם. לא תגורו מפני איש. וירא מב"ו. ואינו ירא מלפני האלהים. וכן אין הטענות האחרות פוטרות אותו. אם השעה צריכה לו. שכבר אמרו חכמים לא

יאמר הדיין מה לי בצער הזה. תלמוד לומר ועמכם בדבר המשפט. אין לדיין אלא מה שעיניו רואות. לפיכך במקום שאין איש ישתדל להיות איש. ואל ימנע עצמו מן הדין. ויהא לבו אמיץ לבוא לעזרת ה' בגבורים. כארי יקום לעשות רצון קונו. וכלביא יתנשא להקים עמוד הדין על מכונו. שבו העולם מתקיים. אל ייירא ואל ייחת לשבר מתלעות עול ומשניו ישליך טרף. יושיע לבני אביון וידכא עושק. וזרוע רמה תשבר כעץ עולה. ורשעה בעשן תכלה. ויהא שכרו אתו ופעולתו לפניו לבנות לו בית נאמן. רק שידע כי המשפט לאלהים הוא. ולפניו ית' הוא עושה ופעולתו את אלהיו. האל הנאמן לא יקפח שכרו. ויתן לו ממשלה וחקור דין. שלא יטעה. לאור יוציא משפט:

והגס לבו כו'. תנא דידן אליבא דדינא שפיר קאמר דסתמא איירי בדן חנם. משום דהנוטל שכר לדון. דיניו בטלין. משא"כ בנוטל שכר. מי ניחא. הא לא משכחת להו הנך תלתא לגריעותא. שהוא אומר בלבו לא שוטה אני וחכם היה התנא. אלמלא היה יודע שיש ריוח בדבר. לא היה כותבו. גם מגסות רוח יוכל להתנצל. שאינו עושה אלא לנצל עיני בעלי הדינין. ולתועלת עצמו והנאתו בלבד הוא מתכוון. לא לשום גאוה ויוהרא. אדרבה מראה ענוה יתרה. דלא איכפת ליה אפילו שיודע כי לא לכבוד ולשם טוב יגיע לו. אבל ההפך מובטח לו. מחמס אחיו תכסהו בושה. ישבע קלון מכבוד בזה ובבא יענוהו קשה. לפי רוב הענוה לא יחוש לכל זה יחשוב הכל לעץ רקבון במצחו הכחושה. אי הכי כה"ג ליכא אלא חד גרידא. וכי מעיינא בה אפשר דמצי למפטר נפשיה נמי. בהא דאינו מחמיץ הדין. נקי הוא מעון ג"כ לפי דעתו. כי יאמר מה לי לאבד הזמן בחנם. מה אועיל בחמיצה. הוי אומר לעץ הקיצה. על כן טוב לטול פסק מעות מהר שלל חש בז במרוצה. ואם ישהא כל כך בדין אחד שכרו בהפסדו יצא. כי הרבה בעלי דינין ממתינין לנו חוצה. ואם נעכב אותם מי יודע אם לא יתפשרו בתוך כך שקשה עליהם להעביר הזמן ובתוחלת ממושכה נפשם קצה. א"כ מי פתי יסור להניח מידו ריוח המצוי במקום שהשעה נחוצה. וי"ל אפ"ה לא בצרן מתלתא לפי שאין אדם חוטא אלא א"כ נכנסה בו רוח שטות. וכל החוטאים רוצים לזכות במאזני מרמה ההופכים ללענה משפט הוי המעמיקים מה' לסתור עצה. המעט מהם הלאות אנשים כי ילאו גם ה' היזכו לפניו הירצה. גם איזהו חכם הרואה את הנולד המוקצה. סהדי שקרי אאגרייהו זילי כעציצא. דבית כסא כבוד כבר חמצא. נמצא שנשטם משני בעלי הדין. ואע"פ שערב לחם שקר בתחלתו. ימלא פיהו חצץ באחריתי וגם מושך עליו שנאת הגדול ממנו. כדאוקימנא דבדאית ליה רבה במתא איירי. והשתא אתי שפיר נמי דמיקרי גס רוח בכל גוונא. כיון דאית ליה רבה במתא. ולא אזיל שייל ליה. ומשום הכי אפי' בדשקיל מתרווייהו אגר

בטלה. נמי לא מיפטר כה"ג מהנך תלתא לבישותא. כדגייס לביה בהוראה. ואין גס רוח גדול מזה:

משנה ח

אל תהי דן יחידי. כתב רע"ב אבל קבלוהו בע"ד. דן יחידי. אפי' מדרך חסידות. והכי נמי משמע שהבינו התו' במשנתנו ממה שכתבו פ"ק דסנהדרין (דה"א) אע"פ שי"ל דממה נפשך קשיא להו. אמנם המחוור בזה כמו שהכריע בש"ך (ס"ג) דבקבלה סתם לא ידון יחידי לעולם. אי משום דכי טעי. בעי שלומי מביתו. ואי משום דמגיס דעתו. וחציף למימר דידע למידן דין תורה. מיהא כי קבלוהו בין לדין בין לטעות. פשיטא דכה"ג אפי' מדת חסידות אין כאן. כיון דסברי וקבילו ליה בכל גוונא. ודילמא הרע"ב נמי בהכי אירי. וסרה תלונת תי"ט מעיקרה:

שאין דן יחידי אלא אחד. ואע"פ שמצינו כמה פעמים שיזכירו חכמים בבית דינו של הקב"ה. כמ"ש רש"י עה"פ וה' המטיר. ה' ובית דינו. וזולת זה הרבה. היינו שלוחי הדין. לעשות הגזר דין ולהוציאו לפועל. כענין גזר דינה של סדום לקיים בה שרפת ארצה בגפרית ואש. לזה כוונו חז"ל. במקום שבאה הוי"ו. עם השם ב"ה. לרמוז זה. שלא לייחד שמו על הרעה. אבל אין שם ב"ד שיגיד דעתו להסכים או לחלוק על השי"ת ח"ו. כי הוא לבדו אומר ועושה חפצו. גוזר ומקיים דברו כרצונו. אין מבלעדו להצטרף עמו. לישב בדין אצלו. כענין שכתוב עושה כל וגו' לבדי. ואומר פורה דרכתי לבדי. וכזה הרבה. ועם שכתוב נעשה אדם. ואמרו חכמים במלאכים נמלך. זהו רק להראות ד"א כמו שאמרו ז"ל. לא שיש להם ישיבה אחת עמו. כי מי תכן את רוח ה' ואיש עצתו יודיענו. וכן הכתוב אצל דינו של אחאב. ראיתי את ה' יושב על כסאו וצבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו. כמלך וחילו. עומדים לפניו. לא צרכם לישב עמו במשפט. אך נמלך ג"כ עמהם באיזה אופן יפול אחאב. ללמד ענוה וד"א. גם לידע אם יש עליו מלאך מליץ. ולהודיע שאין אחד מלמד עליו זכות. והוא כענין ויבואו בני האלהים להתיצב על ה' ללמד זכות או חובה. כטוענים העומדים נצבים לפני הדיין והוא לבדו דן בישיבה (ובדרך הנעלם היודע ומבין פירוש אחד שבק"ש. לא יקשה לו מאומה) ושמא כך הוא פירוש א"ת דן יחידי. שהרי אין יכול לדון יחידי אלא אחד הקב"ה. ואעפ"כ נמלך במלאכים ובבית דינו. הרי יש לך לדון ק"ו מעצמו ונכון הוא. אע"פ שהלשון קצר. ועל פי דרך זה יתיישב ג"כ אותה שאמרו דאפליגו ברקיעא קב"ה ומתיבתא כדנח נפשיה דרבה ב"נ. אף שענין אחר הוא לישב בדין ומשפט על פני תבל ארצה. או לעסוק בבאור עניני התורה על דרך הלמוד בלבד. דכוותה אשכחן דפליגי תרי מלאכי ברקיעא:

וא"ת קבלו דעתי שאני מומחה כו' דוקא כה"ג דצרפם לישב עמו בדין. תו לא מצי למימר להו הכי. איברא יחיד מומחה. יכול ורשאי להחזיר את הדין שדנו ב"ד ולכופם שיעשו כדעתו דוקא. כדאשכחן פ' נערה גבי פרנסה. דון דייני בנהרדעא. ואמר להם ר"נ אהדור. ואי לא מגבינא לאפדנייכו. ותו התם שילהי פירקא. דאמר ר"ל זילו הבו לה. ואי לא מפיקנא לכו ר"י מאונייכו. חלק גם על ר"י רבו. והכריחם לקבל דעתו היינו משום דר"י לא היה יכול להיות דיין באותו ענין. שהיה נוגע לבעלי דין. שהיו קרוביו. לכן נסתלק. ודן אותם ר"ל. שהיה תלמיד חבר. ואין לדיין אלא מה שעיניו רואות (עש"י ס"ה) כ"ש בדבר זה. שר"י לא ראה להם חובה. מפני הקורבה. ור"נ שאני דדיינא דר"ג הוה. כדאיתא בדוכתי טובא. ואמר אנא דיינא. ור"ש לאו דיינא. ואמר נמי כגון אנא דן ביחידי. הילכך ודאי רב גובריה. אפי' למהדר דינא. עמ"ש בס"ד בהגהת ש"ע ח"מ (ס' כ"ה):

משנה ט

כל המקיים התורה מעוני. בהא דלא תנן כל העוסק. כ' ד"ח דוחק גדול. שאינו נתפס בחוש השמע. ואין בו טעם כלל מאי שנא הא מהא. ותי"ט הוסיף טלאי ע"ג טלאי. שיש בו לת"ח גנאי. גם סיפא דמתני' הוקשה להם ולכל אדם. דהא חזינן דלאו הכי הוא. ולא ידענא מאי קמתרצי לה ד"ח ותי"ט דהא בכל פטומי מילי ממולייתא. קושיא בדוכתה קיימא. דאנן לא תנן הכי. אלא סופו לקיימה מעושר. והלא ריפו שבר על תקלה. אטו מתניתין משבשתא ובדותא היא. איברא הוה להו למימר בה מרגניתא. דקושיא חדא מתרצא חברתה. דמשו"ה לא תנן כל העוסק כו'. דהעוסק אינו מובטח בכך. כמו שאנו רואים מעשים בכל יום. וטעמא ודאי כמו שאמרו. עהיפ כי העושק א"ת העושק. אלא העסק. כדי שלא יתבטלו ת"ח מתלמודם. ולכן התענו ג"כ אנשי כנה"ג. על כל העוסקים במלאכת שמים. שלא יתעשרו. מטעם זה. אבל המקיים התורה ושומר מצותיה מתוך דוחק. ואינו מבטלה בטענת אונס ועניות. המעבירים את האדם על דעת קונו. הוא אשר דיבר ממנו התנא (ודלא כפירוש רע"ב) שסופו לקיימה מעושר. והכי נמי דייק לישנא דסיפא דקאמר מעוני. מחמת עוני ודאי. ותנא דווקנא הוא. כולה ניחא טובא בס"ד. והשתא דאתינן להכי אתי שפיר נמי דלא תקשי הא תנינן לעיל ספ"ב שמ"ש של צדיקים לע"ל. כי זה אינו שכר עצמי של מצוה. אלא כמו ששנינו רפ"ב ששכר מצוה מצוה ע"ש. ובמ"ש שילהי מכלתין בס"ד. כן הוא הדבר הזה. שע"י העושר זוכה למצות הרבה. וגם אותה המצוה עצמה שאחז בה בעיניו מתקיימת בידו עצהי"ט ומשובח מתוך עושר מה שלא השיגה ידו בעיניו. ד"מ אם היה מביא קרבנו עשירית האיפה. עכשיו יביא שור פטום. ואם היה קונה אתרוג כזית וכביצה. מעתה יזכה לקנותו במנה מן המהודר

שבמינו. ככה בכל המצות זוכה ע"י העושר לקיימן מן המובחר. ואצ"ל מצות צדקה וג"ח שאם קיימן גם מתוך עוני. מזכין אותו לקיימן בשפע רב:

סופו לקיימה מעושר. אע"ג דכבר תריצנא למתני' בגוונא שפירא. ועלתה ארוכה למחלת הקושיא העצומה. הנופלת במאמר זה שנראה מתנגד לאמת ולפום מאי דפרישית אתיא שפיר אפי' אליבא דשטת המפרשים גופייהו. דלא הוו צריכי למטרח ומהדר משינויי דחיקי וק"ל. אכתי אית גבן תושונויא אחרינא דסליק נמי שפיר. דהא דתנן סופו לקיימה מעושר. היינו העשירות הגמור. שהיא מדת ההסתפקות כדתנן ריש פרקין. איזהו עשיר השמח בחלקו. וה"ק תנא דידן הכא נמי. כל המקיים את התורה מעוני. ר"ל עניות המוחלטת שאין עני אלא מדעת. והוא מכת אשר לא ידעו שבעה. כי עיני האדם כזה לא תשבענה. ועליו נאמר כל ימי עני רעים (אע"פ שיש לו ממון הרבה) כי לעולם הוא בצער ובדאגה על ממונו. ומתאוה להרבות לאלו. וזה הוא טבע לאדם מתולדה. לפי מזגו המחייב בנטייתו למדה זו ביותר (עיין חלון צורי) ולכן איש אשר אלה לו. כבד ממנו הדבר לקיים התורה מעוני. ומרוב עבודה בעסקי ממונו. כי כל ימיו מכאובים וחליו וקצף. אבל האדם מכל מקום בעל בחירה. לכן אם נתגבר על טבעו. והכריחו לקיים התורה על כל פנים. עם עניות טבעו הרע והמקולקל מראשיתו ותולדתו לפיכך תחלתו מר. אמנם סופו מתוק. כי ודאי בדידיה תליא. שאם ירצה יכוף טבעו העני ודל. ויעשהו עשיר שמח בחלקו וגורלו. אם רב אם מעט. טוב מעט לצדיק באופן שיזכה לקיים התורה. מתוך עושר גמור שמחה וטוב לבב. תחת אשר קיימה מתחלה ברוע לבב. על כרחו נגד טבעו הראשון. הבטיחו שיוכל לנצח טבעו בודאי. ויזכה למעלה זו היקרה מפנינים. ולא יחשוב אדם שלא יוכל לשנות הטבע. כי ההרגל טבע שני. וזכות התורה מסייע. והרי זה יפה אף נעים. אמת לאמתו. עם שגם דרך ראשון טוב ויפה ואמיתי. אעפ"כ יפה כח זה התירוץ השני. ליישב מה שלפעמים אנו רואים. יש צדיק אובד בצדקו (ואצ"ל מענין איוב שהיה נסיון. ושב לקדמותו) אע"פ שאינו מצוי כך. אך על כל פנים מרוצה הוא ושמח ברצועת המוסר שנפלה בחלקו. כמ"ש חסד ומשפט אשירה. וכן אמר עוד על דרך זה חבלים נפלו לי בנעימים אף נחלת שפרה. הילכך בין בקיום מצות התורה בין בעסק למודה. בטוח הוא להתעשר בסופו. במדת העשירות האמתית:

משנה י

והוי שפל רוח. שלא תזוח דעתך עליך מחמת למוד תורה הרבה. כענין שאירע לרשב"א. כשבא מבית רבו ממגדל עדר. לכך סמכו ענין לעסק התורה. אבל ענין השפלות הוא בכל דבר. כך נראה לי נכון יותר בס"ד:

בטלים הרבה. לפירוש שני דרע"ב מדויק יותר תיבת כנגדך:
ואם עמלת כו'. נדחק הרע"ב בחנם. כי לא היה צריך לכך. לחדש דבר מעתה. ולחלק יצא בין תשלום פורענות ע"י שליח. ובין גמול הטוב ע"י הקב"ה בעצמו. מה שלא שמענו עד כה בשום מקום. כי אם בשלשה דברים שלא נמסרו ביד שליח. אכן באאע"ה מצינו. מה שעשה למלאכים בעצמו. פרע הקב"ה לבניו בעצמו. ולא נשמע כזה לזולתו. וא"כ כל המצות אדם עושה אותן בעצמו ובודאי הקב"ה נאמן לשלם שכר. בין ע"י עצמו. בין ע"י שליח. גם במדת פורענות לפעמים נפרע בעצמו. כמ"ש במצרים ובסנחריב וזולת הרבה ואין להאריך בכך. על כן ודאי אין זה ההפרש העצמי. בין מדה טובה למדת פורענות. ומה לנו ולדוחק והרי החילוק מבואר היטב בלשון התנא. באמרו שכר הרבה. והוא ת"ק פעמים יותר. כמ"ש במקום אחר. משא"כ במדת פורענות. שאינו מוסיף על המדה. אלא מדה במדה בשוה. ואמנם יש לדקדק. מאי קמ"ל תנא דיש שכר הרבה. אטו עד האידנא לא ידעינן הא. שאין הקב"ה מקפח שכר. כמדומה אני שרצה לרמוז ג"כ דשכר מצוה בהאי עלמא ליכא. כלומר ואל תדאג אם אינך מקבל שכרך מיד. לא תהא לך למפח נפש ומחלת לב בתוחלת ממושכה. כי ארוכה היא ובכלל ברכה. שמתוך כך נושא השכר פירות הרבה. לפי רוב הזמן הנמשך בהמתנה. ובזה מיושב ג"כ יתור נפיש מלת לו. שהיה מספיק לומר יש שכר הרבה. אלא י"ל אע"פ שהשכר שמור הוא אצלו. בטוח הוא לך לשלם במיטב ובשפע רב. והרי זה טוב. ויש לי לומר בו עוד דרך אחר יפה. על פי מה שנשאל ונחקור. מדוע באמת תהא מדה טובה יתרה הרבה כל כך. ולא דיה השכר הפשוט והשוה לערך המצוה. הלא אף זה חסד חנם הוא (עמ"ש בס"ד פ"ק מ"ג) אבל הענין הוא נודע ליודעי חן. כי נר המצוה האחת מדליק נרות הרבה למעלה. וגורם תוספת שפע ברכה והארה גדולה בעליונים. וכל העולמות שמחים על ידי האדם שמכשיר מעשיו. ולכן אמרו רז"ל אדם מקדש עצמו מעט. מקדשין אותו הרבה. לפי שבמעשיו קנה לו אוהבים רבים. ולכן אפילו כשבא ליטהר מסייעין אותו. וכן אמרו שהצדיקים מוסיפין גבורה בפמליא של מעלה. וזהו ג"כ לדעתי מה ששנינו ששכר מצוה. מצוה. שכך מתחייב מתוספת הקדושה שנתרבה מכחו. עד ששלהבת יה (הדולק בנר מצוה) עולה מאליה. ומספיקין בידו לקיים עוד מצות. ולפי שהרוויח והשביח הרבה למעלה. כן ראוי ומחויב הדבר שיתרבה שכרו כמו כן. וכך היא המדה ישרה. וזהו שאמר התנא מכוון מאד. יש לו שכר הרבה. פירוש מפני שיש לו שכר הרבה על ידך. לכן בדין הוא ליתן לך ג"כ. עוד אני אומר לפי דרך זה. שלא כוון התנא לשכר העוה"ב בעצם. אלא על שכר מצוה נתכוון. שהרי יש בזה שכר הרבה ודאי. שבח דממילא וממילא יזכה

לרב טוב הצפון. וא"ת לפי דרך זה יקשה. הלא שנינו גם שכר עבירה עבירה. אי הכי מאי בינייהו. הא לא קשיא. דכבר אמרו רז"ל עבירה שעושה פירות. היא שיש לה פירות. ולא עבירה שאין עושה. פירות (ועל כרחך צריך לומר כן. דאי לאו הכי קשיין אהדדי. כמש"ל בס"ד מ"ב דפרקין) אבל המצוה איזו שהיא לעולם עושה פירות. זהו ההפרש המיוחד בבחינת ערך התשלומין בין מדה טובה להפכה. ולפי דרכנו למדנו. שעל כל פנים גרסת **יש לו שכר**. ישרה היא ודאי:

משנה יא

תשובה ומע"ט כתריס. כההיא דתנן פ"ב דסוטה יש זכות תולה שנה אחת. ויש זכות תולה שתי שנים. ויש שלש. ואע"ג דפליגי התם תנאי. משום דא"כ אתה מוציא ש"ר על המים כו'. אבל בעלמא. מודו כולא עלמא דמהני זכות לתלות ולפשר ולבטל גזרת העונש. הכל לפי ענין האדם וגודל זכותו. ולפי חומר העון. והנה כמה מקראות לעדים. כי לא זו בלבד התשובה שתולה. אף לחטאים הקשים והכבדים מנשוא כענין אחאב ומנשה. אלא גם בלי תשובה הועילו הזכיות לעבוד ע"א. כענין יהוא וזולתו. דאמרו חכמים פ' הדר תלמיד היה לו לר"א שנתחייב שרפה. ואמרו הניחו לו אדם גדול שמש. ולא סוף דבר זכות מע"ט שקדמו מועילים ומצילים מן הפורענות. אלא גם בסוף. כמ"ש חז"ל אם עשית חבילות של עבירות עשה כנגדן חבילות של מצות (עמ"ש בס"ד שילהי פרקין) הילכך פירושו של ר"מ בזה. אינו לצורך כלל. גם אינו נראה. משום דאי הכי הוה ליה לאקדומי מע"ט. שהם בתחלת הענין. אע"פ שמד"ש נדחק לעיולי פילא בקופא דמחטא. אינו כלום. כי ממשפט הסדר הוא להקדים לעולם הכולל ומחויב. והמוקדם בענין. על הפרטי המקרי והמאוחר בענינו. עם היות לו איזה חשיבות. אבל האמת הברור כמ"ש בס"ד דבמע"ט דומיא דתשובה איירי. שבאין על חטא. ולפיכך בהכרח להקדים התשובה. כי מע"ט בלא תשובה אינם כתריס.. כמש"ל בסוף פרקין. אע"פ שמצינו לפעמים יועילו ויגינו זמן מה. כמ"ש ביהוא. אבל אינן כתריס להגין ודאי. כ"ש שלא יועילו ולא יצילו לבטל הגזרה מכל וכל. אם לא שקדמה תשובה. כי אז יצטרפו רבוי מע"ט לחשבון גדול להפר גזר דין לגמרי. כתריס זו שמסלקת כלי המשחית שלא יוכלו להזיק:

בפני הפורענות. המפרשים איש לדרכו פנו בדוחקים ליישב מה שיקשה על משנתנו. ממ"ש חז"ל יסורין ממרקין. ותי"ט במ"כ עשה טלאי ע"ג טלאי. לפרש פורענות על מקרים ורעות המתרגשות והכריח זה מחמת פירוש ר"מ. וכבר הראית לדעת. דפירוש ר"מ גופיה לאו מילתא היא. ולא כיפי תלי לה. ותו דהא ודאי מאי דחדית תי"ט לפלוגי בין פורענות על חטא. ובין מקרי הרעות ההווים בעולם. בורכא ובדותא היא. דהא אליבא

דמ"ד אין יסורין בלא חטא. אמרה. אי הכי אטו לא כל דכן הוא. אם אין יסורין ליחיד בלא חטא. לרבים עאכ"ו. ואם גרמו החטאים להתרגש הרעות. אז לא תועיל לצדיק צדקתו על פי הרוב. כמו שאמרו כיון שנתנה רשות כו'. וזהו מפני שאמרו העולם נידון אחר רובו. ולפיכך יראה היחיד עצמו חציו זכאי. חציו חייב. עשה מצוה. אשריו שהכריע עצמו וכל העולם כולו לזכות. מכלל שאם לא הכריעו הזכיות. כל צדקותיו לא תזכרנה ליחיד. למלטו מן הפורענות. ולא זו בלבד. אלא שעל פי הרוב הצדיקים סובלים עונות הדור כמ"ש במקומות רבים על כן יטול מה שחדש על החדשים אנו בושים. אמנם יש אתנו מקום מרווח בעז"ה. שלא תחול הקושיא כלל. והוא קצת תימה על המפרשים שלא שיערו. שאין כל היסורין שוין כמו שאין כל העונות שוין. אטו כולהו בחדא מחתא מחתינהו. דאיכא עבירות חמורות. דלא סגי להו בלא יסורין. ובהכי מיירי ההיא דפב"ב. דאר"א אין יסורין בלא עון. וזה בהפך מדעת ד"ח רבו של תי"ט. דהא עון. מזיד הוי. וכ"כ תו' שם בהדיא. והיינו דקאי התם אקרא דופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם ונגעים יסורין מכוערים הם. (והא דאמרינן ארבעה מראות הללו. אינן אלא מזבח כפרה. אי בעית אימא היינו נמי מזבח כפרה. ואב"א הא לן והא להו. כדשנינן ריש ברכות) אבל יסורין קלין באין אף על השוגג. כדאמרינן בכמה דוכתי. והיינו טעמא דאשם תלוי. כדי להגין מן היסורין. ובכהאי גוונא מהני נמי תשובה ומע"ט. להציל מיסורין קלין. הבאין גם על השוגג. וההיא דבתרא דיומא דאייתי תי"ט. ודאי שאני דבמזיד ובחמורות עסקינן פשיטא דלא אפשר בלי מירוק יסורין קשים כמות. העומדים במקום מיתה. וכל זה ברור בס"ד. באופן שלא נשאר ריח קושיא וסתירה בין הסוגיות. ונתיישבו כולן בריוח. והואיל ואתא לידן נימא בה מילתא. ליישב ג"כ מה שנתקשו תו' וכל המפרשים. בהא דמסיק תלמודא. ש"מ ויש יסורין בלא עון. אע"ג דלא אתותב ר"א בהא. איברא בס"ד הכי חזי לן דלא קשיא מידי. אבל דבר מוכרח הוא. ושפיר קאמ' תלמוד'. הא בהא תליא. דאי איתא דיש מיתה בלא חטא. א"כ על כרחך צ"ל כמ"ד ריש ברכות. נגעים ובנים אינן אלא יסורין של אהבה. לפי זה אם לפעמים מתו בנים בחיי אבותיהם בלא חטא. משום דיש מיתה בלא חטא קשיא טובא. דלקתה שורת הדין על כל פנים. כיון דאמרת אין יסורין בלא עון. והרי באופן זה לא לבד יש מיתה בלא חטא. אלא יש גם יסורין בלא עון. כי אין יסורין גדולים מהם. לאבות שקוברים בניהם. ותרתי לא עבדי להמית בלי חטא. ולייסר גם בלי עון ואין לומר דאם לא חטאו אבות אין הכי נמי שאין בניהם מתים בחייהם. דהא ודאי לאו הכי הוא. ותו דקשיא הא דתניא. הקובר את בניו שהוא בן עוה"ב אלא מאי אית לך למימר. השתא דאתית להכי. דודאי יש מיתה בלא חטא. על כרחך לומר דאיכא

נמי יסורין בלא עון. שאם לא כן. לא ימותו בני צדיקים בחייהם לעולם. והא חזינן דמתו. וכדמסקינן בדהוו ליה ומתו. הוו להו יסורין של אהבה הרי הדבר ברור. שכמו שיש מיתה בלא חטא. כך יש יסורין בלא עון. דחדא מילתא היא. ולא תקשי לך נמי הא. היכא ס"ד אין מיתה בלא חטא. א"כ הילדים שלא חטאו. ומתים בכל זמן. מאי עבדת להו (ואין לך עסק בנסתרות וסוד הגלגול שאין עסקינו כאן כי אם בנגלות לנו ופשוטי הענינים) דהא ודאי בעון אבותם מות ימותו. כל עוד שאינן בני עונשין. ובכן הכל עולה כהוגן:

כל כנסיה שהיא לש"ש כו'. לשואל שישאל ויקשה על זה משתי הכתות החולקות עלינו. שגברו מאד על פני הארץ. ומלאו פני האדמה בכל פנות חלקיה. גדלו והצליחו כנסיותיהם. ונתקיימו שנים רבות. ועדיין הולכות ומתחזקות לכבוש הארץ לפניהם. ולמשול מים עד ים. ואי אפשר שיצדקו יחדו. בהיות כל אחת חלוקה על חברתה. ושתיהן חולקות עלינו מלבד שעדיין נמצאות אומות גדולות ועצומות ישנות וקדומות. שאינן מודות לשלשתנו. והם מפוזרים בשלשת חלקי העולם. ועומדים בשלוה גדולה והצלחה עצומה בהשקט ובבטחה ומהן ודאי אין ראיה. כי חלק ה' אותם על פני הארץ תחת השמים בהנחל עליון גוים וגו' יצב גבולות עמים. ופשיטא לא דבר התנא מכנסיות שאין להם חלק עמנו. אך באלו האמונות החדשות ודתיהם שונות. אשר יצאו מאתנו ובנו במותיהם על יסודי דתנו האלהית וכל אחת מכחשת חברתה. הלא בהכרח אחת מהנה בלתי אמתית. וימשך מזה לכאורה שתהא כנסתם שלא לשם שמים. ואיך קורא אני אליהם יעמדו יחדו. שהרי הן קיימות מאז ועד עתה. ועם שלא קצב התנא זמן מתי יקרא סוף דבר בענין זה. אין סברא שנתכוון לסופו של עולם. שזה כמרחיק עדיו. גם אז אף שמים וארץ לא יתקיימו. כולם כבגד יבלו. נשיב אל תתמה על החפץ. כי גבוה מעל גבוה שומר את הדבר. אלקים חשבה לטובה (מלבד שאין דבר התנא באומות שלמות. שאינן בכלל כנסיות) כי לפי הנראה פשוט. אין כאן נגוד למשנתנו זאת. כי בערך או"ה אשר היו לפניהם שלא הכירו את ה'. וכפרו בעיקר ועבדו עץ ואבן. ולא ידעו אלוה בעל יכולת מוחלט בעולם. ולא שכר ועונש וגמול עוה"ב. תקרא כנסתם גם היא לש"ש. לפרסם האלהות בעמים ובמרחקים. זכרוהו. להודיע שיש שליט בשמים ובארץ. מושל ומשגיח משכיר ומעניש (על העברות המפורסמות לפחות. וקבלו עליהן רובן של שבע מצות. מלבד הרבה מדות טובות שאשרו וקיימו על עצמן) מנבא את בני האדם הטובים והישרים אשר התקדשו למדי. ונותן על ידיהם חוקים ומשפטים צדיקים להתנהג על פיהם. וכהנה רבות עמהם משרשי האמונה אשר קבלו מאתנו. ונתוודעו על ידם דברים יקרים הללו. שהם חפצי שמים. ודאי באיים הרחוקים ובאפסי ארץ. על כן נתקיים בידם

דבר כנסתם עד עתה כי נתנו כבוד לה' אלהי ישראל ולתורתו. והודיעו כבודו בגוים אשר לא ידעוהו ולא שמעו את שמעו. לפיכך לא יקופח שכר כוונתם הטובה לשמים ורחמנא לבא בעי. ושתי המשפחות אשר בחר ה' להכניע עמים רבים להביאם בעול האמונות והדעות ההכרחיות לישוב העולם ותקון והקבוץ המדיני. לא הביאו צואריהם בעול תורה שלא קבלוה אבותיהם כי לא עמדה רגליהם על הר סיני ולא נצטוו עליה (גם לא היו עבדים במצרים. ע"כ לא נתחייבו בתרי"ג מצות) ואם משתפים שם שמים וד"א. לא במרד עשו כן. מנהג אבותיהם בידיהם. וכבר אמרו רז"ל שלא נצטוו ב"נ על השתוף. גם יצאה מהם טובה גדולה לפליטת בית ישראל הנמצאה. כי אלולי הם כבר כלתה חררה ואבדה תקותנו בין האומות השונאות את ישראל מחמת קנאת הדת. לולי ה' שהיה לנו והקים חכמי אדום וישמעאלים המלמדים זכות עלינו בכל דור. מחמת שתוף התורה האלהית אחת היא להם. שבנו עליה מבצריהם ואף ע"פ שכמה וכמה מהטפשים עמדו עלינו לכלותינו וחשבו לבלענו חיים גם טרפו רבים מאתנו בעלילות שקר. נגד זה עמדו פקחים שבהם כאריות נגד כל הקמים עלינו לרעה. בפרט חכמי נוצרים החוקרים תמיד אחר האמת. מצאו שאין עלינו אשם. בהיותנו מתחזקים לשמור ולהחזיק תורת אלהינו בידינו. על כן היו למחסה לנו. ותחשב להם לצדקה. ואחז"ל או בטולך או בטולא דבר עשו [ודע וראה כי חכמי הנוצרים הפקחים לא לבד שחוקרין ודורשין בתור' שבכתב ומפרסמין כבודה בכל העולם הרימו לה דגל. אכן גם לתורה שבע"פ היו למגן ומחסה עמוד נכון למועדי רגל. כי בעת שחשבו אנשים רעים וחטאים משלנו. לכלות התלמוד ולאבדו מן העולם קמו פרקליטין טובים משלהם והצילוהו. כמ"ש בס' החיים. וז"ל. ושמעתי מזקני הארץ כי בימים שעברו עמדו איזה רשעי עמינו ושלחו ידם ולשונם בכלי חמדה זו (התלמוד) וחשבו לתת אותו לשריפת אש. מפני לעג הדברים התמוהים שנמצא בו לפי מעוט שכלם. וכמעט שגמרו מזמת' הרעה. עד שהעיר ה' רוח חכם נוצרי אחד שעמד בפני השרים והעמים ולמד זכות על הספר הקדוש באמרו שהאגדות התמוהות שנמצאו בו. הן דוגמ' העשבים המרים והסמים הממיתים שנמצאו בחנויות הרוכלים עם שאר בשמים ראש. שגם הם לתועלת גדול לרפואות האדם כמ"ש שלמה המע"ה חבורות פצע תמרוק ברע. שפירושו שכל דבר רע כמו פצע וחבורה. אין למרוק אותו ולגרשו רק ע"י רע כמוהו. רק שאין מוכרין דברים הללו אלא לרופאים המומחים לרבים. שיודעי' להשתמש בהם במקום הראוי. כך כל מליצות חכמים ז"ל וחידותם הן ליודעים ח"ן. והן ג"כ מות ומכשול לכסילים ההולכים בחושך. והיטיבו דברי החכם הנוצרי הזה המליץ טוב בעיני המלך והשרים. ויצאו המלשינים בפחי נפש. ע"כ. (וכוון באמת בטענה זאת למה שאמרו החכמים האלהיים בעצמם. שהמשילו גם התורה בכללה לסם חיים ולסם מות. כמ"ש למאן דזכי סמא דחיי. ולמאן דלא זכי סמא דמותא. וכן יפה אמר שהרע. אין לו מירוק אלא ע"י רע. שכן אמרו חז"ל ברא הקב"ה זבוב לצרעה יתוש לנחש נחש למפפית. וכן נודע

בשחין רע ר"ל. שאין לו תקנה אלא בכסף חי. שהוא הסם מות הגדול והחזק. והיודעים למתקו ולתקנו עושים ממנו מרפא עצום. לחליים רעים מאד) אמנם רבים מחכמי נוצרים הפליגו מעומק חכמת רז"ל באגדות. שנהגו דרכי חכמי קדם לדבר בחידות ולעגו על היהודים המאוחרי' שמבזים דברי קדמוניהם. אוי לאותה בושה וכלימה. וכמה חכמים מהם היו מליצים טובים לישראל ולאמונתם ולתלמוד תורתם. ביחוד פפא דרומא גריגוריוס ותלמידו אנוסטין וסיקסטוס ויושטינוס רייכלינוס בערנהרדוס וזולתם רבים שהצילו את ישראל מפחים שטמנו הצוררים להם ובטלו כמה שמדות. ועוד צא ובחון מעשה ה' הגדול אשר עשה עמנו להפליא בגלותנו הזה שכמעט נשתכחה תורה אלולי שרים רבים וגדולים מהנוצרים שנתנו לכסף מוצא. וקבעו בדפוס כל ספרי הקודש הנמצאים בידינו ממקרא משנה גמרה מדרשים פוסקים ס' דקדוק ס' קבלה ס' מוסר. שו"ת. סד"ה דברי חכמה חידה ומליצה ושיר ובטבע ושאר החכמות. ובכלל כל החבורים הראשיים. הם שהוציאום לאור עולם בתכלית היופי. ולולי זאת לא היתה יד אחד מאלף משגת אל אחד מהספרים הקדושים והחבורים היקרים ע"כ בודאי חייבים אנו להם תשואת חן. ושבח להי"ת כי למחיה שלחם ה' לפנינו. ודי בזו בכאן:] אך המשפחה הרעה אשר יצאה מכללנו. המה הקראי' וצדוקי' וביתוסי' שחלקו על התורה שבע"פ שנתחייבו בה אבותיהם. ולא עשו אלא לפרוק מהם עול תורה שנשתעבדו בה ובאו עמה בברית וקיימו וקבלו האבות עליהם ועל זרעם. וקם דור אחר ונשאו ידם בה'. ומרדו במורי התורה והלכו בשרירות לבם. לבארה איש כישר בעיניו. והעיזו פניהם להשתמש בכתרה של תורה ולפרוץ חומת גדרה להרוס כל בנינה ולקעקע הבירה. כי בפירוש הזהירה לשמוע אל השופטים אשר יהיו בימים ההם. וגמרה דין המערה למות במיתה חמורה. והם בעזות מצחם הנחושה. הרימו יד בתורה הקדושה לעקור ענפיה ולשרשה. עם היותם אומרים שהם מאנשיה. עליהם נאמר ולרשע א"א מה לך לספר חוקי. על כן היו לשמה הלוך וחסור. בכל אשר יצאו. יד ה' היתה בם להומם ולאבדם לא הצליחו לעשות פרי להרבות קהלם. שלא תתקיים כנסתם ולא תתפשט צרעתם באומה הקדושה. אף אם נשארו בם עוללות. להתעולל בהם וליקח מהם משל ושנינה. וכן הכת הארורה של שב"ץ אשר יצאה לתרבות רעה. פוסחים על שני הסעיפים לעבוד לבעל חדש. ולקרוא בשם ה'. עזבו מקור חיים את ה' לחצוב להם בורות נשברים להתיר להם עריות בפרהסיא. הלכו בשרירות לבם הזונה. ואל אלהים אחרים פונה. ספו תמו מן בלהות יכרית ה' להם ער ועונה. אף אם נשארו מעטים הנה והנה. והיה במחשך מעשיהם. מוכרחים להסתיר עצמם תחת אשר ברך ה' את עמו פרצו בארץ לארכה ולרחבה וידגו לרוב במקהלות ברכו ה'. כי גם בגלותם לא עזבם לכלות' ויט אליהם חסד להפרותם ולהרבותם. לפאר לרומם כנסיותם. ככה יוסיף ה' לברך את עמו השארית הנמצאה פליטת בית ישראל. עוד רד עם אל. ועם קדושים נאמן מאלהיו לא אלמן לעבדו לבדו. ככתוב כי ה' האלהים

וגו' אין עוד. ולשמור מצותיו כל הימים. כאמור לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת ויאמן דברו הטוב עוד באחרית הימים. כי דבר אלהינו יקום לעולם. כאשר לא נגרע דבר מכל אשר יעד. את הכל בא. אם לרעה אם לטובה. עד יבוא עוד ויורה צדק לנו. לא סר ולא יסור צל השגחתו ית' מעל עם הקודש לשום להם שם ושארית. ולשוב להקים להם מטע לשם ולתפארת. ברוך האל הנאמן בכל דבריו וברוך אשר בחר בישראל לעם סגולה זרע אמת. והקים להם חכמים נאמנים. השואבים ממקור חיים. ולא הפיל מכל דבריהם ארצה. ומכאן תדע ותבחין שכל דבריהם האמת והצדק. ועתה חזקו ואמצו בני אל חי. אחינו פזירי הגולה. ואל ירפו ידכם. כי קרובה ישועת ה' ויש שכר לפעולתכם. המאמין אל יחיש. ה' בעתה יחישנה גמול האלהים הוא יבוא ויושעכם. ראו נא ודעו את אשר הגדיל לעשות עמכם. זה קרוב לאלפים שנה. אתם גולים בארץ לא לכם. ונתקיימה כנסתכם. כמה אומות קדומות נוראות עצומות אבד זכרם בטל סכוים נמחו מן העולם במשך זמן זה (וככה הצדוקים עם שבא"י היו רבים ועצומים בפני הבית. אחר גלות הארץ נמחה שמם כענן בוקר. כי אין רגלים לשקר) ואתם הדבקים בה' חיים וקיימים כולכם. ורב טוב לבית ישראל. אשר גמלם ה' ברחמיו ורוב חסדיו. ויאמר אך עמי המה בנים לא ישקרו. ויהי להם למושיע בכל התלאות המוצאות אותנו בגלותם. ולא נסוג אחור לבנו. כי לא יטוש ה' את עמו ישוב ירחמנו. כקדם יחדש ימינו:

משנה יב

וכבוד חברך כמורא רבך. מ"ש תוי"ט לתרץ דלא ילפי לה מקרא דכי תשא דקדים. ונדחק כמנהגו. שכח גם מ"ש רז"ל אף אהרן נצטרע. גם הכתוב מעיד ששניהם חטאו לו. ומה שנראה לי בזה. משום דהתם השוה עצמו אהרן למשה בנבואה מוכח בהדיא דחברים שוים הם נחשבים באמת. וכדאמרינן נמי בעלמא. פעם מקדים משה. ופעם אהרן ללמדך ששניהם שקולים משא"כ במעשה עגל בודאי ירד ממעלתו באותה שעה. שהרי כמעט נתחייב כליה. ככתוב ובאהרן התאנף ה' מאד. ועוד יש להוכיח זה שהרי משה לא קראו שם אדוני. כי אמר לו מה עשה לך העם. ולא אמר לאדוני. והוא השיבו אל יחר אף אדוני. מזה נראה שעכ"פ בעת ההיא לא היה להם דין חברים. וחייב היה לקרותו אדוני. משא"כ במעשה דמרים שלא היה שם דבור ממשה לאהרן. והוא היה חושב עצמו שקול בנבואה כמוהו. והרי זה נכון:

משנה יג

ששגגת כו'. מ"ש ריטב"א ששגגת תלמוד עולה זדון לרב. כך מצינו מפורש פ' לא יחפור בענין יואב עם רבו. דשלף ספסירא בעי למקטליה. משום דקאי ליה בארור עושה מלאכת

ה' רמיה. ש"מ בהדיא דחייב מיתה היה. אע"ג דבודאי אין דינו מסור לב"ד להרגו. יואב שר הצבא דין מלך היה לו. בדבר הנוגע למלכות ולכל ישראל. שיש לו להרוג בחרב. משום דינא דמלכותא. ועכ"פ הרי הוא ארור לשמים כמזיד גמור. אלא שצריך עיון. דהא קרא במזיד ממש משתעי. דכתיב רמיה. שוגג מנלן. וי"ל אע"פ שהתלמיד שגג במעשה הרב מזיד הוא במה שלמדהו. שלא כהוגן. מה נפשך אם ידע והכיר בטעות התלמיד והניחו בטעותו. אין לך רמאות גדול מזה. ואם לא הכיר בו מחמת עצלות ומיעוט השגחה על תלמידו. הרי הוא ג"כ עושה מלאכת ה' ברמיה ודאי. וחבר א"צ התראה. ועיין פ"ק מי"ג במש"א חכמים הזהרו בדבריכם. דבודאי חטא התלמיד שבא לו בסבת למוד רבו. רבו חייב בו. אחד שוגג ואחד מזיד בח"ה שנמשך ממנו. ואפי' בתלמיד שאינו הגון ועושה במזיד. ולא גרם לו רבו. מ"מ אינו נצול מקללה. כמ"ש בשילהי יומא תלמיד שדרכיו מקולקלים מה הבריות אומרות אוי לו לרבו שלמדו חכמה. ובמי שאינו יודע ומלמד בטעות. ודאי לא איירי תנא. אטו בשופטני עסקינן. וההיא דרביה דיואב נמי בפושע בהשגחה קמיירי. דאל"ה מאי הוה ליה למיעבד. וכן פירשו שם. עם שאינו מוכרח כל כך (מ"ש רע"ב שיהא למודך כו'. ור"ל שידקדק בטעמי משנה לעמוד על בוריה והוא עיון הגמרא. ואתיא כי הא דספ"ב דמציעא ומסיק תלמודא והיינו דתנן והוי זהיר בשגגת תלמוד. לכן ודאי גרסת תלמוד עיקר):

משנה יד

הוי גולה. איתא בגמרא פרק חבית שר' נהוראי כנגד עצמו אמר כן. לפי שנמשך אחר מקום עשרת השבטים שאינן בני תורה. ואתעקר תלמודיה. זהו שאמר וא"ת שהיא תבוא אחריך מכל מקום. כי הרב שגלה מגלין ישיבתו עמו. דכתיב וחי. דהיינו דוקא בגולה שוגג. על כן הוצרכו חבריו של ר"נ לבקש רחמים עליו. שיחזור לו תלמודו. היינו דקאמר שחבריך יקיימוה בידך. עוד יש לפרש וא"ת שתבוא אחריך. כלפי תלמיד אמר. שלא יחשוב שאינו צריך לחזור אחר רב שילמדנו שלא במקומו. כי מעצמו יבוא הרב לכאן. כדאשכחן ברב שילהי יומא. דעבד ליה ר"ח מילתא. כי היכי דליחות ולגמר אורייתא בבבל. לזה אמר אל תבטח בכך. כי מכל מקום לא יתקיים תלמודך בידך בלי חברים. עי"ל ד"א טוב וישר. עפמ"ש פ"ק דמנחות (דז"א) באבימי דאתעקר ליה גמריה. ואזל גבי ר"ח לאדכוריה. ומקשי תלמודא ולשלח וליתי לגביה. דאבימי הוה רביה דר"ח. ומשני הכי מסתייעא מילתא טפי. משום יגעת ומצאת. וזהו שרצה התנא להשמיענו בכאן שאפי' הרב ששנה לתלמידו. ושוב שכח תלמודו. ורוצה שיזכירנו תלמודו. טוב שילך הרב אצל התלמיד. אע"פ שהוא למדהו כבר. הוא שאמר א"ת שהיא תבוא אחריך:

ואל בינתך אל תשען. ר"ל אע"פ שרוח מבינתך אצלת עליו. אל תסמוך על זה לומר בדין הוא שילך אחריך. מי שקבל הבינה ממך. עי"ל על פי אותה שאמרו. הרב שגלה. מגלין ישיבתו עמו. זהו שאמר הוי גולה למקום תורה. וא"ת אגלה למקום שארצה. הלא עכ"פ היא תבוא אחרי. שהרי רב אני ומוכרחת ישיבתי לגלות אחרי. לזה אמר ואל בינתך א"ת אע"פ שאתה גדול בתורה. ורבים צריכים לך. אל תשען על זה. לא אמרו אלא במגלין אותו בעל כרחו. לא בבחירת עצמו:

משנה טו

לא מיסורי הצדיקים. עתי"ט מש"כ. וצריך לסיים בה שלא נחזיק עצמנו לצדיקים. כדי שלא נתמה ונתרעם על אריכות גלותינו וכמו שמצינו אפי' בימי חכמי התלמוד. דא"ל אליהו לרס"ח אמריתו אמאי לא אתי משיחא. והא האידנא יו"כ הוא כו':

הוי מקדים בשלום כל אדם. לשון רע"ב אפי' לגוי. איברא לגוי חיובא הוא. כדאי' ספ"ה דגיטין:

וא"ת ראש לשועלים. כ' תי"ט יל"ד בשלמא אריות כו'. אבל שועלים שודאי יש חיות פחותות מהן ולמה המשיל בהן ע"כ. ולא הבינותי קושיא זו מה טיבה. דהא ודאי רבותא אשמעינן כה"ג. דאע"ג דשועלים הם ג"כ חיות גדולות גם בכח ובחכמה. עם שאין להם גבורה יתרה ועצומה. כמש"ל שנשיכתן נשיכת שועל. גם יש להם דריסה. ואין צריך לומר מן המפורסמים מחכמתם וערמתם. ולכן נבנו עליהם משלי שועלים. ולהיותם קרובים ומתדמים קצת לאריות בגבורת ערמתם (המשלמת חסרון כחם. שגם בה לוכדים החיות. ולשונם הרכה תשבר גרם. כארי כן ישבר החיות ועצמותיהם יגרם) לכן המשילם יחד. כי אם לא היו משתתפים בערך מה ולא יתייחסו במין כלל. ודאי לא היה מדמה בהם. ולא יתכן לומר זנב לאריות ולא ראש ליתושים ונמלים. שידמה דבור של הבל. אחר שאין להם יחוס זה עם זה כלל. ואין צורך להודיענו דבר כזה. שאפי' הפחותים שבבני אדם יודעים זה (ולכן אמרו ג"כ בדרך משל שועל בן ארי. כי לא נתכוונו להקטין מעלתו מאד ולהשפילה לדיוטא התחתונה. אלא על דרך פרס בן מנה. ומנה בן פרס. שנכנסים בסוג. ונבדלים בפחות ויתר. וק"ל) עם כל זה הרחיק מלהיות ראש עליהם. וטוב יותר אם יוכל להיות זנב לאריות. וק"ו לשאר חיות גרועות. ופחותות ממדרגת השועלים. שלא יחפוץ להשתרר עליהם. הלכך לא קשיא מידי. ולכאורה איכא למידק. וכי סלקא דעתין להיות דוקא ראש לאריות גברו. ומן הסתם האריות הם הראשים לשאר חיות. ואין עליהם ראש. תו איכא לדיוקי בה. סיפא לא אצטריכא לאו ממילא שמעת לה מרישא. דאם יהא זנב לאריות. מכלל שלא יניחנו וילך ויהא ראש לשועלים. אלא הכי

פירושא. הוי זנב לאריות בתורה. ולא תחפוץ להשתרר כלל. כי העסק של צבור יהולל חכם. ואמר יהושע למשה על אלדד ומידד. הטל עליהם צרכי צבור והם כלים מאליהם. ור"ז יתיב בתעניתא כו'. דלא לימות ר"א. ונפלי עליה מילי דצבורא. מה יאמרו אליו זנבות השועלים הפונים זנב אל זנב ולפיד באמצע. כזנבות האודים העשנים ויתאבכו גאות עשן. מתגאים בטלית ת"ח שאינה שלהם ומתנשאים למלוך כהדיוטים קופצים בראש קל כאחד הצבים על העושק והמרוצה. יפוצו מעיינותיו של זב ומצורע חוצה. הלא יענו ישיבו אמרים. מסתמא פקח היה ר"ז בעניני עולם אחר. ולא פקח עין בעניני עולם שלנו מנת חלקנו. לו ידע שיש ריוח בדבר מה טוב חלקנו במתנות. מה נעים גורלנו בדורונות. וד"ת מעות קונות. ופסק מעות ממשפטים ועזבונות ושאר מסים קצובים ושאינם קצובים ודתיהם שונות. בדיני ממונות. ושכר בטלה דמוכח להו במילי דשמיא אסיא דמגן בעדו לכבוד עצמו דורש דמים. לספק בנים ובנות אל אחת הכהונות. והנם שוסים את הגרנות. כפרהדרין הללו וכמוכסים העומדים מאליהם נוסעים על הירידים רוכבים בקרונות. כמעשה ראשי שועלים הלכו בו בהר ציון המצוין בהלכה ששמם בעו"ה עת לפרוץ הי"ת יחיש עת לבנות. ואמר עוד וא"ת ראש מילתא באפי נפשה היא. שאפי' אי אפשר לך להיות זנב לאריות. שאינם נמצאים בזמנך ובמקומך. והגם שאמרו באתר דלית גבר תמן הוי גבר. ותנן נמי כה"ג במכלתין פ"ב במקום שאין אנשים כו'. מ"מ הזהיר שלא תהא ראש לשועלים. מחבלים כרם ה' צבאות. כי תהא נתפס בעונם. ולא תבחר לך מעלה כזאת שאינה אלא סכנה לנפש ופחותות ושפלות ג"כ. וזו יש ללמדה גם מפרשתו של יותם בן ירובעל. כמ"ש הלכו העצים למשוח עליהם מלך. וכל הענין. ואמר דוד המע"ה שנאתי קהל מרעים. ומ"ש השתדל להיות איש. ג"כ לא אמרו אלא במקום שאין איש ללמד תורה ולעשות צרכי צבור ולמחות בעוברי עבירה. אבל להשתרר במקום שועלים חובלים. לא קמיירי:

משנה טז

פרוזרור. גי' ת"ק מדת מהלכו של עולם. וג' יתרים. כנגד ג' אותיות שדי. שאמר לעולמו די במדה זו. שנעלם של שדי הוא ת"ק. והוא גם מדת עץ החיים:

טרקלין. גי' השמימה. כלומר התקן עצמך בעולמך. ותזכה לבוא אל השמים. ובדרך הנגלה י"ל פרוזדור. מלה מורכבת מן פרוז. לשון פרזות תשב. כמו פרוץ. מאין חומה וכותל. כך הוא האולם. ברוח רביעית פרוץ במלואו. וכן אמרו עולם לאכסדרה דומה. והיא האולם. דור הוא לשון דירה ומדור. טרקלין מורכב מן טרק בבא. טרוקו גלי. שהוא לשון סגירת דלת. ולין היא הדירה העשויה ללינה ביחוד. וע"כ היא סגורה בדלת ומנעול.

מפחד בלילות. משא"כ האולם שעשוי לרוח היום. ובנמשל העוה"ז דומה למקום פרוץ ופתוח לעוברי"ם ושבי"ם ליכנס. ולצאת כחפצם. בלי מוחה (עמ"ש בס"ד בשערי חולדה) אבל עוה"ב דומה לטרקלין. סגור על איש ולא יפתח. עשיר ישכב ולא יאסף אבר אינו מותח:

משנה יז

יפה שעה אחת בתשובה. מועיל לנשמה. להביאה אל הקורת רוח. ויפה שעה אחת של ק"ר בעוה"ב. ערב לנפש. מכל חיי העוה"ז. שכל עריבות תענוגי עוה"ז אחריתה שמחה תוגה. משא"כ באותו עולם שכולו טוב. לכן ודאי הוא התכלית המקוה מעולם המעשים והיגיעה. אבל הטוב התכליתי אי אפשר להשיגו כי אם באמצעות עולם הטורח הלז הקודם בזמן ובמעלת תועלת היוצאת ממנו באחרית. והיותו סבה לטוב ואושר האחרון. אך עוה"ב עם כל טובתו חשיבותו ויפיו בעצם המנוחה והשמחה. לא יפה הוא מאומה בענין קניית שלמות הנכסף. שמהנמנע להשיגו שם. אם לא הוקדם כאן. ובהעדרו יעדר עמו הטוב התכליתי. מעתה לא יקשה בעיניך זה המאמר. כמו שהוקשה לי בנעורי קודם שבאתי לכלל בינה. עוה"ב עיין מ"ש בס"ד ר"פ חלק. ובבית עולמים. ובבית ישראל:

משנה יח

בשעה שמתו מוטל לפניו. דבר זה נוכל ללמוד מרעי איוב. שישבו אתו לארץ שבעת ימים. ואין דובר אליו דבר כי ראו כי גדל הכאב מאד. ומזה למדו גם רז"ל. שאין המנחמין רשאין לפתוח עד שיפתח האבל. הרי מזה נראה שגירסת רשב"ץ עיקר. ולק"מ משורה דתקנת חז"ל היא. ואז אין לו להתאנח באמת. אלא מצדיק עליו את הדין. כמ"ש כשעוסקין בהספד דכבוד רבים שאני. והתירו לו ג"כ לגלות עטיפתו מעל פניו. מפני הרבים הבאים לנחמו. ולעולם אימא ביחיד. לא ינחמהו בכל ימי אבלותו בעודו מתאנח. וגם אפי' הרבים לא ינחמוהו אף בימי אבלות. אם לא פתח האבל (כי לא מצינו שחלקו בכך. רק בפעם אחת קבורה. דעבדי שורה וכמדומני שהיא לכבודו של מת) עצמו תחלה. אלא שבזה יש חילוק בין רבים. ליחיד. בענין זה. שבודאי יש לו לחוש לכבודן של רבים. ולפתוח. כדי שיהא להם פתחון פה לנחמו. וכדרך שמצינו בר"י שילהי מ"ק. אבל מעצמן לא יפתחו בתנחומין לעולם. לא יחיד ולא רבים. כל ימי אבלות. אע"פ שבאין אליו לנחמו. אם יראו שרוצה הוא בכך. שתיקתם יפה להם מדיבורם. ואמרו אגרא דבי טמיא שתיקותא. משא"כ אחר אבילות ובתוך שלשים. מנחם אותו כדרכו. לאחר שלשים מדבר עמו תנחומין מן הצד:

בשעת קלקלתו. עיין פי' רע"ב. ומוכרח הוא. כי אמנם אח לצרה יולד. לרחם ולנחם ממתים מחלד. וכן מצינו ברעי איוב כששמעו רעתו. ויועדו יחדיו לבוא לנוד לו ולנחמו. שזוהי ודאי חובת הריע והחבר הנאמן. ואמר איוב חנוני חנוני אתם רעי. ונרמז גם בס' משלי (סכ"ז) ובית. אחיך אל תבוא ביום אידך ויפורש ג"כ על תקלת החטא. שיסתיר עצמו. ולא יתראה בפני בני אדם. כשאירע לו דבר קלקלה. הנוגע עד הנפש. שמתבייש בו. (וצריך לנהוג נזיפה בעצמו כמש"ה נשכבה בבשתנו ותכסנו כלמתנו. והבושה מכפרת ואם אינו עושה כן. מוסיף חטא. ותחשב לו לחוצפא. כמ"ש ומצח אשה זונה היה לך מאנת הכלם) והוא מה שאירע ג"כ באדה"ר כי מפני חטאו כתבייש מלבוא ולהראות לפני בוראו כבתחלה. לפיכך ויתחבא האדם. ולכן גם חבירו ישמיט עצמו מלראותו בקלקלתו. כדי שלא לביישו. וכדרך שאסרו לעבור בפני ב"ח עני הידוע שאין לו מה לשלם. אך בקלקלת הגוף. אם אחזוהו חבלי עוני וירד מנכסיו ומכבודו. אז עם שהוא לא יבא בעת ההיא אצל חבירו להראות אליו ולזלזל עצמו כי כל אחי רש שנאוהו אף מרעהו רחקו ממנו. אבב בזיוני לא אחי ולא מרחמי (ועל דרך זה פירשנו הכתוב ובית אחיך א"ת ביום אידך. בעלית הבקור יע"ש) אבל הריע הטוב ודאי מוטל להמציא עצמו להראות פנים לרעו הקשה יום. ולדבר על לבו. ולהתחכם במה יוכל להועיל ולהיטיב למעט כאבו. ומ"ש עובדיה. וא"ת בשער עמי ביום אידם. בשונא דיבר. שלא יבוא לראות ולשמוח לאיד. כי שמח לאיד לא ינקה:

משנה יט

בנפול כו'. אי תקשי לך והא כתיב ישמח צדיק כי חזה נקם. וכה"ג טובא בקראי. הא כה"ג אקשי המן למרדכי. ושנייה מרדכי ניהליה שפיר:

והשיב מעליו אפו. מעודי הוקשה לי כוונת הכתוב בזה. מה בא להזהיר. ובמאי עסקינן אי בישראל. אדרבה הכי עדיף שישוב אפו ממנו. ואי באו"ה וכמ"ש מרדכי. מ"מ מה צריך לאזהרה זו. אמנם לפמ"ש רע"ב. כבר נתיישב זה. וע"כ ממילא נמי שמע לה. ולא צריך לדיוקא דוהשיב. ובאמת הוא דקדוק עניות. כי ושב הוא פעל עומד ולא יתכן כאן לפי לשון הכתוב וק"ל. וי"ל אי בעית אימא בישראל משתעי קרא (וכי הא דאמרינן אקרא דל"ת חמור שונאך. ושור אויבך בשונא ישראל הכתוב מדבר. שרואה בו דבר ערוה שמצוה לשנאתו. והזהיר החכם שאעפ"כ אסור לשמוח לאידו. אלא יש להתפלל עליו שיטה הי"ת לבו אל הדרך הטובה והישרה. ויצילהו מעונש ומכל צרה. כי אסור לשנוא אותו בלבו. רק מעשיו ישנא וירחיקהו כל זמן שעומד במרדו. ואינו נותן לב לשוב מעול ידו. לפיכך ראוי הוא ליענש אם ישמח באידו. ויש לו לדאוג שישיב האף עליו. ואב"א

אפי' באו"ה קאמר. ומרדכי דיחויא בעלמא קדחי להמן. כי לעולם אפי' בשונא או"ה יש לחוש אם יגדל עליו פיו ביום צרה. פן תהא פנקסו מתבקרת. וכענין שטענה מדה"ד על ישראל כשעבר בים צרה. מה נשתנו אלו מאלו שגם בהם עובדי עבודה זרה. והיו עומדים בצרה אם ראוים להנצל. כמ"ש חז"ל באגדה. וכן בשאר מקומות. ומצינו ביורם כשנצח למלך אדום והעלה בנו הבכור לעולה. ויהי קצף גדול על יורם ומחנהו ויסעו מעליו מפני שהיה גם הוא עובד ע"ז והיה מקום למדה"ד לקטרג שלא למלא תאותו לתת נקמתו באדום. וכל זה בישראל שאינו צדיק הרואה בשונאיו. שצריך לגור מפני האף. שישוב עליו בשמחתו לשאף. ונענש בעשא על אשר הכה את ירבעם. אע"פ שעשה רצון ה' בכך (ואצ"ל מנ"נ ושאר אומות שהרעו לישראל בשליחות המקום. כרשע ליום רעה. אח"כ נאבדו ונעקרו מן העולם. כמש"ה על הגוים השאננים אשר אני קצפתי מעט וגו' ואמר ישעיה קצפתי על עמי וגו' לא שמת להם רחמים) גם בצדיק מדת חסידות היא שלא לשמוח ברע אשר ימצא את אויבו אפי' מאו"ה אשר מעשה ידיו של הקב"ה הם ונשתבח איוב החסיד שבאו"ה אם אשמח בפיד משנאי. וזה דוקא בשונא שלא נתכוון למרוד בקונו. משא"כ בשונאו של מקום. כל הרע אויב בקודש טוב לצדיק לשמוח באבדו. עליו נאמר ישמח צדיק כי חזה נקם. וכה"א ובאבוד רשעים רנה. וכהנה רבות:

משנה כב

והמתים להחיות. מ"ש תוי"ט של"א לחיות כו'. כי הטבע אינו מחייב התחיה כו'. כוון למ"ש איש חייט יהודי (לפני המלך אלפונשו כמ"ש בש"י) אבל הוא היטיב לדבר מהתי"ט. וז"ל שלא אמר התנא הילודים ימותו. והמתים יחיו מפני שהם אפשריים. לא מחוייבים בטבע. אבל מקרה הוא. הוכן להם ברצון השי"ת. ע"כ. השוה המיתה לתחיה. כי מקרה אחד הוא להם. מאת בעל הרצון. וזהו האמת. לכן אם יצדק תי"ט בראש דברו זה. סוף דברו אינו אמת. כי הטבע אינו מחייב מיתה לכל החיים. אף ע"פ שכך מרגלא בפומייהו דרבני פילוסופיא. מטעם שכל מורכב יפרד בהכרח. לפי גזרתם המשולחת. והוא אמנם שקר מוחלט אמרוהו בלי טעם וסבה מכרחת. ומוכחש גם מפשטי המקראות. כי לא נגזרה המיתה לאדם אלא בחטאו. וכן אמר המשורר. אני אמרתי אלהים אתם וגו'. עם שיש ליישב דברי תי"ט (בדוחק. כי לא היה לו לסתום. אלא לפרש דבריו) שר"ל הטבע מחייב מיתה לחיים. אחר שנתקלקל העולם בחטאו של אדה"ר. שהביא מיתה לעולם. כי מן אז והלאה נמסר ביד טבע מקולקל. כפי הראוי לחומר היסודות השפלים האלה. המתים בעצם. לפי דעת בני אדם. ובזה הדרך תרצתי מה שהוקשה לבעל ס' של"ה בשני מעשרה מאמרותיו (דמד"ב מספרו) וישבתי מה

שדחה הוא. וז"ל כשנקנס אדם מיתה. למה נקנסו כל הדורות הבאים ממנו. כי לא יספיק הטעם של הפרדס. במה שנשמת אדם כולל כל הנשמות. כי המיתה אינה בעצם אלא על הגוף. ולהנשמה במקרה. ואין לומר שהענין הוא מאחר שנתלבש בכתנות עור ובשר. ותולדותיו כיוצא בו. אזי המיתה בטבע. משום שכל מורכב סופו להפרד. ומה שהיה ראוי להיות חי נצחי. זהו דוקא בכתנות אור באל"ף. כי זה לא יתיישב רק באו"ה. וכן בישראל כשהמיתה היא מצד החטא. או ע"פ הטבע כו'. אמנם אלו שארז"ל שמתו בעטיו של נחש. הדרא קושיא לדוכתא עכ"ל. והנה מ"ש שלא יספיק מ"ש הפרדס כו'. לפי שהמיתה אינה אלא לגוף בעצם כו'. ר"ל וכיון שהגוף הוא המת באמת לא הנשמה. א"כ עדיין יקשה. למה זה נקנס הגוף בסבת הנשמה (כי היא החוטאת בעצם) בעונש שאינו מגיע אלא לו. לא לה בעצם. טוביה חטא. זיגוד מינגד. יציבא בארעא (טמון בארץ חלבו) וגיורא (הנשמה שהיא כגר בארץ ועשתה הרע) בשמי שמיא קיימת וחיה. כלפי ליא. הנפש החוטאת היא תמות. והגוף חיה יחיה. או מות ימותו שניהם בשוה. ומדוע תתנשא הנשמה על הגוף בזה. הנה הטעמתי הקושיא במלח ותבלין והסברתי לה פנים. אמנם לפי מה שכתבתי בס"ד לעיל פ"ב מ"ז. עיקר עונש המיתה ודאי מגיע לנפש דוקא. וכמו שיורה הכתוב הנפש החוטאת וגו'. ושאר מקראות. כמו שזכרתי שם וזאת הנפש היא הגוף ממש. הוא הבל דגרמי (העצמות הם עיקר בנין הגוף) שזכרו חכמי האמת. וחומרא דק מאד. הוא אד העולה מחומר הארצי. שממנו נגבל גוף האדם. והוא המקבל מיתה בעצם. לא גוש העפר (שאינו סובל המיתה כי הוא חומר מת מעיקרו וטבעו. ואין לו חלק בחטא) גם לא הנשמה העליונה שהיא חלק אלוה ממעל. כי היא באמת לא חטאה מאומה. כמ"ש בס"ד בביאור מאמר ר"ש ד"פ המפלת (עיין מעמד ליום ראשון בבית אל שלנו) לכן ודאי אין חטא ולא מיתה כי אם בבחינת הנפש לבדה. וגם הנפש הזאת המתה בחטאה. לא תאבד במותה. כי המיתה אינה אלא מנוחת תנועתה. ושביתה מיגיעתה בעולם המעשה. אלא שהיתה צריכה לסבול יסורין וצער המיתה. בסבת החטאים הקלים. ולא תכרת אם לא בעבור כובד העונות והפשעים העצומים. מעתה סרה הקושיא מעיקרה. כי בודאי חטא אדם גרם מיתה לכל תולדותיו. מפני שכל הנשמות היו כלולות בו. ונשמות אלו כוללות גם כל הנפשות. כי סתם שם נשמה. סוג הוא. שבו נכללים נר"נ. ולכן גם הצדיקים שלא חטאו לגמרי. הוצרכו למות. מפני בחינת נפשם. שהיתה כלולה באדה"ר. עי"ל בדרך שדחה הרב החסיד ז"ל. והוא ע"פ דעת אנשי הפילוסופיא האומרים שהגוף המורכב. בהכרח יפרד בבוא זמנו הקצוב. וזה דוקא. אחר קלקול העולם. ניתן מקום לסברתם. אבל מתחלה נברא אדם על מנת שיהא חי וקים

כטבע הנשמה בעצם והיה מקנה גם להגוף טבע הקיום נגד טבע ההפסד שנתחדש אחר החטא. ומה שלא יכלו למלט נפשם מיד שאול גם אותם שלא חטאו. לא חשך ממות נפשם. זהו מפני שאחר שאבד השורש כח הנצחיות בגוף נגד טבעו. שוב לא יכול לתת לענפיו כח שאינו נמצא בו. ותולדותיו לא נמצאו אלא מכחו. ולא נבראו נגד הטבע אלא נתהוו במנהג הטבעי. הוא בין עצומים יפריד לעת קצם. והענין הוא שהגוף המורכב מיסודות הארציים בטבעו הוא מת. שהרכבתו היא מן חומר היסודות הללו. שאין להם חיות ותנועה מעצמן (לפי ההנחה המפורסמת. אך לא מוסכמת מהכל עמ"ש באוצר הטוב בס"ד) כי אם ע"י מקרה שחלה בהם נפש החיונית. וההפך בנשמה. שהיא חיה בעצם. ואין לו לגוף חיות אלא במקרה מפני הלוות הנשמה אליו. אבל הנשמה לא תמות בטבעה. כי היא חיה וקיימת. אם לא בעונש נמרץ ככרת ר"ל. וכשנקנסה מיתה על אדה"ר. לא נקנסה מיתה רק על הגוף שישאר בטבעו הראשון. נכון למועדי רגל ההפסד התכת חלקיו והפרדת הרכבתו (אחר שהיה עומד להתקיים נצח. נגד המוטבע במורכב תחתון) כי המקרה לא יתמיד הוייתו. ומזומן להחליף צורתו. ולשוב ליסודו לקץ ימים בתום התוכו. שאם לא היה חוטא. היה למעלה מהטבע הלזה. אכן להיות כאלהים קיים נצחי. זה אבד בחטאו. ולקו עמו כל צאצאיו. בזאת שיהיו דורכים אל הפסדם בגופותם. שישארו בטבעם העצמי. שכל מורכב בעולם השפל נפרד חוזר להתחלותיו ברוב ימים. וכן הונחו הנפשות על טבעם הראשון העצמי. שאינם מקבלים הפסד אמיתי מחמתו כי אף לעצמו לא גרם חטאו להמית נפשו. כל שכן שלא יגרום לדורות הבאים מיתה נפשית בלי פשע. חלילה לאל מרשע. ובזה קיימנו קצת גם דברי תי"ט. שלא יהיו מתנגדים לדעת התורה האמיתית. ולהצילו מחשד דעת הפוקרים החושבים שכל המורכב מוכרח להתפרד. הן לא יאמינו כי השי"ת יכול שליט על הטבע אשר הוסד והוקבע. ה' יצילנו מהם ומדמותם אבל אנחנו מאמינים בני מאמינים. מחזיקים באמת המוחלט שהשי"ת שברא והמציא הטבע. הוא אשר סדר אל הטבע מנהגו דרכיו ומהלכיו. לזמן בלתי זמן כי ברצונו ית' יקיים ויתמיד גם המורכב המחודש. ובחפצו יפריד ויהרוס חלקי הגשם החמישי המחודש גם הוא. ואם הוא בלתי מורכב אצל הפלוסופי' (ולכן גם בזו שהרי באמונתם וסברתם. שחשבו שאי אפשר שיפרד בשום זמן) אולם לדעת רז"ל. גם המה מורכבים משני יסודות. ואין כאן המקום לדבר מזה. ויעוין באוצר הטוב הנוגע לענין זה. ולא מקח שוחד. עמ"ש תי"ט בשם הר"מ. ושהקשו עליו. מאי שהכל שלו. שאין בו בנותן טעם על שוחד של מצות. ואני אומר שאינה קושיא כלל. כי מי נתן רוח חיים באדם. לעשות ולקיים המצוה. הלא הוא יתעלה הנופח נשמת רוח חיים באפיו. וכענין שכתוב

מי הקדימני ואשלם. וארז"ל עליו. מי מל עד שלא נתתי לו בן. מי עשה לי מזוזה. עד שלא נתתי לו בית כו'. ונ"ל שזהו מה שאמר אליהו במענהו השלישי אם צדקת מה תתן לו או מה מידך יקח. לאיש כמוך רשעך. ולבן אדם צדקתך. ירצה אם סיגלת מע"ט. מה תתן לו מתנה ומשאת. שישא פניך ויעלים עין מן הרעות שבידך. שלא יוכיחך עליהם. הלא הוא עשך ויכוננך. לעמוד לשרת לפניו לעשות רצונו. ולא הקדמת להקביל פניו במתנת חנם. או מה מידך יקח. שאין עמו מקח שוחד כלל שהכל שלו. והוא הנותן כח וחיל. לעושי מצות וצדקות. לכן לא יועיל לכפר בהם על העבירות. כנגדן. על כן לאיש כמוך רשעך. חוב הוא עליך לפרעו. אף אם לבן אדם צדקתך. כי לא יצא זה בזה. ואי קשיא מהא דאיתא במדרש. אם עשית חבילות של עבירות. עשה כנגדן חבילות של מצות. וקשו נמי קראי טובא. דהא כתיב בחסד ואמת יכופר עון. וכתיב וחטיך בצדקה פרוק וכל דכוותה. לא תקשי לך מידי. דההיא בשב מרשעו וחטאתו. ודאי מועילין להגין בעד היסורין. ולעמוד כתריס בפני הפורענות. כמ"ש ולכן נשבעתי לבית עלי אם יתכפר עון ב"ע בזבח ובמנחה. ואחז"ל אבל מתכפר הוא בתורה ובג"ח. וקראי דלא יקח שוחד. בעומד ברשעו ומחזיק בטומאתו. וסבור לפייס מדת הדין בעשיית מצוות כנגד העבירות. ועם כל זה אינו עוזב דרכו הרעה (כענין גייפא בחיזורין ומפלגא לבאישייא) זהו השוחד שנותן להטות דינו לזכותו. שאינו מועיל לו כי עליו נאמר ולרשע א"א מה לך לספר חוקי. אבל לשב. ודאי טוב לו לרדוף אחר מע"ט. שהם רפואות מסוגלות להעביר חלאת העבירות. וביחוד תורה וג"ח. שהם ודאי מרפא וחיים לנפש ולעצם. איברא אע"ג דקראי ודברי רז"ל אתו שפיר מיהו מ"ש הר"מ אכתי לא ניחא. דאיהו בצדיק מיירי. ונסיב נמי קרא דלא יקח שוחד. וי"ל ר"מ סבר דלא מהני אלא להגין מיסורין בעוה"ז. ומ"מ מענישין אותו בדין לע"ל. אי נמי אפי' בעוה"ז אע"פ שמאריך לו גבי דיליה. וקרא דלא יקח שוחד. אפי' תימא בצדיק איירי. הכי קאמר אינו לוקח שוחד לוותר על העבירה אלא משלם שכר מצוה. ופורע מן העבירה. ואי ברשע משתעי אין הכי נמי שאינו נוטל שכר על המצוה שעושה לשוחד (אע"פ שאין הקב"ה מקפח שכר מצוות של רשעים כשלא נתכוונו בהם לרעה) שאינה אלא לטורח על הי"ת כמש"ה מי בקש זאת מידכם וזולת זה. ואי בעית אימא ברשע נמי משכחת לה. דעבדין ליה יום טוב בעוה"ז. ויום ביש לעוה"ב. שמשלם לו שכרו על פניו להאבידו. ואב"א ר"מ מיירי בקדמה מצוה לעבירה. וקרא וגמרא דאייתינן לעיל. במצוה דבתר עבירה עסקינן (אחר שהשליך השרץ מידו) דמהניא ודאי עם התשובה. ומעליא כי תירייקא לכולא גופא. ודברי הר"מ בקרוב למזיד אמורים. שלא תועיל לו צדקתו הקודמת. לכפר עון המאוחר. אלא שכר מצוה במקומו

עומד. ועונש העבירה בפני עצמה. וא"ת א"כ אף שכר מצוה אין בידו. דהכתיב ובשוב צדיק וגו' כל צדקותיו לא תזכרנה. ההיא בתוהא על הראשונות. אבל אף במזיד. אין עבירה מכבה תורה. כל שלא פשט ידו בעיקר. כדואג ואחיתופל וג' מלכים. שלא הועיל להם כל למוד תורה שלהם עם כל מעשה תקפו כנודע. ויש הרבה דרכים שונים בשקול המעשים וגומלים ידועים לשופט צדק יתעלה. לה' מאזני משפט ולו נתכנו עלילות. כעל ישלם כעל גמולות. עי"ל דהני קראי דמשמע מנייהו דמצוה מכפרת. היינו שלא תכרת הנפש. מ"מ אינה משלמת הכפרה. אלא יסורין ממרקין. והן מדה טובה לאדם שלא יאבד עולמו מחמת חטאו. כמ"ש עה"פ הודו לה' כי טוב:

וע"כ אתה נולד. עמ"ש בס"ד במעמד ליום ראשון: "

פרק ה

משנה א

נברא. לא אמר ברא. כי אז היה צריך להאריך בלשון ולומר ברא הקב"ה. ותי"ט כתב מה שכתב:

ומה ת"ל כו'. פירוש למה נכתבו עשרה מאמרות. להודיעך שלכך נברא העולם בכל כך מאמרות. כדי להפרע מן הרשעים על כל מאמר ומאמר שקלקלו וסתרו. ואינו נראה מ"ש בד"ח. שלפי דרכו לא הי"ל להתנא לומר והלא במאמר א' יכול להבראות אלא כדי שכך הי"ל ומה ת"ל. אלא להפרע. הנה הוא יורה באצבע שלכך ברא העולם בעש"מ. כדי להפרע. שכל העשרה מאמרות הן כמו אזהרות לאדם שלא יעבור ויקלקל בנינו של עולם. והרי זו מדת טובו של הקב"ה. בודאי. שמזהיר ומתרה בחוטאים פעמים רבות שישמרו בנפשם שלא יבואם עונש קשה. זה פשוט וברור:

משנה ב

להודיע כמה א"א לפניו. עיין פי' רע"ב ותי"ט. וא"ת תינח בזמנם של מפרשים הללו שהיה חסר עדיין הרבה מחשבון אתרנ"ו. אנו מה תהא עלינו. ומה נאמר אנחנו. אחר שבעונותינו יצאו מה שיצאו. הרי לפי חשבון זה היה ראוי היות שנת גאולה וקץ לגלותנו. בשנת תפ"ד העבר סימן לדבר ושמתי פד"ת (בעת ההיא נתעוררו כת החטאים והפושעים המאמינים בצבי מודח. ושלחו שליח לדבר עבירה להסית את ישראל בסתר להדיחם מאמונתם הקדושה. להאמין בגואל מגואל שב"ץ מגועל ונואל. ונלכד בק"ק פ"פ כמפורסם בעולם תפח רוחם של אותן מחשבי קצים היורים חצים ומות בצי"ר שיש בו תוג"ה. והיו לאדמת יהודה לחגא) וכבר עברו כ"ו שנה עד עתה שהיא שנת שיר של

פגעים. איך נשיר את שיר ה' על אדמת נכר. אכן תדע שאין זמן הנ"ל גבול וקץ לגלות. אלא לעונש הרשעים בלבד. וזה כבר נתקיים במחריבי שני הבתים שנעקרו מן העולם הרבה קודם משך זמן כזה. ברוך המשלם גמול. ואלה האומות שקמו אחריהם ותפסו המלכות תחתיהם מלכי חסד הם. בצלם נחיה בגוים. בחסדי ה' הגדולים עלינו ויט עלינו חסד בעיני מלכי העמים ויתן אותנו לרחמים. לכן נתפלל ונדרוש בעד שלומם וטובתם כל הימים כי בשלומם יהיה לנו שלום. אך גאולתנו אינה תלויה בזמן ואין לה עת מוגבל ידוע לנו. לבא לפומא לא גלי (אף כי אין הדבר תלוי אלא בתשוב' ומע"ט. ה' היודע יחישנה בעתה. והואיל ואתא לידן נימא בה מילתא. עיין בס"ה פ' וירא (דקידא) ותמצא שיש מקוה לישראל שבשנת תק"ם לאלף הששי. תקום כ"י ובשנת ת"ר יגיע ת"ר לשוב לבנות רחוב וחרוץ ולא לסתור. דוק ותשכח לפתור והם י"ב יובלות פ"ו שמטות דאלף הששי. יב"ק יובלות לבריאת עולם. שהם שמונה מאות שמטות. יסו"ד פעם סו"ד. נכנס י"ן בכ"ס (חסר) ס"ך פעמים. אזי יצא סו"ד. כוס ביד ה' מלא מס"ך. ועיין בס"ת מז"ח וישב מניח אורך ימי הגלות תק"ם שנה. וי"ל לפי שהשנים הנותרים מאלף הרביעי אינן באין בחשבון שנות גלות (נתקיים בהם ואתה תשופנו עקב) כי הם שייכים לשני אלפים תורה (עמ"ש בס"ד בהוספות לס' צ"ד) ואלף החמישי נגזר כולו לגלות עכ"פ במש"ה נתנני שוממה כל היום דו"ה (הוד נגד האלף החמישי. ויומו של הקב"ה אלף שנה) ולא קחשיב אלא ימי הגלות של אלף הששי. הראוי לגאולה. ובמדרש הנעלם מז"ח (דכו"א מד"ו) מבואר שמשיח לא יבוא כי אם לפני סוף אלף הששי. וכן נוטה משמעות לשון הזוהר בפ' וירא. ובקן צפור מוכח שתתעכב ביאתו עד תר"ח לאלף הששי וכמ"ש בס"ד בס' תה"ק במעל' י"ג למזבח גדול (סח"ב). ובדברי המעתיק ספ"נ פ' וילך. ראיתי שכתב וחשב שיהיה צמיחת קרן דוד בשנת תע"ד (אז נתעורר הנחש עקלתון התועב חיון. ויקם שטן ויסת למינות. להונות את ישראל באמונה חדשה של המשיח לפי טומאו הנכר' ונשמד ש"ץ שחיק טמיא) אולם אני אדרוש אל אל. יאיר עיני להשיג האמת בדרך הרב הלז. שחשב עידן עידנין ופלגו עידן ע"י צירוף זמני שני הגליות. מצרים. בבל. שהם ת"ע. ולפי מה שאמרתי שהנותר מאלף הרביעי אחר חורבן אינו נכנס בחשבון זמן הגלות המיועד. א"כ נתחיל למנות ג"פ ת"ע וחצי מאלף החמישי. נמצאו כלין בשנת תרמ"ה לאלף הששי. אז תרום קרן. תרמ"ה לה' וגם זה מסכים לדס"ה הנ"ל. ואולי יש לצרף ג"פ וחצי שלשים שנה. כי גם כן מבואר בכתוב מספר ת"ל למצרים. לפ"ז יתארך הגלות עוד מאה וחמשה שנים. ואם תמנה כן מעת החורבן. יכלו בשנת התקע"ח. ואפשר שגם ארבעים שנה שהלכו ישראל במדבר. נחשבים ג"כ לגלות מצרים. כמ"ש בס"ד בהגהות

על ת"י בפסוק ושני חיי לוי. על כן נעו מעגלותיה לא תדע. ואפי' בקץ מצרים המבואר בתורה. כמה דעות חלוקות יש בו. ובני אפרים חשבו וטעו. וקץ גלות בבל. דניאל חשב וטעה. עאכ"ו בגלות החל הלז. שבעקבו כרוך חדוש העולם. שא"א להשיגו על בוריו. מ"מ הרבה דרכים בפתרון החשבונות וכולם אמתיים אם יזכו ישראל ויכשירו מעשיהם כאשר ישר בעיני ה' יקרב הגאולה בעתה המוכן לרצון. ועת רצון מילתא היא דכתיב לך ה' עת רצון. ואמרינן נמי עת מזומנת לפורענות עת מזומנת לטובה דכתיב ובעת רצון עניתיך (חלק דק"ב) וכמו שיש כמה פנים לתורה. כן הדבר הזה. יש עתים רבים שוים לטובה. אך לא כל הזמנים שוים להתעוררות הרחמים ועכ"פ צריך כשרון מעשים להחיש ולהתקיים בעת אחד יותר מחבירו מה יום מיומים. אמנם בראותנו כי לא כוונו יפה בחשבונותינו. מחמת זה לא יפוג לבנו בארכו ח"ו. וכתב ר"ח עה"פ ונתתיו לגוי גדול. ראינו שנתאחרה הבטחה זאת להם אלפים של"ג שנה. ולא היה איחורם תלוי בעונם. והיו מצפים לה כל השנים הללו. וסוף סוף באה ונתקיימה ואח"כ נתחזקה המלכות בידם. אנו שנטלה ממנו בעונינו עאכ"ו שנהיה מצפים להבטחתו ולא נתייאש:

היו מכעיסין. עיין בסמוך:

וקבל שכר כולם. ע"פ רע"ב שכל אדם י"ל שני חלקים כו'. גמרא פא"ד (דט"ו א') וצריך להבין מי הוא הצדיק שנוטל חלקו של רשע בג"ע. כי ימצאו הרבה קופצים עליו. וכל אדם ירצה להיות חבר לאיש משחית באופן כזה. לקיים חטוף ואכול מסעודה העתידה חטוף ובריך. ונ"ל דהיינו בבן מזלו. ושומ"א (ששמין בשל עולם הבא) מצויה בבן גילו. כגון ר"א ודימי בר קוקותא דר"א מליך ודימי ריש גנבי. ומאן דבמאדים או טבחא או מהולא כו' דשומ"א זו עשויה להשתנות לאחר מיתה. ששם עולם הפוך עליונים כאן הקופצים לישב בראש. למטה. נתונים בדיוטא התחתונה שבשאול. ליטול חלק חברו. הנולד עמו במזל אחד בגיהנם. והניתנים כאן למטה. נוטלים שם פי שנים חלק בחירה בחור בטוב. כי את זה לעומת זה עשה האלהים. תחת בשתם וכלימה. משנה ירונו חלקם. וכך היא המדה ישרה. על דברת אשר לא ימצא האדם אחריו מאומה. חלוקה בלתי ראויה כי הרשע כבר נטל חלק כפול בכאן. לפי שהיה קשה עליו להמתין על עולם אחר. ולכן חמס וחטף חלק חברו בעוה"ז על כן בדין הוא שיחזור הצדיק ויגבה מחלק הראוי לו. ושלו הוא נוטל. ונגד זה הרשע קנה בחליפין וקנין סותר הקודם שוא תהיה תמורתו. באופן שלא נשאר לזה על זה כלום. חלק כחלק יאכלו. של זה ינתן מיד לפי שעה אכל וחדי. והלה יורש ברכה עד בלי די. וא"ת הלא א"א לא היה בן מזלם של דורות שקדמוהו. איברא בר מזלייהו הוה. במזל העליון. שכל עליונים ותחתונים תלויים בו

(כמ"ש באד"ר שהכל תלוי במזל אפי' ס"ת שבהיכל) ואע"ג דאינהו לא חזו. מזלייהו חזי וראוי להתקן על ידו והדברים עתיקין. וא"ת אמאי קבל שכר כולם. והא הוו שם ועבר. וי"ל בדוחק. משום דלא קיימו כל התורה כולה כא"א. שנא' וישמור משמרתי וגו'. מיהו אכתי לא ניחא דקרא לכולהו מכעיסין. וי"ל שכל הדורות לאו דוקא. אלא משום דקיי"ל בכל דוכתא רובא ככולא ואזלינן בתר רובא. בהדי הוצא לקי כרבא. ותו משום שלא היו תולדותיהם כיוצא בהם. ואמרינן כמאן קרינן לרשיעא בר צדיקא כו' ומחוורתא כדאמרינן מעיקרא. תדע דהא בעשרה דורות שמאדם עד נח. היו עכ"פ ד' דורות רצופים כשרים חנוך. מתושלח. למך. נח. ואפ"ה נסיב האי לישנא. ועוד שאין הכוונה על ראשי הדורות. כי אם על בני דורן שכולן רשעים היו ולא הועילה להם צדקתם וזכותם של אותן יחידים. אפילו למקצת בני דורן (שבודאי היו מוכיחים אותן. אך לא מסרו נפשם על זאת כא"א. מפני כך קרא גם לכולם מכעיסים. וכמו שנתבע עלי על קצור תוכחתו לבניו) להחזירן למוטב על כן נתחייבו כלייה. משא"כ א"א שהחזיר רבים מבני דורו למוטב. כמ"ש ואת הנפש אשר עשו בחרן. ובכל מקום שהלך ויקרא שם אברם בשם ה':

משנה ג

אברהם אבינו. כך קראוהו חז"ל בכ"מ. שכן אמרו אין קורין אבות אלא לשלשה. פה"ק (דט"ז ב') ומה שקשה על זה עמ"ש בס"ד שם:

משנה ד

ועשרה על הים. כ' רע"ב שניה שנעשה הים כמין אהל. דכתיב נקבת במטיו וגו'. ר"ל שאחר שנבקע הים. נעשה כמין קובה. והיה הדרך נראה כאלו היה נקב במים. והמים מימין ומשמאל וממעל. הוא מאמר חבקוק נקבת במטיו. כפיר"מ. ועמי"ש בס"ד בפי' השירה עה"פ נערמו מים בבית אל שלנו. ומ"ש שנעשו המים הנקפאים חתיכות כאבני בנין מסודרים זה אצל זה. נראה שהיה זה שלא ידאגו ישראל פן בחום (עמוד האש שהיה מאיר להם אותו הלילה כשמש בתקופת תמוז כמ"ש רז"ל וכ"כ ויאר את הלילה. וגם אפי' שכתוב וישב הים לפנות בוקר וגו' לא שב מיד כולו. כי עדיין נבקע מצד ישראל מפני בזת הים. ובוקר נקרא עד"ש). ימסו המים הנקפאים. כטבע הקרח והכפור וחם השמש ונמס. אבל מתוך שראו המים הקפואים כאבנים סדורים זו על גב זו. ידעו שנתקשו ולא ימסו מחמת חום היום. וסרה קושית תי"ט. ומ"ש הוא שהיה לנוי ולתפארת. אינן דברים נאים למי שאמרן. כי איזה יקר תפארת נעשה בזה. וכן מש"ע שגם מה שהיו עשוים כמין אוהל לכבודן של ישראל בלבד הוא. אינו מוכרח כי לא אמרו שענני כבוד מנעו חמה ושרב (עם שבמדרש אחד משמע כן) אלא מנמיך הגבוה ומגביה הנמוך והורג נחשים

ועקרבים. כמ"ש רש"י עה"ת בפסוק וענן ה' עליהם יומם. ועוד אפי' לכשתמצי לומר שהיה מגין גם משרב וממחורב וממטר. זהו ביום דוקא. כמ"ש וענן ה' עליהם יומם. אבל לא בלילה. וכן אמרו במדרש בפירוש. וישראל עברו את הים בלילה שנסתלק עמוד הענן. המשלים לעמוד האש. לכן בודאי היו צריכין אז לאוהל וכפה. להגן מזרם ושטיפה. וגם אותו הלילה היה מאיר להם ככתוב. ואעפ"כ עמוד הענן שהיה להם למחסה ולמסתור. אין זמנו לשמש בלילה. כאמור. על כן מהצורך היה לעשות להם כמין קובה על כל כבוד חופה. וזה בודאי נעלם מן התי"ט. כי לולא זה לא היה צריך להדחק כלל. על כל פנים בחתיכות אבנים אין כבוד וגדולה. יותר מאוהל העשוי מאבן אחת. כי בזה ודאי יקר וגדולה כפולה. ומה שכתבנו הוא הברור ומחוור בס"ד. ומש"ע רע"ב שנעשו המים קשים כסלעים. שנא' שברת ראשי תנינים על המים. אע"פ שכבר כתב שקרקעית הים שדרכו בו המצריים כו' נתלחלח ונעשה חומר וטיט. יש לך לומר כי מתחלה נכנסו לים. כסבורים שנעשה יבשה בפניהם. כמו שנעשה לישראל. ונשקעו רגליהם בטיט. שלא יכלו לחזור לאחוריהם. וכשחזרו מי הים למקומם בא שטף המים. ונפצם אל הסלעים שהיו עדיין בעבר הלז. ועמדו קפואים וקשים. כדי לשבר ראשי תנינים תחלה:

עשר מכות. כ' רע"ב דצ"ך כו'. בפירוש הרבות פ' שמות. כתבתי בו רמז יפה יע"ש. ובמיטיב נגן הוספתי לקח טוב בעז"ה. אך מ"ש תי"ט בזה. הוא דבר שאינו נשמע. ומוציא מיד משמע. באמת בושנו מדברי חלומות כאלה והבלים רבים. לא ראיתי כהנה לרוע. וגנאי להאריך בהם ולהשיב על כל רעיון רוח מפני הכבוד. (ואלמלא לא יראתי מקפידא. הייתי מוחקו מספרו. כי גורם לעג וקלס למפרשינו) אכן לא יכולתי להתאפק ולשתוק מכל וכל. פן ישתו התלמידים הבאים. וימאסו באר"ש חמדה. להרבות שחוק והתול בדברי אגדה המקודשים. ונמצא שם שמים מתחלל ביחוד אחר שבעו"ה פשתה המספחת בדור הזה. להפוך דא"ח ולגלות פנים בתורה בדרשות של דופי. קיא תחת יופי. ושוו מילי דרבנן כחוכא וטלולא. אין די באר ואין די עולה. וכבר נשאתי עליהם קנאה בשי"ע (ספ"א) יע"ש. ודי בזו הערה. לאשר נגע אלהים בלבבו. לחוס על כבוד קונו. ולהגדיל כבוד התורה. לא להורידה ח"ו מכבודה. ולשחת הדרה והודה. לא תהא כזאת בישראל:

ועשרה על הים. מ"ש תי"ט בשם מד"ש מהקדמת המאוחר. אין לו הבנה. אם לא שנאמר שהיתה לו גירסא מהופכת משלנו. ועדיין אין דבריו מובנים. כי במכות שבמצרים בלבד נאמר בכתוב מפורש אשר יפלה ה' בין מצרים ובין ישראל. וכל זה גרם למפרשים החפצים ברוב דברים. לא יחדל פצע חנם:

עשרה נסיונות. מ"ש תוי"ט שלא שמר רע"ב סדר זמנים. היינו דקנסיב נסיון דרפידים קודם נסיון המן. וזה משום דקבעי לזווג נסיונות דמים. אבל אינך כולהו כסדרן נקטינהו. והא דקשיא ליה עגל חטא הוא. לא ידענא מאי שנא עגל דקא קשיא ליה. כולהו נמי חטאים נינהו. ואי משום דחטא העגל שאני. דהוי כפירה בעיקר. הא ודאי ליתא. כי חטא העגל אינו כפירה באל ח"ו. ולא היה אלא שהתאוו להיות להם מורה דרך ומנהיג נכחי תחת מרע"ה שנעלם כדמפרש קרא בהדיא. עשה לנו אלהים (כמשה שנקרא אלהים לפרעה. גם מה שהשתחוו לו. מצינו גם במרע"ה. והשתחוו איש פתח אהלו ואינה השתחואה לעבודה אלא לכבוד) אשר ילכו לפנינו כי זה משה האיש לא ידענו מה היה לו. על כן לא היה כי אם נסיון. על עכובו של משה והעלמו. ועשו העגל ממיעוט בטחון בה'. שחשבו העדר משה מעיניהם. הסרת השגחתו ית' מהם. לכן בקשו מאתו רק מנהיג מוחש. במקום משה אם עודנו לא ישוב. והיה זה החטא ככל חטאי המדבר. שהיו מקוצר רוח נאמנה. וקוטן אמנה בהשגחה פרטית עליהם. כאמרו ועל נסותם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו אם אין. לא שיספקו בו ויכפרו באלהים עליון. וכן אמר הכתוב ויזכרו כי אלהים צורם ואל עליון גואלם וגו'. ולבם לא נכון עמו כי לא בטחו בישועתו. מהרו שכחו מעשיו. שכחו אל מושיעם בעצמו ובכבודו אשר עין בעין נראה בקרבם וענינו עומד עליהם וגו'. לפיכך לא הי"ל לבקש מסכה ומורה שקרי אם לא היו קטני אמנה בהשגחה. וניתן להם מקום מכשול וטעות באחורו של מרע"ה כי בושש לרדת מן ההר. על כן נסיונות בלבד יקראו כולם וכן מעשה העגל מכללם וזה ברור. לכן גם הר"ם לא פקפק בכך. אבל יש להפליא מה ראה על ככה לנטות מדרך הגמרא. שינה והוסיף וגרע. בגמרא אמרו שנים בים (עיין מיטיב נגן) והוא חשב רק אחד. הם אמרו רק שנים במן. והוא הוסיף ושינה בשליו. וריבה במתאוננים. לחלקם לשנים. ואחר שהר"מ התחיל בקלקלה. נמשך הרע"ב אחריו לקלקל באופן חדש. מיעט בים. וריבה במתאוננים ויחשב להם ג"כ חטא נסיון ומעוט האמנה בדחז"ל. ה' הטוב יכפר בעד'. אכן האחרון הכביד. והוא התי"ט. שחשב להסיר חטא העגל מן החשבון לגמרי. זו קשה מן הראשונה. שלא עשה חשבון מדברי הגמרא כלל. ודימה בנפשו שמצא פנים חדשות לתורה. חוששני לו מחטאת מגלה פנים בתורה. שרי ליה מריה. אמנם במתאוננים דלא חשיב לה תלמודא באפי נפשה. ולא פסיק להו בתרתי. בהא מודינא דשפיר קאמר. ועם שאינו נמלט מדוחק. כך חובתנו וכך יפה לנו לקיים דברי חכמים. שכל דבריהם דברי אלהים חיים. ואין להרהר אחריהם. ואי קשיא במתני' דלא קחשיב אלא עשר נסיונות והא הוו מים שניים דפרשת חוקת. ואין לומר אינהו נינהו דפרשת בשלח. כמו שכתוב בספ"ר בשם

בכור שור. הא בדותא היא ודאי. דהא מים קמאי בתחל' הארבעים שנה. מיד אחר יציאת מצרים ברפידים היה מעשה ובתראי בסוף ארבעים. בקדש היה. ומדבר סין. במדבר צין. איחלף ליה. אי הכי מאי טעמא שיירינהו. תריץ הכי. ודאי שייר טובא. דהאיכא מעשה דבתר קרח. אתם המתם את עם ה'. וכן ותקצר נפש העם בדרך. וידבר העם באלהים ובמשה. וגם מעשה דפעור. ואיכא טובא: איברא כל הני הוו בתר מעשה מרגלים דהוה בשנה שניה. והנך עובדי כולהו לסוף ישיבתם במדבר. שכבר קרבו לישוב. וכבשו ארץ סיחון ועוג. ותנא דידן אקרא דוינסו אותי זה עשר פעמים קאי. דנאמר במרגלים. וסירכיה דעשר עשר נקיט. ושייר דבתרייהו דהנהו עשר. ואינך לא אתו לכלל עשר. גם אינן בכלל של מדבר סתמא כי אז כמעט כבר פסקה ישיבתם במדבר. כאמור. משא"כ בראשונים שאירעו במדבר ממש:

משנה ה

לא הפילה אשה מריח בשר הקודש. עמ"ש תי"ט משם פירש"י שאלו הריחה ובאת לטעום. אין שומעין לה להאכיל' בשר קודש. ושבוש הוא שאם הריחה. ודאי מאכילין אותה בשר קודש. אטו מי חמיר מי"כ. ואין לך דבר שעומד בפני פקוח נפשות. ולא גרע מעובדא דדוד. והכי איתא נמי בהדיא בגמרא דיומא (דפב"א) עוברה שהריחה בשר קודש. תוחבין לה כוש בפיה. כו'. ואם לא נתיישבה דעתה מאכילים אותה (ולא עוברה בלבד. אלא אפי' כל אדם שהריח ופניו משתנות. מאכילין אותו כל איסורין שבתורה אם הוצרך להם) והיינו דנקיט תנא ולא הפילה. ולא קתני ולא הריחה. משום דבודאי אירע פעמים רבות שהריחה. ואעפ"כ לא הזיק לה ולא לוולדה. אם מפני שלא הוצרכה לכלום. ממעוט תאוה. או שהיתה מתפייסת בבשר אחר. ועד שהיו מביאין לה בשר. לא היתה מסתכנת מחמת הריח. וריח בשר הקודש היה מתפשט מאד למרחוק. כמ"ש ז"ל. באופן שאם היו מוכרחים להביא לה ממנו דוקא. היו הרבה נשים מפילות בכל יום. בטרם יביאו להן ממנו. לכך הודיע שלא הוצרך הדבר מעולם. שאפי' ברחוק מקים. שלא היה אפשר להמתין עליו. לא הרע לה ולא הפילה. אבל אם לא נתפייסה ודאי היו נותנין לה. ובלי ספק שתלמיד טועה כתב לשון הנ"ל הנקרא פירש"י. וקפחיה לתי"ט עם כמה סבי בטעותא. והראיה עוד שלא יצא דבר זה מפירש"י האמתי שהרי ספ"ק דיומא מפרש להא דלא הפילה. עוברה שנתאותה לאכול מבשר הצלי כשמעלה ריח ותו לא מידי. על כן זה המוסיף אינו אלא גורע. ונודע את אשר כבר זכרתי. שהפירוש על מסכתא זו המיוחס לרש"י. איננו לו. אלא ממאן דהו. שבקש ליחנק. ולעשות לו עטרה להתגדל ולצוארו ענק. וככה אירע הרבה כמ"ש בהקדמה:

ולא הסריח בשר הקודש. עיין לשון מכונה רש"י שבתי"ט. וגם בכאן שפת יתר. בלתי נאה לרש"י. כי דבר זר הוא אומר שמעלין את האיברים בראשו של מזבח ועומדים שם ב' ג' ימים. הא ודאי בורכא. שהרי אחר שסדרו המערכה בכל יום מחזירין האיברים למערכה ונשרפין שם. ערפ"ג דתמיד ואיברים שנתותרו עושה להם מערכה בפ"ע אפי' בשבת כדאי' ס"פ טרף בקלפי. ומ"ש שאין לינה פוסלת בראשו של מזבח אומר אני גם בקרקע אינה פוסל'. עמ"ש בס"ד בלח"ש מ"א פ"ק דברכות (דא"ג ודד"ג) ויש דברים בגו:

ולא אירע קרי. עמ"ש בס"ד ריש יומא ד"ה שמא יארע בו פסול. וכאן אני אומר עוד שלא יפלא הדבר אם יבוא זריז לידי קרי ואפילו בהקיץ. כדרך ששנינו פ' יוצא דופן היה אוכל בתרומה והרגיש שנזדעזעו איבריו כו'. ואוכלי תרומה זריזין הן. כדאי' בכמה דוכתא. ומצינו בר"י שהיה מהלך עם תלמידיו ע"ג הנהר וראה קרי. פמ"ש. ובפ' מפנין בחסיד שפדה שבויה. ומפני טורח הדרך ראה קרי. כ"ש בחולשא דכ"ג דנפישא עבודה טובא ותענית וקרור רצפה המתנגד לחמום הטבע בטורח העבודה כל אלה סבות לעורר הקרי באונס. לכן ודאי לעולם היה הדבר בנס:

ולא כבו גשמים אש שעה"מ. יל"ד שאין בזה נס זר לטבעו של עולם. שכן גם אש הברק הנופל ברעם ביום הגשם. אין גשמים מכבים אותו. וי"ל הנס היה אע"פ שהיו מביאין לה אש מן ההדיוט. אמנם אש הברק הנופל ונאחז בבנינים ושורפם מביאין מאש שלנו ומניחין אצלה. אז יכולין לכבותו. וכתב ביפ"ת פ' שמיני שאפשר זהו הטעם שאמרה תורה אע"פ שאש יורדת מ"ה מצוה להביא מהה"ד. כדי להראות שאינה אש טבעית:

ולא נצחה הרוח את עמוד העשן. עתי"ט בשם הר"מ שבעת הקרבה היה האויר נח. ואינו נראה לי ולא נוח. כי א"כ מה נצחון שייך במקום שאין מתנגד. מה צורך לומר שהנעדר לא ינצח את הנמצא. גם הלשון אינו סובל פירושו. כי הוא מורה על רוח מצויה בלי ספק. ותו בגמ' איתא בהדיא ועשן המערכה כל הרוחות שבעולם אינן מזיזות אותו. ומקשי עלה. ומשני דאזיל ואתי כדיקלא ואבדורי לא הוה מיבדר. הרי מבואר שלא כדבריו בבירור גמור. ועוד נראה כשטות לומר שהיה האויר נח בעת הקרבה. הלא הקרבנות היו מצוים תמיד. ורוח לא מעצר. כיוצא בה לא כבו גשמים כו'. פשיטא שלא גרם אש המערכה עצירת גשמים. לכן אני אומר כי רוח זה מריח פעפוע של פלוסופיא הפיח. ומעשן ההתחכמות נעשה פיח כדוד נפוח נחר מפוח. עמ"ש בס"ד בפ"ב דתמיד. שבכלל נס זה. גם שלא שלט הרוח באפר שבתפוח:

ולא נמצא פסול בעומר. ז"ל הרע"ב שאם היה נמצא כו' לא היה אפשר להקריב אחרים תחתיהם שהעומר נקצר בלילה כו'. כראב"ש אמרה למילתיה. ודלא כהלכתא. בהדיא

תנן נקצר בלילה כשר. ותנינן נמי בברייתא היה עומד ומקריב מנחת העומר ונטמאת בידו. אומר ומביאין אחרת תחתיה ועשי"ע (סל"ד) באורך. ואין צורך לאוקמה כיחידאה אלא תיתי ככ"ע. דאע"ג דנקצר ביום כשר בדיעבד מ"מ אינו כמצותו לכתחלה והועיל הנס שיעשה תמיד כמצותו ע"ד מצוה מן המובחר (כיוצא בה עמ"ש בס"ד במו"ק סתר"ע) ותו דשהוי מצוה לא משהינן. וחביבה מצוה בשעתה. ואין מחמיצין המצות. משו"ה לכ"ע אתי שפיר:

עומדים צפופים. ע"פ רע"ב כדי שלא ישמע את חבירו כשמתודה. ואינו נ"ל (אע"פ שגם רש"י בגמרא פירש כך) דהא מהאי טעמא תקנו תפלה בלחש. ולא מסתבר שהיו מתודים בבהמ"ק בקול רם. אך הנס היה מוכרח. מפני ההשתחואה שהיא בפשוט ידים ורגלים על הרצפה. לא אחד על גב חבירו. וכשעמדו צפופים. בהכרח לא היו יכולים להשתחות. אפילו לכרוע מעט אי אפשר בדרך הטבע. אם עומדים דחוקים כל כך שאחד צף על חבירו. לפיכך אם יהו משתחוים במעמד כזה. כרצון השם ית' וכמחויב עליהם. הלא ודאי היה צריך להתרחב להם המקום כדי להשתחות רווחים כלומר בריוח המצטרך להשתחואה והפשוט:

ולא הזיק נחש. עתי"ט מ"ש דלא תנן שלא נשך. ולכאורה אין טעם במ"ש בד"ח כי מה יתרון לבעל הלשון. אם ישוך הנחש בלא לחש ומיחוש. ונ"ל לתת בו תבלין. שהרי מצינו דוגמת זה מפורש בתורה. כשהתפלל משה להסיר הנחשים השרפים מישראל. כתוב והיה אם נשך הנחש את איש וגו'. ומדוע לא פעל בתפלתו שיסיר הנחש מהם לגמרי. כמו שבקשו ממנו. אלא לפי שאי אפשר להסירם מן העולם. כי האלהים עשה שייראו מלפניו. אך בזאת נאות להם להמציא תרופה למכה. כשיביט הנשוך אל נחש הנחושת וחי. וכמו שאמרו וכי נחש ממית או נחש מחיה. אלא כל זמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה. ומכוונין לבם לאביהם שבשמים. היו מתרפאין כו'. כך היה הענין בירושלים סגולה פרטית. ראוי' למקום המקדש. שאפי' נשך הנחש לאדם. היה מביט אל מקום המקדש. ומכוון לבו לשמים. ונתרפא. ובזה יגדל כח הנס. ויורגש שהמקום גורם. מחמת קדושתו. ויד התעוררות המחשבה וכיונה לשי"ת עשתה זאת. וזה נכון. ולא אדע מה היה לבמד"ש שויתר בלשונו לייחס הנס לכל הארץ הקדושה בכללה לפי דרכו שתלה הענין בקדושת הארץ ואנו אין לנו אלא כלשון משנתנו שלא היה נס זה אלא בירושלים לבדה:

ולא אמר אדם צר לי המקום שאלין בירושלים. לפירושא קמא דרע"ב נמי ניחא. משום דישיבת כרכים קשה. וכמ"ש עה"פ ויברכו העם לכל האנשים המתנדבים לשבת בירושלם (נחמיה י"א:ב') ולישנא דאלין. שלא אמר כן אדם מעולם אפי' על לינה אחת.

ואפי' אורח נטה ללון. לא היה צר לו המקום. והא דתנן בירושלם. סתמא בזמן שבהמ"ק קיים. וכי הא דאמרינן מעולם לא לן אדם בירושלם וחטא בידו. והרצון על זמן בהמ"ק שעבודה מכפרת. מפני שהיתה הלינה בלא חטא. לכן לא היה מקום לינה צר בה. וכן כל הנסים שנזכרו כאן. לא היו אלא בפני הבית. וכן התחיל התנא ע"נ נעשו במקדש. וסיים בירושלים. לומר לך שלא התמידו הנסים אלא כל זמן שבהמ"ק עומד. וגמרא מקשי פתח במקדש וסיים בירושלים. ושני לה. יע"ש. מ"מ לא לחנם תפס לשון זה. אלא לרמוז מה שאמרנו וברור:

משנה ו

עשרה דברים נבראו בע"ש בה"ש. עתי"ט שהביא דר"מ על מדרש חז"ל תנאי התנה הקב"ה. שהמובן מהם הוא שכוונו החכמים לסלק חדוש רצון. והוקשה לתי"ט ככל המון פלוסופי עמנו. כי בזה נסתלק גם טבע האפשר. מה שסותר פנת התורה. ומ"ש בשם המאירי אינו מאיר כלל. אמנם דברי המורה. נבוכים הם באר"ש חז"ל ובלשון מאמריהם. לא הבינם על אמתת כוונתם. וכבר בארנו דעתם ז"ל בהגהות תנ"ך ס"ס מלכים א'. והשבנו שם ע"ד רלב"ג. כי אמנם כל מגמת כוונת רז"ל היתה לקיים טבע האפשר. שכן הונח והושם בתחלת הבריאה במעשי בראשית. שלא יהיו נקשרים בטבע קיים בלתי משתנה בשום אופן. אבל הושם בהם הכנה בכח. שאם יזדמן אדם ושעה הצריכה לכך. להפסיק דרכם ולהשבית מנהגם הפשוט. לפי שעה. שלא יעצרם הגשם המוטבע בטבעו הכללי ולא ימנעם מהלכו מלסור למשמעתו של נביא או חסיד לשעתו ולחזור אח"כ אל מנהגם הקדום. כל זה הותנה על הטבע בראשית מציאותו. לומר שאין שם שינוי רצון ולא חזרה. ולא הריסה בטבע הכולל (שלא יבוא הטבע בטענה נגד הנביא והחסיד המכריחו להיות נסוג אחור. באמור אני ודאי עושה רצון קוני. כדרך שאמר לו גינאי נהרא לרפב"י. וכדרך שטען י"ס כלום יש רב נותן מתנה לעבד וחוזר ולקחו מידו) ואין חדש תחת השמש. כי גם כח זה כבר קבל הטבע מתחלתו. ולא יחשב ביטול רצון הקודם. גם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם על מינויו של הטבע אשר שמהו פקיד בארץ. הוא אמר ויהי צוה ויעמוד על משמרתו. ולא יחזור בו לבטלו ולשנותו. אבל על תנאי כך נברא העולם והוסד בו מציאות טבע כללי. וטבע פרטי מיוחד. לפי הזדמנות ובחירת איש מעותד. גם הוצרך התנאי עוד. לומר שלא יתמיד השינוי כלל. ולא תמשך הפסקת מהלך הטבע הכללי. אפי' ע"י נביא וחסיד. כי לא אדם הוא להנחם על מעשי ידיו לבטלם ע"י אדם. אחר שגזרה חכמתו יתברך. הנהגת העולם על סדר טבעו הכללי שהטביע בו. מאז יצרו והבטיחו לעמוד כל ימי עולם. עד שיחדש עולמו. רק לפי שעה הצריכה לכך.

לכוונה אלהית בלבד. יסבול השתנות מה. אחר ישוב לקדמותו ולפקידותו. לא זולת. כי בסוד הסבה. ישוב הטבע לנהוג מנהגו. לא ישמע קול נוגש. לא ימושו חקיו ולא ימוט לעולם. שלא תחשוב הואיל והותר מקצתו הותר כולו אצל אדם גדול ונשוא פנים למעלה. למשול על הטבע כחפצו להפסיקו ולהשביתו להפר בריתו (יום ולילה קור וחום וזולת מחוקי הטבע אשר נכרת להם ברית לא ישבותו) כטוב וכישר בעיניו. מאחר שנצטוה הטבע בכך להכנע לרצונו של צדיק מושל יראת אלהים. לכן התנה עליו כמו כן שיחזור למנהגו הכולל הקדום. והעד על זה שזו היתה כוונת חז"ל בלי ספק. הוא הדרש שזכרו חז"ל בענין. וישב הים לאיתנו. לתנאו הראשון. הרי בביאור שגם התמדת הטבע הכללי. תנאי היה עמו שיעמוד על ענינו. ולא ישמע לקול מבטל שיהיה. שלא ברצון בוראו. עם היות לבחירה טבע קיים. והרשות נתונה בכל אשר נעשה תחת השמש. לבחור האדם בטוב וברע כרצונו. אך לא לשנות סדרי בראשית לחפצו. אע"פ שנמסרו ג"כ ביד הטוב והישר לפני האלהים למענהו ולקלוסו. אמנם על מנת שלא יעבור הגבול. להשתמש בכתרו של מלך. לכבוד עצמו. כי אלו רצו משה ויהושע להעמיד חמה לצרכם. לא יכולו. וק"ו לשאר נביאים. ואם תעיין היטב במה שבארנו כאן. תמצא אין זר אתנו במאמר הלז לרז"ל. עם היותו כמו זר נחשב לבמ"נ (בעל ברית הפלוסופיא) ואעפ"כ חזר ושבחו. אלא שלא ירד לסוף דעת בעל המאמר ולא בחן כחו ועמ"ש עוד בסמוך בס"ד. ותי"ט האריך לשון כדרכו ודברי רבו בד"ח לא ראיתי בזה ועמש"ל מט"ו פ"ג. ובעלית הטבע לבית מדות שלנו (ואלו הואי התם אמינא חדא עדיפא מדכולהו ע"נ. כי עם שקי"ס היא ודאי גדולה שבנסים כו' עדיין י"ל ביתר שאת. איך ס"ר הגברים לבד מטף נשים עבדים זקנים הרה ויולדת יחדיו יכלו לעבור בעמקי תהומות כמו מקום שטף הים באמצעיתו שהוא עמוק כשאול נתיב לא ידעו עיט כו' לא יוכל עבור בו איש אמיץ לבו בגבורים. גם אם יבש קרקעיתו. הלא רק ממראיתו יפול לבו. ולא יעלה ע"ד לקפוץ או לטפס ולירד ולעלות אף כי יבואו גדולים וקטנים וזקנים וחלשים חיל גדול מאד עד נבכי ים ובחקר תהום יתהלכו ארחות עקלקלות במעמקי מצולות. דרך ישר לא יכשלו בה בעת אחת בלילה אחת. זה נפלא הציור מכל הנסים. ואין זה אלא שנשאם על כנפי נשרים ומלאכיו על כפיהם ישאום):

נבראו בע"ש. אין עשרה דברים הללו דומים למופתים שנעשו ע"י הנביאים לשעתן. כי לא שייך בהן בריאה. שאין בהן דבר של ממש. אלא שינוי סדרן בלבד. כגון הים שנקרע. והשמש שעמד. וכל הדומה להם. לא תוכל לומר עליהם שנבראו. שאין ענין הבריאה נופל על הפעולה. כי אם על העצם נושא מקרה הפעולה. כמו שלא תאמר האכילה

נבראת. או השמירה או ההליכה. ושאר המקרים לא תוכל לומר עליהם שהם נבראים. אלא המאכל והאוכל והשומר וההולך הם הנבראים. ואין מאמר הבריאה נתפס אלא בעצם הדבר שעליו ינשאו המקרים. אבל עשרת הדברים האלה. הם עצמיים נמצאים מאז מני קדם. ברואים ועומדים מתמידים. לא היו לשעה בלבד. כמקרה הנסים והמופתים. אכן נבראו מני שים אדם עלי ארץ. ולא עוד אלא שכולם עדיין קיימים. חוץ מפי האתון. דוק ותשכח. גם את זה לא שיערהו הפלוסוף בעל מ"נ ואחריו נמשך התי"ט. וכן כל המפרשים לא ביחנו ההפרש הגדול שבין דברים אלו שהם בכלל הנבראים והנמצאים בעולם משך זמן גדול. ככל שאר הבריאות. ובכלל כל ימי עולם יעמדו ויתמידו. עם היות קצתם נעלמו ממנו. והיו נודעים בזמן רז"ל. כמו פי הארץ (כמ"ש ההוא טייעא לרבב"ח. תא אחוי לך בלועי דקרח) ופי הבאר (גם הוא היה נודע וניכר להם ז"ל. כמ"ש הרוצה לראות בארה של מרים. יעמוד בראש הר הכרמל ויצפה ויראה כמין כברה בים) והמטה והשמיר (שהממ"ה נשתמש בו) והלוחות אין ספק שהם במציאותם עומדים כמבראשונה. וכמו הקשת. וכן המן שעדיין נמצא ביחוד במדבר שירד שם לישראל. אע"פ שבטלו הנסים שנעשו בו לישראל לבדם דהיינו עומר לגלגולת לא העדיף ולא החסיר. וביום הששי שני העומר לאחד. וביום השבת לא ירד. וכל זה התמיד ארבעים שנה שהלכו ישראל במדבר בלי הפסק ושינוי. זהו הנס הנפלא הכפול ומכופל בו. משא"כ עכשיו נסתלקו ממנו כל אלו המופתים שלא שמשו אלא לצורך ישראל. פי אמנם גם עתה יורד שם בשני חדשי סוף הקיץ בלבד. ובלי שיעור ומדה. ובאין השתנות יום מימים. אכן מציאתו לא נעדרה מן אז והלאה. כמו הקשת הבא לפרקים. ומתמיד בעניני כך. כל זמן עמידת העולם. וכן נשאר הכתב מאז הבראו. לא נפקד מאתנו. ככה הוא בכל העשרה דברים. עם בריאת העולם נבראו. ושוב לא יעדרו כל ימות עולם. רק פי האתון לבדו נעדר עם הריגת האתון. וכמו כן לדברי י"א אילו של א"א. שנעדר ודאי אחר הקרבתו. ושניהם עמדו מימות עולם עד עת בוא דברם. לפיכך אין להם יחס כלל לשאר המופתים והנסים. שלא נתחדש בהם רק מקרה פעולה חדשה וזרה לטבע הכולל. אבל לא היו ולא נבראו מעולם. אך הרצון היה כך מקדם. מאז החל הטבע לעשות פעולתו. הותנה עמו על אודות סבלו עכוב מהלכו לעתים כנזכר. ואין שייכות בריאה בכך כאמור. וזה דבר ברור שלא הרגישו בו המפרשים כולם. כנ"ל שזווגו דברים שלא בלבד קשה לזווגן. אך לעולם אין זווגם עולה כהוגן. ואולם מדוע נתייחדו אלה עשרה הדברי' להברא בין השמשות דוקא. ומדוע לא נבראו מיד עם שאר הבריות. דבר יום ביומו. ועל מה זה נתעכבו לאחרונה. לא ידעתי מה אמרו בו המפרשים. כי ס' מד"ש אינו נמצא אתי. וכן

סד"ח אין תחת ידי. ור"מ ותי"ט לא הטריחו עצמן בזה. ויש להפליא ביחוד על הר"מ. אחר שהושוו אצלו דברים הללו עם הנסים במאזנים לעלות. מדוע א"כ נשתנו אלו מאלו בענין התנאי קודם למעשה שבו נשתתפו לדבריו. מי יתן ונדע מה חשב בזה. ומה טעם בבריאתן בין השמשות. ולדעתי (אף אם מי עמד בסוד ה'. מ"מ במה שהרשונו נאמר בדרך הנגלה) דבר ברור הוא. כי אלה עשרה הדברים הוצרכו להתחדש מפני הפורענות העתידה. מה שלא היתה כוונת הבריאה בעצם וראשונה. אלא שיתקיימו כל הברואים באופן היותר שלם וטוב. ולא יהיה משם מות ומשכלת כמו אחר שגרם העון. וכמש"ה אני אמרתי אלהים אתם וגו'. והנה פי הארץ. אינו אלא לפורענות. לבלוע את הרשעים זה נראה מיד. גם פי הבאר. אע"פ שלטובה ולברכה היה. מ"מ אם היו ישראל זוכים ונכנסין מיד לארץ. לא היו צריכין לו. כי היא ארץ עיינות ותהומות יוצאים בבקעה ובהר כולה משקה כגן ה'. וכן המן היה בלתי צריך. ולא הכרחי בעצם. רק מחמת העון שגרם לנוע במדבר. הוצרכו לאלה. ובהגיעם לארץ נושבת מיד פסקו. והמן ביחוד נתרעמו עליו כעל מין קללה. כמ"ש ונפשנו קצה בלחם הקלוקל. אע"פ שזה היה דבר הרשעים שבהם ותולין הקלקלה במקולקל. ולצדיקים היה לחם אבירים לחם חמודות. מ"מ הרי הפושעים נכשלו בו. פי האתון ידוע ג"כ שהוא לפורענות:

והקשת. כמו כן נודע ממה שכתוב בתורה:

והמטה. רצועה למצריים להלקותן בו במצרים ועל הים:

והשמיר. עם היותו הכרחי לכלי הקודש. מ"מ מזיק הוא. ככתוב לשמיר ולשית יהיה. וכתב ומכתב אתיא כמ"ד שנשתנה ונהפך לרועץ. וכן הלוחות עצמן הראשונות שנשברו פורענות היו. אחר שלא נתקיימו. הרי בבירור גמור שאין דבר אחד מהעשרה נמלט מהוראת פורענו' ופקידת חטאות ועונות ואין צורך לומר מה שי"א המזיקין. וכן קבורתו של מרע"ה בעון דור המדבר היה. שלא נכנס לארץ. ושני י"א הנותרים. איני רוצה לטרוח בהם. מאחר שהכל ברור על כרחך ימשכו גם אלה השנים אחריהם. אמנם הצבת הביאה מזיק גדול לעולם. כי היא כלי כל לוטש חורש נחושת וברזל. שהוא משחית לחבל. וכיון שנברא ברזל התחילו הכל מרתתין וגם עוד י"א בגמרא האור והפרד אף אלו ברואי פורענות לפמ"ש אור דגיהנם. ואפי' למאי דמסיק שהוא אור דידן. מ"מ אין מזיק גדול ממנו. ופרד מלבד שהוא מין פסול. מכתו אינה חיה. כמ"ש ר"ח מימי לא שאלנו כו'. ורפב"י לא רצה ליכנס מחמתו לביתו של ר' אמר מ"ה בביתו של זה. לא נשאר רק אילו של א"א ומערה של משה שצריך לבקש להם טעם. מעתה הדבר פשוט וברור לפניך. שמתחלה לא נתכוון לבראם בעצם. כי היו א"כ למבטח מזכיר עון להתפש. כאלו היו

החוטאים מוכרחים במעשיהם ח"ו. לכן נתאחרו עד שכמעט נשלמה הבריאה בכללה. והיה היצר סמוך לה שכבר חטא אדם ונסתכל במעשי הרשעים שאי אפשר לעולם בלי חטאים. לפיכך הקדים רפואה. גם הכין רצועה (ונ"ל שגם אור שברא הקב"ה ביום ראשון. שגנזו אח"כ מפני שצפה במעשיהם של רשעים. ג"כ לא נגנז אלא אחר החטא. ושמש כל שבעת ימי בראשית. ובמ"ש גנזו) והרי זה ישר ונכון ומתוקן ומקובל ודאי. אולם מ"ש תי"ט וחשב לדרוש ולתור בחכמה הנעלמה בענין עשרה דברים הללו מלבד שלא טרח בע"ש כלל (לתת בו טעם תבשיל של שבת שקדש עליהם היום) ומהיכן יהנה בו. מה גם ששקל עשרה קלות כחמורות. בכף מאזנים שאינו מעוין. זה אל זה לא קרבו לחכי לא ערבו. ואעפ"כ ראה זה דרך ישר לפניו. כל דרך איש זך בעיניו. אבל אסטניס אני בחלה נפשי בריבוי דברים הדברים אלה הדברים רבי הכמות. היש טעם בריר חלמות גם הלום ראיתי שלא היה נאה לו ז"ל לדרוש. ולא היה מסוגל רק לפירוש ויתכן לומר על בתי"ט מה לך אצל אגדה. כלך למדברותיך אצל נגעים ואהלות:

פי הארץ. גם פה לא עשה תי"ט מאומה גלה נפשי ברוב דברים מרבים הבל. והנה מ"ש שלא אמר וירדו חיים שאול אלא שאולה. שהוא כמ"ש רז"ל עה"פ לשאולה לדיוטא התחתונה ש"ש. לא ידע מר הא דתנא רנ"ח. כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה. הטיל לה הכתוב ה"א בסופה. לכן אין בכאן הוראה על מדרגה תחתונה. כמ"ש בתיבת לשאולה מחמת הלמ"ד הנמצאת עם הה"א ביחד. לזה אמרו לדיוטא תחתונה. משא"כ בה"א לבדה. ומ"ש וזהו שבקש מרע"ה באמרו ופצתה. שלצורך הבליעה היל"ל ופתחה. וכמ"ש במעשה (נכשל בזה ג"כ. כי לא נמצא כן במעשה אלא ותפתח. ואע"פ שאין בו נפקותא. מ"מ שיגה ועוות עלינו לשון הכתוב ויעקבהו זה פעמים. שכך כתב גם למעלה. ובשעת מעשה נאמר ופתחה ואינו) תמהני מה יענה בכתוב אשר פצתה את פיה דהבל. ושאר כל הדברים יגעים. גם מ"ש הרא"ם בכוונת ל' רש"י בקול היוצא על בליעתם. לפרשו קול מבהיל כרעם. אינו נכון בעיני שהוציא לשון רש"י מפשוטו ומשמעותו הקרוב שהוא רק קול דברים. כמו שהוא לשון רגיל בתלמוד. יצא קול בעיר מקודש' מגורש'. ומה שחשב להכריח פירושו מפני שהקול ההוא אינו מבריח. אינו כלום כי מי הגיד לו שברחו מפניו. וכי כתוב נסו מקולם. הלא כתוב נסו לקולם שמא באמת התקרבו אל הקול לראות החדוש ורצו חיש מהר אליו. אבל גם זה איננו אמת כי מי פתי יסור הנה לראות הבקיעה ולא יירא לנפשו שמא תבלעהו הארץ כמוהם. וכמ"ש פן תבלענו. ובודאי לא יערב אל לב אדם להתקרב אל מקום הבליעה. גם מ"ש שהיה קול מקבץ לראות הפלא שלא היה כמוהו משי"ב. לא כן הדבר. כי לא זהו הנס והפלא שפתחה הארץ פיה. כי

מעשים בכל יום ביחוד במחוז נאפולים וציציליא קצה ארץ איטליא. שפעמים רבות נעשה כזאת שבלעה הארץ כרכים וכפרים. אך הפלא היה בקרח. שנעשה הדבר ע"פ בקשת מרע"ה מיד. לבלוע שונאיו בלבד וזה לא נודע עד אחר מעשה הבליעה. אבל בשעת מעשה כולם היו יראים לנפשם. כמ"ש. על כן אין ממש בדברי הרא"ם בזה. אף כי התי"ט שהוסיף מכאוב לומר שהיה נשמע קול צעקת הבלועים מדיוטא התחתונה והיה קול מארץ תחתית כאוב. אין אלה אלא דברי הבאי במ"כ. ועוד שהכתוב אומר ותכס עליהם הארץ. (ומ"ש באגדת רבב"ח דחזא בלועי דקרח אף את"ל שהיה כפשוטו לא היה אלא רושם. הבקיעה. כמ"ש חזאי תרי בזעי דנפק קוטרא מנייהו. ודקאמר אצית מאי קאמרי. ודאי אינה אלא השגה שכלית. ואפי' לכשת"ל שגם היא גשמית. עכ"פ לא נשמע הקול למרחוק. שהרי שאל לרבב"ח אם שמע דבר) ונלאיתי כלכל דמיונות תי"ט דומות למרובות והנם למשא. שאפי' נשמע להפצרתו שהיתה שם קול צעקה מן היורדים שאולה. הם המדברים ולא הארץ. ומה ענין לקרות לה שם פי הארץ בשביל כך. והיא לא דיברה בפיה מאומה. גם דקדוקו משינוי לשון פתיחה לפציה. הוא דקדוק עניות במ"כ. תשובתו בצדו מהאתון. שנאמר בה ויפתח את פיה לדבור ואמר אליהו פתחתי פי דברה לשוני בחכי. גם לשון התי"ט מגומגם מאד כמעט נעדר הבנה. וכל הוכחותיו ישא רוח. הך הכפתור ויפרח הפרח. והציץ כצל יברח:

ופי הבאר. מ"ש תי"ט בשם רבו בד"ח להוציא דברי רש"י בפמש"נ מפשוטן. תמהני עליו אטו דידיה היא. אשתמטתיה תלמוד ערוך שילהי פב"מ (דלה"א) אר"ח הרוצה לראות בארה של מרים יעלה לראש הכרמל ויראה כמין כברה (פירש"י סלע עגול עשוי כמין כברה) ואר"ב מעין המטלטל טהור וזהו בארה של מרים. ופירש"י שהיה מתגלגל עמהן. ואם לא הסלע הוא שהיה מטלטל. מהי תיתי שלא יהא טהור מאי טלטול שייך ביה. הא עשוי לנחת הוא מים ע"ג מים היינו הנחתן ודקא קשיא ליה לשמעינן רבותא דנס שנתן הסלע מימיו בתלוש נתערבו לו דברים שנבראו נזכרים ונעשים. בנפלאות ונסים. ולשון הר"מ דלעיל אטעייה שערבן יחד והיו בידו לאחדים וכבר זכרתי שהם ענינים נפרדי':

ופי האתון. לשון הרע"ב נגזר עליה כו'. כי לא יתכן שהיה חי כל כך משי"ב עד בלעם. וכפד"ח בכל העש"ד כו'. שאין נראה כי האיל של יצחק היה חי משי"ב עד אברהם. תי"ט. ואני אומר במ"כ כולם שגו ברואה. ומדוע לא נראה. והלא נראה בפרות שהתנדבו הנשיאים למשכן. ארז"ל שחיו עד שהקריבום בבית עולמים. קרוב לת"ק שנה (עמ"ש בס"ד על תו' זבחים דנ"ט) ולדברי ר"מ עדיין חיות וקיימות הנה. ואע"פ שלא נבראו בע"ש בראשית. שהרי לא השמיענו כזאת. אלא כשאר כל בהמות היתה בריאתם. עאכ"ו באילו

של יצחק. שבפירוש אמרו שנברא מבראשית. שאינו מן התימה שיחיה עד העקדה (שכל מעשה בראשית בקומתן נבראו. והיה בהם כח יתר עז על הנולדים כדרך כל הארץ. אף כי קודם שנתקלקל העולם במבול היו גם כל הנולדים גבורי כח חזקי התולדה. יתר מאד על הילודים אח"כ). מכ"ש בריות שנבראו עם ברייתו של עולם. ודורות ראשונים יוכיחו. שאל בהמות בהררי אלף ותורך. ומדוע איפה נוציא הלשון ממשמעו:

והכתב. עיין עליית הכתיבה:

והמכתב. עלו"א:

והלוחות. חצובים מגלגל חמה. כלומר לפיכך היו נגללים. תי"ט. תמה אני היכן ראו זה שהיו נגללים. וההפך מבואר בגמרא ספ"ק דבתרא. שמניח חשבון ארכן רחבן ועבין. לפרנס בהן ארכו רחבו ועביו של ארון. ואם היו בגלילה. לא יבוא החשבון מכוון. ואע"פ ששם מדבר מלוחות שניות. מ"מ ודאי היה כמות השניות כראשונות. כמפורש בכתוב שני לוחות אבנים כראשונים שהיו שוות בכמותן ומדתן. אם שמענו בס"ת שנגלל. לא שמענו בלוחות. כי אם שהיה להם ארבע רוחות. שהיו בצורת מעוקב גם גלגל חמה עם היותו מתגלגל. אינו נגלל. כי הוא כמעשה האופן כתומר מקשה. אלא שהוא עגול סגלגל:

משנה ז

[**בחכמה ובמנין**. כתי"ט בשמד"ש או או קתני וה"פ לתי"ט פ"ק דעדיות ול"נ. ותמה ע"ע אי בחכמה ולא במנין ניחא. היינו ודאי משום דבישיבה הלך אחר החכמה. א"ה במנין ולא בחכמה מי ניחא. וקשיא סיפא לרישא. הא ע"כ לאו או או קתני אלא דוקא תרווייהו בעינן. וה"נ מונח בכמה דוכתי' ודאי. דאל"ה לא היה משה רשאי לדבר בפני אהרן ודכוותה טובא:]

גולם. עתי"ט בשם הר"מ. וסמך לדבר שכן גל"ם. גי' חכם. אלא שהוא מבחי' אחוריים (כמ"ש בס"ד בלקוטי אורות) וזהפ"ה לדעתי חכם באחור ישבחנה. ר"ל שע"י השבח שמשביח את החכמה באחור. נקרא חכם. ופשט נאה הוא:

ואינו נבהל. כמו נבהל להון ר"ל נמהר ונחפז בלי ישוב דעת אלא ממתין מלהשיב עד שתתיישב דעתו עליו. ואז תהיה התשובה כהלכה. זה"ש הכתוב שפתים ישק משיב דברים נכוחים. כל המשיק שפתיו בטרם ישיב מענה. הוא משיב נכוחים. ונ"ל דמתני' בחכם שהוא תלמיד היושב לפני רבו עסקינן. וקמ"ל מי הוא החכם שבתלמידים ואיך יתנהג כדי שיתחכם. והראיה שכן נמנה גם במ"ח דברים שהתורה נקנית בהן. ותדע שלכך הקדים ואינו נבהל להשיב. קודם שזכר השואל. ועוד ומשיב תו למה לי פשיטא שלכן צוו שלא יהא נבהל למען לא יכשל ויידע להשיב כהלכה. אלא כך הוא הענין משום

דקיי"ל הרב רשאי לשאול שלא כענין כמ"ש הר"מ. ונ"ל שיצא לו מההיא דא"ר אנא מצינא לאשתמוטי ממסכתא למסכתא. והשתא דאתית להכי. ה"פ ואינו נבהל להשיב. אע"פ ששואלין אותו שלא מענין. כדי לחדדו ולהטעותו. לא יהא נבהל בשביל כך. אח"ז אמר דין התלמיד ששואל. והוא אמרו שואל כענין. כי התלמיד ודאי אינו רשאי לשאול אלא כענין. כמו שנפסק בש"ע י"ד (סרמ"ו) וזה כפתור ופרח. ומ"ש הרע"ב אינו מתקבל. וקשיא לדידיה נמי מ"ט חשיב להו בחד. ולדידן ניחא טובא. איברא האי דקשיא לתי"ט אדרע"ב. כבר נתעוררו כענין זה תוס' פ"ק דפסחים (דו"ב) וז"ל. אע"פ שע"י שאלה הוזקק להם. מ"מ לא הול"ל להשיב. רק אל תעשו פסח. וממילא שמעינן נמי לשאלה הראויה בענין. שכן למדו מזה שואלין ודורשין בהל' פסח ל' יום לפני הפסח. גם לפמ"ש ראב"ד בענין הטמאי' יתיישב זה ודו"ק. ועמ"ש בס"ד בדרוש פסח גדול:

ומשיב כהלכה עמש"ל פ"ו בס"ד במשנת מח"ד:

ועל מה שלא שמע אומר לא שמעתי. כ' תי"ט תמיהני זו מדת כל אדם כו'. ואני תמה בהפך. שכבר מצינו לאמוראים דברים כאלה. הנראים זרים בתחלת ההשקפה כאלו לא השגיחו כלל על ענין המשנה הזאת. יעויין מ"ש בס"ד בהיתר ספק זה במו"ק לטא"ח (עקנ"ו) ולמה שתמה תוי"ט שהשומעים יסמכו עליו. נמצא מכשיל את הרבים. יש לתרץ בשני דרכים. א' אם באמת אותו חכם סומך על הוראתו שהיא ברורה לו כשמש. ולפיכך הותר לו לשנות ג"כ מפני ד"ש. כדי להחזיק ולהעמיד הוראתו כפי המונח. א"כ מה לו לירא עוד מהכשיל הרבים. ואם לבו נוקפו. בלא"ה נמי לא יעשה. ולא יורה כדעת עצמו. אלא ודאי באומר ברי עסקינן. אי הכי. זכות היא לו ולרבים שיסמכו עליו. והב' שאם תמצי לומר שיש בית מיחוש למכשול. א"כ אדרבה בזה האופן יכול לסלק המכשול. כי הא דאמרינן דרשה משמיה דיחידאה וקלסוה. משום דידעי דלית הלכתא כוותיה. ה"נ לדידי דסבירא לי שהותר מכללו דבר זה. לימא כך שמעתי מפלוני. ותו ליכא למיחש למידי. מיהא כי משתרי כה"ג דוקא לרב. ששמועתו ברורה לו. משא"כ בתלמיד שרוצה לעלות למדרגת חכם. כדאוקימנא למתני'. ודאי לא שרי לגמרי. כך נ"ל נכון. אע"פ שאין צורך להטריח עצמנו כלל בשביל דיוקו של תוי"ט. ותמיהתו אינה כלום. וסותר למש"ה א"א בחפזו כל האדם כוזב. ואה"נ מפני חשש המכשול. הוזהר עליו החכם. ולא היה כדאי לכתבו. ודעדיפא הול"ל כמ"ש בסמוך:

ומודה על האמת. בכאן היה יותר מקום לתמוה תמיהת התוי"ט דלעיל. ופשיטא דזו צריכה להיות מדת כל אדם. כמ"ש בכל יום בשחר לעולם יה"א כו' ומודה על האמת. ובודאי נפיק מינה חורבא טובא אם אינו מודה על האמת. שיבוא לומר על אסור מותר.

ולסתור כל התורה כולה. משא"כ לומר על דבר שלא שמע. שמעתי. יוכל להיות הדין עמו בעיקר הדבר. מ"מ הא נמי לאו משנה שאינה צריכה היא. כי גם בזו מצינו היתר לפעמים. בגדול דעביד לאשתמוטי עמו"ק שם. ושמא על זה אמרו. בקשת ליחנק. התלה באילן גדול. הלכך לא כדי נסבה:

משנה ח

אינן מעשרין. שלא לעשר. מ"ש תוי"ט בשם רבו בד"ח דאין התרומה בכלל. לפי שחטה אחת פוטרת הכרי. אינו מובן לי. דא"כ כ"ש שמגיע העונש לבטול התרומה. כיון שיכול לקיימה בכל שהוא. ואינו עושה. הרי זה עושה להכעיס ופשיטא שענשו מרובה יותר ויותר מהמבטל מעשרות. שי"ל אינו עושה אלא מאהבת הממון. ועינו צרה לתת דבר לאחרים (וא"ל שכוונתו שבתרומה גדולה ודאי נזהרין. כאותה שאמרו לפי ששלח בכל גבול ישראל וראה שאין מפרישין אלא תרומה גדולה. כי מי הכניסו בצער הזה. וכי בשביל כך אינו דבר אפשר שיבטלו גם ת"ג) גם מ"ש תוי"ט של"מ כן בגמרא. ר"ל דנקטי נמי תרומות. אני אומר רבותא למדחפיה לרביה בגילא דחיטתא. האיכא למימר דלא כוונו על תרומה גדולה. אלא על תרומת מעשר דהויא דומיא דמעשר. הלכך דברי שניהם רחוקים מכליותי. וסד"ח אין עמדי. רק מפי העתקת תוי"ט אני חי:

ושלא ליטול חלה. מ"ש תוי"ט בשם מד"ש דוקא חלה. כיון שיכול ללוש פחות מכשיעור. לא אמר כהלכה. טצדקי לאפקועי מחלה. לא אמרו אלא במי שאינו יכול לעשות עיסתו בטהרה. ואפי' כה"ג לדברי ר"ע אסור לעשותה קבין. כמ"ש בפ"ב דחלה:

שלא נמסרו לב"ד. לשון רע"ב שלא עשו בהן ד"ת. וכיון שפשעו הב"ד כו'. לפיכך דבר בא ואינו מבחין בין טוב לרע כו' תי"ט. ודבריו אלו חסרים תבלין כי אין בהם בנותן טעם. ונראה שיש חסרון בלשונו. ור"ל מאחר שאין עושין דין בחייבי מיתה. לא ניכר הרשע מן הצדיק. והיה כצדיק כרשע. כטוב כחוטא. לפיכך הרי זו כעין מדה כנגד מדה. שיהיו נסגרים לדבר. בלי הבחנת צדיק ורשע. ועדיין אינו מקובל. שאם ב"ד חטאו. צדיקים למה נענשים. וכ"ש שאינו מתקבל מש"ע תוי"ט בש"ס דמוקמי לה במיתה בי"ש. א"נ שלא בהתראה או שברח העובר. וכל זה אינו. דמאי הו"ל למעבד. הרי אין דינן של אלו מסור ביד ב"ד. ואיך ילקו הטובים על ידיהם. משו"ה ליכא לאוקמה נמי בזמן הזה. חלילה לאל מרשע. שיהרוג הטובים שלא חטאו. בשביל החוטאים. מי שחטא לו. הוא יקבל ענשו. כמ"ש אע"פ שבטלו ד"מ. דין ד"מ לא בטלו. וכל העם נקיים. אלא הב"ע במיתות הראויות להיות ביד ב"ד. ולא נמסרו בידם ממעל העם שלא הניחום בידם. ובגזל ועריות. אנדרולומוסיא באה והורגת רעים וטובים. והיינו בגוונא דאמרן שיד ע"ה עמם לעזור

לרעים. ולחפות עליהם שלא למסרם ביד הב"ד לעשות בהם משפט. אז הם לוקין עמהם ונספים בלא משפט. ובהכי ניחא נמי דלא תקשי ממתני' דלקמן. גלות בא לעולם על ג"ע. א"ה ס"ד ע"כ שבקה למתני' דהכא דמוקמא נפשה בשאר מיתות שבי"ש. וכדברי המפרשים והא לאו מילתא. כדפרישנא ולא נמסרו ודאי בראוים להמסר איירי. אלא הכא מיירי בשאין כולן ולא. רובן חוטאים. אלא שמכל מקום גם הטובים שלא חטאו הם מסייעים לעוברי עבירה. ומחפים עליהם להצילם מיד המשפט (וזו היתה עיקר סבת חורבן ב"ש בלי ספק. דוק ותשכח. צדיק הוא ה') ולקמן בכולם או רובם ככולם חייבין קמיירי:

משנה ט

גלות. עמש"ל מ"ח:

ובמוצאי שביעית. השנה השמינית נקראת מוצאי שביעית. כמו שהיום הראשון בשבוע נקרא מוצאי שבת. בערך שבעת הימים (עיין אה"ע סקמ"ד):

ומוצאי החג. חודש שאחריו נקרא כך. בערך שאר החדשים. הלכך ודאי בכדי טרח במד"ש. והא דאצטריך התם בפא"נ למימר נמי בשמינית יע"ש. ומהתם ידעינן דאורחיה דתנא הכי למקרי לשמינית מוצאי שביעית:

ובמוצאי החג. משום דעד השתא לא עבר אמידי. והשתא דיצא הרגל. ברגל אחד קאי בבל תאחר ודילמא להכי נתכוון הר"מ דקאמר. מי שלא נתנם. גזלם:

משנה י

מדת סדום. זה הלשון אומר דרשוני [שבודאי אין לחשוב ולהעלות על הדעת שהטילו חז"ל חיוב על האדם שיפקיר נכסיו לאחרים ולחברים. (עם שבלי ספק היה דבר מועיל מאד בתקון קבוץ המדיני אם היה כיס אחד לכולם. כי אז בטלה קנאה ושנאה מבני אדם. ולכן היו נמצאים בדורות קדמונים כתות פרושים בישראל שכל נכסיהם היו בשותפות אין לאחד זכות בשום דבר מהקנינים לעצמו יותר מחבריו. אלא כולם נזונים מן האמצע. כמ"ש מהם בס' יוסיפון) שא"כ בטלת כל פרשת ואלה המשפטים וכל סדר נזיקין. ודיני ממונות בכלל. לכן ודאי אין הדבור בכאן מזה. אלא בגמילות חסדים קמיירי] כי אע"פ שבאמת גם זה היה עון סדום. ככתוב בספר יחזקאל. יד עני ואביון לא החזיקה. מ"מ לא נחתם גז"ד אלא על הגזל. וגם האומר שלך שלך. לא עם עני הוא מדבר. אבל אין לי ספק מדברי חכמים וחדותם הם. ורמזו למלך סדום. שאמר תן לי הנפש והרכוש קא לך. כלומר הרכוש כבר זכית בו בדין. והרי הוא שלך. על כן ישאר לך. והנפש שהוא שלי. שהרי אין לך זכות בהם. כמ"ש בהשולח (דלח"א) הם אינן קונים זה מזה. לכן עדיין שלי

הם. ותחזיר לי את שלי (וקטעי בדרב פפא. דעמון ומואב טהרו בסחון. קסבר לארצם. ולא לגופם):

ושלך שלי. ע"ה. עתי"ט בשם רמ"ה שכתב. שלא דברו מגזלן שהוא רשע. ולא הבינותי זה. כי הלא בפירוש דיברו כאן גם מרשע כדמסיק שלי שלי ושלך שלי רשע. וזה ודאי אין רשע גדול ממנו אעפ"כ דברו ממנו ג"כ בזה. כ"ש כשרוצה להנות חבירו. נגד מה שלוקח ממנו שלא מדעתו. שזה. אינו כל כך רשע. דסבור מותר הוא. ולא עוד שפעמים הרבה התירו חז"ל כיוצא בזו משום פסידא. כגון מהלך בתוך שדה חבירו להציל את נחילו וקוצץ שוכו ונותן דמים. וזולת הדומה לזה. ואמרו כמה פעמים כופין על מדת סדום:

שלי שלך ושלך שלך חסיד. נ"ל שאין זה ענין למבזבז. שמפקיר ומוציא את שלו מתחת ידו ורשותו לגמרי שאפי' רוצה ליהנות ממה שבזבז אין מניחין אותו. ומה שנתן נתן. ואין לו עוד זכות בו. לפיכך אמרו שלא יתן יותר מחומש משא"כ בכאן שאומר שלי שלך. היינו לומר שנותן לו רשות ליהנות ממנו כמו בשלו. אבל לא על מנת להוציאו לבעל הבית מביתו ומנכסיו לגמרי. אלא יהא שוה לו בכל אשר לו. שיקח לצורכו להנאתו כאשר יצטרך. והרי הוא בזה כעושהו שותף עמו חלק כחלק יאכלו. ולא על דעת שיפזר שלא לצורך. ואצ"ל שלא ידחוהו מכל אשר ימצא לו. ויטול המקבל הכל לעצמו. פשיטא בהא לא קמיירי. מי פתי יסור הנה. אטו בשופטני עסקינן. אין אנו אחראין לשוטים המאבדים את שלהם. אלא בשותף דלא מכלי קרנא קמיירי. וכה"ג ודאי לא אסרו חז"ל. לא מנעו לקבל אדם על עצמו לפרנס חבירו ולהיות כל מחסורו עליו. כמו שמעשים בכל יום. ומאי שנא ממפרנס בניו ובנותיו הגדולי' ועבדיו (שהרי יכול לומר הרב לעבד עשה עמי ואיני זנך) ובודאי שהעושה כן לת"ח אשרי לו ואשרי חלקו. וכדרך שעשה עזרי' לשמעון אחיו. עאכ"ו כשאינו מחייב עצמו בכלום. אלא עושה כיס אחד לחבירו עמו. ושמעתי מפי אבא מורי ז"ל שכך עשו האחים הרבנים המובהקים וגבירים גדולים בני יעיש למהרי"ט ז"ל שלקחוהו לביתם על מנת שיתפרנס מכיסם בשוה ויטול חלק בנכסיהם כשותף. ומשם זכה לכל הגדולה שלמד תורה בריוח בלי שום טרדה. שהם עסקו במו"מ. והוא חלק עמהם ולא טרח כלל. לזכר עולם יהיו צדיקים כאלה. שהרבו והרביצו תורה בישראל בדרך זה. באופן היותר שלם האפשרי. כי כגון זה אוכל הת"ח לחמו בלי בושה. ולבו פנוי לתורה. וכן מצינו ברבי. שנהג כן עם ר"ח. כנראה מתליסר ביניתא דאתו לבי רבי. ואשתכחו שית בי ר"ח:

ושלך שלי רשע. כענין שאמר לבן ליעקב ובן הדד למלך ישראל:

משנה יא

נוח לכעוס כו'. יצא הפסדו בשכרו. ה"ג וכ"ה סוגיא דעלמא. וגירסת רע"ב בדויה ודחויה. ומשנה דבסמוך תהיה לעדה שהנכנס ראשון יוצא ראשון. לדרע"ב עצמו:

קשה לכעוס. מ"ש מד"ש אבל שלא יכעוס כלל לא נמצא בשום דעה. והביא ראיה ממרע"ה ויקצוף על פקודי החיל. תמוה. כי שם בדין היה לו לכעוס מפני כבוד ה'. ושלא להוסיף חרון אף ה' על ישראל. ועד שהביא מזה. היה לו להביא ראיה מויקצוף על אלעזר ואיתמר דקדים טובא. ושם קצף שלא כדין אלא שיש לומר גם היא לש"ש היתה כשגגה שיוצא מלפני השליט. ואעפ"כ יותר הי"ל למד"ש להביאה. אם לא שנעלמה ממנו. אבל לא זו בלבד מצינו. כי גם בצאתו מעם פרעה. נאמר ויצא בחרי אף (ארז"ל סטרו ויצא) ובמעשה קרח כתוב. ויחר למשה מאד. וכל זה מוכיח אמתת הדבר. שאין זו מן המדה. שלא יכעוס אדם על שום דבר. ויש להביא עוד ראיה מרבינו הקדוש הידוע בענוה. כמ"ש משמת רבי בטלה ענוה. וצוה לבנו באזהרה. זרוק מרה בתלמידים. הרי שהיא מדה יפה בשעתה ובמקומה. כי לא לחנם נבראת המרה באדם והיא אחד מאברים ראשיים שהחיות תלוי בהם. אבל החכמים האמתיים יודעים שכל המדות איך שהם. יש להם מקום ותבחן מעלתן או גנותן לפי הענין. וכבר העיד החכם מכל אדם. טוב כעס משחוק. כי ברוב חכמה רב כעס. כי הפתי והחסר דעה. לא יתעורר לכעוס מימיו. להיותו בלתי מרגיש בשום פעל מגונה. אכן הזהיר אל תבהל ברוחך לכעוס. שלא במקום הראוי. וכן בשאר המדות מצינו שגינה מדת השמחה. ולשמחה מה זו עושה. ושבח העצבון בכל עצב יהיה מותר. לב חכמים בבית אבל וגו' וחזר ואמר ושבחתי אני את השמחה. וכהנה רבות עמו. ואין המקראות סותרים זה את זה. אבל יובנו בבחינות שונות. וזהו גדר החכם האמתי. שיודע להשתמש בכל מדה בדעה והשכל. במדה ובמשקל. לפי האדם והשעה והענין המצטרך. ולתכלית זה בנינו בעז"ה בנין גדול לשם ה' בית מדות ועליות מרווחות. פונות לכל צדדין ופתוחות לכל רוחות:

משנה יב

ממהר כו'. ונ"מ שאם יש לפנינו שני תלמידים כו'. צ"ע אם אפי' במקום סכנת נפש גמורה הדין כך. דדמא דהיך סומק טפי. אם אין בידינו להציל את שניהם מן המיתה. או מן הקלקלה. ויש ספוק בידינו למלט אחד מהם. ונראה דהוה ליה לזה הקשה לאבד. דין גדול בחכמה עכ"פ. לגבי דהאי הממהר לשמוע. וכבר הלכה פסוקה בידינו. דגדול בחכמה. קדים לכל מילי. כמ"ש בס"ד באבן בוחן שלנו בסי' 92 ואצ"ל שאם הוא רוצה לוותר על חייו בחפצו. בשביל הצלת חברו הקשה לאבד. שרשאי. מ"מ צריך עיון ודיוק

פרטי לענין שלא יבוא. ולדעת גם אם הוא דבר ברור שזוהי מדתו של זה. וכן היא מדתו של חבירו. בלי ספק וחלוף בשום פעם:

משנה יג

עינו רעה. עתוי"ט. כמדומה שלא הבין דברי פירוש המיוחס לרש"י. גם מדמה מילי דלא דמיין. כי מה ענין משנה יו"ט שחומד משל אחרים לעצמו. ואין להאריך בדוחקיו:

משנה יד

בהולכי. נ"ל לפרשו כמשמעו. ועושה ואינו הולך פירושו עושה שילכו אחרים לבית המדרש. שמחזיק ידי לומדי תורה כדי שיתמידו בבית המדרש. הרי הוא חשוב כהולך ממש. כיון שגורם ההליכה. וגדול המעשה מן העושה. כענין שאמרו בצדקה. וכ"ש אם מחזיקם בממונו. דאית ביה תרתי. וגדולה מעלתו ודאי כהולך ולומד שזוכה לישב בישיבה של מעלה. כי בצל החכמה בצל הכסף הרי זה נכון ופי' רע"ב דחוק:

לא הולך ולא עושה. מיירי נמי במי שכבר היה הולך לבה"מ. אח"כ מאס את דבר ה' ועזבו. זהו רשע. כי דבר ה' בזה. שאפשר לו ללמוד. כי על כן כבר היה רגיל ללכת לבה"מ לשמוע דבר ה' ולקבוע עתים לתורה. לפיכך נחשב רשע. אחר שזנחו בשאט בנפש. אבל מי שלא הלך מימיו. שאין בו אפי' דעת לשמוע. אינו נקרא רשע. הן רבים עם הארץ אשר לא ילכו לבה"מ מחמת חסרון הבנה. ולאו רשיעי נינהו. ומנייהו לא משתעי במתני':

משנה טז

אהבה שהיא תלויה בדבר בטל דבר. ה"ג. וגירסת רע"ב בטלה ממילא. שהסיפא פירשה את הדבר. בטל דבר כו'. מכלל דבדבר בטל. איירי השתא. גם ושאינה תלויה בדבר. אינה בטלה לעולם. אין הפירוש שאינה תלויה בדבר בטל. כי זה כבר נשמע מהרישא. ידיעת ההפכים אחת היא. אבל זו כוללת ור"ל רבותא שאפי' אינה תלויה בשום דבר כלל. אינה בטלה. כי אמנם זאת בטוחה יותר כיון שאינה קשורה בתנאי:

משנה יז

סופה להתקיים. אני מפרשו כמשמעו. לפי שאלו ואלו דברי אלהים חיים. לכן סופה להתקיים המחלוקת עצמה. והמחלוקת במקומה עומדת לעולם. שכן נזכרים ונעשים בכל דור. וזכרם לא יסוף ולא יעדור. ואינם לבטלה חלילה. שאפילו במתיבתא דרקיעא פליגי בה:

משנה יח

כל המזכה את הרבים. עתוי"ט דכתב בפירושא דקרא ל"ת חסידיך רבים. הכתיב קדריש. אבל הקרי הוא חסידך לשון יחיד. ואין טעם ולא ריח בפירושו. אטו משום דהוא בגיהנם.

לא סגי להו לתלמידים עד שיבואו לראותו שם. ישארו הם בג"ע ולא יבואו לראות כבלע את הקודש. ואם אמנם אמרו במדרשות שהצדיקים רואים בפורענותם של רשעים בגיהנם ושמחים לראות נקם. א"כ גם כשיבוא הוא עמהם לג"ע. מ"מ יבואון יחדיו לראות שחת. ולא אמר אל תתן חסידך לראות בשחת. לכן אין זה אלא תפל בלי מלח. גם מש"ע תוי"ט דבעינן דוקא רבים. שבוש הוא בעיני דודאי אפי' זיכה אחד. (מבלי שיכול לזכות יותר) בכלל מזכה רבים יחשב. וכן להפך. כי הכל הולך אחר הכוונה. שאם היה ביכלתו לזכות רבים. היה עושה. ולא עוד אלא אפי' אחד שזכה לעצמו בלבד. נחשב כמזכה את הרבים. לפי שכולן זוכין על ידו. וכמ"ש עה"פ ואנכי בעלתי בם וגו'. אחד מעיר מזכה את כל העיר. ואחד ממשפחה מזכה כל המשפחה. והיינו נמי לדעתי כשעושה כל מה שביכלתו לזכות גם לאחרים ואע"פ שלא עלתה בידו. המחשבה מצטרפת למעשה. כמ"ש כל החושב לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה. מעלין עליו כאלו עשאה. לפיכך נחשב לו. כאלו כבר זיכה את הרבים בפועל. ומועיל ג"כ לשיזכו רבים על ידו. כאמור. וזהו לדעתי כוונת הקרי והכתיב שניהם לדבר אחד נתכוונו. ודוד על עצמו אמרן. ר"ל א"ת חסידיך וגו'. שהרי עם היותי יחיד. לעולם אני חשוב כחסידיך רבים. בין לפי המחשבה בין על פי המעשה. וזה נכון וישר. ומתני' דנקטה הרבים. משים סיפא לאשמועינן דזכות הרבים תלוי בו. וחטא הרבים תלוי בו. ולעולם שאין החטא בא על ידו. או ההפך שאין מספיקין בידו לעשות תשובה. אפי' באחד שזיכה או שהחטיא. הדברים אמורים וזיל נמי בתר טעמא. וגם מחמת מחשבתו שנכרת מתוך מעשה. שאלו היה בידו לעשות כן לרבים. היה עושהו. כל זה ברור:

משנה יט

אוכלין בעוה"ז. אוכלים לשובע נפשם. לא להשביע תאותם. אלא לצורך קיום הגוף בלבד. ויותר מזה אין להם חלק בעוה"ז. כי לא זאת המנוחה. וקרן ופירות מעשיהם שמור להם לעוה"ב. שם ישבעו שובע שמחות. יתעדנו וישמינו ויתענגו מטוב פרי מעלליהם. וינחלו האוצרות שיסגלו. ולא נהנו מהן כאן. כי שם מקום המנוחה והנחלה האמתית:

אבל תלמידי בלעם כו'. לא בלבד אוכלין בעוה"ז. אבל ממלאים כרסם ממנו אכלוהו (אכילה גסה) ויכלוהו. ובו קבלו עולם. ולא נשאר להם כלום בעוה"ב. אלא גיהנם היא ירושתם באותו עולם. ותפס לשון ירושה. המשמש גם לשון ריש. וגם לשון גירושין במשמע כי אף גיהנם כלה. והם אינם כלים. זהו שסיים. ויורדים לבאר שחת. לומר שנטרדים מגיהנם לבאר שחת. לדיוטא התחתונה. גם שם לא ינוח להם. כי אחוזת עולם הוא להם. והנה כל לשון התנא צרוף ככסף. ומ"ש תי"ט הרי כמה מתלמידיו של

א"א רעבים וצמאים. יש להשיבו. מי יגיד לנו זה. כי האדם יראה לעינים. אל דעות ה' יראה ללבב. ורחב"ד וראב"פ וחבריהם לא יוכיחו. כי בחרו בעוני בחפצם. לולי זאת היו מעשירים אותם בודאי (כמ"ש בסוף עלית החכמה) והסתפקו במועט. טוב פת חרבה ושלוה בה. שהוא העשירות הגמור והשובע. וכבר בארנו לשון משנתנו וענינו מתוקן יפה יפה. אמרת אלוה צרופה. והסתכל אמרו אוכלים בעוה"ז. לא אמר אוכלים עוה"ז. או העוה"ז. ושלא בדקדוק כ' תי"ט שנקראו אוכלי עוה"ז. כי הצדיקים אינם אוכלים העוה"ז. ואף אם יש צדיקים שמגיע עליהם כמעשה הרשעים. אינם נהנים מטובות עוה"ז. רק כפי ההכרחי לעבודת בוראם. על כן העוה"ז אינו עצם אכילתם. ואינם מכלים ומעכלים אותו. גם תלמידי בלעם בידוע שאין להם גיהנם בעוה"ז. וכבר אמרו חכמים לא נברא העולם אלא לאחאב כו'. ולא כדברי מד"ש שהם כנגד המפורשים. וגרם לו זה מפני שרצה להניח מאמר מקביל לנגד מאמר אוכלין. אבל הדבר מבואר במעט עיון. שאיננו מקביל אלא למאמר נוחלין. ולפי מה שפירשנו הכל מתבאר בטוב טעם. ודעת למשכיל ינעם:

משנה כ

הוי עז כנמר. עטא"ח (סרמ"ב) שכתב ז"ל מצאתי בפרקי אבות לרש"י שפירש על ההיא דמשנת ריב"ת אומר הוי עז כנמר וז"ל תכף לאותה משנת רע"א עשה שבתך חול היא שנויה ההיא דבן תימא. לאוריי דר"ע ל"א אלא במי שהשעה דחוקה לו ביותר כו' ע"כ. ופליאה על הטור דאשתמיטתיה תלמוד ערוך בפע"פ בשם תד"א. ולא היה צריך לטרוח אחר מציאה זו בפירש"י המדומה. גם דר"ע לא משנה הם ואינן שנוים בסמוך להא דב"ת. אלא גמרא מפרש לה הכי גם זו עדות מספקת על זיוף כינויו של פירוש רש"י דאבות:

עז פנים. אחר ששיבח העז כנמר לעשות רצון אביו שבשמים. חזר לגנות מדת העזות. שלא תהא נכרת בפנים לגמרי. אפי' לעבודת השי"ת. הענוה משובחת. והצנע לכת. ולא אמר הוי עז אלא לענין אומץ הלב בלבד. תדע שהרי ישראל נקראו עזין. (כמ"ש בפא"צ) עם היותן ידועים שהם ביישנים. אלא עזות לחוד. ועזות פנים לחוד. לכן לא הזכיר למעלה. אלא עז בלבד. וכאן זכר עז פנים. ולא אמר ג"כ עזות פנים. כדרך שאמר בושת פנים. לומר שאפי' לא חטא בעזות פנים בפועל במעשה או דבור אלא שהוא עז בפנים ניכר. וכגון קורץ בעיניו וגו'. כענין שכתוב הכרת פניהם ענתה בם. וכן מדת הבושה נכרת בפנים. כמש"ה למען תהי' יראתו על פניכם. וביאר כאן שהעז בפניו אין לו תקנה. אלא בגיהנם ללבנו מאודם פניו. וכנגד מה שגרם לבון פנים לחברו. דאזיל סומקא ואתי חיורא. לכך הוא צריך ליבון באש. שניצוצות החוצפא נתזין ממנו. ובושת פנים. ר"ל אפי' הוא חוטא. נתקן הוא ע"י מדה זו והולך לג"ע על כל פנים. כמ"ש (ספ"ק

דברכות) כל החוטא ומתבייש מוחלין לו על כל עונותיו. וכאן תפס לשון בושת פנים שם דבר (לא אמר בוש פנים. או ביישן. תוארים) כלומר מעשה הבושת ופעולתו. שגורם לו הלבנת פנים כבושות בקרקע. הוא המתקנו. שאינו צריך לתקון גיהנם. ומביאו לג"ע. כי נוח לאדם שיפיל עצמו לכבשן אש. משילבין פני חבירו ברבים. משום מאי דסני לך. לחברך לא תעביד. ואהבת לרעך כמוך. שהיית בורר לך מיתה יפה. לדון בשרפה. מלקבל עלבון בפנים לחי ישבע בחרפה. הרי ששקולה היא כאש אוכלת מנפש עד בשר. לכן אינו צריך לאשו של גיהנם להלבינו. מאחר שכבר נתלבן. אבל אין די לו במה שהוא בוש פנים. בזולת מעשה ופעולת הבושה. כי אין זה מספיק. בהכרח צריך תקון ולבון דוגמת גיהנם. המפליט גיעול דם הנבלע באיברי הנשמה. והרי זה נכון מאד. והתימה מן המפרשים שלא שתו לבם לתיבת בושת. כי לפי דקדוק הלשון כמו זר יחשב. ולא יכון לדבר כן. ולפי מה שפירשנו מיושב היטב בעז"ה. עוד יש להמתיק שאמר עז פנים לגיהנם. וקשורו לסותר הקודם על דרך הנ"ל. ירצה כי מדת עזות פנים כל כך מגונה. שאפי' בדבר מצוה הוא מקלקל. ומוליכו לגיהנם. תחת שהיה ראוי לתקנו ולכפר על חטאיו. כי אחד מתנאי התשובה הוא הוודוי. ומודה ועוזב ירוחם. ואם יתוודה בפרהסיא בחטא שאינו מפורסם. נקרא חציף. כמ"ש שילהי פ"ק דברכות (שם המלצתי על זאת. הכתוב הכרת פניהם ענתה בם וגו') והרי הוא העז פנים שיורש גיהנם. עם היותו סבור לעשות רצון אביו שבשמים בכך. ומקביל לזה אמר אחריו. ובושת פנים לג"ע. שיש בו תקון גמור לחוטא כנזכר. והוא יפה אף נעים בחבור הדברים ובבאור הענין:

יהר"צ כו'. זה המאמר צווח ואומר דרשני. כי מה ענין בקשה ותחנה במשנה. שלא מצינו דוגמתו. אף כי נראה לכאורה אין לו קשר ענין למה שקדם. ומה טיבה כאן. באמת פלא גדול הוא. והיותר נפלא איך המפרשים שטרחו כמה פעמים בפטומי מילי. בהרבה מקומות הבלתי צריכים באור. ומדוע בכאן שתקו לא אמרו בו דבר. ואני בעניי אמרתי הלא דבר הוא שאי אפשר לו מבלי ביאור. ואחזה אנכי אשית לבי. שחוזר לענין של מעלה שצוה מתחלה להיוה עז כנמר כו'. ועכשיו בגלותנו בטל ממנו העוז והעצמה. וניטל הלב ואמצו. כי המקום גורם. כן איש נודד ממקומו. הגולה לבו בל עמו. וכדאיתא גבי סבי דבי אתונא. חזי דמיענו אייתי מעפרייהו שדי עלייהו. אקשו לאפי מלכא הנה שארץ נכריה מכנעת לב האדם. ואם הוא אמיץ לבו בגבורים (וכן במשל הדיוט כלבא בלא אתריה שב שני לא נבח) וארץ מולדתו של אדם. חוזר ומקנה לו מדת העזות (וכן מצינו ברמי בר תמרי. אי הוית באתרי. הוינא מחוינא לך חורפאי) לכך בקש יהר"צ שתבנה עירך כו'. ותשוב לנו מדת עזות הנצרכת. בשלמות. אך יש לחוש פן יצא שכרה

בהפסדה. שקרוב להפסד במדה זו מחמת שמוכנים יותר לחטוא. מתוך העזות. כמו שאירע בהיות ישראל על אדמתן מלפנים. שמרוב טובה בעטו. והיתה להם העזות לאבן נגף לצור מכשול. להעיז פניהם כלפי מעלה. לזה אמר אחריו ותן חלקנו בתורתך. ר"ל הרי בראת תורה תבלין להתיש כח העזות שבהם לשבור לבם ולהכניעו כמ"ש רז"ל בפא"צ לא נתנה תורה לישראל אלא מפני שהן עזין. שאלמלא כן אין אומה ולשון יכולה לעמוד בפניהם. על כן כשתתן חלקנו בתורתך. כבר אנו נשמרים מרעת מדת העזות. שנמצאת בנו ביותר בא"י. ולא נשתמש בו עוד כי אם לעשות רצונך. ובזה האופן נשיג התועלת המבוקש. ונמלט מרעתו. אע"פ שתסור מעלינו עול רציעת הגלות. ולא יכניע אותנו טבע ארץ אחרת כאמור. כי מ"מ הלא די בתורה המתשת כח העזות לטוב לנו. וזה כפתור ופרח בלי ספק. ועמ"ש בבית יעקב דמוסף השבת (דשסו"א):

משנה כא

בן עשר. מ"ש תי"ט בשם רש"י תלמוד ערוך הוא ספ"ק דחולין (דכד"א):

בי"ג למצות. פרע"ב ותי"ט משם רש"י החשבון שהיה לוי בן י"ג במעשה שכם. שהניח ששה חדשים שעשה בדרך מארם נהרים עד סוכות. וכתב שרש"י בפירוש החומש לא דייק. שפירש ששה חדשים בבית אל. שהוא אחר מעשה שכם. עכ"ד. והם תמוהים מאד. שכפי הנראה נתעלמה ממנו גמרא ערוכה ספ"ק דמגלה. דמני להו כדברי רש"י על התורה. והם דברי ס"ע. א"ה שקיל כל הני תנאי מעלמא. ואזיל בתר פירוש מיוחס לרש"י. דלא ידענו מנו. ולאו בר סמכא הוה כלל (כאשר הראית לדעת זה. ואב"א דיקא נמי אליבא דש"מ ורש"י עה"ת. דהא כי דייקינן אשתכח דלוי בר תליסר בציר תלת ירחי הוה בההיא שעתא כשיצאו מארם וקחשיב תו תלת ירחי מדשהו בשכם וג"ח משם ואילך. נמצא החשבון מכוון ומדויק:) ועל כרחך אתה אומר לדברי אותה סוגיא. שלא היה נחשב כלל אותו זמן שהלך מארם לסוכות. להביאו בחשבון. כי מעט הוא ומובלע במשך שני עכבתו בארם. שהרי אינו מונה אלא י"ח חדשים לסוכות. וששה לבית אל. עד שהגיע אל אביו. שמכללן אתה מוצא כ"ב שנה שפירש יעקב מאביו שלא ברשות. ונענש כנגדן בכ"ב שנה של פרישת יוסף. ואם כדברי המפרש הבודה מלבו דברים. א"כ כ"ב ומחצה היו. ואת"ל משום שלא היה שנה שלימה לית לן בה. אי הכי הוה ליה לתלמודא למשתק משתה דבית אל לגמרי. ולמאי קחשיב להו. ואי אפשר שיהא מפרש זה חכם יותר מבס"ע. ומבעל התלמוד. ומרש"י האמיתי. וכל המפרשים בכלל. אין מי שערער בדבר. אבל הוא הדבר אשר דברתי כמה פעמים. דהך פירושא עולבנא דמדפיסים הוא. בוקי סריקי תלו ברש"י. לא רש"י חתים עליה ולאו דסמכא. אלא בדותא ובורכא.

ותי"ט שביק תנאי ואמוראי ואזיל בתר איפכא (כה"ג עפ"ה דיומא) קבע לשבשתא. ודחי למתרצתא. רש"י דחומש דדייק טובא כרחבה דפומבדיתא. איברא לא צריכינן להך בדותא. ואפ"ה ניחא קצת מ"ש בפי' מתניתין. דאיכא למימר לוי בשנת שלש עשרה הוה קאי האי שעתא. דהא ודאי הנך שיתא ירחא דקחשיב תנא לבית אל. לאו דוקא לבית אל לחוד קאמר. אלא כייל כל ימי עמידת יעקב בשכם. ובבית אל. ובמגדל עדר. עד דאתי לבי יצחק אבוהו לממרא. כולהו הנהו עובדי. בהני שית ירחי דמני לבית אל הוו. אשתכח דעכ"פ לוי בתליסר קאי בההוא עובדא דשכם. אבל בן י"ג שלמות ודאי לא הוה (ולא בן י"א גמורות כשיצא מבית לבן) ודי בקירוב זה. ואין אנו אחראין לפירושו זה. שאין לו שורש. ופשיטא דליכא למגמר מדורות ראשונים דקמי מתן תורה. לענין חיוב מצוה (ואפי' בימי דוד היו נקראין איש בני ח'. שכבר הולידו כדאי' בפ"בס) אלא קצת רמז לדבר הוא:

בן עשרים לרדוף. במלחמה. לנצח ולכבוש אויביו. שכן מבן עשרים ולמעלה. יוצא בצבא. כ"פ בד"ח ונכון הוא. ואע"פ שלא נשלם תוקף הכח עד שיהא בן שלשים. שאז תכלית גידול גוף האדם:

[**בן מ' לבינה**. ערע"ב ותי"ט. ויל"ד שהרי לא היו במדבר רק ל"ט שנה בלבד. כמ"ש בס"ד בהגהת גמרא דפפ"מ. ומ"ש בתורה ארבעים. צ"ל עד"ה במספר ארבעים. סמוך למ'. א"ה ממ"ש ע"ס ימי מדבר בצרן טפי מארבעה עשר חדשים:]

בן ששים לזקנה. דכתיב תבוא בכלח אלי קבר כו'. מימי תמהתי על זאת. שלמדו חז"ל מכאן למיתת ששים. והרי איוב מת זקן ושבע ימים. וחיה ק"מ שנה אחר שנסתלקו יסוריו. ולא עוד אלא שאפי' קודם שלקה ביסורין. כבר היה בן שבעים. שכן הוכפלו שנותיו אחר זאת. כמ"ש ויוסף ה' את כל אשר לאיוב למשנה. וכן שנו בס"ע כל שנותיו של איוב ר"י שנה. משעה שירדו אבותינו למצרים ועד שיצאו והכי איתא נמי ספ"ק דבתרא. אי הכי מאי קאמר ליה אליפז. וי"ל ה"ק ליה. אין לך להצטער ביותר על יסוריך שאתה חשוב בהן כמת. שהרי כבר היית ראוי למות בהיותך בן ששים. שהיא מיתה בינונית של כל אדם. ואתה השגת כבר שבעים. שהיא השיבה. נמצא מה שאתה חי יותר. אינו חשוב מכלל חיי אדם סתם. והם ימי הרעה שאין בהם חפץ אם לא בדרך פלא. לכן לא הפסדת יותר משאר בני האדם הבאים בימים הרעים לעת זקנה. ויתר אתה עליהם שאכלת כל ימיך עד שבעים בטובה. מעתה לא תתרעם אם מצאוך רעות הימים. היתרים ועודפים על חיי אדם הפשוטים:

בן מאה כאלו מת. צ"ע אם כוונת התנא באריכות לשון זה. לפטרו מן המצות. ומסתברא דלענין דינא אין חילוק בין בן עשרים לבן מאה או מאתים כל שעודנו חזק בכחו. מוטל עליו לקיים המצות בכללן. כבחור בלי הפרש. ואין צורך לומר שאין לחלוק ביניהן לעונשין שבתורה. ואם חלוש הוא. נדון כחולה לענין י"כ ולשאר המצות המעשיות. אבל נראה שאין סומכין על דעתו כלל. לא לעצמו ולא לאחרים לא להקל ולא להחמיר דסתמיה דעתא קלישתא היא. אם לא שרואים בו גם שכל חזק והבנה טובה והכרה יתרה:

משנה כב

בן בג בג. המפרשים התחכמו יותר להכניס פילא בקופא דמחטא. גם בשמות העצם. עיין מ"ש תי"ט משמם. וי"א בג בג ר"ת בן גר בן גיורת. א"כ הוא היה נכד גר וגיורת. ולא היה לו פחד כ"כ מן המלשינים מהסתיר שמו. ואיני יודע מה הביאם לצער הזה. ולמה זה הבל יהבלו. הלא מצינו פ"ק דקדושין (ד' י"א) יוחנן בן בג בג. ומאי דרשי ביה. ואם כדבריהם בן בן בג בג הוה להו למימר. ואף שי"ל איהו ניהו. זמנין קרי ליה הכי בלי שם העצם. וזמנין בשם העצם שלו. כמו שמעון בן עזאי. ובן עזאי ודכותיה. וא"כ יוחנן זה עצמו גר היה או נין ונכד. אך מי הגיד להם זאת. ושמא מטילים פגם בקדשים. ובד"ח הוסיף טלאי ע"ג טלאי. והנה הכל הבל ורעות רוח. נלאיתי כלכל דברים מבודים כאלה. וראה גמרא דר"פ המניח. ודע שבן בג בג היה צח לשון בעברית ג"כ. ואם ניתן רשות לדרוש שמות העצם לכל חפציהם אדרשם לשבח. ב"ג ב"ג רמז גי' שבן עשר היה האומר בעת ההיא. ולכן לא נזכר שמו העצמי. שהיה אולי יוחנן הנ"ל באמת. ומחמת שהיה עדיין ילד כשאמר זאת השמועה. לא קראו התנא בשמו. כדשנינן בבתרא דר"ה. בבן זכאי. דהוא ריב"ז. ומשום דאכתי תלמיד היושב לפני רבו הוה ההיא שעתא לא קרי ליה בשמיה. וכן בבן בתירא ריש תענית. ובן הא הא היה בן שתים עשרה שנים כשאמר לשון זה אבל באמת נראה שהם שמות העצם. גם באמוראים נמצא בר היהי ריש חגיגה. ולחקור לדעת סבת קריאת השם. היא מלאכה נאה לעתות הטיול:

הפוך בה מ"ש בד"ח בטעם לשון הארמית מפני המלאכים. דברי הבאי הם. ומה יעשה בסיום הלשון:

והפוך בה. מלשון לרגלה ולהפכה. לשון חקירה וחפוש בסתרי הארץ. וכן בלשון חכמים יאמר בענין העמק המחשבה בצדדי הדבר. מהפך בזכות. כלומר משתדל. וכמוהו מהפך בחררה הפוכי בעסקא. ככה יאמר התנא הלזה. חקור והעמק שאלה פעם אחר פעם ולא תלאה. ולא תחשוב שכבר הגעת על תכלית הכוונה. אם הבנת פשטי התורה לפי

דעתך. לא תאמר אין צורך לטרוח בה יותר. כמחשבת רודפי הפשט. הבולעים מאמרי התורה ועניניה בקליפתם החיצונה. לא יחושו לתוך הגנוז בקרבם. ויש שמדמים שאין בה אלא קליפה גסה בלבד. וממלאים כרסם ממנו עד שכרסם מתבקעת. תפח רוחם ויגועו בבלי דעת. לפיכך הזהירך שלא תהיה חכם בעיניך. לומר כבר השגתי וידעתי כל האפשר. אלא הפוך בה כעני המהפך בחררה. וחזר לקנותה בטורח ובעמל. לשבר כל הקליפות עבות ודקות שעל פני חצוניות דבוריה וספוריה. כדי שתשיג הפרי הטמון בתוכו. ורב טוב הצפון בקרבה. ולא יספיק פעם ושתים. כי בכל פעם שאדם ממשמש ומוצץ בהם. מוצא טעם חדש. לזה רמז הכפל. לנחץ ענין החקירה והדרישה בה. ולא תעמוד מלרגל ומלהכוך. ולתור את הארש. דכולא בה. שכל דבר חכמת בינה כלול בה. כמ"ש אני חכמה שכנתי ערמה. ודעת מזמות אמצא. לי עצה ותושיה. אני בינה לי גבורה. וכל החכמות כלולות בה. כמו שהאריך בה החכם בספר משלי החכמה (ס"ט) ומצינו בריב"ח כששאל לו החוקר נחש לכמה מוליד. הודיעו האמת על פי מקרא מן התורה. והטיח המין ראשו בכותל. לפי שבמה שטרח שבע שנים עד שעלה בידו ידיעתו. על פי הנסיון. הושיטה לו בקנה. וכיוצא מצינו הרבה באגדה שידעו להוציא כל העניינים מתוך המקראות ויהיו למופת בישראל ולאות. טוביה לדזכי והוו דרופתקי דאורייתא. סמא דחיי סמא דכולא ודאי:

ובה תהוי. ה"ג כמה מפרשים ראשיים. כמ"ש תי"ט בשמם. ופירושו לדעתי מלשון הוייות דאביי ורבא. הוי בה רב ששת. והוינן בה. והרבה כלשונות הללו ידועות בתלמוד. ענינם הפלפול והויכוח על דרך החדוד והחריפות. ככה יאמר כאן. אל תדמה בנפשך לומר עכ"פ צריך אני לחכמת בעלי המחקר. כדי לחדד השכל עד שיהא מחודד ושנון לפלפל בתורה. ובא התנא להוציא המחשבה הזאת מלבך. כי אינך צריך ללמוד חכמת יוונית בשביל כך. אלא בה תהוי תחקור ותעמיק ותפלפל בה. אז תחרץ ותחדד שכלך. כאשר יורה הנסיון לכל מודה על האמת אשר בא בדרכי פלפולה והויותיה. כי אין חדוד למעלה ממנו וחכמי האומות עצמן אשר למדו בה ובחכמות אנושיות. מודים בכך. ויעוין גם ש"י. וראיתי בס' נוצרי שבשנים שעברו היו רבים מהם שוקדים בעיון הגמרא ומתפלאים על עומק חכמתה ולכן העתיקו מסכתות רבות ללשון לטי"ן. והן עוד היום נמצאים בהן מלומדים הרבה חושקים בתלמודנו ועוסקים בו:

וסיב ובלה בה. ר"ל אע"פ שהתורה נקראת תושיה שמתשת כח ומזקנת את האדם לפני זמנו. מתוך העמל והיגיעה שבה ע"ד שאמר הר"מ אצל ראב"ע שאמר הריני כבן שבעים שנה. ספ"ק דברכות (עם שאין הכרח לפירושו שם. והוא נגד פשטו של דבר המוזכר

שם בענין. ועיין מ"ש שם במקומו בס"ד) מ"מ זה אמת שהשוקד על הלמוד מזקין בלי עתו. ועמ"ש בחלון צורי) טוב שתזקין ותבלה כחך בה. כי אחרי בלותך תהיה לך עדנה. ולא תעמול. לרוח לתת לחכמות נכריות חילך. פן ישבעו זרים כחך ועצביך בבית נכרי. ונפשך תמסר ביד מלאך אכזרי:

ומנה לא תזוע פרע"ב. וכן הוא מפורש בספרי. ועמ"ש בס"ד חי"ד פ"ב דמכלתין:

שאין לך מדה טובה הימנה. כמדומה שרמז על ס' המדות היווני. שאע"פ שאין בו חשש מינות. ואין בו אלא ביאור המדות המוסריות ומשובחות על פי חקירה אנושית. ואע"פ שכבר אמר רב יוסף בתלמוד על איסור הלמוד בספרים החיצונים. מילי מעלייתא דאית בהו דרשינן כדאיתא ריש חלק (ועמ"ש שם בס"ד) היינו ס' בן סירא ודכוותיה ס' פילוני האלכסנדרי וכל דדמי להו. שהיו מחבריהם מבני ישראל. ואמרו דברי חכמה בלשון קצרה וצחה. עריבה ונוחה. שתועלתם קרובה. והפסדם רחוק. משא"כ בס' היוני הנ"ל. שיש בו להג הרבה ויגיעת בשר מאד. בהיותו מועתק בלעגי שפה ולשונו סרוח ומגומגם מאד. ואבוד זמן יקר המציאות. בהבל ורעיון רוח בלשונות בני נכר עמקי שפה. שיש בו ודאי היזק גדול מאד. ורחוק משכר (עם שחטאתי אני מזכיר כי לא זזתי עד שעברתי עליו לראות מה טיבו. ומעט דבש הנמצא בו רדיתי אל כפי. ועי"כ הכרתי מעט התועלת הנמצא בו והפסד הזמן בו מרובה משכרו) וכן אמרו במ"ר סוף קהלת כל המכניס יותר מכ"ד ספרים בתוך ביתו. כגון בן סירא ובן תגלה והדומה להם. צרה מכניס לביתו. זהו שאמרו כאן שאין לך מדה טובה בחכמת המוסר והמדות הטובות הימנה. שוב נזדמן לידי ס' מד"ש. וראיתי להציג פה מ"ש בשם החסיד כמדומה לי הוא הר"י יעבץ זצ"ל. ז"ל והפך בה. כי הכל כלול בה. וממנה יתבארו טענות הרבה להשיב לאפיקורסים. ולא יצטרך להכעיס אותה בצרותיה הנכריות. כי דדיה ירווך בכל עת. ואפי' שתחשוב שהן נאות לה לרקחות ולטבחות ולאופות (רמז למה שהתנצל הר"מ באגרותיו על שעסק בחיצונות) אין לך מדה טובה הימנה. כי מי יחוש לפנותיה וליסודותיה חוץ ממנה וכוון במ"ש מלת מדה. כי אולי תתאוה למדתו של הגיוני או של רופא או של פלוסוף. או תוכן. והודיעך התנא שאין מדה ושלמות תשוה עמה. ומה שתחדש בחזרתה. הוא יותר טוב מקרן שאר החכמות כולן. המבדיל בין קודש לחול. ובאמת כי מכח קדושתה. נותנת לעוסקים בה לשמה. כח וגבורה לעמוד נגד כל הקמים עליה. כמ"ש בגמרא הרבה מחכמיה יתוכחו עם האפיקורסים המוציאים כל ימיהם בחכמות נכריות. ולכן הזהיר הבקשה אולי תשכיל תעלומות חכמה. עכ"ל השוה בכל מה שאמרנו ומסכים עם מה שפירשנו בכוונת תנא שלנו: וכבר דברתי הרבה מהיזק גדול הנמשך לעוסקים בפלוסופיא.

שסופם יוצאים לתרבות רעה ומשליכים כל התורה אחרי גיווס (ויעוין בבית ובמגדל בכמה מקומות) עכ"ז לא אוכל להתאפק בכל פעם שפגעתי במנוול זה. למשכו לבית המדרש לפרושים. קודם שימשוך הפתאים כשור אל טבח וחיתם בקדשים. והסתכל נא מה עלתה לאומות הקדומות אשר עלו מאד בסולם הפלוסופיא מאה חוקים. כמעט כבשו כל העולם בחכמתם מה היה סופם ואחריתם. מי לא ידע מחכמת מצרים (שנזכרה גם בכתוב) שהגדילה לעשות לה שם בארץ לא יהל שם ערבי ועתה היא נוה שודדים. וארץ כשדים המלאה לה חכמים מחוכמים. ועתה היא נוה רועים ומדרשיהם גדרות צאן. איה מעון אריות הפלוסופיא שבארץ יון אשר מלאו מחכמת בני קדם. ושמע חכמת יונית הלך בכל הארץ. להכניע כל יושבי תבל תחתיה. לפניה תכרע כל אומה ולשון. עתא מעון ?תנים. ואע"פ שלא נצטוו על למוד התורה. נעקרו מן העולם. ולא עמדה להם חכמתם. עאכ"ו אנו שיש לנו חכמה אמתית בטוחה שנתנה לנו על מנת שנעסוק בה כל ימינו ולא בזולתה. איך נקוה להשיג שום הצלחה נפשית או גופנית על ידיה. הלא הנסיון הוכיח ההפך. שבכל מקום וזמן שרדפו אחריה. היא היתה בעוכרם ועקרה אותם ממקום תחנותם בכבודו של עולם. כמ"ש שם. ומדי דברי בזה אזכרה הלצה נאה שכתב בס' החיים על הרודפים אחר הפלוסופיא ונפשם קצה בלחם החמוד הוא התלמוד אשר הוא מזון הנפש. על כן הסיר האדון ה' לבאות כל משען לחם. מדה כנגד מדה. ולחם שמידא וחוורתא גושקרא הוזכרים בעובדא דמרתא בת בייתוס. כל אלו הן מדרגות תכמי התורה שבע"פ. כגון בעלי המשנה בעלי תלמוד בעלי אגדה. איש איש לפי שכלו. ומרתא היא שם לכנסת ישראל שנעשית בת לכת האורורה הנקראת בייתוס. ועל כן השיגוה שברון מטה לחם. גם הגרוגרת דר' צדוק שמצצה היא ומתה. יש לפרש שהוא רמז לנופת תטופנה שפתי זרה. שמצצה כנסת ישראל מן הכת השניה האורורה הנקראת צדוקים. אלא שאין להחליף סם הצדיק הזה בשם של צדוקי עכ"ל המתוק לחכי. אמנם אני אתקן המליצה יפה ואשלימנה ע"פ דרכו ז"ל. כי בודאי ר' צדוק צדיק גמור היה. אף הוא היה מוצץ גרוגרת של כת צדוקים ופלוסופים ובלע התוך הטוב הנמצא בהן. והשליך הקליפה. כענין ר"מ שלמד מאחר. באמתלא רמון מצא תוכו אכל קליפתו זרק. אבל מרתא זו מצצה הקליפה המצוצה כבר. שלא היה בה עוד שום לחלוחית טוב. לכך ממנה מתה. ונקראת על שם כך מרתא. כי שתתה מי מרה ומרתה באלהיה. על כן קראו שמה מרתא בת בייתוס. הכופר בתורה שבע"פ כי מרה כלענה אחריתה. וזה יפה אף נעים. ואני ממשל אותו ביחוד על ההולכים חשכים בס' מורה נבוכים. כי הר"מ הי"ל התנצלות הצ"ל שאכל התוך וזרק הקליפה הוא החבור מ"נ. והפלוסופים שבאו אחריו מצצו בקליפה זו שכבר נאכל כל הטוב שבה ונמצץ. והם חזרו למוץ ולהתענג בקליפה. כבא על שפחה חרופה חרפה וגדופה. ושמעת מה יהא בסופה. ה' יצילנו מסער וסופה:

משנה כג

לפום צערא אגרא. לענין מ"ש בד"ח שזה בשכר הצער כו'. עמ"ה בס"ד רפ"ב. אך מ"ש אבל שכר מצות עצמן אין אתה יודע שכרן. אינו מכוון כלל. וכי מי הגיד לו היום. ששכר הצער והטורח ידוע. לא אמרו אלא שהשכר מתרבה לפי ערך הצער המרובה. אך השכר

בין רב למעט. נעלם כל עיקר כמה איך ומה הוא. הן לא ידענו זה בין במצוה עצמה. בין בצערה וטרחתה. גם לא אחז לשון חכמים בדיוק. שלא אמרו אלא מתן שכרן. כמ"ש בספ"ב. איברא במתני' גופה נמי איכא למידק מאי קמ"ל. וכי חשיד קודשא בריך הוא לקפח שכר העמל ויגע בודאי שהמצטער על קיום התורה. שכרו מרובה ממי שאינו סובל צער בשבילה. וכבר שנינו ואם למדת תורה הרבה נותנין לך שכר הרבה. כ"ש לסובל צער ג"כ. שהכל לפי החשבון א"כ משנה שאינה צריכה היא. אלא כך פירושה שעל צערו בקיום התורה והמצוה. נוטל שכר בעוה"ז. וכדרך ששנינו בפ"ד מ"ט. כל המקיים התורה מעוני. סופה לקיימה מעושר (עמ"ש שם בס"ד) ואין זה שכר מצוה בעצם. שאינו משתלם בעוה"ז. אלא על תוספת הצער שסבל זה בקיומה. יותר משאר בני אדם. על זה הוא נשכר בעוה"ז. שתתקיים מחשבתו בידו על אופן היותר טוב ומועיל. שיזכה להרבות תורה ומצות לעבוד את ה' בשמחה ובטוב לבב. והיא כענין שאמרו שכר מצוה. מצוה. שזהו שכרו בעוה"ז בעולם המעשה והוא ריוח של הצער הנוסף. כיוצא בה אמרו כל דבר שב"ד נותנין נפשם עליהם סוף מתקיים בידיהם. עיין בעלית האהבה לבית מדות שלנו השי"ת ישים חלקנו עם עושי רצונו מאהבה. כי"ר אמן:

פרק ו

משנה א

הצעה לפרק קנין תורה

נאם יעב"ץ לא אעמיד על הפרק הלז הנטפל למסכת אבות. דברי המפרשים ככתבם וכלשונם. המובאים בס' מד"ש באורך יותר מהצורך. וכבר היתה למשל כל מאריך טירחא. וביותר המייגע בדברים פשוטים ושפת יתר. וביחוד בעל ס' הנ"ל מרחיב פה ולשון כמה פעמים בפטומי מילי בעלמא כחומץ על נתר. נלאיתי נשוא עול דבריו שמהפך בהם כעתר. כמ"ש בפתיחת ספרי זה לא מראש דברתי בסתר. גם לא נשאתי פנים לפירוש המיוחס לזקן מאור המפרשים רש"י ז"ל כאלו הוא החולם ופותר אבל כבר העמדתיך על האמת שרחוק הוא מאדם גדול כמוהו. והמפרש בים מסכת הלז להשיב אל יבשת ארשת פרישת רש"י חתר. והדברים מעידים על עצמן ועל אומן שעשאן להתפאר. ולתלותן באילן גדול להיות לו שם ושאר. לפיכך לא אביא דבריהם אם לא במקום שחדשו דבר רשום. ורע"ב ותי"ט לא עשו פה מאומה. באשר הפרק הלז אינו מגוף המשניות. אלא ברייתא שהוסיפוה אמוראים וצרפוה לזאת המסכתא אחר חתימת המשנה. מ"מ אינה אלא דברי חכמי המשנה. ונקרא פרק הלז **קנין תורה** אצל המפרשים. כי בודאי זה שמו

הנאה לו. שעל ידו התורה נקנית קנין גמור. בקנין סודר סוד ה' ליראיו. אם נעשה ככל הכתוב בו זכור ושמור. להזהר בקל וחמור. וז"ל החסיד התורה לא תשכון כי אם בריקן ממדות הרעות. ומלא ממדות החשובות. ולזה כוון השי"ת ואמר היו נכונים לשלשת ימים. וכן כבוס הבגדים שיזהרו מן הטומאה. ולכלוכים המונעים הנפש מהשגתה. וכל הפרקים הקודמים מלאים מדברים החשובים. מקדשים את הנפש לבוראה. ומעוררים אותה לעבודתו. ולזה נהגו לקראם באלה השבתות קודם למתן תורה. כדי שיתעוררו לאנשי קודש. רחמי האלהים אשר קרא לאבותינו בזמן הזה (עיין בבית תפלה דמוסף השבת) וזה הפרק כולו מעורר על חשק התורה ואהבתה. ואע"פ שבשאר הפרקים בא מזה הרבה. זה אין בו דבר אחר לידע ולהודיע כי הוא תכלית הפרקים הקודמים. ומתוך דבריו המסולאים בפז. נתעורר לקנות התורה מצורף אל הזמן. ואין ספק שבזה הזמן נהיה יותר מוכנים לקבל כל דבר עבודת ה'. מזמן אחר. כי הרושם אשר קבלו אבותינו אז יתנוצץ בנו עתה ולזה נקרא זה הפרק קנין תורה. מה שילבש מהמדות החשובות קודם בואו בברית התורה ותבוא כמים בקרבו. ויהיה עוסק בתורה לשמה. כאמרם על בת כ"ש אשת ר"ע. חזיתיה דהוה צניע. אמרה אתקדש לך על מנת שתלך לבי רב. וראה סופו של ר"ע. ולזה אנו קורין פרק זה קנין תורה סמוך לעצרת שהוא מתן תורה. ע"כ. ובודאי לא דבר רק הוא. יפה דבר ולפי זמנו דבר. ודבר מנוסה הוא מאד. במקרה שאירע בזמן מה. כשיבוא אותו יום בשנה האחרת. מתעורר אותו המקרה ופגע כמו שהורה הנסיון בבעלי הקדחת. ובחליי הראש והנכפים וכן בשאר הדברים. וכן אמרו חז"ל מגלגלין זכות ליום זכאי. וחובה ליום חייב. ואמרו בר ישראל דאית ליה דינא בהדי גוי באב. לשתמיט מניה דריע מזליה. ובאדר לימצי ליה דשפיר מזליה:

ברוך שבחר בהם ובמשנתם. הודאה וברכה היא להשי"ת. שבחר בחכמים ובשנון לשונם המחוכם ומסוגל להחכים. כי תפסו דרך קצרה ושפה ברורה. ולשון זאת ההקדמה שוה למטבע ברכת אשר בחר בתורה ובמשה. אשר בחר בנביאים ובדבריהם. וכיוצא. ובחנם הפך במד"ש הלשון וכפה קערה על פיה. לבארו לשון ברכה לאדם. מברך רעהו בקול וגו'. ונשתבש מאד. אשרי שיבחר הול"ל לפי דרכו. וגם אין נוח לזה מזה. בדרבנן אין ברירה כה"ג. ע"ז אני קורא יש דברים מרבים הבל. והבל שיש בו חטא הוא. שרי ליה מריה:

רמ"א כל העוסק בתורה לשמה. כל לאתויי גוי העוסק בתורה ואזדא ר"מ לטעמיה. שהיה ר"מ אומר אפי' גוי ועוסק בתורה הרי הוא ככ"ג. שנא' אשר יעשה אותם האדם. כהנים לוים וישראלים לא נאמר כו'. והיינו בשבע מצות דידהו. שהיא תורה לשמה (על

מנת לקיימה) כדתנן הכא. כי אין התלמוד גדול. אלא מפני שמביא לידי מעשה. וכדדייק קרא אשר יעשה אותם וגו':

זוכה לדברים הרבה. נ"ל שרמז למעלות שכבר נזכרו בפרקים הקודמים. שמכללם נודע כמה מעלות. לאדם בעל מדות מעולות. שהרי הוא חכם. גבור. ועשיר. וכדומה לזה הרבה מעלות טובות שנתבארו בפרקים העוברים. שטוב לו לאדם בהם בעוה"ז ובעוה"ב. וכמ"ש בספ"ה אוכלין בעוה"ז כו' (אע"ג דבני חיי ומזוני לא בזכותא תליא מילתא. כמ"ש שם בס"ד דבר ברור) ולכן לא הוצרך לזכור כאן מה הם הדברים הרבים שזוכה בהם. שסתמן כפירשן. שכבר נשנו למעלה בגוף המסכתא ונודעו. ועכשיו בא להוסיף עליהם. כמו שביאר בנמשך שאמר ולא עוד. ר"ל שזה שבחו של העוסק בתורה לשמה. שזוכה בכל הנאמר בשכבר. ויתר עליהם:

שכל העולם כולו כדי הוא לו. להיות נברא בשבילו. ושקול הוא כנגד כל העולם. ולא נברא העולם אלא לצוות לזה. שנא' כי זה כל האדם. כדאיתא פ"ק דברכות. ועמ"ש בס"ד במכלתין פ"א מ"ח. ובהרואה לא איברי עלמא אלא לרחב"ד:

נקרא ריע. שנא' ולי מה יקרו רעיך. וכתוב למען אחי ורעי. וארז"ל כל דיין שדן דין אמת לאמתו אפי' שעה אחת כאלו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית. מלבד שעל צדיק העולם עומד. שנא' וצדיק יסוד עולם. ומאחר שהעולם מתקיים על ידו. הרי הוא כחבר וריע למי שבראו:

אהוב. כתוב מאשר יקרת בעיני ואני אהבתיך. ואומר שלום רב לאוהבי תורתך. ואמר להנחיל אוהבי יש. ואומר אני אוהבי אהב וכהנה רבות:

אוהב את המקום. תחלה היה צריך לומר אוהב אח"כ אהוב. כך הוא סדר הראוי להקדים הסבה אל המסובב. אבל באמת אוהב לגופיה לא אצטריך. כי אם הוא אהוב. בהכרח צריך להיות אוהב. כמים הפנים לפנים. אלא הוא כנתינת טעם לנמשך. ר"ל מתוך שאוהב את המקום הוא אוהב גם לבריותיו של מקום. כלומר שאהבתו זכה לבריות כמו למקום. כי סבה אחת לשתיהן. שהיא אהבת האמת. שעל כן עוסק בתורה לשמה. לא על מנת לקבל פרס וכל שכן שאין אהבתו לבריות ע"ד החנופה. בשביל הנאה ותועלת שחושב לקבל מהם. אלא אוהב אותם לטובתם. ומוכיחם כשרואה בהם דבר מגונה. כדי להסיר מהם כל נזק והפסד גופני או רוחני. שהיא האהבה האמתית. לא המחפה עליהם. ומייפה כל מעשיהם. כי אדם כזה אוהב עצמו ושונא הבריות. וכבר דברנו מזה בסוף עלית האהבה ובכמה מקומות מהמגדל ובית מדות בהרחבה:

משמח את המקום. כי ישמח ה' במעשיו. שיוכל להיטיב אליהם (שלא יהא פ"פ לקטרג למנוע הטוב מהם) ועל ידי כך. משמח את הבריות. שנהנים על ידו שפע רצון וברכה. ושמחים בכל הטוב:

ענוה ויראה. כך הוא הסדר. כמו ששנינו שילהי סוטה. ענוה מביאה לידי י"ח. וא"ת הרי אמרו מה שעשתה חכמה עטרה לראשה. שנא' ראשית חכמה יראת ה'. עשתה ענוה עקב לסוליתה. שנא' עקב ענוה יראת ה'. אי הכי איפכא הו"ל למימר ומלבשתו יראה וענוה. וכן הקשה במד"ש (וא"כ יקשה גם על משנה דסוטה הנ"ל) ונדחק מאד. אמנם לדעתי דבר פשוט וברור הוא דלק"מ. ובעל מד"ש לא עמד על אמתת הפירוש. במה שאמרו מ"ש חכמה עטרה כו' כי בודאי צריך להקדים יראת חטא לחכמה. שאם לא כן אין החכמה מתקיימת. כמו ששנינו בפ"ג מ"ט כל שי"ח קודמת לחכמתו כו'. ועמ"ש בס"ד שם שאפי' חכמת אנשי העולם. אין לה קיום אם לא יקדים האדם יראת חטא וזהירות מתאוה ושרירות (ולכן חברו גם חכמי או"ה ספרי מוסר כמו סי המדות היוני) משא"כ בענוה שאינה צריכה מתחלתה לי"ח. כי בלי ספק יש לה קיום והעמדה גם בלי יראה מן השם (שגם חכמי אומות העולם בחרו בה. אפי' שהיו אפיקורסים בלתי יראים את ה'. רק מחמת ששמו אל לבם סוף כל אדם רמה ותולעה) ולכן היא קודמת בזמן בודאי. אבל היא דרך סלולה. המביאה לידי יראה בסופה. הוא שאמרו שעשתה ענוה עקב לסוליתה. כי כמו שהעקב סוף הגוף. כך היראה סוף ותכלית הענוה. שעל כל פנים כרוכה בעקבה ובסופה. אם לא באה מתחלתה. זהו דבר אמיתי וישר. באופן שאין כאן סתירה כל עיקר. ולכן הקדימו בכל מקום ענוה ליראה. שכך הוא סדר המדרגה ולא זו בלבד שיש לענוה אפשרות קדימה זמנית. אלא שהיא מוכרחת ג"כ. שאם אין ענוה. אין מציאות לי"ח כלל. כמבואר מעצמו. לפיכך בהכרח תקדם כדרך שקדמה י"ח לחכמה. מחמת שלא תתקיים מציאות החכמה בלתה. עם היות לה ציור בהתחלה זולתה. אבל היראה לא תצויר בזולת הענוה. ויש לה קדימה זמנית הכרחית. ובזה נתבאר שאין כאן ריח קושיא מצד זה. אכן עדיין צריך ליישב דתרווייהו לא צריכי ר"ל ענוה ויראה. דהא בעסק תורה לשמה עסקינן. שהיא החכמה השלמה. וכבר שנו שאם אין י"ח קודמת לחכמתו. אין חכמתו מתקיימת. א"כ פשיטא צריך לומר שכבר קדמה לו מדת היראה. וכיון שכן. גם עניו הוא מקודם. שהרי כך הוא סדר המדרגות. כמו שהוכחתי בבירור. ולא זכה בהן ע"י למוד תורה. יש להשיב הפרש בין קניית מעלת המדה סתם. ובין העושה לו ממנה מלבוש שמתכסה בו כל גופו (וכתנות אור לנשמתו) על דרך שאמר הכתוב וילבש צדקה כשרין. וילבש בגדי נקם תלבושת. שהם לחזק הענין בתכלית. כן הכוונה

כאן. עם היות ודאי באיש אשר אלה לו היא מדבר. שכבר קנה חכמה ענוה ויראה היו לו למנה. מ"מ הוסיף לו עתה קנין עצום ומעלה יתרה על הראשונות שלא יזוז ממנה ולא יטה. בישרו סוף שתהיינה לו מעלות הללו כבגד יעטה. כמעיל וצניף ילבשם וילבישוהי. ערום בל יעזבוהו: ומכשרתו. מכינתו ומזמינתו. מלשון ויתרון הכשר חכמה. ובמשנה הכשר מבוי. הכשרתי את נזקון להיות צדיק. תמים בדרכיו. וחסיד במעשיו עושה לפנים משורת הדין:

ישר. לא חסיד שוטה. אלא חסידותו הוא ביושר:

ונאמן. רוח. דובר אמת בלבבו. כדר"ס. עיין עלית ד"א (דקסט"א):

ומרחקתו מן החטא. משמרתו שלא יבוא שוגג לידו:

ומקרבתו לידי זכות. מצוה גוררת מצוה:

ונהנין ממנו עצה עמש"ל פ"א מ"ח:

ותושיה מלשון יש. כתב ר"ד קמחי בשרשיו. נקראת התורה והחכמה ומעשה הטוב. תושיה. לפי שהיא נמצאת לעולם. כי כל הישים יחסרו ויחזרו לאין והתורה והחכמה תעמד בישותה כל ימי עד:

ונותנת לו מלכות. מאן מלכי רבנן. שנא' בי מלכים ימלוכו:

וממשלה. סוף הכבוד לבוא. שעולה לגדולה. א"נ מושל ברוחו וכובש יצרו. שהיא הממשלה הגדולה. וחקור דין לעמוד על האמת בעומק חכמתו ושכלו. בענין שלמה המע"ה. בדין הילד. ורבי בנאה. וזולתם. עיין בית אל מעמד ליום רביעי. על מ"ש הוי ערום ביראה:

ומגלין לו רזי תורה כו'. מן השמים גם בלי רב. כענין אאע"ה. שהיו שתי כליותיו נובעות חכמה. זהו כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק. כן לא יפסוק מלהשפיע על אחרים. כענין שכתוב וכמוצא מים אשר לא יכזבו מימיו. והיא היתה מדתו של א"א כידוע:

והוה על ידי כן צנוע כך מצינו בא"א כמ"ש עה"פ הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את:

וארך רוח. ג"כ מצינו בא"א. כנראה ממה שנהג עם בן אחיו שגדלו ורוממו. וא"ל אל נא תהי מריבה ביני וביניך וגו' אם השמאל ואימינה וגי'. נתן הברירה בידו לבחור לו חלק בארץ שלו. ורצה לפנות ולזוז מפניו להניח לו מקומו. ולא לריב עמו:

ומגדלתו כו' על כל המעשים. הטובים והמדות החמודות. והמוסרים הישרים. הוא מתגדל ומתרומם. שמוסיף עליהם תמיד:

משנה ב

אריב"ל כו'. המאמר הלז צוח דרשני. חרפת התמיהות הסר ממני. ועיר רק ההכרחי בלבד. בכל יום ויום. לא סגי בלא"ה. ותו לימא בכל יום ולשתוק. ויום למאי אתא. מהר חורב מה טעם אחז בשם זה דוקא. הלא נקרא גם בשמות אחרים סיני ופארן. לבריות. הי"ל לומר לאדם. נזוף. מה ענינו. ומה שמץ דבר נשמע בו. ואיך למד זה מהכתוב נזם זהב וגו'. ואומר והלוחות. מאי ואומר. ולכאורה אין לזה קשר עם הקודם. א"ת חרות. מנין לנו. ומה מכריחנו לשנות הקריאה ממה שנאמר. בעז"ה נדרשהו כמין חומר: כוונת ריב"ל היא על מי שיש בידו לשקוד על למוד התורה. ולומד לפרקים בלבד. ועוזבה בין הפרקים ופונה לדברים בטלים בשאט בנפש. וכן העוסק בחכמות חיצוניות. ומשליך ד"ת אחרי גיוו (עמ"ש לעיל ספ"ה. ד"ה דכולא בה. ובגמרא פרק ב' הלחם) אע"פ שחוזר ללמודה בעתים ידועים. כי זה נקרא דבר ה' בזה. כל מי שיש בידו לעסוק בתורה. ואינו עוסק. לפי שאין עסקו בה לשמה. על מנת לקיימה. שאם כן לא היה לבו פונה ממנה. כדי שלא ישכח דבר ממשנתו. א"כ רשע הוא. ורשע אסור בד"ת. שכן כתוב. ולרשע א"א מה לך לספר חוקי וגו'. ותשלך דברי אחריך (ומ"ש במדרש איכה. הלואי אותי עזבו ואת תורתי שמרו. המאור שבה היה מחזירן למוטב. זה שייך במי שפורק ממנו עול תורה. רק להשביע יצרו בעבירה. לזה יש תקוה לשוב למוטב ולדרך חיים ע"י אור תורה. משא"כ מי שמואס בתורה עצמה. ולכן עוסק בספרי מינות. לזנות אחרי אלהי נכר ולדרוש דעות האפיקורסים. לא על מנת לידע מה להשיבם. רק כי מצאו חן בעיניו. לזה תורתו נעשית לו סם מות ודאי (כי כל באיה לא ישובון. וכל דפריש ממינות מיית) ולא יועיל לו למודו בה. כי סופו להפך דא"ח למינות ולדרשם לגנות. כענין מנשה שהיה דורש דרשות של דופי) ועל דבר זה נאסרו או"ה בלמוד התורה. כמ"ש רז"ל גוי העוסק בתורה חייב מיתה. מחמת שלא רצו לקבל התורה. ובדבר ה' מאסו. נעשית מאורסה לישראל. ומאחר שלמודם של או"ה בה. אינו על מנת לקיים. נאסרו בה ונענשים עליה כבא על אשת איש (שאין אהבתו אליה. אלא מחמת האיסור. שאל"כ מה לו לדרך אסור (אם לא) לשתות מים גנובים ימתקו כך היא אהבת העוסקים בתורה דרך ארעי. ובחכמות חצוניות בקביעות. אינן אלא מתאוים לדברים האסורים. שהרי נאסרו בשניהם. מחמת התאוה הרעה) ואפי' בז"מ דידהו שקבלו. משחזרו בהן ולא קיימום. התירן להם. לומר שאינן מקבלים עליהן שכר. כמצוה ועושה. כדאי' בשדו"ה. ועל דבר זה נחתם גזר דינם. ונקרא סיני חורב. שמשם ירדה חורבה לאו"ה. כמ"ש בפר"ע. זהו שבא ריב"ל להשמיענו. שאפי' לומד אדם תורה (דלאו ברשיעי גמורים עסקינן. שאין להם עסק עם התורה כלל.

אלא בלומד ופירש. וחוזר חלילה. שסופו מר חלילה) אם אינו שוקד עליה להביאה לידי מעשה. אין לה' חפץ בו. והוא שדייק ואמר:

בכל יום ויום. שכך כתוב. אם תעזבני יום. יומים אעזבך. היינו דאכפל ותני יום ויום. לפי שכנגד היום שמבטל ממנה. היא עוזבתו יום ויום. מפני שאינו כדאי לעסוק בה. וראיה מהר חורב. כי על כן נתרחקו האומות ונאסרו בתלמודה. והיינו דנקט נמי לבריות. דכייל נמי גוי העוסק בתורה (וכמש"ל פ"א מי"ב בס"ד) ואי הוה אמר אדם היה משמע דוקא ישראל שנקראו אדם. ובאמת גם האומות נענשים על שלא עסקו לפחות בז"מ ע"מ לקיימן והיו חשובין ככ"ג. ועכשיו אפי' לומדים אותן נענשין עליהן מפני שאינו לימוד לשמה. לפיכך כל הבריות נכללים בכרוז הלז הקורא תרעומת התורה ועלבונה. וזהו ג"כ שאמר כל שאינו עוסק בתורה תדיר בדיוק. וגם לגרסת ספרים שלנו דל"ג תדיר מדויק על דרך זה. כי לכן תפס לו לשון עוסק. לא לומד בלבד (כמ"ש בס"ד פ"ג מ"א) נקרא נזוף שכן מצינו בישראל כל ל"ח שנה שהיו נזופים במדבר. לא בא הדבור למשה. שלא ילמדם. לפי שנאסרו בד"ת כמנודים לשמים. שנא' נזם זהב באף נוטריקון נזוף. אי נמי מ"ם דנזם מתחלפת בפ"א. שהם אותיות השפה הרי נזף. ואפשר להמליץ ג"כ בדרך זה הדבר מגונה דסמוך ליה לדבר אחד נתכוון מלשון חזרה. לומר שהוא חוזר אליה לעתים (ועל כן פושט טלפיו להראות סימן טהרה):

אשה יפה היא התורה. וכן אמרו עה"פ נואף אשה חסר לב. זה ת"ח שלומד תורה לפרקים היינו הך. מטעם שאמרנו כדרך שנאסר הגוי בתורה מפני שאין תלמודה מביאו לידי מעשה. כך הת"ח שפורש ממנה לפרקים ולומד לפרקים אין תלמודו לשם שמים. ואינו מתקיים לפיכך נחשב לו ג"כ עון חמור כאשת איש. כענין שאסורה לגוי. משום דמאורסה היא לזולתו. מזה הטעם בעינו ממש נאסרה על זה וככל האמור. זהו נזם זהב וגו'. שעושה לו מן התורה תכשיט. להתגדר בו בפני בני אדם. כן הדבר הזה שלוקח לו אשה יפה לזנות עמה. זו כלת משה החמודה. שנואף אותה. מפני שאינו עושה אלא להתייהר בה. שהרי חוזר ופורש ממנה ומונה עונתה. ונחשבת אצלו סרת (לשון סרחון ובאוש. תרגום ויבש וסרי) טעם על כן ממאס בה ומתרחק ממנה פעם אחר פעם. אע"פ שחוזר אליה לפעמים. הרי היא אצלו כנואף אשה. שאינו מרגיש על סרחונה. כי אינו עושה רק למלאות תאותו הרעה לטעום טעם האסור. אח"כ מניחה והולך לו. לכן הלמוד עצמו עבירה חמורה היא בידו. כי טוב לו יותר שלא יבוא אליה כבוא אל אשה זונה ולבו לאחרת פונה. שהרי היא מכלל ראשי תיבות חמורות דמגלה ערוה. וזהו ודאי עלבונה. ומפריד אלוף נעוריו הוא זה השונה (ונקרא חסר לב. מפני שקץ בתוכחתה של תורה.

וכתוב ושומע תוכחת קונה לב. ועוד שאין לו לב לעמוד בקשרי מלחמת הויכוח שאינו יודע מה להשיב לאפיקורוס. בשער לא יפתח פיהו והיה כי תקראנה מלחמת מינין ואפיקורסים ונוסף גם הוא על שונאינו וזה מחמת שלא היה שקוד ללמוד תורה. משא"כ השוקד עליה. לבו כלב האריה המס ימס כי יקרא עליו מלא רועים בגנות המינות מקולם לא יחת ומהמונם לא יענה. הוא שאמר דוד מאויבי תחכמני מצותיך כי לעולם היא לי בתמידות. לא הסחתי דעתי ממנה לפיכך נתחכמתי בה. לעמוד נגד אויבי באומץ הלב. לא כלומדה לפרקים. שהוא נואף חסר לב. ואמר לכל סכל הוא) ושמא תאמר כבר נתבטלו האירוסין דתורה לישראל ע"י שבירת הלוחות. שהן היו עדי קדושיה. ולכן שברם משה כדי שלא ידונו כא"א אלא כפנויה. כנודע ממאמרם ז"ל. א"כ הרי היא מופקרת ומותרת לכל אדם. לזה בא כמודיע שאינו כן. כי לא נתבטלו הקדושין בכך. אלא לאותה שעה בלבד. ושוב חזרו ותלו בלוחות שניות. תדע שלכך נאמר חרות על הלוחות. ולא נאמר בלוחות (כענין שכתוב בספר ויוחקו בצור יחצבון כך היה ראוי שיאמר חרות הוא בלוחות וגם שהוא קצור לשון) אלא לרמוז שלא היה הכתב נחקק בגופן של לוחות. לשנאמר בהשתברה. כבר נמחק הכתב נקרעה הכתובה ופקעו קידושין לגמרי. אלא האבנים בלבד נשתברו ולא נגעה יד השבירה במכתב מאומה. שנשאר שלם בלי הפסד. לפי שהיה כמונח על גביהם לא נחצבו האותיות בגוף האבנים שלא היו רק בסיס לדבר האסור. זהו על הלוחות. לא בתוכן וכמו שאמרו חז"ל. שראה משה האותיות פורחות מן הלוחות. ע"כ שברן. הלכך כתב קידושין במקומו עומד. לחזור ולחול על לוחות שניות. ומן אז חזרו הקידושין ונתקיימה הכתובה. לא נכתב עוד שובר על גבה. לפי זה בהכרח לשנות המקרא. ויש אם למסורת. כי איך אפשר לקרות חרות כמשמעו. והרי המכתב לא נחרת באבני הלוחות עצמן ולא נחקק בגופן. אלא פורח באויר על פניהם. הא על כרחך לומר אל תקרא חרות אלא קרי ביה חירות ללמדך שכל מי שעוסק בתורה. שכל עסקו בתורה. דהיינו לשמה. כמו שפירשנו כמה פעמים. הרי זה מתעלה. ולעולם דין ארוסה לישראל יש לה. ואינה נשאת אלא להגון לה שעוסק בה ומקיים עונתה. שוגה תמיד באהבתה. ולא מכניס צרתה לביתה למען הרעימה לתבוע ממנו פגמה בשתה וכלימתה. שאין אשה מתקנאה אלא בירך מסרחת של חברתה. והנה זה יפה אף נעים מה נמלצו לחך. מדבש ונופת לוחך: גם י"ל חרות גי' תרי"ג מצות. שנכתבו כולן על הלוחות. ואחד יתר בגי'. לרמוז על תורה שבע"פ. שגם היא היתה כתובה עליהם. כמ"ש רז"ל:

חירות שהת"ח פטורים ממסים. ויחלו ממשא מלך שרים. מנדה בלו והלך לא שליט למרמא עליהום:

משנה ג

הלומד לא הי"ל להתחיל במלמד. שא"כ היה צריך להאריך וק"ל ובחנם נדחק בו מד"ש: דבר אחד של טעם תורה. כגון רבא דאסבריה רב סחורה זוהמא לסטרון וכשמואל דאסבריה ההוא מרבנן אחד יורד לאמת השחי כו' כן נ"ל אלא דקשיא לי עלה. אי הכי מאי צריך דקאמר חייב הו"ל למימר דהא שמואל קרע מאניה עליה. דהכי קיימ"ל כר"י דנימוקי עמו. וס"ל אפי' לא האיר עיניו אלא במשנה אחת. הוא רבו. וכל שכן דקשיא רישא. פרק אחד או הלכה אחת כה"ג ודאי רבו הוי. וחייב לעמוד מפניו ולקרוע עליו. ולכן מ"ש מד"ש במה שהתחיל בפרק א'. ולא מסכתא לפי שהוצרך לתת גבול להתחלת ענין צריך ולא חייב ולאו מילתא היא. למה ליה כוליה האי לענין חייב. דהא כגוונא דתנן. פשיטא דחייב נמי (אע"ג דברבו המובהק החיוב יותר גדול ועצום ממנו) ואם כן לא היה לו לתנא להתחיל אלא מאות אחת. ונראה דלק"מ. הכא במאי עסקינן. בחברים הלמדים זה מזה. כדתנן הלמד מחברו. ולא דמי לעובדי דאייתינן לעיל. דהתם מיירי ברב ממש אע"פ שאין רוב חכמתו ממנו שלא למד ממנו אלא דבר א' בלבד. כרבא מר"ס וכן שמואל מההוא מרבנן. מ"מ ר"ס וההוא מרבנן. לא למדו כלום מרבא ושמואל. הלכך הוה להו דין רב. לא חבר. וכה"ג חיובא נמי הוי כדלעיל. מיהו בחברים הלומדים יחד. אם זה למד מחברו עכשיו. חברו לומד ממנו ג"כ בפעם אחר. ולפיכך אמרו. ת"ח שבבבל עומדים זה מפני זה. וקורעין זה על זה. וזהו חומרא בלבד. לא חיוב גמור (על כן בטלוה האידנא) אלא דבר הראוי. ומהא מיירי נמי תנא דידן. מש"ה קתני לשון צריך ולא שנא פרק. או הלכה. או דבור אחד. ואות אחת. הכל שוה. כיון דבחברים עסקינן. זה ברור בס"ד. אבל הלמד מסכתא שלמה או אפילו רק שני פרקים. פשיטא דרב מובהק נמי הוי. ומהא לא קמיירי:

אות אחת כגון מעמצין. או מאמצין. עוממות. או אוממות. מעברין. או מאברין. עכוזי. או אכוזו:

שני דברים לפי שמצאו אחיתופל לדוד שהיה יושב יחידי ועוסק בתורה א"ל למה אתה לומד יחידי. והלא כבר נאמר חרב אל הבדי' (ואע"ג דהאי קרא בקוסמי' משתעי אסמכתא בעלמא הוא והדבר מקובל בידם) שוב פעם אחרת מצאו שהיה נכנס לבית מדרשו בקומה זקופה. א"ל הלא כבר נאמר ומקדשי תיראו. שצריך ליכנס שם במורא. כדי שתהא אימת שמים עליו. מדרש הביאוהו המפרשים. והיינו דקאמר אשר יחדיו נמתיק סוד וגו'. ואותו מזמור כנגד דואג ואחיתופל אמרו דוד. שכן סיים בו. ואתה אלהים תורידם לבאר שחת וגו' לא יחצו ימיהם. דדרשינן ליה עלייהו. כדאיתא בחלק. והכי נמי

הך קרא דלעיל מיניה דואתה אנוש כערכי. דקאמר כי לא אויב יחרפני וגו'. מאחיתופל משתעי. שהיה מראה עצמו כאוהב לדוד. שלא ידע להשמר ממנו. וא"ת הא אשכחן דגמר מיניה תו הא דשרי למכתב שם אחספה ומשדי בתהומא. כדאיתא שילהי סוכה. והיכי קאמר שני דברים בלבד. וי"ל ההיא שעתא דקאמר הך קרא ואתה אנוש כערכי וגו'. אכתי לא אגמריה טפי. והא דכתיב הכא בבית אלהים נהלך. על כרחין דחיק ומוקי נפשיה אבית מדרשו. דהא אחיתופל לא ראה בנין ביהמ"ק. שגם דוד לא בנאו. אלא יסודו בלבד כרה. וגם זה היה מעשה זמן רב אחר מיתתו של אחיתופל כמ"ש רש"י פ' אלו הן הגולין. שנא' ואתה אנוש כערכי. א"ת היכי משמע שקראו רבו. הא אנוש כערכי שוה לו משמע דעדיף מיניה. מי שמעית לה. וי"ל ודאי חבירים היו. כדקאמר אשר יחדיו נמתיק סוד. ומהכא נמי אמרינן בחלק שקראו דוד לאחיתופל חבירו. והיינו נמי אנוש כערכי בלי ספק. שערך אחד להם. אלא שלפי רוב הענוה שהיתה בדוד עשאו רב עליו. ונהג בו כבוד כרבו. וכי הא דתנן במכלתין פ"ד מי"ב וכבוד חברך כמורא רבך. זהו שאמר. ואתה עם היותך אנוש כערכי עשיתיך אלופי ומיודעי. וממילא שמעינן דנהג בו מנהג רב. כפי הראוי לחבר הטוב. ומדקאמר ואתה אנוש כערכי דהיינו חבר דייק לה ודאי דלשבח הוא. וכדמסיים אלופי. וזה מחמת שאתה אנוש כערכי ר"ל חבירי. וראוי אתה אצלי לכבודו של רב כדאמרן אלא שאח"כ הורידו מגדולתו ולא נהג בו אלא כחבר בלבד. כמו שהיה באמת. וכמ"ש רז"ל ושוב קראו תלמידו. ג"כ מטעם זה. שהרי מתוך שחבירו היה. ראוי גם הוא לנהוג בדוד מנהג רב. מהטעם הזה בעצמו. לפיכך קראו כך. אחר שהרע מעשיו:

אלופו. מלמדי. כענין ואאלפך חכמה. תאלף אורחותיו:

ומיודעי. מלמדני דעת. כמו אנשים חכמים וידועים. יודעי דעת. ומודע לבינה:

והלא דברים ק"ו. וא"ת נימא דיו כנדון. שלמד שני דברים. לא בלומד אות אחת בלבד. דהא אפי' לשכינה אמרינן דיו. וי"ל ק"ו בהדרגה קילוף. מה אם דוד כו' שלא למד אלא שני דברים. קראו רבו אלופו ומיודעו. עשה לו את כל הכבוד הזה בכל אותם התוארים. הלמד אות אחת עאכ"ו דבעי למעבד ליה הדור כל דהו. וכ"מ במד"ש. אבל לא נתחוור לי. מנין לנו שנעשה ק"ו כזה. דילמא אפי' כל דהו לא איבעי למעבד. ולא נילף ק"ו מנושאים בלתי שוים. איברא במד"ש קטעי בהכי. דסבר למימר דיו. שאין כאן מדת דיו. דכי דיינינן ק"ו לכל אדם הלומד אות אחת. שיהא חייב בכבוד חבירו. כמו דוד לאחיתופל. מה מקום לומר כאן דיו. היכא אמרינן דיו. כי מייתינן בלמד טפי ממלמד כגון ק"ו לשכינה י"ד יום. אתא דיו ואוקמיה אשבעה. כדין המלמד ותו לא. דכוותה הכא.

אי הוה בעינן לאתויי מדוד מ"י שעשה כבוד פשוט לאחיתופל. ק"ו לשאר אדם בכבוד גדול. ר"ל שחייב לקרות לחבירו שלימדו. נשיא או מלך ד"מ. הוה אמרינן דיו לומר שאינו חייב לקרותו אלא רב. כדעבד דוד. תו לא. משא"כ עכשיו שאין אנו למדים ק"ו כי אם להשוות המדה. אין לך לומר בכאן דיו. אלא פירכא היא. ואכתי אתי במה מצינו. אע"ג דמפריך. ותו גילוי מילתא בעלמא הוא. ודייקינן ק"ו לפי הערך (וכן דעת המפרשים. והיא סברא ברורה. אע"פ שהיתה בעיני במד"ש לזרא. דלא גמיר מערכין. ופריך דיו. ולא עמד על עומק הענין. וכאשר נעריך אותו באמת בעז"ה. כן יקום). מה אם דוד שהיה מלך ישראל (בודאי לא לחנם האריך התנא לשון ושפת יתר) שלא למד מאחיתופל אלא שני דברים. קראו רבו כו'. הלמד אפי' אות אחת. עאכ"ו שיקראנו רבו. מאי פירכת. מה לדוד שכן למד שני דברים. אות אחת מנין. אדון אני מדוד לשאר אדם. מה אם דוד. אע"פ שהיה מלך ישראל. נהג קלות בנשיאותו וקראו לאחיתופל רבו. הלמד מחבירו כו' עאכ"ו שיקראנו רבו. אע"פ שלא למד כל כך כדוד מאחיתופל. נגד זה יש מעלה גדולה למלך שצריך שתהא אימתו עליך. והרי זה ודאי ק"ו עצום וחזק לפי ערך. והיינו גילוי מילתא דלא אמרינן ביה דיו. דכוותה איכא טובא ותו משום דמיפרך ק"ו. וכדאשכחן פ"ק דפסחים (דף י"ח) דבעי תלמודא למילף רביעי בקודש. מק"ו דשלישי בתרומה. אע"פ שמוסיף מעלה אחת. ופירש"י משום דהיכא דמפריך ק"ו. לכ"ע לא אמרינן דיו (א"נ משום גילוי מילתא כמ"ש שאר מחברים) וה"נ הא מיפרך ק"ו. ותו אשכחן טובא. דאע"ג דלא מיפרך ק"ו לא אמרינן דיו. כל שכן הכא. דאין כאן עונש מדין ק"ו זה. דלא משגיחין בדיו. ומייתינן לק"ו בדרך הערך. ואין בכך כלום:

ואין כבוד אלא חכמים. ה"ג במד"ש. וי"ג אלא תורה. וזה נראה עיקר. מ"מ שניהם לדבר אחד נתכוונו. וה"פ אין כבוד אלא לחכמי התורה בלבד. להוציא חכמים בחכמות העולם העובר. כי אפי' אם תמצא לומר שראוים לברך עליהם ברכת שנתן מחכמתו (עמו"ק סרכ"ה) מ"מ כבוד תורה. מילתא אחריתי היא (אע"ג דמיבעי למעבד לזקני וחכמי אחרים. נמי הידור קצת) וגמר ג"ש ינחלו דגבי חכמים. מינחלו דגבי תמימים. ליתן את האמור כאן בזה. דגבי תמימים כתיב טוב. ואין טוב אלא תורה כו'. מכלל דנחלה האמורה בחכמים. טובה חכמה עם נחלת שפרה היא התורה:

משנה ד

כך היא דרכה של תורה כו'. בבא זו צריכה עיון. כי נמצא בזה הענין סתירה גדולה בכמה מקומות בתלמוד. כי הן אמת כך אמרו חכמים. אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה. שנא' וזאת התורה וגו'. עוד אמרו שאין ד"ת מתקיימין במי שמחייה עצמו

עליהם. שנא' ולא תמצא בארץ החיים. וצריך להיות אכזרי על עצמו ועל בניו כעורב. שנא' שחורות כעורב. ואמרו צריך הת"ח לשום עצמו כחיה שדורסת (נ"א מסרחת) ואוכלת. שנא' חיתך ישבו בה. וכדומה לזה הרבה. וכל זה מסכים למה ששנו כאן פת במלח תאכל. אבל נגד זה מצינו ניגוד רב. דהכא אמרינן פת במלח תאכל. והתם אמר ר"נ דלא אכיל בישרא דתורא. לפיכך לא יכול להשיב בד"ת. ורבא אמר כל כמה דלא שתינא רביעתא דחמרא לא צילא דעתאי. ואלו הכא תנן ומים במשורה תשתה. ועוד התני ר"ח המקפה אכילתו במים. אינו בא לידי חולי מעיים. והכא תנן ועל הארץ תישן. והאמר בן עזאי. על כל משכב שכב חוץ מן הקרקע. ותנן הכא וחיי צער תחיה. ואלו לקמן תנינן שהתורה נקנית במיעוט תענוג לפחות. לפעמים מצינו שהיו ת"ח בעלי תענוג רב. כמ"ש במפנקי דמערבא. ואמרי אמוראי בבלאי אי קרצתן כנה לא תנאי משום דשמעתא בעיא צילותא כיומא דאסתנא ומר בריה דרבינא עבדא ליה אמיה שב מני לשב יומי. ודכוותה טובא. מלבד מה שמצינו שהיו מרבים בסעודה ובמיני תפנוקין. ואמרו הרוצה לנסך יין ע"ג המזבח. ימלא גרונם של ת"ח יין. וכיוצא הרבה. חוץ מה שנמצא לפעמים ת"ח מפליגים באכילה ושתיה מרובה חוץ לטבע הפשוט. כר"י ור"ל בפירות גנוסר. ואביי בתורים. ור"א בר"ש בשתין מיני לפדי. וזולתם שלמים וכן רבים. שהיו נוהגים בשולחן מלכים. כמ"ש בריב"ל אשר נכנס חי לג"ע. נמצא במ"ר דבר גוזמא ממאכל שולחנו ושל ר"ח שגדולים מעשיו. מכל הלין נ"ל שאין דברי משנתנו אמורים לא בעני החסר ואין לו. דמילתא דפשיטא היא צריכא למימר שלא יאכל העני למעדנים. וישתה משתה שמנים. וישכב על מצעות משי ותולעת שנים. ואעפ"כ מצינו שמהן יצאה תורה בודאי. גם אין הדברים מצוה ואזהרה לעשירים. שיכופו טבעם וימנעו מכל תענוג שהורגלו וגדלו עליו. כמ"ש מפרשים אחרונים. שהביאם בס' הנ"ל. אלא ודאי הכל לפי מה שהוא אדם. בין עני בין עשיר. אין צורך לומר שאם הוא אדם תש כח וחולה. כענין ר"א בר"ש וכיוצא בו. פשיטא שצריך לנהוג במעדנים עד שיבריא. ויוסיף אומץ בתורה. אלא גם הרגיל מנעוריו בתפנוקים ויש לאל ידו. ודאי שאינו מחויב למנוע מהם. ולהחליש טבעו ע"י כך. ונמצא מתבטל מן התורה. בסבת חלישות כוחותיו. ולא עוד אלא אפי' הוא עני. אם הורגל לאכול למעדנים. צריך וחיוב הוא להספיק לו מאכלים טובים שמנים ודשנים. מן הצבור. כההוא דאתא לקמיה דרבא. וא"ל במה אתה סועד. אמר בתרנגולת פטומה ויין ישן כו' ואמר אטו מדידהו קאכילנא מדרחמנא אכילנא. דכתיב נותן להם את אכלם בעתו. וגדולה מכל זה. אפי' אינו רגיל. אם נתן לו השי"ת עושר ונכסים. ויוכל להטיב לבו במאכלים טובים. כדי שיוכל ללמוד ולעבוד ה' בשמחה ומתוך הרחבת הלב. הרי

זה עושה מצות חכמים. כמ"ש רב לרב המנונא. בני אם יש לך. הטיב לך (ואע"ג דרב ממשפחת בריאים הוה. וכן אמר החכם מכל אדם כמה פעמים בספר החכמה. ואמר הכתוב ביאשיה. הלא אכל ושתה דן דין עני וגו' וטוב לו וגו') וכן אמר שמואל לר"י. שיננא חטוף ואכול כו'. דעלמא דאזלינן מניה כהילולא דמי ואע"ג דרב הוא דאמר צריכין אנו לחוש לדברי זקן. אלא שמע מנה הא בדאית ליה. והא בדלית ליה. ומצי לצעורי נפשיה. כדמפלגינן נמי ביושב תענית. דמאן דמצי. נקרא קדוש. ודלא מצי נקרא חוטא. ומש"ה אמר ר"י כגון אנו מי שיש לו פרוטה מריצה לחנוני. ור"נ אמר כגון אנו לוין ואוכלין. כל שכן מי שיש בידו לגמול חסד עם נפשו. שאין לו לענותה. ואין היחיד רשאי לסגף עצמו. אם לא על דרך התשובה. ואם אין כל אדם זוכה לשתי שולחנות. אך איש אשר יתן לו האלהים עושר וישליטנו לאכול ממנו וגו' מתת אלהים היא. אמנם עם כל זה. האיש העשיר בנכסים ובכח ובבריאות. ויוכל להיות שוקד על התורה והעבודה ולבו פתוח עם עזיבת התענוגים. הוא משובח ביותר. כי ירויח זמן רב. יקר המציאות וינצל ממכשולות רבות הנמצאות עם המאכל והמשתה והתענוגים. אשרי לו ודאי. טוב לו בעוה"ז ובעוה"ב. כי ינוח לבו מטרדות יתירות. ויהיה פנוי מלרדוף אחד יתרונות הקנינים האובדים. כדי לבקש לו מותרי התפנוקים החמודים. ויסתפק במועט והכרחי. יזכה בזה למעלת העשירות האמיתית שהיא ההסתפקות. ויט שכמו לסבול עול תורה. כדרך שהיה ראב"ח עושה. שהיו לו אלף עירות ביבשה. אלף ספינות בים. ובכל יום נוטל משוי על כתפו. והולך מעיר לעיר ללמוד תורה. ועוד שהמרגיל עצמו בתענוג הרבה סוף כשאכל את שלו וכלה כיסו מבקש למודו ואינו מוצא. עומד ומלסטם את הבריות. או יוצא לתרבות רעה. ועל זה אמרו אכול בצל ושב בצל כו'. דאכיל אליתא. טשי בעיליתא. ואמר החכם מפנק מנוער עבדו (הוא יצרו הרע שניתן באדם לעבד לו) ואחריתו יהיה מנון (אדון מלשון ינון שמו) ואמרו חכמי הנגב מה יעשה אדם ויחיה. ימית עצמו. ר"ל יכניע כחות היצר שלא ישלטו בו. כי בזה יחיה חיים טובים ויאריך ימים בנעימים. לפיכך בודאי צריך אדם להביא עצמו בעול המוסר והסכל עודנו באבו. וכמ"ש טוב לגבר כי ישא עול בנעוריו. שלא יעשה הרגל התענוגים ומנוחת הבטלה. טבע חזק. אשר לא במהרה ינתק. ובודאי ענין התורה אינו סובל ריבוי תענוגים כמ"ש רב לר"כ לא תמצא בארץ החיים. במי שמחיה עצמו עליה. ותנא דבי אליהו מבקש אתה שיכנסו דברי תורה במעיך. אל תכניס תענוגים בתוך מעיך. כי אם מלאה זו. חרבה זו. וקצר המצע מהשתרר עליו שני רעים כאחד. ולכך עיקר דרכה של תורה כך הוא ודאי. שכן אבותינו הראשונים מקבלי התורה. לא היה להם מתחלה אלא לחם בלבד. אפי' מים לשתות לא השיגו אלא

ע"י תפלה. וכשבקשו בשר. נענשו. (ואצ"ל שלא טעמו טעם יין. כמ"ש לא מקום זרע וגו') וכן הוא אומר ויענך וירעיבך ויאכילך את המן וגו'. כי בזה היו פנוים אל למוד התורה. כמו שאמרו לא נתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן. וכן יהיה לעתיד. כמש"ה ונתן ה' לך לחם צר ומים לחץ. בסבת השגת התכלית. שהוא למוד התורה באופן היותר שלם. כמ"ש אחריו והיו עיניך רואות את מוריך. וכן לא היו להם מצעות כרים וכסתות ומטות כבודות (שאפי' בגדיהן לא היו מחליפין. אלא היו גדלים עמהן) כי על הארץ היו ישנים בלי ספק. אך לא על הקרקע בלי הספק אלא איש כסותו בארץ. כדרך ששנינו בשומרי המקדש (וכמ"ש בס"ד גבי ההיא דהרואה) כללו של דבר אע"פ שלא נאסרו התענוגים לת"ח. אפי' הוא בריא וחזק. מכל מקום אינו משובח אם מרגיל עצמו בהם בנערותו. ואינו צריך להם. כי על כל פנים יתבטל הרבה מהתורה על ידיהם. אם לא שעושה בדרך הרפואה (ולשמור הבריאות אע"פ שאינו חולה) כשנחלש לבו מגרסתו. או מזקנה או רואה שטבעו צריך לכך. אזי מצוה היא בידו שיחוש על בריאותו. אולם בדורות האחרונים. שירדה חולשה לעולם. וביחוד ת"ח העוסקים בתושיה. ומאן קצירי ומריעי זכות היא להם להחזיק כחם בבשר ויין ומיני תבשילים ומרקחות. אם טבעם צריך לכך. ועל זו אמרו כגון אנו מהלוין ואוכלין. ואעפ"כ כל ת"ח יחוש לעצמו. שלא יעשה מההרגל טבע אכזרי. שלא יוכל לגרשו ולשרשו אח"כ. ובפרטות היכא דשכיח דוחקא דצבורא. לכן ימעט בהם כל האפשר. אם לא לפרקים ולעתים רחוקים. שעל זו אמר רב. אם יש לך הטיב לך (עם היותו ממשפח' בריאים) ייטיב לבו במעט תענוג. להשיב רוחו ולהחזיק כחו. ומפני שאינו דבר הווה ורגיל אצל ת"ח. יש לחוש לשינוי וסת תחלת חולי מעיים. הלכך הוצרך לתת עצה טובה לת"ח שישמור בריאותו בדרך זו. היינו שיקפה אכילתו במים. כדי שלא יבוא לידי ח"מ. ואמרי' כמה קתון לפת. שהוא במשורה שזכרה משנתנו. אמנם היא מדברת בעיקר דרכה של תורה. שהוא פת במלח. על כן די לו במים במשורה. ואז אין לו לדאוג מחולי בסבת אכילתו. ובכן כל דברי חכמים קיימים. ואין לך דבר שאין לו מקום. והכל לפי האדם והענין ואיש חכם יכלכל דבריו במשפט לשאת חלקו. לחם חוקו. וכבר כתבנו מזה בכסא שן. וכעליית האכילה. רק שלא לעשות דברי חז"ל כחוכא וטלולא. ולהסיר מהם עקשות פה ולזות הסתירה מדברי עצמם. לכן עתה הרחבנו בו הבאור הצריך למשנתנו ואין מדרש בלי חדוש:

במשורה היא מדה קטנה מאד. אחד משלשה ושלשים בלוג. והיא לשתיה פעם אחת. כענין שנא' ביחזקאל וששית ההין מעת לעת כך נראה לי:

וחיי צער תחיה. אטו עד האידנא לאו חיי צער קחשיב. אלא ה"ק ובחיי צער. עם שאינן חשובין חיים. תחיה בהם. כמו שאמרו הרוצה שיחיה ימית. כי מיתת כחות היצר. היא חיי הנפש. ובכן גם הגוף מרוויח אורך ימים בלי ספק. כידוע שמילוי התאוות ממיתות את האדם קודם זמנו. ומקצרין ימיו. ואע"פ שאמרו מי שיסורים מושלים בגופו. אין חייו חיים. א"כ אורך ימים וחיים כאלה למה. זהו במי שיסוריו יש להם ממשלה עליו. לענותו בעל כרחו. לא יוכל שלחם. אבל מי שמקבלם עליו בבחירתו והוא שליט עליה'. שאינו סובלם אלא כפי חפצו ורצונו. לא יזיקוהו אבל יוסיפו אומץ ויחזקוהו:

ובתורה תהא עמל. אע"פ שפתח כך דרכה של תורה. וכבר ידענו שכל אלו המדות. צרכה של תורה ומכשיריה הם. רצה להשמר מטענות היצר. כי אם אמנם אמת הדבר שמיעוט התענוגים ועזיבת מילוי התאוות. מוסיפים כח ושומרים הבריאות. נגד זה יש לחוש ממעוט כח והפסד בריאות. בסבת למוד התורה. כי כלל גדול אמרו בשמירת הבריאות. שצריך להתעמל ולהתיגע עד שיזיע. כמ"ש בס"ד בכסא שן. ובנוה חכם. ולומדי תורה שוקטים נחים. ואין להם עמל מלאכה. ביחוד אם יסתפק במועט דמועט ככל השנוי למעלה. לא יבקש לעסוק במלאכה ובאומנות לגמרי. מאחר שדבר קל מספיק לו. אך אז קרוב הדבר שיצא שכרו בהפסדו כי יכלה כחו ויאבד בריאותו ע"י העדר העמל הנוסף על הסגוף והעינוי בחיי צער בלא"ה א"כ כמעט קט ישחת חייו ויקצר ימיו נמצא קרח מכאן ומכאן. ואיה איפה הריוח בהנהגה כזו. שאין בה אלא כילוי ובילוי העוה"ז. ואיך ובמה יושג טובת עוה"ב. ויהי כמשיב לזה. ובתורה תהא עמל. כלומר אין לך לחוש. כי הנה בראתי רטיה וקמיעא וצרי שתשאר חזק ובריא. אולם ובתורה תהא עמל. ולא יהא למודך בשחוק ושעשוע וטיול וזהירות אלא תתייגע ותעמול בה בשהיא צריכה עמל ויגיעה. להשיג מחמדיה הטובים. שאינם נראים מיד. ולא נמצאים בקלות. אבל צריכין טורח רב. חקירה ודרישה היטב כחפירת אוצרות וחפישת מטמונים. כמ"ש אם תבקשנה ככסף וגו'. א"כ הרי לך עמל די והותר. המגיע לשמירת בריאותך. והעמדת כחך רפאות תהי לשרך ושקוי לעצמותיך. ומדוע תעמול לרוח. ולמה זה תיגע לריק ברדיפת הקנינים הנפסדים. אשר לא ישארו לך. וכחך כלה ודאי ע"י היגיעה הרעה ההיא. וחייך אובדים מהרה. משא"כ בעמל התורה. אינך צריך לדאוג מכל זה. כי אדרבה בה ירבו ימיך. אורך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לך. עץ חיים היא למחזיקים בה. אין עמה רק טוב. ומה שאמרו שנקראת תושיה. לפי שמתשת כח. ר"ל כח היצר ודאי נחלש על ידה. אך כאשר יענו את היצה"ר. כן ירבה וכן יפרוץ כח היצ"ט. ואם יפול כח הגוף. כח הנפש יקימהו ויעודדהו כי רוח איש יכלכל מחלהו. נפש עמל עמלה לו. וטוב לו עמה. ואלו האחד

(המיוחד הכח הנפשי) שיפול. אין לו תקומה. ועמש"ל פ"א מ"י. ועז"ח (ד"ו דח"א) רי"א התורה נקראת תושיה בתחלה אח"כ גבורה כו' כיון שרגיל לעסוק בתורה י"ל שמחה וגבורה ע"ש. ואמנם יש לחלק ג"כ בין המרבה בישיבה. כי הוא נחלש ודאי. ובין ההולך ולומד דרך הלוכו (כדרך שעשו המשאיים לקיים בריאותם) שמעמיד הבריאות. וטוב לה עמך בהעמדת והתמדת הלמוד. ואולי כך סובר תנא דידן. ורמז לזה באמרו. ובתורה תהא עמל. ר"ל עם עסק התורה תעמול בהתהלכך תנחה אותך. או שמא יכוון למ"ש על האר"י ז"ל. שהיה יגע בהלכה ומקשה בכח עד שמזיע. זהו ובתורה עצמה תהא עמל בתנועת איבריך בחמום. ובלבד שלא ינהוג בשגעון כדרך אלה המשתגעים בישיבות הללו. אע"פ שי"ל סמך בר"מ. שמדמה הת"ח לאילים המנגחים. הוא ע"ד שאמרו גדיים נעשו תיישים בעלי קרנים:

ואם אתה עושה כן. אם תעשה הול"ל. אלא ה"פ אם אתה מדעתך ומרצונך הבחיריי עושה כן. אז יש לך שכר טוב בעמלך. משא"כ אם הוא מצד נטיית טבעך ומזג גופך. המכריח אותך לנהוג במדת הכילות. ולכן אתה מסגף עצמך. ומונע מנפשך כל טוב. זו רעה חולה:

אשריך בעוה"ז. שאתה מוצלח בלי ספק ככל הנ"ל. והעוסק בתורה. נכסיו מצליחים. והרי זה בן חורין:

וטוב לך. ע"י השגת הקנין התכליתי. העומד הנצחי האמיתי:

משנה ה

אל תבקש גדולה. כי הרבנות מקברת בעליה. ואמרו הוי קבל וקיים. ולכן אמר יב"פ כל האומר לי עלה אני כופתו ונותנו לפני הארי. ועוד שהרודף אחר הכבוד. הכבוד בורח ממנו (וא"ת הרי אנו רואין בכל יום רודפי שררה מתהללים על תאות נפשם שמשיגים כל מבוקשם. זהו ברשע שהשעה משחקת לו. ובעונות הדור שמצא ב"ח מקום לגבות חובו. כמ"ש פרנס לפי דורו) והבורח ממנו. הכבוד רודף אחריו. א"כ מדוע יהיה רועה רוח רודף קדים. ואם יהא הכבוד ראוי לך. אינך צריך לבקשו ולחזור אחריו. כי הוא ירדוף אחריך. עד שישיג אותך. כמ"ש ב"ע (יומא ל"ח, ב) בשמך יקראוך ובמקומך יושיבוך. ואפי' ריש גרגותא משמיא מוקמי. ואין אדם נוגע אלא במה שמוכן לו. ואם אינו מוכן לך. למה תיגע לריק. כי אפי' תשיגהו. יהפך לך לרועץ. פתאום לפתע יבוא שברך:

לעצמך. אע"פ שמנעתיך מרדיפת השררה. זהו כשאינך משקיף על תועלתך והנאת עצמך בלבד. אך כשהוא לצורך ולתועלת הרבים. אזי לא זו שאינו דבר בלתי הגון. לקבל הגדולה. כשבאה לידו ולא ידחנה. אלא שראוי לחזר אחריה. כמ"ש ב"ק (ברכות סג,

א) באתר דלית גבר. תמן הוי גבר. וכן שנינו ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש. ולא הזהרתיך אלא במקום שיש אנשים או במקום שאין מי שמקבל תועלת על ידך. או כשכל מגמתך אינה אלא לעצמך דוקא. ר"ל להנאתך בלבד. לזה אני מזהירך שלא טוב הדבר לבקש גדולה. וכן אמר הקב"ה למשה. לך רד מגדולתך. כלום נתתי לך גדולה אלא בשביל ישראל כו'. הרי שאין כוונת הגדולה ותכליתה. אלא להנאת הזולת. לא להנאת בעל הגדולה עצמו. וא"כ כ"ש שלא יתכן לו לרדוף אחריה. אם לא במקום שאין איש. כי אז היא הנאת הזולת ועמ"ש בס"ד בסוף פרקין. ובמעלה ל"ד ממ"ח דברים:

ואל תחמוד כבוד יותר מלמודך. פירוש יותר מהרגלך. לא תחמוד להוסיף עליו. שכל המוסיף גורע. ואמר המשל גמלא אזיל למבעי קרני. אודני דהוו ליה גזזי מניה. אבל הכבוד שאתה למוד ורגיל בו לא תניחהו. והחזק בו. שכך אמרו חכמים לעולם אל ישנה אדם מן הרבנות שלו. ואפי' בשעת הסכנה כמו שלמדנו מחמ"ו. ואמרו במתא שמאי. בלא מתא תותבאי. ורבי הקפיד על בן בוניוס. העשיר שבא לפניו בכלים פחותים. והמקפיד על כבוד גופו העשוי בצלם. בודאי יקפיד על כבוד נשמתו ביותר שהיא בצלם אלהים ודאי. לפיכך יחוש אדם על כבודו הקנוי לו. שלא יהא לבוז. ואמר דוד המע"ה עד מה כבודי לכלימה. כך נ"ל דבר הגון ומתקבל בכוונת בבא זו. ומה שאמרו בו המפרשים. רחוק מכליותי:

עשה. מאהבה. ואף אם שולחנך ריקן. אל ירפו ידיך מלעשות חפצי שמים. בלי שתשקיף לשכר עובר. לכן לא תתאוה לשולחנם של מלכים. ועם שבעלי תורה נקראו מלכים. כמ"ש כי בי מלכים ימלוכו. ומאן מלכי רבנן (מלבד שכל ישראל בני מלכים הם) כי על כן ישיאך יצרך. לומר שצריך אתה להתנהג בנימוסי מלכים. לערוך שולחן מלא דשן. כראוי למעלת התורה. אשר לה המלוכה:

ששולחנך גדול משולחנם. כי על שולחן המלך מה"מ הקב"ה אתה אוכל. כמש"ה וידבר אלי זה השולחן אשר לפני ה':

וכתרך גדול מכתרם. שאין אדם אחר יכול ליטלו ממך. ועוד מלך ב"ו גוזר ומצוה כל זמן שהוא בחיים. כיון שמת. בטלו כל גזרותיו וציוו. אבל מרע"ה. גם אחרי מותו מצותיו עומדים וקיימים. לעד ולעולמי עולמים וכן כל היושבים על כסאו ואשר ירשו כתרו מהחכמים. דבריהם ותקנותיהם אין להם בטול עולמית:

ונאמן בעל מלאכתך כו'. יעוין מש"ל ספ"ב. וכאן נוסיף לקח בעז"ה. לפרשו על פי ענינו. שמדבר מקנין התורה. ירצה ואין לך לדאוג שמא לא תוכל להשיג כתרה. מאחר שכל כך גדול הוא. מי ימצאנו ויבוא עד תכונתו. כי אין קץ לכל עמלו. כמ"ש לכל תכלה

ראיתי קץ וגו'. א"כ למה זה הבל איגע. בדבר שלא אוכל להשיגו. לזה אמר ונאמן בעל מלאכתך כו'. כי כתר תורה מונח בקרן זוית. הרוצה לזכות. יבוא ויזכה וישלם לו השי"ת שכר פעולתו. אף שלא גמרת המלאכה המרובה. לא עליך היא לגמרה. שכר פעולתך אתה נוטל מכל מקום כי נאמן הוא בעל המלאכה שאינו מקפח שכר כל בריה. גם יכלול שלא תאמר. שמא לא אזכה להבין מה שאלמוד. לפי טבעי הבלתי מוכן. שכבר נגזר על הטפה. אם חכם. אם טפש. אבל גם זאת הטענה. בטלה. כי תורת ה' מחכימת פתי. יגעת ולא מצאת. אל תאמין. וה"מ לחדודי. לכך אמר ונאמן ב"מ. שישלם לך שכר. זו תורה וזו שכרה. אגרא דשמעתא סברא. לכן מובטח אתה לראות טוב בעמלך. ואף אם לאוקומי אגירסא. סייעתא דשמיא. ולא יועיל השתדלות. מ"מ אין נגרע משכרך מאומה. שהכל לפי העמל והיגיעה. אתה משתכר. ואם אתה שוכח אחר שעשית את שלך. מה איכפת לך. בזה לא הפסדת שכרך. ולא יהא יגיעך לריק. כמ"ש והזהרו בזקן ששכח תלמודו מפני אנסו:

משנה ו

שהמלכות נקנית בשלשים מעלות. כולן מפורשים בפרק כ"ג דן. ואמר נקנית אע"פ שירושה היא בדין תורה. כמ"ש למען יאריך ימים ע"מ הוא ובניו בקרב ישראל. לפי שאם היו בנים רבים למלך. אין יורש גדולתו אלא אחד מהם. והיינו אותו שממלא מקום אבותיו. ביראת חטא ובחכמה. כדאיתא בהנושא:

והכהונה בכ"ד. עשר במקדש. חטאת. וחטאת העוף. אשם. ואשם תלוי. זבחי שלמי צבור. לוג שמן של מצורע. שתי הלחם. לחם הפנים. שירי מנחות. מנחת העומר. וארבע בירושלים. הבכורה (בכור תם) והבכורים. ומורם מן התודה. ומאיל נזיר. ועורות קדשים. ועשר בגבולים. תרומה. ותרומת מעשר. חלה. ראשית הגז. מתנות. פדיון הבן. ופדיון פטר חמור. שדה אחוזה. ושדה חרמים. גזל הגר: בכהונה לא אמר נקנית. כי כל בני אהרן שוין בה. ואף ע"פ שאין נותנין תרומות ומעשרות אלא לכהן חבר:

והתורה נקנית במ"ח דברים. גם בתורה אמר נקנית אע"פ שגם היא אינה פוסקת אחר שלשה דורות. אז היא קנין עולם לדורות. מחזרת על אכסניא שלה. אכן קודם לכן. אינו בטוח שיהיו בניו ת"ח. שאינה ירושה. וכן אחז"ל. מפני מה אין מצוין בני ת"ח ת"ח. עמ"ש בס"ד בגמרא דפ' הפועלים. ואף אחר שלשה דורות. אינה באה בתורת ירושה. אלא מתורת קנין כמ"ש שם:

א) בלמוד. אין למוד אלא הרגל. כמ"ש למוד מדבר למודי הרע. ור"ל שהיה רגיל לשנות ולחזור על תלמודו. ולשקוד על הספר. עד שיהא שגור בפיו. כדאמרינן תני מניה ארבעין

זמנין. ואינו דומה שונה פרקו מאה פעמים למאה ואחד. צא ולמד משוק של חמרין. ודבר זה יש לו קדימה. כי אע"פ שעדיין לא נתן לו ה' אזנים לשמוע ולב לקבל. ולירד לסוף דעת רבו. מ"מ ילמיד. כמ"ש לגריס אינש. והדר לסבר. ואע"ג דלא ידע מאי קאמר:

ב) בשמיעת האוזן. אחר שרגל על לשונו לשון תורה. יחזור אחר רב שישמע ויקבל ממנו ויורהו וישכליהו. ולא אמר בשמיעה סתם. בידוע שהאוזן הוא כלי לחוש השמע. כי הזהירו ללמוד מפי רב לאזנו. אע"פ שעדיין לא זכה להיות לו לב שומע (שמיעה שכלית) מבין. לא ימנע מבית המדרש. רק שיטה אזנו לשמוע. סופו שיבין:

ג) בעריכת שפתים. יאמר שאין די שישמע באזנו ויקבל הדברים בלבו. אלא צריך שיוציאם בשפתיו. כענין חיים הם למוצאיהם בפה. ואימתי הם שמורים בלב. בזמן שיכונו יחדיו על שפתיך. ואע"ג דאמר לעיל בלמוד. סד"א אפי' בלחישה סגי. קמ"ל. והכי אמרינן נמי. עה"פ ושננתם. שיהו ד"ת שנונים ומחודדים בפיך. עוד ירצה שצריך שיהיו השפתים ערוכות. מתחלה מכוונות ומדובקות בהשואה. לא אחת נכנסת ואחת יוצאת (כל שכן שלא יהיו פתוחות. כדרך הגולם) אלא מחוברים יחד אדוקים כנושקים קודם שיפתח פיו לדבר דבר. כי הוא סימן לאנשי הדעת השוקלים מלותיהם בטרם יוציאום מן הפה. דוחקים שפתותיהם זה על זה תחלה. לעורר המחשבה. ושותקים מעט לחשוב על הדבור שיהא שקול במאזני צדק. ועל דרך זה פירשו הקודמין שפתים ישק משיב דברים נכוחים. ר"ל המשיק שפתותיו זו לזו קודם שישיב. נראה כנושק שפתיו. ומעיין תחלה איך ומה ישיב. הוא משיב דברים נכוחים ודאי. שע"י השקת השפתים תחלה. מקבץ כחות המחשבה ומקיצם. לעיין יפה ולשקול דבריו בפלס השכל. באופן שיבואו נכוחים וצחים. וכן הוא אומר ודעת שפתי ברור מללו. ואומר בשפתי נבון תמצא חכמה והלא אפי' אינו נבון יכול שיאמר דבר חכמה ומרגלית בכל מקום שהיא מרגלית שמה. ועוד כך הי"ל בפי נבון תמצא גם לפחות הי"ל להקדים החכמה ולומר. חכמה בשפתי נבון תמצא. אלא אמר לך ע"י שפתי נבון. תמצא החכמה. מחמת נשיקת שפתיו. ואומר לב חכם ישכיל פיהו. ועל שפתיו יוסיף לקח. ר"ל ע"י שפתיו מוסיף לקח טוב. והוא שאמר עוד דברי פי חכם חן. מכלל שדברי חכמה היוצאים מפי כסיל. אין בהם חן. אע"פ שהם ד"ח. אין חן בהם. לפי שאינו יודע לערוך שפתיו. כי לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון. שאינו נמצא אלא עם החכם:

ד) בכוונת הלב. שהכל הולך אחר כוונת הלב. כמו שאמרו בכמה מקומות. וכוונה היא מחשבה. ר"ל שלא ילמוד כמתעסק: י"ג בבינת הלב והוא להבין דבר מתוך דבר. בשכלות הלב נחשב לדבר אחד עם כוונת הלב. עם שיש קצת הפרש דק ביניהם. מ"מ

השכלות הוא תולדת המחשבה והבינה (עיין חלון צורי) ואמנם השכלות. הוא קרוב לענין הסתכלות. המצוי בלשון חכמים. כמו הסתכל בשלשה דברים. שפירושו ראיית הלב בעתיד ובנולד. כענין שאמרו איזהו חכם הרואה את הנולד. והוא הרואה בעין הלב. ובלמוד צריך להיות משכיל רואה בלבו עומק הדבר להיכן מגיע כל הנמשך והנולד ממנו רואה. ויורד לסוף הדברים שלומד. ומשיג הכללים היוצאים. גם מביט ומסתכל תכלית הדבר והתחלתו שרשו ומצאו על מה אדניו הטבעו. לדעת ראשיתו ואחריתו. ר"ל טעם הדבר וסבתו. על איזה יסוד הוא בנוי. וסוף הענין המבוקש והמסובב בידיעת תלמודו. ועניינים המסתעפים ממנו:

ה) **באימה**. אימת שכינה. שלא תפסיק בדברים בטלים. ותפסיד למודך:

ו) **ביראה**. מורא רבך כמורא שמים. שלא תקל ראש עמו אפי' בד"ת כמ"ש זרוק מרה בתלמידים. וכל תלמיד שאין שפתותיו נוטפות מור תכוינה. שמתוך שמגיס לבו ברבו. ואינו מחשיבו הרבה. אינו משגיח כל כך על דבריו. לירד לעומקן (וכ"ש שאין משים לבו לדברי אזהרותיו והוראותיו) לכן אינו רואה סימן יפה בתלמודו. מלבד העונש הראוי למי שמסלק ממנו מורא רבו שהקשה למורא המקום.

ז) **בענוה**. זו גדולה מכל המדות כידוע. והיא צריכה ביחוד לקניית התורה. שעל ידי כן לא יבוש מללמוד מכל אדם אפי' מקטן ממנו. וכמש"ה מכל מלמדי השכלתי. ולכן לא יתבייש לילך אפי' רב אצל תלמיד. להזכירו תלמודו. וכדאי' פ"ק דמנחות באבימי. וכן יודה ולא יבוש לומר דברים שאמרתי טעות הם בידי. שאין אדם עומד על ד"ת אא"כ נכשל בהם:

ח) **בשמחה**. לפי שאין השכינה שורה מתוך עצבות אלא מתוך שמחה של מצוה. וכן לדבר הלכה. שמתוך שמחת הלב מתרחב לבו ומתפקח ומתחדד השכל והזכרון. והיינו ע"י ששמח בלמודו. כמ"ש פקודי ה' ישרים משמחי לב. אבל שמחה של הבלי עולם. מפסדת את הלימוד. עליה נאמר ולשמחה מה זו עושה. אם לא מידי דבדיחותא מקמי דפתח בשמעתא. כדי להרויח ללב ולהכינו אל הלימוד שיבין דברים עמוקים וע"ל סי"ח בס"ד:

ט) **בטהרה**. שישא אשה. ואח"כ יעסוק בתורה. בטהרת המחשבה. שלא יטרד בהרהורים רעים וכדאמר ר"ח. האי דמחדידנא מחבראי. דנסיבנא בשיתסר כו':

י) **בשמוש חכמים**. כי גדולה שמושה יותר מלמודה. כמ"ש אשר יוצק מים ע"י אליהו. שע"י השמוש אינו זז מרבו. כמ"ש ביהושע משרת משה. לא ימיש מתוך האוהל. ע"י כן רואה ויודע כל הנהגות רבו גם בדרך ארץ אין דבר נעלם מאתו. וכן אפי' שיחתן של ת"ח

צריכין לימוד. לכן תמצא להקודמים אשר היו יראים וחרדים לדבר ה'. שהיו מחבבין אפי' ענינים קלים ודבור של חול ששמעו מרבותיהם. כמ"ש בתשב"ץ ובס' מהרי"ל ביחוד שהקפיד אפי' בענין קריאתו לאשתו על דרך חז"ל שנהג לקראה הוי"ז פרוי"א. כדרך שאר"י מימי לא קראתי לאשתי אשתי. אלא ביתי. והמדקדק בכך. בודאי יזהר עוד בלשון חכמה לאמרו בדרך ששמע מרבו. וכמו ששנינו שחייב אדם לומר בלשון רבו על ידי זה תלמודו מתקיים בידו. כמו שאמרו בני יהודה דדייקי בלישנא. נתקיימה תורתם בידם. וכל שכן שידקדק במעשיו. לנהוג כפי מה שראה רבו נוהג. גם יכלול מה שאמר ר"ח אין התורה נקנית אלא בסימנין:

יא) בדקדוק חברים. כמ"ש ומחבירי יותר מרבותי. וזה לפי שחבירו לבו גס בו. לכן מדקדקים זה עם זה יותר בהבנת תלמודם. ממה שידקדקו עם הרב. מפני האימה המוטלת על התלמיד. ולהכי אשכחן דהוי מרהטי גמרייהי והדר עיילי לכלה והחברים נוחים ואין כוונתם רק להשיג האמת בלבד. ועדיין צורך אל המעלה הסמוכה. כמ"ש ר"י לר"א לית את כבר לקישא. אטו לא ידענא דשפיר קאמינא:

יב) בפלפול התלמודים. כמ"ש ומתלמידי יותר מכולם. כי התלמידים מתוך שאינן שלמים בחכמה עדיין. וגם כדי להראות כחם שגם להם לבב ואוזן מלין תבחן. הם מפלפלין בין באמת בין בשקר ושבוש. בחימום ובחריפות יתר מאד מן החברים. השלימים בחכמה. וידועים בשם. וע"י כך גם הרב מתחדד. שעומד על מקום טעות התלמידים. שאין אדם עומד על ד"ת אא"כ נכשל בהם. שעל ידי ידיעת השגיאה. מתברר האמת שכל דבר נודע בהפכו. הרע מבחין את הטוב. וכן האמת נבחן ע"י השקר. ומפני שהתלמידים הטעות והשבוש מצוי בהם. גם הספקות והדעות מתרבות בריבוי התלמידים. על ידי זה הרב מוציא תעלומות לאור אמת. ולכן אמרו ברבי משום דשכיחי רבנן גביה מחדדן שמעתיה (נדה דיד"ב) ור"ש הוה מסתפי מפלפוליה דר"ח. ואפי' ר"ע ששמו הלך מסוף עולם ע"ס. קפחו בכור שטן ואוקמיה בפלפולו. ור"י אמר על ר"ל דכי הוה אמר מילתא מקשי ליה כו' וממילא רווחא שמעתא ור"ח משתבח בנפשיה דכי משתכחא תורה. מהדר לה מפלפוליה. הרי שהוא צורך גדול לקנין התורה. גם קנאתם תרבה חכמה אך לא יקנא לבך בחטאים האלה תלמידי תרביצאי שקרי ושקרוראי. המרימים קולם בחלוק ובלוק בערמה. באסקונדרי איטללו בנרדשיר וגורייתא. הללו מכלי עולם. עושין מעשי זמרי ומבקשין שכר כפנחס. חוטאים ומחטיאים וממלאים הארץ זמה. ליצנות שחוק ומרמה. בהם מפלפלים בעומק גדול ותהי להם לחכמה. והסכלים מחזיקים בידיהם ביד רמה. להוסיף עליהם אשמה. ה' יצילנו מהם ומהמהם:

יג) בישוב. כששואלין אותו דבר. לא ימהר להשיב אלא במתון ובישוב הדעת. ואית דגרסי **בישיבה**. ונ"ל דהיינו הך. ר"ל ללמוד מיושב (אי בעית אימא קודם שמת ר"ג הזקן. וכדרבא. ובקשות איירי. אי נמי כדבעינן למימר. ואב"א בתר ר"ג. שירד חולי לעולם) לפי שבישיבה מתיישב הדעת. וכדקיי"ל אין שואלין מעומד (עמ"ש בס"ד בדרוש תפלת ישרים. ואם תרצה אמור אין ישיבה אלא לשון עכבה. ור"ל בין מעומד בין מיושב. ולאפוקי מהלך. שאין דעתו מיושבת עליו (ודלא כמשאיים) וע"י ישוב הדעת יודע לסדר דבריו כהוגן. כי הסדור הוא נשמת העניינים וחיותם:

יד) במקרא במשנה. מעלה אחת. כי העוסקים במקרא בלבד. אינה מדה. והמתרגם פסוק כצורתו. הרי זה בדאי. ואי אפשר בעולם להבין המקרא אלא עם המשנה. אבל צריך הת"ח להיות בלול במקרא ובמשנה. ואמרו לעולם ישלש אדם שנותיו כו'. ואמרו שצריך להיות מקושט בכ"ד ספרים ככלה שמקושטת בכ"ד תכשיטין. שכן התורה נקראת כלתו:

טו) במיעוט שינה. אמר החכם אל תאהב שינה פן תורש וגו' שבע לחמה של תורה. ואמר מעט שנות מעט תנומות וגו'. ובא כמהלך רישך וגו'. למ"ד לא איברי ליליא אלא לגירסא. שכל העוסק בתורה בלילה. הקב"ה מושך עליו חוט של חסד ביום. נ"ל דהיינו חוט של תורת חסד. אינו נפסק ממנו ביום. כשהולך לעסקיו להשיג פרנסתו. אין תלמודו משתכח בשביל כך. ולמ"ד לא איברי ליליא אלא לשינתא. אתא לאפוקי שינת היום. שאסור לישן יותר משינת הסוס. ואיכא למימר מר אמר חדא. ומא"ח. ולא פליגי (אע"ג דלא משמע הכי) מר איירי בלילי תקופת טבת. ומר בלילי תקופת תמוז. ובודאי אי אפשר לאדם בלא שינה. ואם לא יישן גם בלילה. ישתגע ויצא מדעתו. ולכן אמר התנא במעוט שינה וכתוב מתוקה שנת העובד. ושכבת וערבה שנתך:

טז) במעוט שיחה. אף בדברים ההכרחיים שאי אפשר מבלעדם. ואינה שיחה בטלה. יתפוש במועט ויקצר כל האפשר. לפי שהזמן יקר המציאות. ולפיכך אפי' בד"ת הזהירו. לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה. ק"ו לדבר הרשות. שלא יאבד הזמן בדברים יתרים. ויפסיד תורה הרבה. שהיה יכול ללמוד בתוך כך. ואצ"ל שלא להרבות שיחה עם האשה (כמ"ש בפ"ק) ואמרה ברוריא לריה"ג שוטה גלילי. הי"ל לומר באיזה ללוד. ואפי' בתפלה. האריכות אינה משובח בהחלט. שכן אמרו המאריך בה. בא לידי כאב לב. וחנה ע"י שהרבתה להתפלל. קצרה שנותיו של שמואל. כמ"ש חז"ל. וכן כתיב אל תבהל על פיך וגו' על כן יהיו דבריך מעטים:

יז) **במעוט סחורה**. כמ"ש עה"פ כי לא מעבר לים היא. לא תמצא בסחרנים ולא בתגרים. ולא מנע אותה מכל וכל. כי אמנם מעוטה יפה. וצריכה לקנין התורה. שאם אין קמח אין תורה. וכל תורה שאין עמה מלאכה. סופה בטלה. ולא אמר במעוט מלאכה. דהפוכי בעיסקא טב מנה. ובחר לו הטוב:

יח) **במעוט שחוק כו'**. מילי דבדיחותא כנ"ל. וצריך שתדע כי מילי דבדיחותא שאמרו רז"ל. אינן דברי חשק ותפלות ח"ו. אלא דברי חכמים וחידותם. שנראים לכאורה כדברי הבאי וגוזמא. כגון ילדה אשה במצרים ששים רבוא בכרס אחד. או שנפלה ביצת בר יוכני וטבעה ששים כרכים כו'. וכענין אגדות דרבב"ח וזולתן. שמביאין את השומעין לידי שחוק. בהשקפה ראשונה על פשטי המלות הערומות. והם דברים נפלאים עומדים ברומו של עולם (ער"מ פנחס ריו"א) ויש בהם חכמה עמוקה. וכן אתה מוצא בדינין והלכות. ששואלים לפעמים דברים זרים במציאות. כענין שאמרו ע"כ הביאו ר"א לר"ז לידי גיחוך כו' (נדה דכג"א) ובפרק המקשה (ד"ע) הדביק שני רחמים וכיוצא הרבה בתלמוד להגדיל תורה. וע"י המצאות החידות והתרתם ישמח התלמיד וילמד שכלו להבין דברים עמוקים. ולהעמיק בתלמודו. ואשכחן בפירקא דחסידי דהוו מבדחי לאינשי עציבי ואמר אליהו עלייהו. בני עלמא דאתי נינהו. ובס"ה דוד המע"ה בדחנא דמלכא הוה:

יט) **במעוט תענוג**. עמש"ל מ"ד על אותה ששנו כך דרכה של תורה. ואמר החכם לא נאוה לכסיל תענוג מכלל דלחכם נאה. לפחות מעוטו יפה. ואשכחן מפנקי דמערבא. ואמרו חכמים עתיד אדם ליתן דין וחשבון על מה שראו עיניו ולא נהנה ממנו. וכן השכל נותן שלא ברא הקב"ה עולמו לפני חזירים. וערך שולחן מלא דשן לפני בהמות וחיות רעות. או לבני אדם הדומין להם. או להגרועים מהם. ומתחלה לא נברא העולם. אלא לצדיקים. רק אחר שנתקלקל העולם. והצדיקים אינן מוחין ברשעים כראוי להם. למסור נפשם על קדושת ה'. כי אז היה טוב להם גם בעוה"ז. ראית אאע"ה שהיה יחיד בעולם. שכולם היו עובדי אלילים. וקדש שמו של הקב"ה בפרהסיא. והכריז והודיע שמו בעולם. כלום חסר לו מן העוה"ז. לא לבד שעמד לו הקב"ה בכל הנסיונות. אלא גם עושר גם כבוד היו לו לנחלה וכן האבות הנביאים והמלכים הטובים. אשר היו לבבם ישר עם ה'. אבל הצדיקים החוששים לחיי עולם עובר ואינן מוסרין עצמן בסכנה על דבר כבוד ה'. הם הסובלים יסורין עוני ודוחק בעוה"ז. וניטל חלקם בו. וניתן לרשעים. מפני שאינן מחזירין אותן למוטב (ואע"פ שידוע להם שנא יקבלו מוסר. מ"מ מי גילה להם מצפוני לבו של כל אחד מבני אדם. על כן אין בזה די התנצלות ואמתלא מספקת) וברוך אל אמונה ואין

עול. שמשלם שכרן לרשעים בעוה"ז על פניהם להאבידם. ובעוה"ב יירשו צדיקים משנה חלקם. מחמת שסבלו בעוה"ז בשביל הרשעים. אמנם אם היו מוסרים נפשם באהבת ה' לתקן העולם. ודאי גם העוה"ז לא ניטל מידם. כמ"ש קמאי דמתרחיש להו ניסא. משום דמסרי נפשייהו על ק"ה. וראה מה סבלו הנביאים צער על התוכחה. אמר ישעיה גוי נתתי למכים. מה כתוב אחריו וה"א יעזר לי וגו'. והסתכל תחלת ס' ירמיהו אמצעו וסופו. איך התאונן והתלונן אוי לי אמי כי ילידתני איש ריב ואיש מדון לכ"ה. כענין הזה כתוב ביחזקאל ואתה ב"א אל תירא מהם וגו' כי סרבים וסלונים אותך ואל עקרבים אתה יושב וגו'. ואצ"ל מאליהו המקנא על עובדי הבעל ופנחס על ב"א נכר שעמדו נגד כמה אלפים והשליכו נפשם מנגד. ולא יכלו להם המון כל בוגדי בגד. ואי בעו צדיקי ברו עלמא שנא' רק עונותיכם היו מבדילים וגו'. ולולי זאת היו מושלים בכל הנבראים. ובוראים עולמות חדשים לחפצם. ואצ"ל שלא היה קילורין שלהם חסר כלום. וכל חמדת תבל היתה נמצאת בידיהם (וכן כתוב עושר וכבוד אתי הון עתק וגו' ונסף תועפות לך ורשבי"א בקעה התמלאי דינרי זהב ונתמלאה עאכ"ו כי לא ירעיב ה' נפש צדיקי לשוד ולכפן ישחק. וצדיקים ככפיר יבטח. לא יבושו בעת רעה ובימי רעבון ישבעו. והרבה כזה במקראות. שלא יפול מדבריהם ארצה) זהו העיקר בטעם יסורי הצדיקים בעוה"ז שנבחנים בכור הדוחק ונאחזים בחבלי עוני. אם לא שבוחרים בכך מרצונם כמש"ל מ"ח. גם יסורי ראבר"ש ויסורי רבי ע"י מעשה היו. ואמרו עוד אטו אי אכלי צדיקי תרי עלמי מי סני להו. והאבות וחבריהם ראו עולמן בחייהם. ואמרו עה"פ מאשר חטא על הנפש. מה אם זה שלא הזיר עצמו אלא מן היין נקרא חוטא (אע"פ שהכתוב קראו קדוש. וכן הוא בודאי. אעפ"כ השורש הוא החטא. והיצה"ר סבב והביאו לידי מדה זו. כמ"ש בנזיר שבא מן הדרום. ואמרו נדרים סייג לפרישות. והרי זה דרך רפואת הנפש. אך בריא הנפש ודאי אינו צריך לכך. לאסור על עצמו מה שברא הקב"ה ליהנות בהם בני אדם ואמרו לא דייך מה שאסרה תורה) וצריך כפרה. הפורש עצמו מכל דבר עאכ"ו. וא"ר לר"ה בני אם יש לך היטיב לך שאין בשאול תענוג כמש"ל במשנה ד'. לכן ודאי מי שיש לו (עושר נכסים. ועושר דעת) ייטיב לעצמו. הרוצה ליהנות יבוא ויהנה מן המותר והרצוי. אם מוצא טבעו צריך לתענוג מועט. כדי שיעסוק בתורה מתוך שמחה והרווחה. כמש"ה ושמחת בכל הטוב מ"מ רובו קשה. כמש"ה פן תאכל ושבעת. וכתוב וישמן ישורון ויבעט. וכתוב בנביאים כמרעיתם וישבעו. ומשולש בכתובים ויאכלו וישמינו ויתעדנו וגו' (עיין בית אל בפי' פ"ב דק"ש):

כ) במעוט ד"א. תשמיש. שכן אמרו חכמים מיעוטו יפה כו' (גטין ד"ע) שנמצא מבטל תורתו. ולסבת זה אסרו ריבוי שיחה אפי' עם אשתו. שסופו בוטל מד"ת. ותקן עזרא טבילה לבעלי קריין מטעם זה. ושמא יכלול גם לימוד חכמות העולם הנצרכות. כגון חשבון ותשבורת וטבעיות. שמיעוטן יפה. כדי לידע דרכי ישוב הארץ אשר נתן האלהים לבני האדם. איך להתנהג בה בצרכי הגוף ההכרחיים. ועניני הבית. ועסקי בני אדם זה עם זה. וניהוג המדינות שתהא דעתו מעורבת עם הבריות. גם את העולם נתן בלבם. לפי שיגיעת שניהם משכחת עון:

כא) בארך אפים. הוא תנאי מוכרח ברב. כי לא הקפדן מלמד. וכן בתלמיד. כמ"ש עה"פ ומיץ אף יוציא דם. כל תלמיד שכועס עליו רבו פעם אחת ושותק זוכה להבחין בין דם טמא לדם טהור. ומיץ אפים יוציא ריב. כל תלמיד שכועס עליו רבו פעם ראשונה ושניה ושותק. זוכה להבחין בין דיני ממונות לדיני נפשות. וכן צריך הת"ח להתנהג במדה זו עם כל אדם. שלא יבאנו כעסו לידי טעות. ואמרו כל הכועס. אם חכם חכמתו מסתלקת ממנו. גם מתנאי הת"ח ללמוד ממדת קונו. שמאריך אף וגבי דיליה. כך כל ת"ח שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו ת"ח. דנקיט בלביה עד דמפייסו ליה. ומיפייס:

כב) בלב טוב שלבו. פנוי מקנאה ושנאה ודאגה ועצבון. כי בכל מדה הוא שמח וטוב לב. לפיכך לבו רחב לקבל דברי תורה. ונכן שיבח ריב"ז מדה זו כנגד כל המדות:

כג) באמונת חכמים. כמ"ש בספרי עה"פ ואם לא תשמעו לי למדרש חכמים. סופכם למאוס בחוקותי ולגעול במשפטי. שהרי נעו מעגלותיה של תורה לא תוכל לפרשה בכל מקום. ומסרה ביד החכמים לעשות ע"פ הדבר אשר יורוך. ועוד וכי ממי קבלת תורה לא מהם. לאו עלייהו קסמכת באבג"ד. א"כ מה. אכפת לך סמוך נמי ענייהו בתשר"ק. ואל בינתך אל תשען. ד"ח כדרבונות וגו' כולם ניתנו מרועה אחד:

כד) בקבלת היסורין. ביסורי הגוף קמיירי (כי על זה בחרת מעוני. ולענין חבלי עניות עמש"ל בסי' י"ט) שכן לא נתנה תורה אלא ע"י יסורין. שנא' כי נר מצוה ותורה אור וד"ח תוכחות מוסר. לפי שרוב הטובה והשלוה. מביאין האדם לבעוט כאמור. ולכן אמרו חז"ל שאין ישראל יכולין לעמוד ברוב טובה (עיין בהקדמת בית אל ובפי' פ"ב דק"ש. ובעלית היסורין) וביחוד למוד תורה עלול ליסורין. שכן נקראת תושיה. שמתשת כח. ומאן קצירי ומריעי רבנן. והא דאר"א זילו מפני בטול תורה. ואלו לעיל תנן שהתורה נקנית בקבלת היסורין. לא סתרן אהדדי. דהא אמרו איזו הן יסורין של אהבה. כל שאין בהן בטול תורה. ובהו מיירי ההיא דלעיל. משא"כ יסורי ר"א שהיה בהן ביטול תורה. לפיכך ביום בעת הלמוד שלחם מעליו. גם במש"ל מ"ג בשם ז"ח נתיישבה סתירה זו

בד"א. ועמש"ל במשנה ד' ובמשנה ז': בכאן נשלמו חצי מספר מ"ח מעלות והם אבות. ומכאן ואילך שינה הלשון מתנאי המעשים. אל תוארים קנינים נחכם. במה שאלה האחרונים תולדות המחצה הראשון הם. ונמשכים מן הראשונים ממילא שעל ידי שמוש פעולות מעלות הנ"ל הקודמות. ישתלם הת"ח בשאריתם בנקל. כי על ידי הענוה ישיג ערך עצמו. ויכיר מקומו וע"י קניית לב טוב. ירויח שיהא שמח בחלקו כו'. ואם התעצמה בו היראה תביאנו לעשות סייג לדבריו. מיראתו שלא יבוא לידי מכשול. ובזה ודאי יהיה אהוב כו'. וכן כל שאר המעלות נמשכות אחריהן בלי ספק. דוק ותשכח. וזה דבר ברור ונכון לא שיערוהו המפרשים:

כה) המכיר את מקומו. ע"י שהוא רגיל בבה"מ מכיר מקומו. ואינו מבקש מקום גבוה ממקומו הראוי לו. וכן היה הלל אומר. השפלתי היא הגבהתי. כי טוב אמר לך עלה הנה מהשפילך וגו'. שלא יאמרו לך רד. וכן שנינו ושלשה שורות של ת"ח יושבים לפניהם. כל אחד מכיר את מקומו. שאם באין לסמוך סומכין מן הראשונה. ולכן מקומו קבוע לפי חכמתו ולא יהרוס לעלות בטרם אל על יקראוהו. כשצריכין לסמוך. גם י"ל שכולל בזה. שיכנס לבה"מ בראשונה עד שלא ימלאו אחרים את מקומו. ולא יכירנו עוד מקומו. וגם לא יצטרך לפסוע על ראשי עם קודש:

כו) השמח בחלקו. בודאי אשרי חלקו בתורה מאחר שפנה לבו מדאגת עוה"ז. והיא מדה נמשכת מהשמחה בפקודי ה'. ומצב טוב כאמור:

כז) והעושה סייג לדבריו. סייג לחכמה שתיקה. על כן ודאי הוא הכרחי לקנין תורה. והוא נמשך ממעוט שיחה. מאחר שהרגיל במעוט שיחה. גודר עצמו בשתיקה ובכלל זה שמסייג עצמו שלא יפגע באיסורין. ואצ"ל בגזרות חכמים. כגון שניות לעריות. שאלו הן גופי תורה שבע"פ. וחמורים מיינם של תורה. אלא לקדש עצמו במותר מדבריהם. משום סחור סחור לכרמא כו'. כגון בי"ח דבר שאסרו יינן ש"ג. ובאו חכמים בדור אחרון. ואסרו גם השכר. משום שימצא דשימצא. ואין בזה משום תוספת על דברי חכמים. כל שיש סרך איסור לפי ענין השעה והמקום. וכי הא דאמרינן רב בקעה מצא וגדר בה. ור"י אמר לר"ל צא והכריז על בניהם (של בני גבלא) משום ממזרים כו'. ורב מנשיא סדר לבני' בשכר חזרנו על כל צדדי כילה. ולא מצאנו לה היתר כו'. וטובא דכוותה. ביחוד אם הוא ת"ח. שצריך לגדור עצמו יותר משאר העם כדקפיד רבי אמי על ר"נ דשתי מיא דאחים קפילא ארמאה. וכמה זימנין אמרינן אדם חשוב שאני. ועמש"ל פ"א על משנת ואת"ע כעורכי הדיינין. וא"צ לומר במה שנוגע לכלל ולתקנת הצבור וצורך שעה. שמכין

ועונשין שלא מן הדין אלא לעשות סייג. ומעשה באחד שרכב על הסוס בשבת והביאוהו לב"ד וסקלוהו:

כח) ואינו מחזיק טובה לעצמו. כמו שאמר ריב"ז (פ"ב) אם למדת תורה הרבה. אל תחזיק טובה לעצמך. כי לכך נוצרת. שלא יתלה הטובה מה שלמד הרבה בעצמו. לומר בכח ידי עשיתי ובחכמתי כי נבונותי. כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל בתורה. שהרי לכך נוצרת מתחלה על מנת ללמוד הרבה. והראיה שמתחלת יצירתו בבטן אמו. מלאך מלמדו כל התורה כולה. ואלמלא לא סייעוך מן השמים לחזור ולזכור מה ששכחת (אחר שבא מלאך וסטרו) לא הגעת למדה זו. דמגמר בעתיקא קשה מדחדתא. ואוקומי אגרסא סייעתא דשמיא היא. ואפי' העסק בלמוד צריך סיוע גדול מן השמים. אע"פ שהאדם בעל בחירה. אם אין הקב"ה עוזרו אינו יכול לעמוד בו. לכן לא יתגאה בלמדו תורה הרבה. שלא יענש בשכחה (וכדרך שהראוהו בתחלה בבטן אמו והודיעוהו שהוא עלול לשכחה) ונענש שמואל שאמר אנכי הרואה. או לבטלו מלמודו. והרי אמרו מחשבה מועלת אפי' לדברי תורה. שנא' מפר מחשבות ערומים ולא תעשינה ידיהם תושיה. לפיכך לא יתלה הגדולה בעצמו אלא בבעליה. ויתן הודאה למי שעזרו עליה. כדי שיתקיים תלמודו בידו וזה נמשך מהענוה. וכמ"ש שלחו מתם איזהו בן העוה"ב. ענותן ושפל ברך ולא מחזיק טיבותא לנפשיה. והא דאשכחן לר"ש דאמר חדאי נפשאי לך קראי לך תנאי. לא תלה הגדולה בעצמו אלא שמח בישועת ה' לנפשו. עד"ש אנכי אשמח בה' שמחו צדיקי' בה'. ולישרי לב שמחה:

כט) אהוב. זה ודאי אינו דבר מעשיי. אלא תואר מחיוב. מחמת מדותיו הטובות וקנייית המעלות הקודמות. הם שגורמות לו אהבה מכל אדם. וכמ"ש עה"פ ואהבת את ה' אלהיך שיהא שם שמים מתאהב על ידך. שיהא אדם קורא ושונה ומשמש ת"ח ודבורו בנחת עם הבריות. ומשאו ומתנו בשוק נאה. ונושא ונותן באמונה. מה הבריות אומרות. אשרי פלוני שלמד תורה. אשרי אביו אשרי רבו כו'. ראיתם פלוני שלמד תורה. כמה יפים מעשיו. כמה מתוקנים דרכיו. עליו הכתוב אומר. ישראל אשר בך אתפאר:

ל) אוהב את המקום. באור ותנאי לתואר הקודם. לומר שאין די שיהא אהוב לבני אדם. שמא בשביל שאינו מוכיחם ונושא פנים בתורה. כמ"ש האי צ"מ דמרחמו ליה בני מתיה. לאו משום דמעלי כו'. ולכך צריך עוד שיהא אוהב למקום. ודבוק לקודם. כלומר שזה שהוא אהוב הוא מחמת שהוא אוהב כו'. לא זו שנאהב למטה. אלא שאהוב גם למעלה. ע"י שהוא אוהב את המקום. ובל שרוח הבריות נוחה הימנו (עמ"ש בס"ד שם באותה

משנה) רוח המקום נוחה הימנו. לפיכך הכל מאמצין את כחו. ואין מקטרג על תלמודו. נמצא תלמודו מצליח בידו:

לא) אוהב את הבריות. גם זה מוסיף באור. לומר שאין מספיק שיהא טוב ואהוב ואוהב למקום בלבד. כי אם גם לבריותיו של מקום. שיש לך אדם אוהב את המקום. ולכן שונא את הבריות לפי שאינן עושין רצונו של מקום. כענין ריב"ל מתחלתו (ואין זה ראוי דלא כתיב יתמו חוטאים. אלא ישנא מעשיהם בלבד. דהכתיב ורחמיו על כל מעשיו) ליבעי רחמי עלייהו דלהדרו בתיובתא. ואם הוא שונא הבריות. גם הבריות שונאות אותו (כמים הפנים לפנים) נמצאו מבטלין אותו מלמוד תורתו. ומפסיד יגיעתו. ועוד מרויח באהבתו לבריות. להתקיים תורתו בידו. כמ"ש אוהב הבריות מקרבן לתורה. ועל ידי שלומד עמהם. תורתו מתקיימת יותר. כמ"ש ומתלמידי יותר מכולם. מלבד המצוה הגדולה שמזכה את הרבים. שמסייעתו:

לב) אוהב את התוכחות כמש"ה הוכח לחכם ויאהבך. ואריב"ן כמה פעמים לקה עקיבא בן יוסף על ידי. וכ"ש שהיה מוסיף בי אהבה. נמצא לומד חכמה ומוסר הרבה. כמ"ש מכל מלמדי השכלתי. בספרינו גרסינן אוהב את הצדקות לכאורה אינו ענין לקנין תורה. איברא קרא כתיב באורח צדקה אהלך (משלי ח':כ') ויש לפרשו על היושב בדין ועושה כדרך שהיה עושה דוד המע"ה. שעשה צדקה לזה ומשפט לזה. ודין היינו תורה. וקרא דאייתינן הכא נמי דייק. היינו דמסיים בתוך נתיבות משפט. וניחא נמי דהיינו צדקות. היינו תוכחות. חדא מילתא היא ואיכא למידק למאי אצטריך למתני אהוב אי אית ביה כל הני. שאוהב המקום. והבריות. ותוכחות כו' פשיטא שהוא אהוב למעלה ולמטה. ונ"ל אצטריך דאי תני אוהב המקום אכתי איכא למימר דסני לבריות. משים דלא מעלו כדאמרן. ואינו חושש לטובת ולהנאת זולתו להחזיר הבריות למוטב. ואי תני אוהב הבריות. סד"א דאוהבן לצורך עצמו. כדי שיהא לו הנאה מהן. לא מאהבת המקום ולא מאהבת הבריות בעצם. ואי תני הא והא. הוה אמינא שאינו אהוב בעצם. אלא משום דלא מוכח להו במילי דשמיא. משו"ה מרחמו ליה לפנים. אך לא באמת. אחר שמחפה עליהם ומייפה מעשיהם בשקר. סהדי שיקרי אאוגרייהו זילי. ע"כ מבזים אותו בלבם. אע"פ שנראין כאוהבים להנאתן להכי איכא למימר. אע"ג דאוהב המקום באמת. ואוהב הבריות לפנים. מחמת מורא בשר ודם. לעולם אינו אהוב לא למקום ולא לבריות. מאחר שאין אהבתו לבריות זכה. נמצאת גם אהבת הבריות אינה נאמנת לו. מטעם הנ"ל כמים הפנים לפנים. וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו. אין רוח המקום נוחה הימנו. להכי אצטריך אהוב. ואי תני כל הני ולא תני אוהב את התוכחות אכתי איכא למטעי כדאמרן.

שהוא אהוב לבריות. לא באמת ולא בצדקה. אלא מפני שנושא להם פנים ובחלק שפתיו ידיחם. כענין שעשה אבשלום לגנוב לב אנשי ישראל כשור אל טבח יקחם. ובמה יוודע איפה כי הוא האהוב והאוהב הנאמן שמא זה וזה אינו אלא לפנים. לכך הוצרך לתנאי אוהב את התוכחות. כלומר שאוהב להוכיח את בני אדם. כדרך שאוהב התוכחה לעצמו (והיינו דדייק לישנא דתוכחות לשון רבים. תסגי ליה למימר אוהב התוכחה. אלא תרתי שמעית מנה) שהיא האהבה הגמורה האמתית. כמ"ש ואהבת לרעך כמוך. ואם אעפ"כ הבריות אוהבות אותו. אז יוודע באמת כי הוא אוהב ואהוב מאהבה נאמנת אמיתית. ואי תני ואוהב את התוכחות. ולא תני כל הני קס"ד דעבד לגנוב דעת הבריות. להראות כצדיק ומוכיח. מקשט אחרים ואינו מקשט עצמו (כענין מוכיחים שבימינו הרוכלים המחזירים בעיירות להונית העם וליהנות ולרעות עצמם. שרובם צבועים רעים לשמים ולבריות. חשודים על הגזל והעריות). אך אם הוא אהוב גמור לכל העם מקצה בלי זיוף. זו היא ראיה גמורה על אמתת צדקתו בתוכחתו עמש"ל פ"ג מ"ט. ואצ"ל אם הוא אהוב גם למעלה שעושין לו רצונו גוזר ומקיימין גזירתו ונושאים פנים לדורו בעבורו. שהיא הוכחה בטוחה ודאי שהוא אהוב. אבל אין זה מוכרח בתנאי הת"ח. כי יש לפעמים גדול שבגדולים שאינו זוכה לכך. כמ"ש ריב"ז על עצמו אפי' הטיח בן זכאי ראשו כל היום לא השגיחו בו. וכן בפרקא דחסידי חבוטו לנחמן כו'. משו"ה כולהי מיצרך צריכי. ועמ"ש בס"ד בריש פרקין:

לג) אוהב את המישרים. בזו פתח החכם ספר משלי. לקחת מוסר השכל וגו' ומישרים. אז תבין צדק ומשפט ומישרים. מישרים כל מעגל טוב. זהו עיקר כל התורה וכל המדות אם אין יושר תפוג תורה ויצא משפט מעוקל. לכן צריך להזהר עוד בין בלימוד בין במעשה שלא לנטות מקו היושר ואגרא דשמעתא סברא ישרה:

לד) מתרחק מן הכבוד. שהכבוד אחד משלשה דברים שמוציאין את האדם מן העולם גם אמרו הטיל עליהם צרכי צבור. והם כלים מאליהם. ויס"ג עוד. ואינו רודף אחר הכבוד ואינו שפת יתר. כי רוצה לומר שאינו רודף אפי' אחר הכבוד הראוי לו. כמ"ש להלן הכבוד הוא מהדברים הנאים לצדיקים ולעולם (עמ"ש שם בס"ד) אעפ"כ לא ירדוף אחריו. אלא יבטח שסוף הכבוד לבוא מעצמו. וכמו שפירשנו למעלה במשנת אל תבקש גדולה לעצמך. לכן לא יפה עשו המפרשים. שדחו גירסא זו בשתי ידים. ולא שיערו מציאות שני מיני כבוד. מגונה. ומשובח. כמ"ש באורך בעלית הכבוד ובריש פרקין. ובסוף פרקין. ואמנם הכבוד הראוי. הוא חיזוק לתורה. שאין כבוד אלא תורה כמש"ל. מ"מ לא יתכן לרדוף אחריו. כי ע"י כך בודאי מתבטל מתורה. כ"ש שלא יהא כוונת

למודו. כדי להשיג כבוד על ידו. כמ"ש לא יאמר אקרא ואשנה. בשביל שאקרא רב כו'. ואצ"ל שלא יבקש ליטול עטרה בחזקה ובאלמות אף כי ע"י שוחד ממון לתקיפי העם. אי למושלים נכרים. כמו שהיו עושין הרבה כ"ג בבית שני שקונין הכהונה גדולה בממון וכמו שנוהגין עכשיו פריצי הדור. שמעלים הרבנות בדמים כקונה אחוזת נחלה לפרנסתם. אוי להם ולנשמתם. אוי לנפשם כי גמלו להם רעה. בשביל חיי שעה. הם קלי עולם מכלי עולם הם שועלים קטנים מחבלים כרם ה' צבאות פרצו גדרו של עולם אוי לדור שכך עלתה בימיו. מן אז עממו גחלי אש דת ובערו זיקות אש זרה זפת בוערה על ראש רשעים. יחול קדקוד שעיר מתהלך באשמיו. אפס התום והיושר וצדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו. ה' יפן ברחמיו. על עמו ממרומיו. ואין כאן המקום להאריך בזה. רק הערה קצרה. אגב גררא. אגב אורחא לבעלי דבבא אשתמע. הלא משנאיך ה'

אשנא: אמנם אחר שנתקלקלו הדורות וכבר גרמו העונות שבארץ פולין מקום המשפט. שמה ישבו כסאות להרבצת תורה. ומהם יצאו מידי הוראות בישראל למופת ולאות. היתה למס אב"ד. העת לקחת את הכתב רבנות בכסף מלא. וד"ת מעות קונות. ולא סגי בלא"ה. מעתה ודאי אין איסור לתת הכסף בעד הרשיון מהשררה. אם הוא ע"פ רצון הקהל. ובחירה כראוי לפי מנהג הקהלות. ובלבד שיהא הגון להוראה אז פשיטא מצוה קעבד. ומי שספוק בידו למיזל ולפלוחי ביושר. ואינו עושה. יחוש מעון ועצומים כל הרוגיה. שלא יבואו בה פריצים וחללוה כי היום רבו עבדים המתפרצים פריצי זתים כבושים בערפיהם. ואין עלה זית טר"ף בפניהם. כי רודפים אחר פרנסה מתוקה בדבש לפיהם ומה יעשו גדולי הדור. אם אין דורן דומה יפה יאזרו חיל לשבר מתלעות עול והדוך רשעים תחתם. ובלבד שלא יצער אדם את הציבור העוסקים לשם שמים לברור להם הטוב והישר בעיני אלהים ואדם. אבל אין הדבר מסור ביד ע"ה.. לקבל ולהתמנות עליהם רב כל הישר בעיניהם לקרב תועלתם המדומה. ולגדל אחד ממשפחתם במרמה. וכמ"ש מהרש"א בח"א בפא"נ. כי זה עלבון הדור וחטאת הקהל הוא. אלא הכל ע"פ דעת תורה. לפי מה שיראו הת"ח הנמצאים בעיר. המבינים את מי ימנו עליהם לראש ומודה צדק. ואשר לו תאות הגדולה באמת ובצדק ואף גם זאת לא הותר לעשות תחבולות בהבטחות הטבות וגמולות ושוחד דברים וחנופה. ואצ"ל שלא להכשיל הרבים בהפריז ממון לקנות דעות לא זו הדרך בחר ה'. ויש חרם קדמונים על זאת. אפי' הוא ראוי והגון מאד. במקום שיש אנשים מסוימים זולתו. ואם יסכימו עליו מן השמים במקומו יושיבוהו ובשמו יקראוהו. אם נוהגים כשורה וכוונתם לשם שמים. אך האדם בעל בחירה. בדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו ה' יראה ללבב. ואם עושים וכוונתם להנאת עצמן אזי הדבר מנוסה ובחון שנכשלים בבני אדם שאינם מהוגנים. וכענין שאירע לבעלי שכם עם אבימלך כי אמרו אחינו הוא. וכתוב הם המליכו ולא ממנו. ואומר אתן לך מלך באפי וגו'. וכמ"ש בס"ד במ"א באורך (ועס"ח סי' תרצ"ד):

ודאתאן עלה הגירסא ואינו רודף אחר הכבוד. ישרה הוא בעיני וצריך לקבוע בה מסמרות. לומר שאפי' בדבר כבוד ההגון והראוי. אל יבקש לעלות. פן יפול וישבר ואל ידחוק את השעה. שאינה נוגעת בחברתה כמלא נימא. וכל הרודף אחר הכבוד. הכבוד בורח ממנו. והנדחה מפני השעה. השעה עומדת לו:

לה) ואינו מגיס לבו בתלמודו. להתייהר ולומר הרבה למדתי. לכן אינו מחשיב שום אדם. ומתלוצץ בבני אדם ומקיל בכבודם. כענין (רשב"א)[רבש"א] כשחזר מבית רבו ממגדל גדור. ולמד תורה הרבה. זחה דעתו עליו. ובא לכלל טעות. לבייש אדם שלא חטא לו. שכל המתייהר. אם חכם הוא. נוטלין חכמתו ממנו. לפיכך אם רוצה לזכות בכתרה של תורה. לא יגיס דעתו בה אפי' למד הרבה מאד יחשוב כי המלאכה מרובה מארץ ארוכה. לא ידע אנוש ערכה. ומי יבוא עד תכונתה. כל מה שלמד אינו אלא כטפה מן הים. בערך אוצרותיה הגנוזים. גם ירמוז למ"ש כל היגע בתלמודו בצינעא. מחכים. ומ"ש אל תשב בגבהה של עיר ותשנה:

לו) ואינו שמח בהוראה. שהגס לבו בהוראה. ה"ז שוטה רשע וגס רוח (ולרשע א"א מה לך לספר חוקי ע"כ אי אפשר שיקנה קנינה של תורה. ואפי' דואג ואחיתופל לא גמרי שמעתא) והיינו בדאית ליה רבה במתא (עמש"ל מ"ו פ"ד) ולא זו בלבד שנענש כמורה הלכה בפני רבו משום אפקירותא. אלא דלא מסתייעא מילתא. אע"ג דגמיר טובא כמו שאירע לאביי פ' אע"פ לארס אחר טו"ח הרי שהמגיס לבו בהוראה מהר הוא שוכח תלמודו. ובא לידי מכשול אף במה שידע ולמד:

לז) נושא בעול עם חבירו. כדאמרי אינשי אי דרית טונא. דרינא. וכן אמרה דבורה. אם תלכי עמי והלכתי. וזו מדה אחרת בענין ההוראה. כי לא זו בלבד שלא יקפוץ להורות במקום שיש גדול ממנו בלי המלכה עמו אלא אפילו במקום שאין גדול ממנו. צריך להמלך עם חבירו ועם מי שקטן ממנו. וכדרב אשי כי אתי טריפתא לקמיה. מכניף לכולהו טבחי דמתא מחסיא. כי היכי דלמטייה שיבא מכשורא. לפיכך איש את אחיו יעזורו. וחבירך יקיימוה בידך:

לח) מכריעו לכף זכות. כשרואה חבירו נתקל בדבר הלכה. אינו מתכבד בקלונו. אלא מהפך בזכותו ליישב דעתו ולתרץ דבריו ולהראות פנים לסברתו. כענין שלמד שמואל זכות על רב שילא באגמא דסמקי. ואביי לר"י דילמא הכי קאמר מר (פק"ק) ור"ס דלא אודי בחוכא דאחיכו עליה דר"א בתבלין ומלח דלא בטילי לגבי עיסה. ור' אבא דמתרץ חוכא דעל ר"י פרק הגוזל קמא. וכמה זימנין אשכחן גברא רבה אמר מילתא. לא תחוכו עלה. וכה"ג טובא:

לט) מעמידו על האמת. שאל יעלים האמת מחבירו אם טעה בבירור. או לא ירד לסוף דעתו. וא"ל אבוה דשמואל לבנו אשתבשת. וכמו שמצינו הרבה בתלמוד. כי אין ראוי להניח הטעות והשבוש בתורת אמת חלילה. ולכן לפעמים מביישין את התלמידים בדברים קשים ומרים. כגון תרדא. קבסתן. פתיא אוכמא. קאקי חיוורי. כל אבא תיכסא כו' וכהנה רבות. כדי שיעשו בהן רושם. שיתנו דעתם לעיין יפה ולחדד שכלם. והרי אפי' רבי הידוע בהפלגת הענוה. כמ"ש משמת רבי בטלה ענוה. אמר על לוי כמדומה שאין מוח בקדקדו. וכן צוה לבנו זרוק מרה בתלמידים (עמ"ש במ"א על בחו"י) ולפעמים מצערים אותם קודם שישיבו להם על שאלותיהם. כדי לזרזם. כמ"ש ר"נ לרבא. לכי תיכול כורא דמילחא. ורמי ב"ח לר"ח. לכי תכרוך לי סודרי. ודכוותה טובא. לחדודי להו עבדי הכי. להעמידם על האמת והיושר. שישימו לבם לדקדק הרבה ולטרוח בשכלם:

מ) מעמידו על השלום. אע"פ שהאב ובנו הרב ותלמידו נעשים אויבים זה לזה בשער. שאין משא פנים בתורה. אינן זזים משם עד שנעשים אוהבים. שנא' את והב בסופה. שכל מחלוקת שהיא לשם שמים. סופה להתקיים. אלו ואלו דברי אלהים חיים. ות"ח מרבים שלום בעולם. ואינן עוברים על לא תתגודדו. ומסקינן לא עשו ב"ש כדבריהם. אלא הולכין אחר הרוב. והמיעוט נמשכין אחריהם מכל מקום (אם לא במנהגים שאינם מעלים ולא מורידים. אינם מקפידים) שלא תהא תורה נעשית כשתי תורות. ובזה קיום והעמדה לתורה:

מא) מתיישב לבו בתלמודו. לתת לב לטעמו של דבר. שזה גורם להצילו מן השכחה. ולשמור קנינו. כמ"ש בהמפלת. האי צ"מ דאמר מילתא. לימא בה טעמא. דכי מדכרו ליה מדכר. הרי שזו תועלת גדולה בקניות התורה שלא תאבד:

מב) שואל. כענין שעסוקים בו. ולא בדברים אחרים. שלא תתבלבל דעת הנשאל וכדאמר ר"ח לרב בר פחתי לא אמינא לך כי קאי רבי בהך מסכתא לא תשיליה במסכתא אחריתא (אם ברבי כך. אנן יתמי דיתמי מה נענה בתריה) והיא ראשונה להשבעה דברים שבחכם. ואצ"ל המטריח בשאלות זרות. כענין פלימו עם רבי וכר"י דאפקוה מבי מדרשא מה"ט. ואר"י אל יכנסו תלמידי ר"מ שקנטרנין הם. ודכוותה טובא. ועאכ"ו השואל דברי בורות כזקני הנגב לר"י. או השואל מה למעלה מ"ל כו'. שענשו ידוע (להוציא מלבן של מינין חיון שר"י וחבריו המכחישים את הידוע בבאור. להתיר האסור):

מב) ומשיב. חדא מילתא היא. דלא סגי בשואל. רבותא למבעי בעיי. אלא שיהא משיב כהלכה. שלא יאמר על טמא טהור כו'. ומראה פנים לדבריו. כאותו תלמיד שביבנה שהיה יודע לטהר השרץ מן התורה:

מג) שומע ומוסיף. כענין שנא' תן לחכם ויחכם עוד. וד"ת עניים במקום אחר. ועשירים במקום אחר. וכל זמן שאדם ממשמש בהם. מוצא בהם טעם חדש. לפיכך כלת משה אילת אהבים היא. חביבה על בעליה כל שעה. כבתולה ואיש לא ידעה. דדיה ירווום בכל עת ועונה. ואל תבוז כי זקנה. לעולם חביבה היא כשעה ראשונה:

מד) לומד ע"מ ללמד. שצריך בע"כ להרים קול בלמודו. ע"י כך תלמודו מתקיים. שכן ברית כרותה לשפתים. כמ"ש כי חיים הם למוצאיהם בפה. ובטשה ברוריא בההוא תלמידא דגרס בלחישה. ואמרה לו פתח פיך ויאירו דבריך. ואימתי תשמרם בבטנך. בזמן שיכונו יחדיו על שפתיך. ועוד שחבריך יקיימוה בידיך. ומתלמידי יותר מכולם וגם כי לעת הזקנה והחולשה כששוכח תלמודו. התלמיד יזכירנו. כענין שאירע לאבימי עם ר"ח. ור"י דאתעקר ליה תלמודיה. וא"ל אביי את אמרת ניהלן כו'. וכובס דאהדר לר"ח ולרבי גרסייהו. מלבד זכות הלמוד עם זולתו. שעומד לו להקנותו התורה קנין עולם:

מה) הלמד ע"מ לעשות. זכירה מביאה לידי עשייה. שנא' וזכרתם ועשיתם. ועשייה מביאה לידי זכירה. כמ"ש ראה מעשה. ונזכר הלכה. שע"י פעולת המעשה. נשאר דמיונו חקוק בזכרונו. וכן על ידי השתוקקותו למעשה. מתחזק לשמור מה שלומד באוצר הזכרון שיהא נכון בידו לקיימו ולעשותו בעת שיזדמן. ולא יפקד מקומו. ויחרץ על כח הזוכר. וכמ"ש בס"ד בחלון צורי:

מו) מחכים את רבו. כענין שאמר ר"י על ר"ל. בר לקישא כי אתינא מילתא. מקשי לי כ"ד קושייתא. ומפריקנא ליה כ"ד פירוקי. וממילא רווחא שמעתא. עוד אמרו כל כי האי לימא אינש קמי רביה. ולא לשתוק. משום דכתיב אם נבלת בהתנשא כי לא הביישן למד. וע"י שאלתו הסכלית. מתעורר הרב להשיב לו דברי טעם חדש ותשובה ושכלית. והרי זה מחכים את רבו. וממילא גם הוא מתחכם. ולכן אמר הלל כל שאלות שיש לך. שאל. ע"ז נאמר יקר מחכמה ומכבוד (שמוותר הרב על כבודו לשמוע שאלות סכלות. וכן כתלמיד שאינו בוש לשאול) סכלות מעט. ר"ל הסכלות הנמצאת בשאלה. מעט הוא. בערך היקר הנמשך ממנו. שהוא גדול ויתר שאת מן החכמה המצויה בשתיקה ומהכבוד הנמצא עמה. לכן טוב ממנה הסכלות הקטן הלז עם הכלימה. שאינו נחשב מאומה. ליקר המושג בהמה. וכן עד"ז יפורש. וראיתי שיש יתרון לחכמה מן הסכלות. כלומר שיתרון לחכמה. נולד מן הסכלות. ועיין חלון צורי:

מז) מכוין את שמועתו. כענין ר"ח בן שמוע עם יוסף הבבלי. בהקומץ רבה:

מח) האומר דבר בשם אומרו. אין צורך לומר שלא יתעטף בטלית שאינה שלו. אטו בגנבי עסקינן. אלא קמ"ל שצריך לומר הדבר בשם מי שאמרו. ולא יעלימנו. כההיא

דככ"ה. דמעיקרא תני תנא סתמא. והדר אדכר ואמר זו מקולי ב"ש וחומרי ב"ה. וכן בכמה דוכתי איכא מתני' דמיתניא סתמא. ולבסוף מייתי יחידאה כמאן דפליג. ואמר תלמודא עלה. דלא פליג אחרישא אלא כולה מתני' אתיא כוותיה. והא קמ"ל מאן תנא דמתני פ' (וי"ל עליה. ואין מקום להאריך) וטעמא ומשום דכשאומרים דבר שמועה מפיו. שפתותיו דובבות בקבר. וכדקפיד ר"י אר"א דלא אמר שמעתא משמיה. ובע"פ קפיד ר"י אר"ב יצחק בריה. דרב רבנותיה גרמא ליה דלא מתאמרא שמעתא מפומיה. והיינו דמפרש תנא דידן שכל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם הוא עולם הקטן. גאולה תהיה לו בבור השבי. לעשותו בן חורין. שעוסק בתורה גם שם. ותו נמי נפקא מינה בגירסא. למרמי דידיה אדידיה: שנא' ותאמר אסתר למלך בש"מ. ואם מועיל לגאולת וחפשיות הגוף. ק"ו לגאולת הנפש וחירותה בעולם הנצחי:

משנה ז

גדולה תורה שהיא נותנת חיים לעושיה. לא אמר ללומדיה. שאם לא זכה. נעשית לו ס"מ. אלא לעושים. ללומדים על מנת לעשות ומקיימים התורה שלומדים. ונקראים עושים לעולם. שהלמוד עצמה נקרא עשיה. על שם כך. לפי שמחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה:

בעוה"ז. וא"ת הרי אנו רואין רובן של לומדי תורה (וביחוד הלומדים לשמה) מדוכאים ביסורים. שחייהם אינם חיים. וכן יקשה לכאורה שמצינו סתירה גדולה בדברי חכמים עצמם בענין זה. שכן אמרו העוסק בתורה יסורין בדילים ממנו. וכמפורש בתורה. וכדאיתא ריש ברכות ואריב"ל חש בראשו יעסוק בתורה כו'. ובמ"א אמרו שהתורה אינה נקנית אלא ע"י יסורין. שנא' כי תורה אור וד"ח תוכחות מוסר. וכמו ששנו במ"ח דברים הנ"ל. בקבלת היסורין. ולכן נקראת תושיה. ונקראו לומדיה קצירי ומריעי. אמנם במה שכתבנו לעיל (מ"ד) על מ"ש וחיי צער תחיה ובפ"ד (מ"ט) על אותה ששנינו כל המקיים את התורה מעוני סופה לקיימה מעושר. נתיישב הכל באר היטב בס"ד. יע"ש. אי נמי אפ"ה ההוא מושל על היסורין. שאם אינו חפץ בהם. מסתלקים ממנו. כמ"ש ר"י לרחב"א חביבים עלך יסורין. ואמר לא הן ולא שכרן. יהב ידיה ואוקמיה. ור"א בר"ש בצפרא אמר זילו מפני ביטול תורה. ולא אמרו שבעלי יסורין אין חייהם חיים. אלא במי שיסורין מושלים בגופו. היינו שיש להם ממשלה עליו שאינו יכול לסלקם (ויעוין במעלה כ"ב דמ"ח דברים):

ובעוה"ב. הוא עולם הבא אחר המות מיד (כמ"ש בפ' משנת כל ישראל י"ל חלק. עיין בית אל דר"ה) וזה ע"י שאומרים שמועה מפיו. וכמש"ל בסוף משנה הקודמת. לכן יפה נסמכה בבא זו לשלפניה (ויעוין בדרוש יציב פתגם מענין זה):

כי חיים הם למוצאיהם. ודרשו חז"ל למוציאיהם בפה (משום דקשיא למוצאיהם יתירא הוא לגמרי. פשיטא אם לא מצאם. האיך יהיו לו חיים. ותסגי ליה למימר כי חיים הם. ותו דלאו בני מציאה נינהו דאתיא בהסח הדעת. כי לא יגעת ומצאת. אל תאמן) והיינו בעוה"ז. שיוכל להוציאם בפיו:

ואומר רפאות תהי' לשרך. הטבור שממנו התחלת היצירה. ושקוי לעצמותיך. העצמות היבשות בקבר:

ואומר עץ חיים הוא. משום די"ל תינח ת"ח. ע"ה מה שתהא עליהם. ס"ד שאין עומדין בת"ה. וכדס"ל לר"א. קמ"ל כדאהדריה לר"י מצאתי להם תקנה. וזהו שהביא הכתוב ע"ח היא למחזיקים בה. ללומדים לא נאמר. אלא למחזיקים ידי לומדי תורה. כמו המשיא בתו לת"ח. ומהנהו מנכסיו. שגם הוא זוכה ע"י התורה לקיים בעוה"ז ובעוה"ב כת"ח (וכשמעון אחי עזריה) לפי שהגורם לדבר. חשוב כעושה הדבר בכל ענין. כתוב ויבן שלמה. וכי עלתה על דעתך שבנה הוא הבית בידיו. אלא שסבב הבנין בהשתדלותו. נקרא בונה. ככה המסבב למוד התורה נחשב לו כלומד ממש (גם מפני זה התחיל בעושיה לא בלומדיה לכלול בזה העושים את התורה שתצא לפועל. וגורמים לאחרים שילמדו וא"ת כשהוא בדרך ואין לו לויה. וטרוד מסכנת הדרך לא יוכל לכוין דעתו ללמוד. שהרי חייו תלוים לו מנגד. לז"א ואומר כי לוית חן הם לראשך שכן אמרו. אם אין לו לויה. יעסוק בתורה שנקראת לוית חן. וא"ת תינח בזמן שעוסק בתורה. כשמוטל ביסורין ואינו יכול לעסוק בה. מה תהא עליו. לז"א תתן לראשך לוית חן. כי לכן אמרו. חש בראשו. יעסוק בתורה וטוב לו וירפא:

עטרת תפארת תמגנך. תמסור בידיך עטרת חכמים עשרם. ואל תאמר האיך אלמוד מתוך דוחק. שהמקיים תורה מעוני. סופו לקיימה מעושר. וא"ת אע"פ שנותנת חיים ורפואה למחלה. שמא אין עמה אריכות ימים. תלמוד לומר אורך ימים בימינה. וגו'. וכ"ש עושר וכבוד. וא"ת שמא אורך ימים בלי שנים. כמ"ש בזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע. תלמוד לומר כי אורך ימים ושנות חיים וגו'. הרי גם שנים אמורים. ודרשו חז"ל על ושנות חיים. וכי יש שנים של מתים. אלא אלו שנותיו של אדם שמתהפכות עליו מרעה לטובה: ומפי אבא מ"ה ז"ל שמעתי הלצה נאה בזה הפסוק. כי הנה מצאנו שנים של מתים. כההיא דריש חגיגה. עה"פ ויש נספה בלא משפט. דא"ל ר"ב סוף סוף שניה מאי עבדת

בהו. א"ל כי חזינא צ"מ דמיעבר במיליה. מוסיפנא ליה והוו חילופיה. נמצא זה צריך להיות לו מריבה וקטטה מבני אדם. ולעבור על מדותיו. מתוך כך זוכה לאריכות ימים כאלה שהן שנות מתים. אמנם התורה מבשרת באורך ימים של שנות חיים בעצם. לא של מתים שנתקצרו שנותיהם. וא"ת מאי נפקא לך מינה. ומשני קרא. ושלום יוסיפו לך. כלומר יש ריוח גדול בדבר. שהרי תרויח שלום. ע"כ דפח"ח:

משנה ח

הנוי נאה לצדיקים. שכן מצינו התורה משתבחת ביפה תואר ויפה מראה כמו שכתוב ביוסף הצדיק ושאר צדיקים וצדקניות. שמברכין עליהם ברכה למקום. שברא בריות נאות בעולמו. הרי שיש גם לעולם הנאה מהם. כשהם נאים משובחים. ואצ"ל לאדם עצמו שכל אדם רוצה בכך. שישא חן בעיני רואיו. ושיתנו שבח להקב"ה בעבורו. ודוקא לצדיקים נאה הנוי. לפי ששולטין ביצרם. כענין יוסף הצדיק. ונזיר שבא מן הדרום. נמצא יוצא לו ממנו תועלת גם לנפשו. אם נתנסה ועמד בנסיון. משא"כ לרשעים אינו נאה. כי יותר ממה שמרויחים. מפסידים. והיא התנצלותו של הרשע ליום הדין. על שלא עסק בתורה. שאומר נאה הייתי. וטרוד ביצרי הייתי. לפיכך מוטב לו שיהא כיעור בגופו. וא"ת מאי קמ"ל. אטו לא ידעינן דהנוי הוא דבר נאה כשמו. ולדיוקא נמי לא אצטריך. פשיטא דלרשעים אין נאה אלא הקדרות. ורשעים בחושך ידמו. י"ל משום דלענין עסק התורה אמרינן. אי לא הוו שפירי טפי הוו גמירי. קמ"ל אפ"ה. הכי עדיף דאיכא תרתי מושל ביצרו. ושבח לבוראו והכח מעלה גדולה צריכה מאד לתורה. כמ"ש ר"י לר"ל חילך לאורייתא לפי שמתשת כח. וגם לסבול יסורין. כמש"ל וכמו שמצינו ברבי. דעבר קליה לקלייהו דחיותא. כי כח גדול לו. והיה ארוך בדורו. שהארוכים בעלי כח המה. כמ"ש שהקב"ה משתבח בבעלי קומה. שנא' אשר כגובה ארזים גבהו וחסון הוא כאלונים. ולא אמר הגבורה נאה לצדיקי' כי איזהו גבור הכובש את יצרו. א"כ אין צדיק שאינו גבור. לפיכך דייק בלשונו לומר והכח. ונאה לצדיקים שיהיו גבורי כח עושי דברו של מקום. אבל ברשעים נאמר גם כח ידיהם למה לי וגו':

והעושר. מעלתו ידועה בתורה ובמצוה. שאם אין קמח אין תורה. ועל ידו מתקיימות מצות גדולות. ביחוד להחיזת נפשות. ולאפוקי רשעים. בודאי אינו נאה להם ולא לעולם. כי בטוב צדיקים תעלוץ קריה. ובמשול רשע יאנח עם. ועליו נאמר יש עושר שמור לבעליו לרעתו. ואע"ג דכתיב ריש ועושר אל תתן לי. קמ"ל שלא יבעוט אדם בברכתו של הקב"ה. אם האציל לו ברכה. עי"ל ועושר א"ת לי. היינו שלא יחזיק עצמו עשיר להתגאות בעשרו. על זאת יתפלל כל חסיד לעת מצוא מציאה ועושר רב שלא יהא מהומה בו. ע"י

הגאות המתלוה עמו. אצל בני אדם שאינם עשירים בדעת (בפרט אם היו תחלה עניים. אולי כך הוא הפירוש. ריש ואח"כ עושר א"ת לי. כי רובן אינן מכירין עצמן. מחמת השינוי הגדול פתאום. שהיא ודאי רעה רבה על האדם. לכך יתחנן מאת ה' שעם עשרו יתן לו מדת עני בדעה נכנע ולב נשבר. וע"ד שקרא עצמו המלך החסיד. עני ואביון ואמר ואני בעניי הכינותי וגו'. וכמ"ש בס"ד בפ"ק על משנת ויהיו עניים בני ביתך:

והכבוד. הוא דבר אחד עם העושר. כי הם רוכבים צמדים. והיו לאחדים. כמ"ש בס"ד בעליית הכבוד. אבל ברשעים נאמר. לא נאוה לכסיל כבוד. זורק אבן במרגמה. כן נותן לכסיל כבוד:

והחכמה. ודאי נאה לצדיקים משא"כ ברשעים נאמר הנה בדבר ה' מאסו וחכמת מה להם. חכמים המה להרע ולהיטיב לא ידעו. וכתוב וחכמת המסכן בזויה. זה שממסכן דבריו כנודע:

והזקנה. ידוע שהיא ברכה והבטחה לצדיקים. הנאה להם והנאה לעולם. יראת ה' תוסיף ימים. ושנות רשעים תקצורנה. למה להם חיים שאינן חיים ע"ד האמת. וחייהם רע להם ורע לעולם:

והשיבה. מילתא באפי נפשה היא. דהיינו חיוורתי שהיא נאה לזקן. כדי שיהא נבדל מן הבחורים. משו"ה בעי אברהם רחמי עלה דמילתא. משום דכל דמשתעי בהדי אברהם משתעי בהדי יצחק:

והבנים. ודאי נאים לאבותם כשהם צדיקים כמותם. גיל יגיל אבי צדיק. הנה נחלת ה' בנים נטעי נעמנים. תחת אבותיך יהיו בניך. ושנינו האב זוכה לבן בנוי בכח כו'. מה יפה ומה טוב ונעים. כשידמה הענף לשרשו ויעיד עליו אחר שיזקין בארץ ובעפר ימות גזעו מריח מים יפריח ועשה קציר כמו נטע שעשועים. אבל ברשעים. נאמר מה תתן להם ה'. תן להם רחם משכיל וגו'. כי הם ילדי פשע זרע מרעים. דמכלבא בישא גוריא טבא לא נפק. מה ילדה חפושיתא. קרוצי בישא מנה אע"ג דזימנין נפיק מניה זרעא מעליא. מ"מ מילתא דלא שכיחא היא. וקמ"ל בכל הני מילי דנאין לצדיקים. למימרא דכי אכלי צדיקי תרי עלמי לא סני להו. וליכא למיחש שמא יקבלו עולמם. ונ"מ למבעי רחמי עלייהו. וכדרבא דתלת מילי בעי משמיא. ויהבו ליה מיהא תרי מנייהו:

עטרת תפארת שיבה. ר"ל כי עוד ינובון בשיבה. דשנים ורעננים יהיו בנויים ובכחם. שלא יכהה עינם ולא ינוס ליחם. שהם ודאי עטרה וכליל תפארת לשיבה. שאל"כ טוב ממנה המות. כי סבא בביתא פחא בביתא. אכן עטרת וגו' שיבה:

בדרך צדקה תמצא. ובזה נכלל גם עושר גם כבוד וחכמה. שלא יחסר להם כל טוב בזקנותם. וזו מדת צדיקים להיטיב אחריתם מראשיתם וככתוב אצל דוד המע"ה. וימת בשיבה טובה שבע ימים עושר וכבוד. והשתא מייתי ראיה אאינך. ואומר עטרת זקנים בני בנים. עמ"ש בס"ד בעליית הבנים ותנוח דעתך:

והדר זקנים שיבה. דלא תימא אפי' שיבה דינקותא מעליותא היא. כדאתרחיש ניסא לראב"ע דאהדרו ליה י"ח דרי חיוורתי. לפי שאין מזכירין מעשה נסים. ואין למדין מצורך שעה. אלא הדרת זקנים היא השיבה. לא הדר בחורים. אלא תחלה זקנה ואח"כ שיבה. וא"ת דילמא זקנים דקרא. בזקני תורה מיירי. אין זקן אלא שקנה חכמה. להכי קאמר תו. ואומר כו' ונגד זקניו כבוד. וזקניו דהשי"ת לע"ל. ודאי זקנים באים בימים ממש. כי לא יהיה משם עוד עול ימים. ועוד שאין נאה בישיבה אלא זקן. וההיא זימנא עתיק יומין יתיב. וגם לפי שהדבר תלוי בבנין ירושלים. שבודאי הזקנים הם שסייעו בבנינה. משא"כ בנין ילדים סתירה. הרי כל המאמר נקשר. בדרך יפה ומתוקן וישר: נשאר עלי לבאר הכתוב וחפרה הלבנה וגו'. שנראה תמוה מאד לכאורה. וא"צ להאריך בדקדוקים והערה. אך אגב גרירא. נציג הנה מרגלית יקרה. מהקשורים שלנו. הלא הוא ביאור מאמר סתום וחתום. לא נמצא בו דבר טוב והגון אצל המון המפרשים. ובבאורו. יתבאר ג"כ הכתוב הנ"ל באר היטב. ויבואר הנעלם בנעלם. וזהו המאמר בפרק הספינה (בבא בתרא ד' ע"ה) ונתת מהודך. ולא כל הודך. זקנים שבדור אמרו פני משה כפני חמה. פני יהושע כפני לבנה. אוי לאותה בושה כו'. ע"כ. וצריך טעם מדוע באמת פני משה כפני חמה. פני יהושע כפני לבנה. ולמה דוקא זקנים שבדור אמרו כן. ולא הכיר זה אדם אחר זולתם. ומה ענין הבושה. ונלע"ד דבר הגון בזה כי הנה בפ"ק דסנהדרין אמרו עה"פ כי אתה תבוא פעל עומד מרע"ה אמר ליהושע אתה והזקנים שבדור עמך. הכל ע"פ דעתם ועצתם. והקב"ה אמר ליהושע כי אתה תביא פעל יוצא טול מקל והך על קדקדם. דבר אחד לדור. גם זה יפלא לפום ריהטא במאי קמפלגי משה וקוב"ה. אמנם יובן היטב עם אותה שאמרו בפ"ק דשבועות ופא"ט. עה"פ ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים וגו'. שמתחלה נבראו שני המאורות שוין. וקטרגה הלבנה באמרה א"א לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד כנודע על פי הדברים האלה נאמר. כי מרע"ה לפי שהיתה מדתו כמדת החמה. שלא הקפידה על חברת הלבנה עמה בשמוש הנהגת העולם. ולא קטרגה כנגדה. כן הוא שתף הזקנים עמו בשררה. וכמו שאמר מ"י כל עם ה' נביאים (ויהושע הקפיד עליהם) ולכן צוה גם את יהושע. אתה והזקנים שבדור עמך (זהו פני חמה. ר"ל כלומר מנהגה ודרכה. כמוהו לדעתי לפני בת בליעל. מנהג ודרך בת בליעל) ולפי שהיה

חפצו ורצונו של יהושע להשתרר לבדו. ולא להיות גדולתו בשותפות עם הזקנים. ובדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו שכך היתה מדתו ונטיית טבעו. מחמת שהיו פניו כפני לבנה במדתה כנזכר. לכן בא אלו הדבור תביא לבדך כפי מדתך. והזקנים הם שהרגישו בזה ביותר (לפי שהכה במקל על קדקדם ולא אבה חברתם בהנהגה. מזה ידעו שפניו פני לבנה. שמשם אחיזת נשמתו) א"כ לא יפה אמרו זקנים שבדור אמרו כו'. והרי זה דבר ברור ונכון מאד. ובזה מה נמלצו לחכי דברי הכתוב הנזכר כאן במשנתנו. וחפרה הלבנה וגו'. כי ידוע שחפרה היא גרועה מאד. אבל הבושה היא יפה. כמ"ש סימן טוב באדם שהוא ביישן. ובוש פנים לג"ע. יאמר נא וחפרה הלבנה. שיוודע לה שדיברה שלא כהוגן. ובושה החמה. שתדע שיפה עשתה ששתקה וסבלה בושה. בהשוואת הלבנה עמה מתחלה. ולא דיברה מאומה. כשימלוך ה' צבאות וגו':

ונגד זקניו כבוד. שינהוג כבוד בזקניו. אז יוודע האמת. כי העוה"ז מתנהג הכל כפי בחירת האדם כל דרך איש ישר בעיניו. וה"ז יפה אף נעים. ובארנו בענין זה ג"כ שזהו הענין ג"כ שהתעצלו הזקנים בהספדו של יהושע. ועוד כמה דברים נחמדים יע"ש:

אלו שבע מדות. עושר וכבוד חדא נינהו. כדפרישית. א"נ זקנה ושיבה חדא מילתא היא. למאי דפרישית:

כולם נתקיימו ברבי. קמ"ל דאפשר להתקיים גם כולן בצדיק אחד. אע"פ שאין כל אדם זוכה לשתי שולחנות. כל שכן לכל אלה הטובות שבעתם יחד. רבי שאני דרב גובריה. ומימות משה עד רבי לא מצינו תורה וגדולה כאחד:

ובבניו. היא הראיה על שזכותו גרמה לו. ולא במזלא תליא מילתא. כי על כן זכה לעצמו גם זכה לבניו. כמו ששנינו האב זוכה לבן (באוחז מעשה אבותיו בידו) משא"כ במזל שלא יוריש טובו לבנים. והואיל ואתא לידן הך מילתא דיקרא דאורייתא. אציגה נא הנה עוד חלי כתם על אוזן שומעת. מחליות הקשורים שלנו. באור מאמר גמרא בפרק השותפין. וזהו. א"ר אבהו שאלו את שלמה בן דוד איזהו בן העוה"ב. אמר להם כל שכנגד זקניו כבוד (פירש"י אותם שחולקין להם כבוד בעוה"ז. מחמת חכמת זקנתם. ומהרש"א פירש שלא יתבייש ממעשי בני בניו. כי בני בנים הם כבנים) כי הא דר' יוסף בריה דריב"ל חליש ואתנגיד (פרחה נשמתו וחזרה) אמר ליה אבוה מאי חזית. א"ל עולם הפוך ראיתי. עליונים למטה (אותם שהם עליונים כאן) ותחתונים למעלה. א"ל עולם ברור ראית (כי שם העיקר) א"ל אנן היכי איתינן. א"ל כי היכי דאיתנן הכא (חשובים ונכבדים) איתנן התם. ושמעתי שהיו אומרים אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו ושמעתי שהיו אומרים הרוגי מלכות אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם. מאי נינהו אי לימא

ר"ע וחביריו. משום הרוגי מלכות ותו לא כו'. אלא הרוגי לוד (פפוס ולולייינוס אחיו. שהרגן טוריינוס הרשע בלודקיא. ע"י שגזר להשמיד ישראל לפי שנמצאת בת מלך הרוגה. וחשדו את היהודים עליה. עמדו האחים הללו ואמרו. מה לכם על ישראל. אנחנו הרגנוה) כדאי' ספ"ב דתענית. (ועיין אבן בוחן שלנו) ע"כ. המאמר הלז צווח ואומר דרשני. דקשיא טובא. מ"ט הזכיר לשני המלכים שלמה ודוד. בלי תואר והדר שם מלך כראוי להם. והיה יכול לומר בקצור שלמה המלך. והיינו יודעים במי מדבר. ומה צריך לייחסו אחר אביו. ומה ראו על ככה לשאול אותו דוקא שאלה זו. והתשובה צריכה באור. פירש"י דחוק דמשמע כינוי זקני על בן עוה"ב. שזכה לכבוד. הוא נופל. ואין זה במשמע הלשון גם הענין אינו סובלו. דמאי שכנגד. גם דברי מהרש"א בלתי מובנים. בעובדא דר"י בריב"ל איכא למידק. דשייל ליה אבוה אנן היכי איתינן. תמיהא טובא. והיא [וכי] אכתי הוה ריב"ל בחיים כאן. ומה טיבו עכשיו באותו עולם הנשמות. לדעת איך ענינו ומצבו שם. ושמעתי כו'. קשה מדוע לא שמע שם דברים אחרים. ואיזה שייכות יש לשני דברים הללו לכאן. ומה הלשון אומרת. ותלמודו בידו פשיטא כל ת"ח תלמודו בידו. אי לימא ר"ע כו'. מאי שנא דנקט ר"ע טפי משאר עשרה הרוגי מלכות. שרובן קדמו לו. בעז"ה יבואר כל זה היטב הדק. דהנה ידוע מה שאמרו חז"ל עוד אחד בקשו למנות עם אותן שאין להם חלק לעוה"ב. וכן בפרק ש"ש. ופלוני מהו לעוה"ב הרי שנסתפקו בו אם הוא בן עוה"ב. וככה נסתפקו באביו. אם נמחל חטאו בכשבה ורועה. אם לא. וזה מחמת שלא רצה הקב"ה להודיע בחייו שמחל לו על אותו עון (או שלא חטא כמאן דאמר) לפיכך עזבו כאן תואר מלכות משמותם. ואמרו ששאלו את שלמה בן דוד בשמם העצמי בלבד. כאלו לא יצלחו למלוכה אמתית נצחית רוחנית. ולא נאה להם המלכות באמת לפ"ד השואלים. מחמת הספק שנפל בשניהם אם הם בני עוה"ב. והשיב להם כהוגן. כל שכנגד זקניו כבוד. ר"ל הרי מכאן ראיה. כשרצה להכניס הארון לדביר. דבקו שערים. ואמר פתחו שערים ויבוא מלך הכבוד כו'. ולא נענה עד שאמר אל תשב פני משיחך זכרה לחסדי דוד עבדך. מיד נענה. ובאותה שעה ידעו כל ישראל שמחל לו הקב"ה. ונהפכו פני כל שונאי דוד כשולי קדרה. הנה הוכיח ה' היותו בן העוה"ב. במה שעשה לו כבוד נגד זקני עמו כשאמר ויבוא מלך הכבוד כו'. שהיו כולם עדים בדבר הכבוד. הנעשה לו בעבורו לעיניהם. והיינו זקני תורה שהם זקניו של הקב"ה ודאי. לא כנגד זקני דבהתא כי בזקנים שקנו חכמה תליא מילתא. שלהם הכבוד חכמים ינחלו. ועל כן בהם תלוי כל דבר כבוד (כמש"ל בלח"ש ובעלית הכבוד) וממילא היא הוכחה עליו ג"כ. דאמרינן מפני מה נאמרה בדוד שכיבה. מפני שהניח בן כמותו. וגם כן נהגו

בו כבוד זקניו של הקב"ה (שראו הנס שנעשה על ידו) מעתה לא יסתפק אדם עוד שגם הוא בן עוה"ב. א"כ נקוט האי כללא בידך כל אדם שכנגד זקניו של הקב"ה ונעשה לו כבוד אותו אדם ודאי הוא בן עוה"ב. אף אם זקני ע"ה לא יכבדוהו מ"מ כבודו במקומו עומד. שאין כבוד אלא תורה. ואין אדם נותן או לוקח אלא דבר שבידו וברשותו. לא ליתן או ליטול מה שאין לו. וא"א לתלות בזכות האב. שאם הבן רשע אינו מועיל לו כלום. דכתיב ואין מידי מציל. אדרבה קרינן ליה רשיעא ב"ר. הרי אלו דברים ברורים. במ"ש כל שכנגד זקניו כבוד (דברי מהרש"א אינן מובנים לי. שאינם במשמע הלשון. גם לא יתכן לומר שאם בן בנו אינו הגון. שיפסיד הזקן על ידו חלקו לעוה"ב) ומייתי תלמודא ראיה שאין הדבר תלוי בזקני ע"ה. ושאין הכבוד נמשך אחרי עצתם והסכמתם. שכן ראה ד"י בעלמא דקושטא. שאותם שהיו עליונים כאן מחמת אלמות ע"ה (כדרך העולם שמגדלים ומנשאים. מי שהוא ממשפחתם) משו"ה לא נטייה דעתא דקב"ה אחר רובא ח"ו. אלא הרי הם תחתונים שם. ושאל לו ריב"ל אנן היכי איתנן. נפל לו ספק על אודות עצמו. וזה לפי שריב"ל מסר עצמו למיתה ע"ד תורה כדאיתא שילהי המדיר. דהוה מיכריך בבעלי ראתן ועסיק בתורה (לפיכך זכה ונכנס חי לג"ע) והשתא הכא מספקא ליה מילתא. אי אמר קוב"ה שמעתא משמיה. משום דגמירי כל המוסר עצמו למיתה עד"ת. אין אומרים דבר הלכה משמו. היינו דשייל היכי איתנן התם לא בקש לידע מקום כבודו שם שזה ודאי לא ראה ר"י בנו. אלא אי עבדי ליה יקרא במתיבתא דרקיעא. למימר שמעתא מפומיה ולא על כבוד מקומו בישיבה של מעלה. הגיע לשאול אם הוא למעלה או למטה פשיטא דלא שייך ביה כל ימי היותו פה בחיים. אלא אם נעשה לו יקר וגדולה לומר דבר שמועה מפיו אחר שלא חשש שיאמרו ד"ת משמו למטה כנ"ל. כי לא רדף אחר הכבוד. והיה חפץ לידע אם גם למעלה אינם אומרים ד"ת משמו. מפני שמסר עצמו למיתה עד"ת. שנן שונין בישיבה שלמעלה. כמ"ש אליהו לרבה ב"ש. דאמר קב"ה שמעתא משמייהו דכולהו רבנן בר מר"מ. והשיבו ר"י בנו תשובה הגונה. כי היכי דאיתנן הכא חשובים ונכבדים. אע"פ שאין אומרין הלכה משמו מטעם הנ"ל. ועל דרך שפירשתי בעז"ה (בקונטרס דרוש יתיב פתגם) זה שאמרו כל המוסר עצמו למיתה עד"ת א"א כו'. ודאי אינו אלא לשבח. דהיינו טעמא משום שכל התורה נקראת על שמו. אחר שעלה למדרגה הגבוהה כל כך. שכל עסק למודו לשם שמים בלבד לא ליהנות בחייו מד"ת. לפיכך משליך נפשו מנגד על ד"ת. ואינו חושש לחייו. משו"ה אורייתא דיליה היא. כדאמרינן לבסוף נקראת תורתו. דכתיב ובתורתו יהגה. הלכך גריעותא היא לגביה. לומר דבר פרטי משמו. כאלו אין לו חלק בה רק בדבר זה. שכולה נפלה לחלקו.

נחלת שפרה לו. אף אם אין ב"א אומרים ד"ת משמו. כגון דמקיים בנפשיה חמוקי ירכיך או בשעת המפזרים מכנס. אעפ"כ מעשיו מוכיחים. וכמ"ש לפרת. מפני מה אין קולו נשמע כשאר נהרות. והוא משיב מעשי מודיעים. ככה הוא הת"ח המסכן עצמו עד"ת כריב"ל וחביריו. שא"א ד"ת משמם כנ"ל. מ"מ חשובים ונכבדים הם בכאן ע"י מעשיהם המודיעים טבעם בעולם הלז. וכן דבריהם ומעשיהם הטובים נזכרים ונעשים במתיבתא דרקיעא. כאלו כל התורה שלהם. ומה שמסרו עצמן למות עד"ת. היינו דאהני להו. שהרי ע"י כך החזיקו בכולה לשמור ולעשות. ולכן כולה נקראת על שמן. והיינו דמסיק ושמעתי שהיו אומרים אשרי מי שבא לכאן כו'. ר"ל מכאן תדע שלא הפסיד מי שמסר עצמו עד"ת. אדרבה שבח הוא לו שם. כמו בכאן. שכן שמעתי אומרים שם אשרי כו' ותלמודו בידו. פירוש שתלמודו כולו הוא בידו. ואינו צריך לאחרים שיזכירו דבר מיוחד בשמו. (איסתרא בלגינא קישקיש קריא. מאה קרי בזוזא. מלא צנא קרי ושפמי דפגרי בהו רבנן) כי אדם כזה הוא ביד תלמודו. שאם בני אדם זוכרים ממנו איזה דבר טוב. הוא נזכר לטוב. ואם לאו הוא נשכח. משא"כ במי שתלמודו בידו. לעולם הוא נזכר לשבח בכל תושיה יתגלה כבודו. ומעשיו מודיעים. לפיכך ודאי אשריו ואשרי חלקו. אע"פ שגרם לעצמו בבחירתו שא"א ד"ת משמו. ע"י שמסר עצמו למיתה בשביל התורה. ועז"א אין ד"ת מתקיימין אלא במי שממית עצמו עליה. והרוצה שיחיה בשני עולמות. ימית (אולי זפ"ה נפשי בכפי תמיד שסכן עצמו עד"ת. ותורתך לא שכחתי. שהרי על ידי כך מתקיימת בידו) כי אדרבה היא הנותנת חיים לעושיה בעוה"ז ובעוה"ב. שכך אמרו עוד בהרוגי מלכות. שאין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתן. מפני שמסרו עצמן למיתה. כדי שיחיו ישראל ויקיימו התורה (והיא שעמדה לדוד המע"ה שנקרא חי וקים. לפי שמסר עצמו למיתה על ישראל כמ"ש תהי ידך בי וגו') ת"ח עצמן שמסרו נפשם עליה. לא כל שכן. ולהכי מקשי תלמודא אי לימא ר"ע כו' משום דס"ד על ר"ע ביחוד נתכוונו. שהוא שמסר עצמו לשחיטה על ד"ת. כמ"ש בפ' חלק עה"פ כורתי בריתי עלי זבח. ומשני אלא הרוגי לוד. שלא היו ת"ח. רק מסרו עצמן על קיום התורה. זכו לכך. ר"ע וחבריו אעכ"ו שלא יפסידו. מחמת שמסרו עצמן עד"ת. לפיכך זכה באמת שכל התורה נקראת על שמו. כדאמרינן סתם מתני' ר"מ. סתם ספרא ר"י כו' וכולהו אליבא דר"ע. אע"פ שלגלגו עליו תלמידי ב"ש. כמ"ש לו יונתן בכור שטן. אתה הוא עקיבא ב"י ששמך הולך מסוף העולם עד סופו. ועדיין לא הגעת לרועה בקר וענה לו ר"ע אפי' לא לרועה צאן. ר"ל לא רדף אחר הכבוד לרעות צאן קדשים. ולא רצה ליהנות בכתרה של תורה. ומסר עצמו עליה. וזכה בכולה שתקרא על שמו. כמש"ל שכל הספרים שחיברו

בתורה שבע"פ. כולם מיוחסים אליו. ולא תמצא בארץ החיים. במי שמחיה עצמו עליה ומשתמש בתגא. אסף רוח בחפניו. בכן נתבאר המאמר דבר דבור על אופניו:

משנה ט

פעם אחת הייתי מהלך בדרך. הרבה יש לדקדק בזה המאמר. ולא נטריח על המעיין באריכות דקדוקים. אך נבליעם בתוך הבאור בקצור האפשרי. פעם אחת באמת אין לדקדק מהו הצורך להודיע שפ"א היה כמו שמטריחים עלינו המפרשים. כי כך הוא דרך הלשון. וכמ"ש ר"י פ"א הייתי מהלך גמרא ריש ברכות. ודכוותה טובא. ושמא הודיענו בזה שלא היה רגיל לעשות כן. שהרי אמרו אל ימנע אדם עצמו מבית המדרש אפי' בשעת מיתה (ובפ' א"צ א"ר אל ימנע אדם מבה"מ דבאורתא אמר רבי הכי. ובצפרא הדר ביה) ומאחר שהיה ריב"ק בעיר גדולה של חכמים כו'. לא היה רשאי לפרוש מהם כדמסיק. אלא פ"א אירע שהלך בדרך שהיתה מזומנת לפניו מפני הדחק והאונס שהוצרך לכך. כדבעינן למימר בס"ד. והיה מהלך ברגליו. לא רוכב ולא יושב בקרון. מטעם שיתבאר:

ופגע בי. והוא לא פגע בו. אולי בא לו מאחריו או מן הצד. באופן שלא ראה ר"י את האדם ההוא בפגעו בו. ואותו אדם ראהו בתחלה. א"נ ופגע בי פירושו בקש אותי וחילה פני. כמו ואל תפגע בי הפגיעו במלך וישתומם כי אין מפגיע. והענין הוא להודיע שאותו אדם היה מחזר אחר ר"י רודף אחריו לבקשו. ומצאו והשיגו. גם התחנן אליו על הדבר שספר:

אדם אחד. כן הוא דרך הלשון לעולם וגם בכל הלשונות מ"מ להפיס דעת השונים נמליצהו ג"כ בטוב טעם. שלא הספיק לומר אדם או אחד בלבד. ונדע ממילא שעם אדם הוא מדבר. אלא משום שבדרך היה מהלך יחידי. כי לא נזכר שהיה אדם עמו. אלא הוא לבדו היה הולך. ושמא היה ג"כ במדבר וביער. בדברא דשכיחי מזיקין. א"נ בלילה. אך סופו הוכיח שאדם היה ואחד היה מיוחד חשוב. כמו אחד העם הכבש אחד מיוחד שבעדרו. אי נמי איפכא אדם קל מהמון העם. אדם כל דהו (וכ"ד קצת באחד העם) וכמ"ש לפנינו בס"ד:

ונתן לי שלום. ממה שכתבנו ככר מיושב מדוע לא הקדים לו ר"י שלום. משני טעמים. אם מחמת שאותו אדם ראה את ר"י. בטרם ראהו ר"י. ואם משום דמעיקרא סבר דילמא שד הוא. ואמרינן אסור לאדם שיתן שלום בלילה. חיישינן שמא שד הוא. איברא כיון דההוא גברא יהב ליה שלמא מעיקרא. ושלום שמו של הקב"ה. וגמירי דלא מפקי שם שמים לבטלה. משו"ה אע"ג דלא חש עוד לשמא יזיקנו (ואכתי מידי חששה דילמא שד הוא לא נפיק) אהדר ליה שלום ותו לא. דמ"מ אסור לתת לו שלום. כמו שפירש"י דדמו

לע"א. אלא קיים השלום שנתן לו בלבד (וכמ"ש שונמית לגיחזי מחמת שהיתה אסורה בשאילת שלום. עלח"ש רפ"ב דברכות):

והחזרתי לו שלום. אע"פ שמהראוי היה לכפול לו שלום. לא עשה כן מטעם שאמרנו. ועוד מטעם אחר. כי מתוך שראה ר"י שנתן לו האדם שלום בקצור. חשב שמא עם הארץ הוא. ואולי האמת כך היה. כמו שנאמר להלן בעז"ה. כי מן הדין היה לו לומר שלום עליך רבי. שהרי אפילו אליהו ז"ל כך אמר לר"י כשפגע בו בחורבה. ואמר לו שלום עליך רבי. ומתוך כך ידע ר"י שאדם גדול הוא השואל בשלומו. שהבין מדעתו היותו ת"ח לפיכך גם הוא נהג בו כבוד גדול. והשיבו מיד שלום עליך רבי ומורי. אך אדם זה שהראה כי סכל הוא להכיר ענינו של ריב"ק כי על כן שלל ממנו תור המעלה הראוי לו. אך. הוא ענהו לפי דרכו שלום ותו לא מידי. כי ההדיוטות משיבין להם בשפה רפה וגם אין חיוב לכפול לכל אדם. כמ"ש בס"ד ריש פה"ק:

א"ל רבי. עכשיו הכירו שהוא רבי. ועד האידנא לאו רביה הוא. כי עדיין לא ראה בו דבר חכמה. ולא נביא היה כאליהו לידע מעלתו מעצמו. רק מתוך תשובתו הקצרה ניכר שאדם גדול הוא. ומדקדק בדבורו. שלא להשיב יותר מהשאלה. וכמ"ש רפ"ב דביצה ש"מ האי צורבא מרבנן דקא"ל חבריה מידי. לא לימא ליה אלא כדאמר ליה חבריה. לכן בזה הכיר. שאדם חכם הוא ריב"ק. אז קראו רבו:

מאיזה מקום אתה. על שמו ומשפחתו לא הוצרך לשאול. כי אם לא הכירו מעולם. מה יועיל לו הודעת שמו. גם יחוסו לא בקש לידע. כי לא בתו היה מבקש. רק את שם מקומו ועירו היה חפץ לידע. מחמת מה שאמרנו. כי היה האיש ההוא מחזר ורודף אחר ת"ח (אפשר היה שליח לקבל רב לבני עירו) ורצה לדעת אצל מי למד חכמתו וממי קבל קבלתו. כי המקום גורם. כמ"ש אוירא דא"י מחכים. ובורסיף סימן רע לתורה. ובני יהודה דדייקי לישנא. נתקיימה תורתם בידם. וההפך בבני גלילא. וא"ר טבעא דבבל גרמא לי דלא חזאי דמא ובהא מכן ומכן (תמורה כט"א) וכה"ג טובא. ועוד מאחר שראה בו דבר תמוה. שלא השיבו שלום עליך או שלום לך (כנהוג במקראי קודש ביחוד) אלא שלום גרידא חשדו שמא כך הוא מנהג המקום שיצא משם (שאינו משנהו אפי' מפני המחלוקת) ודרך אנשי עירו כן הוא. לא ידעו דרך שלום. ושאל לו על עירו. כאומר בתמיה אין שלום בעירך. ושמא כל בני מקומך מכוערים במנהגם כמותך. ועוד חקר על כך כי רצה לעמוד על השורש. מה טעם פירש ממקומו הפעם. מה עול מצא בהם כי רחק מהם. ואם רוח המושל עלה עליו. מקומו אל ינח (אם לא מאן דביש ליה בהאי מתא) וע"י

החקירה והדרישה יוודע לו האמת. מה טיבו וטיב אנשי מקומו. ואם יכשר להיות הוא רב ומורה לבני מקומו:

א"ל מעיר גדולה של חכמים כו' אני. בזה תשובה מוצאת לכל מה שיסתפק בו. בהודיעו שאמנם הוא גדל בין החכמים. ויודע דרך ארץ של שאילת שלום. אבל היא הנותנת מפני שגם הוא חכם. כהולך את חכמים יחכם. וכבוד חכמים ינחלו. היה ראוי להניח לו כבודו בתואר חכם ורבי וכנ"ל. ובודאי בני עירו דייקי לישנא טפי. ומה שפירש מהם לדרך בפעם הזאת. הוא על פי האונס כי בהיות העיר גדולה לאלהים. שכולה חכמים וסופרים. לא סוחרים ותגרים. לכן יש להם דוחק בפרנסה ומזונותיהם מצומצמים. כי לא לחם לחכמים. על כן נודד הוא ללחם איה. והוא הטעם שהיה מהלך ברגליו. לא רכב סוס. ולא ישב בקרון משום דוחקא דצבורא. ביחוד שכולם חכמי תורה. אי נמי לא רעב ללחם גשמי היה אלא לדבר ה'. שהוצרך דבר לחכמים לשאול מבית הוועד. כענין שמצינו בפ' ב"ש אר"י א"ר מ"ד מימינו בכסף שתינו עצינו במחיר יבואו. בשעת הסכנה נתבקשה הלכה זו. הרי שיצאה מראשון בגט כו'. שכרו אדם אחד בארבע מאות זוז ושאלו את ר"ע בבית האסורין ואסר (ללמדך כמה ד"ת חביבין על ישראל. שאפילו על דבר קל מדבריהם ובשעת הסכנה. הפריזו כל כך ממון והכניסו עצמן בסכנה גדולה. שהיתה שעת שמד ר"ל. ולא סמכו להקל בספק של דבריהם. משום דספק ידיעה. לאו שמיה ספק. מכאן אתה דן ק"ו לדברי איסורים ברורים. אפי' של סופרים כמה הם חמורים. ותוכחה לקלי עולם אשר מקלם יגיד להם. להקל ראש פורה ראש ולענה. אף בגופה של תורה ויינה). כן היה ענינו של ריב"ק לדעתי. שהוצרך לכתת רגליו לילך למקום הוועד לברר ספקותיו:

רצונך שתדור עמנו במקומנו. די היה שיאמר עמנו. או במקומנו. תרתי למה לי. אלא הענין הוא אחת משתים. האחת לשבח. שהיה האדם ההוא אוהב התורה ומחבב ת"ח. לכן רדף. אחר ריב"ק כמש"ל. לקבלו לרב ולמנותו לראש. שילמוד אצלו בעירו. לפי שלא היו במקומו בעלי תורה הרבה. רק כסף וזהב רב מאד. אולי מחמת העושר הרב לא פנה לבם לתורה. כמו שהוא על הרוב. וכמו שהיא התנצלות העשיר ליום הדין. שאומר טרוד בנכסי הייתי. אכן אדם ישר זה אהב התורה ביותר. ורצה לקבוע ישיבה במקומו להרביץ תורה בעירו. ולכן בשמעו את דברי ריב"ק והבין כי חכם גדול הוא. נתאוה ללמוד לפניו בשקידה גדולה. בגלל זה התנה עמו שלא יזוז מקיר העיר וחוצה. לא כמו שעשה עתה שהלך לו בדרך כאיש נודד ממקומו. ואמנם כשיהיה לו עשירות גדול כזה. חשב למשפט שלא יצטרך להפרד ממנו כלל. כדי שלא יבטל מד"ת. אפי' שעה אחת. רק ישאר תמיד עמו במקומו. ושעבד אותו אדם עצמו ג"כ בזה האופן. שגם

הוא לא יפרד ולא יעתק עוד ממקומו. כדרך שעשה בפעם הזאת. שהלך לבקש לו רב בלבד. זהו עמנו במקומנו. ולא בחדר ובבית אלא התנה שיהיו תמים יחדיו כל הימים במקומם. לא יפרדו איש מעל אחיו. והשנית לגנאי. ארצה בו שמא היה האיש ההוא כאחד מקציני הזמן שהיו במדינה ידועה. קובעים מדרש בביתם ומושיבים בה לומדים שיתמידו בלמודם. על מנת לכפר על כל תועבותיהם. ותושבים שהקב"ה מקבל שוחד. למען יצא זה בזה. או לוקחים לומד שיעור דוגמת שעיר. שישא את כל עונותם למצוא כופר נפשם) וכן מכניס אותו בלעג הרבה צובע שחור וכדומה) אוכלים ושותים וחוגגים כל ימיהם. משביעים יצרם בשחוק ובקלות ראש נאוף אלה וכחש אונאה ונבול פה ובכל דרכי התועבות הרעות והרבות ממלאים תאוותיהם. ובטוחים בעצמן ואומרים שלום עליך נפשי. הלא את בת חורין וחפשי. יש לנו שעיר מכפר בעדינו נושא עונותינו. הנה הוא עוטה מעיל החסידות. והרבה עמו פדות. ומה עושה הקב"ה מזמין להם בני אדם בלתי הגונים. רעים וחטאים מהם וגרועים יותר מאותם שמספיקים להם מזון ומחיה עד אשר יצא מאפם. כי נראה כמה פעמים שנכשלים באנשים שאינן מהוגנים מינים שונים שעירים ושדים יהודאין. מראין עצמן קדושים וחסידים. ועוברים כל העבירות החמורות ועל העריות והגזל חשודים. חוטאים ומחטיאים ומקדיחים תבשילם ברבים כמו שהוכיח הנסיון בבה"מ ידוע לפני שלשים שנה ובא האות והמופת על המחזיק לומדי תורה שלא לשמה שנעשית להם ס"ם והמצוה נהפכה לאשמה. להכשיל רבים בתורה ולהרים יד לגדף ה' ביד רמה. הי"ת יעקור אותן המינין המתועבים אנשי דמים ומרמה. לא יחצו ימיהם ולא יעזוב להם שורש וענף בעודם בחיים ילבש בשרם רמה. והיו דיראון לכל בשר לשלחם למטרה אל חצי הנקמה. נשוב לענין. כי אולי על כן הקפיד אדם הלז (וימחול לי שדברתי ככה. ח"ו לא חשדתי אותו אדם כשר מעולם. (הדרך הראשון הנ"ל הוא אמתי בלי ספק) וישר היה וכוונתו טובה לשמים היתה בודאי. רק לחוד חדה ולמשול משל לבית מרי הוצרכתי. ועכ"פ באנשי המקום ההוא. נראה שלא דבר רחוק מן האמת הוא מ"ש. ככתוב וכסף הרביתי וזהב כו'. ובהדי הוצא לקי כרבא. אף כי שמו לא נזכר. ולדבר הזה יסלח. באשר יצא ממנו מוסר נאה לענין ההוה בזמנינו מעז יצא מתוק. ובדרך הזה דרכו כמה גדולים אשר מעולם אנשי השם לרמוז מוסרים ישרים בכל אופן שיוכלו) והתנה שישאר ריב"ק עמו במקומו. לא יזוז משם. למען הרבות כפרתו. שיוכל לילך בשרירות לבו ותאותו (או על אנשי המקום נתכוון) ותהיה תמיד עמנו. להגין עלינו מפני החימה שפוכה במקומנו. המוכן לפורענות. בסבת העושר וישמן ישורן ויבעט. ובהיותך אצלנו נוכל לשקוד על הנאות עולמנו. שלא נפסיד שעה אחת בזולת זה.

ולהתמיד על חפץ יצרנו הבלתי מניח לנו לישון ולהתעלם מעבודתו. ואתה היה לנו לאב ולכהן. כאחד משרי בוהן. אנן בדידן ואתון בדידכו ותסתיים מינן ומנייכו. אב"א לישנא אחרינא. תלמוד אתה ממנו. להיות כמונו. ותהיה לנו מעיר לעזור לעסוק בצרכי עולמנו הנחמד להשכיל לפייס יצרנו בכל מידי דמפייס. מי כמוך מורה חטאים. בדרך שאדם רוצה לילך. כי אני חכמה שכנתי ערמה. למען נפטר מעונשו של היצר שלא יתרעם עלינו שלא יצאנו ידי חובתו כראוי. וטוב כי תהיה לנו לכהן מורה. דרך בן סורר ומורה. וטוב לנו עמך ולזה קח לך אלף הכסף לעשות ממנו פסל ומסכה. ועשה את יצרך ברכה. לטעום מטעמותיו והנאותיו ולא יקצוף עליך במנעך ממנו חפצו כהלכה. ואם תעשה ככה. תמצא חן בעיניו וחמתו שככה:

ואני אתו לך אלף אלפים כו'. לדרך הראשון מילתא דלא שכיחא היא. זוזא לעללא לא שכיח. אבל לדרך השני יתכן זה יותר ויתבאר יפה. שמא בדק בשמא. שנקרא בן קיסמא שלא נמצא לו דוגמא. וחשב שהוא קוסם קסמים (ועינו הטעתו. כי באמת היה נקרא קיסמא. ע"ש קסם על שפתי מלך במשפט לא ימעל פיו) דורש דמים וכספים המכחישים פמליא של מעלה הפה שאסר. זוזי לתליתא שכית תולה באילן גדול המזיק את הרבים. ואומר פ' חכם להר"מ טיהר לי את השר"ץ ואת הדמים. וכדאי לסמוך עליו להתיר כל איסורין שבתורה. אדרבא המה תקוני נפשי בעידנא דמיעקר לאו מקיים עשה אשרי שזה שמש מה נעים חלקו אשרי העם שלו ככה. לכן בדין הוא שיטול שכרו משלם זוזי אלפי דחזו ליה מדאורייתא לפסולא דחריפא סכמא וחריפא זבינא כדהבא פריכא. היינו דאהני לן הכא והתם קרו ליה רבי דבחיה עדיפא. למשרי עורבא וכל מאי דאסר לן רחמנא שרא כי מעיקרא דדינא פירכא:

אם אתה נותן לי כל כסף וזהב שבעולם כו'. זה ודאי דבר תמוה וזר מאד לא נשמע כמוהו שימאן ת"ח ויבעט בעושר שמזמין לו הי"ת בהיתר. ועל מנת שיזכה לעצמו ולאחרי' עמו ואדרבא מצוה יותר להרבץ ולהרבו' מורה במקום שאינה מצויה. כי ה' חפץ להגדיל תורה ולהאדיר' ולזכות הרבים. והלומד תורה לע"ה דומה להדס במדבר. לכן לד"א יקשה מאד. ובדוחק יש ליישב הענין. כי מאחר שאותו אדם רצה לתת לו ממון רב. מכלל שלא הי"ל נחלת שדה וכרם להתפרנס מהם ואמר במערבא עה"פ והיו חייך תלוים וגו' זהו שמזונותיו תלוין בכספו. הלכך ירא היה שמא יהא טרוד יותר במזונות. וההכרח יביאנו לעסוק במעותיו במלאכה בזויה כזוזי ובזוזי דבזוזי בחנות וחלפנות. דזוזי כמאן דפליגי דלא איתנהו בכלל ברכה. נמצא מתבטל מלמודו. ויותר ממה שירויח. יפסיד. גם בשנות רעבון לא ישבע לחם. וכל הכסף והזהב לא ישבעו מעיו. וכולי האי למאי מהני

כספם וזהבם בחוצות ישליכו. לכן אמר איני דר אלא במקום תורה כי בימי רעבון ישבעו. לא ירעבו ולא יצמאו. שהתורה נותנת אחרית ותקוה בזקנותו. אע"פ שלא יוכל לעסוק במלאכתו אינו מת ברעב: ואולם לדרך שני יבוא על נכון. כי למה לו עושר כזה שמור לבעליו לרעתו עושר רב ומהומה בו. מעט יהנה ממנו. כי אמנם העשירות המביאו לילך בשרירות לבו. בודאי יהיה סבה לקצר ימיו ולמות בלא עתו. ואבד העושר ההוא בענין רע כי רועה זונות יאבד הון. וזולל וסובא יורש. ולא יספיק לו כל ממון שבעולם. ביחוד השחוק הוא ישסה אוצר כל כלי חמדה. ומאבד אוצרות מלכים. ושנות רשעים תקצורנה מהר ילך בלי חמדה. יפה לו שלא נברא ולא נתפטם באיסור כל ימיו. טוב ממנו הנפל. עשיר ישכב ולא יאסף ישב בשפל. משו"ה כל האי עותרא בישא למאי מתבעי. וזוהי שאמר. לפי שבשעת פטירת ש"א כו'. אין הכוונה על הפטירה בעתה ובזמנה. לבוא אלי קבר בכלח. כי הוא האיש המוצלח. אך נתכוון לגויעה וגדיעה בלא עת. כי אחר שהעושר ההוא מסבב מיתתו בלא עתו. מה יועיל הון ביום עברה. כי לא ילווהו. יעזוב לאחרים חילו אל מצנים יקחהו:

אין מלוין אותו לא כסף כו'. בידוע שכך הוא. וכי יעלה על לב אדם כל שהוא. שילווהו כסף וזהב לבית עולמו. ולא היה צריך הדבר לאמרו. אבל באמת יש כסף וזהב המלוים לאדם בשעת פטירתו. אם עשה בהם מצות וצדקות. כמ"ש והלך לפניך צדקך וגו'. אך ירצה הכסף והזהב שאתה רוצה לתת לי על מנת שאהנה בו בלבד להשביע היצר ולהתבקש בנפשי להמיתני בלא זמני. הוא לא ילווני. וה"ק שבשעת פטירתו של אדם שגרם האדם לעצמו ע"י תרבות רעה שלו. זוהי מיתה בידי אדם. שאיבד עצמו לדעת. א"כ ודאי כספו וזהבו לא יוכל להצילו ביום עברת ה'. כספם לנדה יהיה לכל זונות יתנו נדה. ילווהו החייט בעל מוד"ע מדויקת חדשה. והספר המגלח פאות הראש וגם את הזקן תספה להדמו' לאשה. והמתקן לו כאות נכריות מתולת לו' מלפניו ומאחוריו עד הבושה. ומלובנים היטב באבקת רוכל מור ולבונה יבכו עליו הצייר האומן בציור מיני עגבים ויעלות אהבים בתולות יפות ערומות מרקדות בתופים ובמחולות ישאו כנור ועוגב מיטיבות נגינה חרדות ילבשו הזונות יפות המראה והבריאות אשר רעה אתהן במרעה טוב ושמן והרבה להן מוהר ואתנה. על הארץ ישבו מוכרי קארטין וחרדה לרגעים בעלי חנויות היין והשכר ושממו סוחרי התכשיטין היקרים ותגרי א"ט ומרגליות יספדו הליצנים ויילילו הפורטים על פי הנבל העורכים לגד שולחן מלא קיא צואה וסרוחים על ערשותם וכפתם לא רעננה. המה ישאו עליו בניהם קינה. וישרים יעלוזו באבוד רשעים רנה. וזהו הלויה והספד לפטירתו של אדם. ר"ל שבידי אדם באה לו וסי?רב אותה בידיו

והיא מיתת הסכל היות בלא עתו ויגוע בבלי דעת (ולפי פשוטו נמי ניחא לשון בשעת פטירתו של אדם. והיינו אדם כי ימות באוהל. שממית עצמו על ד"ת כמש"ל) ולדיוקא אתי. הא המת על פי ה' שמילא ימיו יודע ה' ימי תמימים. כבוד ה' יאספם. להם ודאי מלוים אותם גם זהבם וכספם אשר סגלו מיגיע כפם מעת אפם. ולא נהנו ממנו לעצמם כי אם לחפצי שמים:

בהתהלכך בהילוכך או בלכתך לא נאמר. אלא בהתהלכך שכולל כל התנועות הליכה ישיבה שכיבה ויקיצה הכל בכלל כל מעשה אדם. כמו התהלך נח. התהלך לפני. על כן מורה על כל עניני האדם ועסקיו בעוה"ז:

בשכבך. הא אין לך לומר אלא שפירושו בקבר. כי היא השכיבה האמיתית. עליה נאמר ושכבת וערבה שנתך. אבל בעולם הלז שדומה לים זועף הולך וסוער. והאדם בו כשוכב בראש חבל גם בלילה לא שכב לבו איך ישכב ויישן אם לבו ער:

תשמור עליך. מחטוטי שכבי. כעובדא דראב"י:

א"נ תשמור תורתו. שלא תאבד מפיו תורה. שכשאומרים שמועה מפיו שפתותיו דובבות. ועזר מצריו תהיה למטרח ולמשקל בשמעתא במתיבת' דרקיעא ולאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא:

והקיצות היא תשיחך. לעוה"ב תחזור להשיח בה בלי התעוררות תחתונים. כי היא תשיח עמך. ותהיה כל שיחתך תורה כבראשונה. שאפי' שיחתן של ת"ח צריכה תלמוד. וכענין שכתוב מה אהבתי תורתך כל היום היא שיחתי. וזה"פ מכל מלמדי השכלתי כי עדותך שיחה לי. לפי שאפי' בעת שיחתי בצרכי לא הסחתי דעתי ממנה. וכן כתוב בספר תהלים ע"י דוד מ"י שלא תאמר להדיוט נאמר. שלא שלט על שני זבובים מימיו. אבל כתר מלכות גדול מכתרה של תורה (ושמא רצה להשמר ג"כ שלא יטעה אדם שלא אמר דוד זה הכתוב. שהרי כבר כלו תפלות דוד בן ישי בספר שני של תהלים. ואין מביאין ראיה מהדיוט למלך. לכן הזכירך שכל ס' תהלים נאמר ע"י דוד כו' וכמש"א א"ת כלו. אלא כל אלו) לפיכך הביא לך ראיה מדוד מ"י שלא למד מאחיתופל אלא ב"ד בלבד. וקראו רבו. לומר שאין כבוד אלא תורה. ומאס בכסף וזהב וסגולת מלכים. לפיכך גם לא חשב זהב וכסף שמכסיף את הזהב (כמ"ש רז"ל במ"א) בערך התורה. ואמ"ה היה מפרש פסוק זה עם אותה ששנינו הכסף קונה את הזהב ואין זהב קונה הכסף אע"ג דזהב חשוב כסף חריף בהוצאה הנה יש לכסף מוצא מעלה יתרה על הזהב. זה"ש מאלפי זהב. ואפי' שיהיו אלפי הזהב מוחלפים במטבע כסף. שיש להם שתי המעלות. ויש לי לדקדק עוד לימא קרא טוב לי תורתך וגו'. פיך למה לי. ונ"ל עם אותה שאמרו אסור לקבל שכר על

למוד תורה שבע"פ. אלא מה אני בחנם. ולא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא על תורה שבע"פ. שנא' כי על פי הדברים האלה כרתי עמך ברית וגו'. אבל על תורה שבכתב מותר ליטול שכר. כמו ששנינו אבל מלמדו מקרא. זה"ש טוב לי תורת פיך שבע"פ. אע"פ שאני מלמדה לאחרים בחנם כמו שלמדתי בחנם מאלפי וגו' שאוכל להרויח בלמוד תורה שבכתב. עם שהוצאתי אלפי בלמודה. מ"מ החמרתי על עצמי לנהוג גם בתורה שבכתב דין תורה שבע"פ. שלא ישיאנו חמוד ממון ליהנות מד"ת ומן ההיתר יביאנו אל האיסור. ואפשר לפרש מאלפי לשון למוד. כמו ואאלפך חכמה תאלף אורחותיו. וה"ק טוב לי תורת פיך היינו שבע"פ. שאני מלמדה בחנם. ממלמדי זהב וכסף. ר"ל אותן המלמדים בשכר. אע"פ שמעשירים. דיקא נמי דאל"ה לימא קרא טוב לי תורת פיך מכל כסף וזהב. מאי רבותא דמאלפי. מיעוט רבים שנים:

ואומר לי. מאי ואומר. ותו פירושא דהאי קרא לא ידענא. מאי קמ"ל פשיטא כ"ע דיליה אטו משו"ה לא יהנו בו ב"א כלל. והכתיב לה' הארץ ומלואה וכתיב והארץ נתן לבני אדם. אלא ה"פ. לא תימא דאסור לאצור כסף וזהב. ולכן מאס בו ריב"ק. לא כן הדבר. כי טובה גדולה היא למאן דזכי לה בהיתר. ברכת ה' היא תעשיר וברכה גדולה היא. כמש"ה ושית על עפר בצר. וכסף תועפות לך. ביחוד נאה הוא לצדיקים. כי עטרת חכמים עשרם. ומוציאים אותו בחפצי שמים ועושים בו רצון קונם. (לא נאסר אלא למלך שלא להרבות כסף. וזה ע"י מסים וארנוניות. שלא להכביד על עמו. ומתוך כך ירום לבבו מאחיו. משא"כ בברכתו של מקום ודאי לא יבעוט (שלמה יוכיח. ולא אשכחן בהא נמי דלא שפיר עבד) ורבי כנס עשירות מופלג. והוסיף לו אנטנינוס עוד יתר הרבה. וא"ל ליהוו לדבתרך כו') בברכת ישרים תרום קרת. ורבה תפארת. וזה"ש לי הכסף וגו' לשמי הוא נמצא בעולם. המצאתיו לעשות בו חפצי. כי זולת זה אין לו י"ת צורך לכסף וזהב. ולא ייחסם אליו יותר משאר הנמצאים כולם בראם יחד. הכל שלו ולכן סמכו ענין חמשה קנינים שקנה לו הקב"ה. כי ידוע שמאמר לי ולו. הוא עצמו מאמר הקנין (עיין סולם ב"א) ואין אתה מוצא כסף וזהב בכללם. הא ע"כ ה"פ לי הכסף וגו'. לעשות בו נחת רוח לפני. למוציאם לשמי ולכבודי הוא שנתתים לבני אדם ליהנות בם כרצוני. לא להם להנאותם וחשוקיהם כסף נמאס קראו להם:

משנה י

חמשה קנינים. ער"פ האשה שינוי גרסא בברייתא זו תורה קנין אחד. אע"פ שקדמה לעולם. מ"מ לא נעשית קנין עצמי אלא בעולם. ע"י שקבלוה ישראל:

שמים וארץ ק"א. לכאורה יש מכאן סיוע לדעת בסמ"נ שהם נצחיים כפשט הכתוב ויעמידם לעד לעולם. ומ"ש ונגולו כספר השמים וגו' והארץ כבגד תבלה. יפרשהו דרך משל. וכן הכתוב כאשר השמים החדשים וגו' יאמר הלא ממשל משלים הוא. ומתניתין כוותיה דייקא לפום ריהטא. כי קנינו של מקום אינו דבר בטל ונפסד. אבל הוא קנין עולם ודאי לעד ולעולמי עולמים. ודומיא דשארא דקחשיב. איברא לאו מילתא היא. דהא בהמ"ק חרב הוא. אלא מאי אית לך למימר. על העתיד להבנות הוא אומר. שמים וארץ נמי דכוותה על השמים החדשים והארץ החדשה קאמר שהן קנין עולם. וכן ארז"ל פ"ק דע"ז. מה שמים וארץ בטלים. וכתיב כי יד על כס יה. שאין הכסא שלם בעוה"ז ואין אלה השמים נקראים כסאו בהחלט. עד שיחדש הקב"ה עולמו. וינערו רשעים מן הארץ. אז יהא השם והכסא שלם. והדום רגליו מכון לשבתו שלמים וקימים. אז יוגמר הקנין סודר. סוד ה' ליראיו ונגד זקניו כבוד הוד והדר. כן נזכה ב"ב לאור לא נעדר אמן: